

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E
BERGAMA KAZASI (1839-1908)**

Asuman KARABULUT

Danışman

Doç. Dr. Zafer ATAR

MANİSA, 2017

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E
BERGAMA KAZASI (1839-1908)

Asuman KARABULUT

Danışman

Doç. Dr. Zafer ATAR

MANİSA-2017

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 31/01/2017 tarih ve 4/Ek3 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 22. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Asuman KARABULUT'un "*Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Bergama Kazası (1839-1908)*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 17/03/2017 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna



OY BİRLİĞİ



DÜZELTME yapılmasına



OY ÇOKLUĞU



RED edilmesine



ile karar verilmiştir.

BAŞKAN
Doç.Dr. ZAFER ATAR

ÜYE
Prof.Dr. MUZAFFER TEPEKAYA

ÜYE
Doç.Dr. ABDULLAH TEMİZKAN

ÜYE
Doç.Dr. CELAL METİN

ÜYE
Yrd.Doç.Dr. MUHAMMET GEN

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.



Tez, mutlaka basılmalıdır.



Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.



Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.



Tez, basımı gereksizdir.



* Bu halde adaya 6 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın tez konusu ve/veya danışmanı değiştirilebilir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Bergama Kazası (1839-1908)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2017

Asuman Karabulut

İmza

ÖZET

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E BERGAMA KAZASI (1839-1908)

Bu çalışma kapsamında, Aydın Vilayeti dâhilinde bir kaza ünitesi olarak yer alan Bergama'nın, 1839-1908 yılları arasındaki gelişim ve değişimi incelenmiştir. Bilindiği gibi, Tanzimat sonrası ülke genelinde yaşanan modernizm hareketi, devlet yönetiminde en yüksek noktadan başlayarak en alt idari birime kadar kendini hissettirmiştir. Bu bağlamda, Tanzimat sonrası yerleşmeye başlayan çağdaş yerel yönetim bilincinin, Bergama ölçeğinde, idari yapı, nüfus, iktisadi yapı, eğitim ve arkeolojik alandaki yansımaları ele alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışma sürecinde, tez içeriğinin oluşmasında yol haritası görevi gören Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler, temettuat defterleri, nüfus defterleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait Bergama şer'iyye sicilleri, vakfiyeler ve Aydın Vilâyet Salnameleri kullanılarak bir bütünlük sağlanmıştır.

Giriş ve dört bölümden meydana gelen tezin birinci bölümünde, idari taksimat, ikinci bölümde sosyal hayat, üçüncü bölümde ekonomik yapı ve dördüncü bölümde arkeolojik kazı çalışmaları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Kısaca, bu tez ile Bergama Kazası'nın Tanzimat (1839) ile II. Meşrutiyet (1908) dönemleri arasında bulunduğu bölge içerisindeki sosyal, kültürel, ekonomik ve idari yapısı ile bölgedeki yerinin, kimliğinin ve kültürel mirasının yerel tarihçilik açısından ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Kaza, Tanzimat, II. Meşrutiyet.

ABSTRACT

BERGAMA DISTRICT FROM TANZIMAT TO THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA (1839-1908)

This study investigates the development and shift that Bergama - which is a district within the boundaries of Aydın Province - underwent during the years 1839-1908. As it is known, the post-Tanzimat modernism movement was felt from the very top position in state to the very bottom administrative unit. With respect to this notion, the awareness of a modern local government, which began to spread during post-Tanzimat era, was examined by considering its repercussions on the administrative structure, population, economic structure, education and archaeology of Bergama district scale.

During the study, the coherence was provided by using documents obtained from General Directorate of Ottoman Archives of the Prime Ministry, dividend books, population registries, Bergama Islamic registries, endowments and Aydın Province Annals which also constituted a road map towards the composition of the thesis content.

The thesis is composed of an introduction and the remaining four parts. In the first part administrative divisions, in the second part the social life, in the third part economic structure and in the fourth part archeological excavation activities are studied in detail.

Briefly; with this thesis, the purpose was to present Bergama District's social, cultural, economic and administrative structures and its place, identity, and cultural heritage within the region where it was situated between Tanzimat (1839) and Second Constitutional Era (1908) with regard to local historiography.

Key Words: Bergama, District, Tanzimat, Second Constitutional Era.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin şehir tarihi üzerine yapılan çalışmaları, araştırıldığı dönem kapsamında, çalışılan bölgenin, sosyal, kültürel, ekonomik, adli, idari ve askeri durumun anlaşılmasını sağlamaktadır. Genellikle sancak ve kaza üzerine yapılan bu çalışmalar, birer yap-boz parçası gibi bir araya getirildiğinde, devletin o dönemine ait idari, içtimai, iktisadi ve askeri tablosunu meydana getirmektedir. Uzun yıllar yalnızca siyasi ve askeri içerikli konuların ele alındığı çalışmalar revaçta iken, son yıllarda yapılan şehir tarihçiliği araştırmalarının artması, kent belleklerinin ve şehir araştırma merkezlerinin kurulması, bu alanın öneminin kavranmış olduğunun bir göstergesidir.

Yerel tarih çalışması örneği olarak ele alınan bu araştırmada, geçmişten beri pek çok farklı kültürü bünyesinde barındıran Bergama'nın, 1839-1908 yılları arasındaki idari, sosyo-ekonomik, kültürel, demografik yapısı ile ilgili eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Çalışma esnasında daha çok Osmanlı arşiv kayıtları ve mevcut kaynaklar kullanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında bana yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Zafer ATAR'a, bilgi ve tecrübesi ile beni aydınlatan, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili hocam Sayın Muzaffer TEPEKAYA'ya, tez çalışmalarım sırasında her türlü destek ve eleştirileri ile yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Celal METİN ve Doç. Dr. Ertan GÖKMEN'e ve tabi ki öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olduklarını hissettiğim aileme yürekten teşekkür ederim. Ayrıca araştırma ve yazım aşamasında 2015-076 numaralı proje ile tezimi maddi olarak destekleyen Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne de teşekkürlerimi sunuyorum.

Asuman Karabulut

Manisa 2017

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
EKLER LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	26
BERGAMA KAZASININ İDARİ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI	26
1.1. KAZA YÖNETİMİ.....	26
1.1.1. Kaza Müdürü.....	28
1.1.2. Kaymakam	36
1.1.3. Kaza Meclisi.....	42
1.1.4. Belediye Teşkilatı	44
1.1.5. Nahiye Müdürlükleri.....	53
1.2. ADLİ İDARE	58
1.2.1. Naib.....	60
1.2.2. Müftü	62
1.2.3. Bergama'daki Mahkemeler	64
1.3. REDİF TEŞKİLATI.....	72
1.3.1. Anadolu'da Redif Teşkilatının Kurulması	72
1.3.2. Bergama Redif Taburu.....	74
1.4. KAZADAKİ DİĞER GÖREVLİLER	79
1.4.1. Tahrirat Kâtibi	79
1.4.2. Mal Müdürü.....	81
1.4.3. Sandık Emni	82
1.4.4. Tapu Kâtibi.....	83
1.4.5. Evkaf Vekili	85
İKİNCİ BÖLÜM.....	87
BERGAMA'DA SOSYAL HAYAT	87
2.1. OSMANLI DEVLETİNDE NÜFUS SAYIMLARI	87
2.1.1. Bergama Nüfusu ve Mahalleleri	91
2.1.2. Bergama Nüfus Olayları	107

2.1.3. Bergama Nüfus İdaresi.....	108
2.1.4. Bergama Nahiyelerinde Nüfus	111
2.1.5. Köylerin Nüfusu	122
2.2. BERGAMA'DA AŞİRETLERİN İSKÂNI	131
2.3. BERGAMA'DA DİNİ VE SOSYAL YAPILAR.....	136
2.3.1. Vakıflar	136
2.3.2. Camiler ve Mescitler	140
2.3.3. Kiliseler	145
2.3.4. Havra ve Sinagog.....	146
2.3.5. Hamamlar	147
2.3.6. Su Hayratları.....	148
2.4. BERGAMA'DA MESLEK TEŞEKKÜLLERİ	150
2.4.1. Meslekler ve Mesleki Kuruluşlar.....	150
2.4.2. Bergama Kazası'nın Mesleki Yapısı.....	169
2.4.3. Bergama Nahiyeleri Meslek Durumu	175
2.4.4. Bergama Nahiyelerinin Mesleki Yapısı	182
2.4.5. Bergama Köylerinin Meslek Durumu	184
2.4.6. Bergama Köylerinin Mesleki Yapısı.....	191
2.5. ULAŞIM	193
2.6. BERGAMA'YI ETKİLEYEN AFETLER.....	201
2.6.1. Depremler.....	201
2.6.2. Çekirge İstilaları	202
2.6.3. Sel Baskınları	204
2.6.4. Salgın Hastalıklar.....	204
2.6.5. Diğer Afetler.....	207
2.7. BERGAMA'DA EŞKİYALIK FAALİYETLERİ	209
2.8. BERGAMA'DA EĞİTİM ve KÜLTÜR.....	212
2.8.1. Bergama'da Eğitim	212
2.8.2. Bergama Kütüphanesi ve Kitaplar	220
2.9.3. Bergama'da Kültürel Hayat.....	222
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	226
BERGAMA EKONOMİSİ	226
3.1. TARIM.....	226
3.1.1. Bergama'da Büyük Arazi Sahipleri	229
3.1.2. Tarım Ürünleri.....	231
3.1.3. Bergama Nahiyelerinde Arazi Dağılımı.....	232
3.1.4. Bergama Köylerinde Arazi Dağılımı	233
3.2. HAYVANCILIK.....	235
3.2.1. Büyük Baş Hayvancılık.....	236
3.2.2. Küçükbaş Hayvancılık	238
3.2.3. Yükl ve Binek Hayvanları.....	239
3.2.4. Arıcılık	241
3.2.6. Nahiyelerde Hayvancılık.....	243
3.2.7. Köylerde Hayvancılık	246

3.3. TİCARET	253
3.3.1. Çarşı ve Pazarlar	254
3.3.2. Hanlar.....	255
3.3.3. Dükkân, Mağaza ve Küçük İşletmeler	255
3.3.4. Ticari Kuruluşlar.....	257
3.4. SANAYİ.....	259
3.5. KAZA GELİRLERİ.....	261
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	265
BERGAMA'DA ARKEOLOJİK KAZILAR	265
4.1. ESKİ ESER BİLİNCİNİN OLUŞUMU	265
4.2. YABANCI ARAŞTIRMACILARIN ANADOLU'YA İLGİSİ.....	268
4.2.1 Anadolu'da Hafriyat Çalışmaları.....	272
4.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER BİLİNCİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve	
MÜZE-Yİ HÜMAYUN'UN KURULUŞU.....	276
4.4. BERGAMA'NIN ARKEOLOJİK ÖNEMİ	279
4.4.1. Bergama Kazılarının Başlaması	280
4.4.2. Almanların Arkeolojik Kazıları	281
4.4.3. Zeus Sunağı'nın Bulunması	282
4.4.4. Zeus Sunağının Almanya'ya Götürülmesi	283
4.4.5. Osmanlı Devleti'nin Bergama Hafriyatı için Verdiği Kazı İzinleri.....	286
4.4.6. Topoğrafya Çalışmaları.....	290
4.4.7. Osman Hamdi Bey ve Bergama Kazıları	293
4.4.8. Bergama'dan Götürülen Eserler	295
4.4.9. Bergama Müzesi	299
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	301
KAYNAKÇA.....	306
EK.....	328

KISALTMALAR

A.M.	Sadaret Mütferrik Evrakı
A.AMD	Bab-1 Asafî Amedi Kalemi
A.DVN	Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Kalemi
A.MKT	Bab-1 Asafî Mektubi Kalemi
A.MKT.DV	Sadaret Deavi Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Umumi Vilayet Evrakı
A.MKT.MVL	Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD	Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
BERKSAV	Bergama Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı
Bkz.	Bakınız
BOA.ŞSC	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şer'iyeye Sicili Defterleri
Çev.	Çeviren
DH.İUM	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İD	Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT	Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi Evrakı
DH.MUI.	Muhaberat-ı Umumiye Evrakı
DH.SAİD	Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri
DH.ŞFR	Şifre Kalemi Belgeleri
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
E.Ü.	Ege Üniversitesi
EV.d	Evkaf Defteri
Haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İ.DH	İrâde Dâhiliye
İ.HR	İrâde Hariciye
İ.MVL	İrâde Meclis-i Vâlâ

İ.MF	İrâde Maarif
İ.MMS	İrâde Meclis-i Mahsus
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
MAD	Maliyeden Müdevver
ML.VRD.CMH	Varidat Muhasebesi Cizye Defteri
ML.MFS	Maliye Masraflarını Mübeyyin Defter
MVL	Meclis-i Vâlâ
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MF.MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
ML.VRD.TMT	Varidat Muhasebesi Temettuat Defteri
MŞH.ŞSC	Milli Kütüphane Başkanlığı Şer'iyeye Sicili Defterleri
NFS	Nüfus Defteri
No	Numara
PLK	Plan-Proje-Kroki
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
ŞD	Şura-yı Devlet
TOD.	Tarih Okulu Dergisi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
tsz.	Tarihsiz
V.G.M.A.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay.	Yayınları

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Bergama Kaza Müdürleri
Tablo 2: Bergama Kazası Kaymakamları
Tablo 3: Yıllara Göre Bergama Kaza Meclisi'nin Üyeleri
Tablo 4: Aydın Vilayet Salnameleri'ne Göre Bergama Belediye Reisleri
Tablo 5: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Bergama'da Tespit Edilen Meclis Azaları ve Görev Yaptıkları Yıllar
Tablo 6: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Bergama Belediyesi Sandık Eminleri
Tablo 7: Yıllara Göre Bergama Belediyesi'nde Yer Alan Kâtipler
Tablo 8: Bergama Belediyesi'nde Görev Alan Tabipler
Tablo 9: Bergama Belediyesinde Görev Alan Komiserler
Tablo 10: Bergama Belediyesi'nin Muhtelif Yıllara Göre Geliri
Tablo 11: Yıllara Göre Bergama Nahiye Müdürleri
Tablo 12: Aydın Vilayet Salnamesine Göre Bergama Naibleri
Tablo 13: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Bergama Müftüleri
Tablo 14: Tezkerede Verilen Hesap Pusulası
Tablo 15: Yıllara Göre Bergama Tahrirat Kâtipleri
Tablo 16: Yıllara Göre Bergama Mal Müdürleri
Tablo 17: Yıllara Göre Tespit Edilen Bergama Sandık Eminleri
Tablo 18: Bergama'nın Yıllara Göre Tespit Edilen Tapu Kâtipleri
Tablo 19: Bergama Kazası Evkaf Vekilleri
Tablo 20: 1831 Yılı Bergama ve Çevre Kazaların Nüfusu
Tablo 21: Bergama Temettuat Defterleri'ne Göre Bergama'nın Merkez 1840 Yılı Tahmini Nüfusu
Tablo 22: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Bergama Mahallelerinde Nüfusun Dağılımı
Tablo 23: Muhtelif Yıllara Göre Bergama Kaza Merkezinin Tahmini Nüfusu
Tablo 24: Salnamelere Göre Bergama Kaza Merkezi Nüfusu
Tablo 25: Yıllara Göre Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı
Tablo 26: Bergama Kazası Umumi Nüfusu
Tablo 27: Bergama Umumi Nüfusun Yüzdelik Dağılımı
Tablo 28: Muhtelif Yıllara Göre Bergama'daki Nüfus Olayları
Tablo 29: Bergama Nüfus Memurları ve Muavinleri
Tablo 30: Cumhuriyet Döneminde Bergama Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı
Tablo 31: Bergama Temettuat Defterleri'ne Göre Nevahi-i Bergama Kazası 1840 Yılı Tahmini Nüfusu
Tablo 32: Aydın Vilayet Salnamesine Göre Nevahi-i Bergama Nahiyesi Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı
Tablo 33: Yıllara Göre Nevahi-i Bergama Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 34: Yıllara Göre Ilıca-i Bergama Nahiyesi Nüfusu
Tablo 35: Yıllara Göre Ilıca-i Bergama Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 36: Yıllara Göre Çandarlı Nahiyesi Nüfusu
Tablo 37: Yıllara Göre Çandarlı Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 38: Yıllara Göre Kozak Nahiyesi Nüfusu
Tablo 39: Yıllara Göre Kozak Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 40: Yıllara Göre Ayazmend (Altınova) Nahiyesi Nüfusu
Tablo 41: Yıllara Göre Ayazmend (Altınova) Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 42: Yıllara Göre Dikili Nahiyesi Nüfusu
Tablo 43: Yıllara Göre Dikili Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 44: Yıllara Göre Kiliseköy Nahiyesi Nüfusu
Tablo 45: Yıllara Göre Kiliseköy Nahiyesi Merkezinin Nüfusu
Tablo 46: Bergama Temettuat Defterleri'ne Göre Bergama Köyleri'nin 1840 Yılı Tahmini Nüfusu
Tablo 47: Aydın Vilayet Salnamesine göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Merkezine Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları
Tablo 48: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Nevahi-i Bergama Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları
Tablo 49: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Ilıca-i Bergama Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Tablo 50: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Kozak Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Tablo 51: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Ayazmend Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Tablo 52: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Dikili Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Tablo 53: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Çandarlı Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Tablo 54: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kaza'sı Kilise Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Tablo 55: 1254 (1838/39) senesinde Bergama'da Konar-Göçer Aşiretler

Tablo 56: Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler (Müslim)

Tablo 57: Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler (Gayrimüslim)

Tablo 58: Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler (Müslim)

Tablo 59: Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler (Gayrimüslim)

Tablo 60: Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler (Müslim)

Tablo 61: Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler (Gayrimüslim)

Tablo 62: Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler (Müslim)

Tablo 63: Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler (Gayrimüslim)

Tablo 64: Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler (Müslim)

Tablo 65: Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler (Gayrimüslim)

Tablo 66: Kamu Hizmetleri ile İlgili Meslekler (Müslim)

Tablo 67: Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler (Müslim)

Tablo 68: Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler (Gayrimüslim)

Tablo 69: Fiziki Güç ile İlgili Meslekler (Müslim)

Tablo 70: Fiziki Güç ile İlgili Meslekler (Gayrimüslim)

Tablo 71: Askeriye İle İlgili Meslekler (Müslim)

Tablo 72: Müslüman Halkın Mesleki Dağılım Oranı (%)

Tablo 73: Gayrimüslim Halkın Mesleki Dağılım Oranı (%)

Tablo 74: Nevahi-i Bergama'da Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler ve Meslek Bilgisi Bulunmayanlar

Tablo 75: Nevahi-i Bergama'da Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Tablo 76: Nevahi-i Bergama'da Kamu Hizmeti ile İlgili Meslekler

Tablo 77: Nevahi-i Bergama'da Askeriye İle İlgili Meslekler

Tablo 78: Nevahi-i Bergama'da Yiyecek ve İçecek ile İlgili Meslekler

Tablo 79: Nevahi-i Bergama'da Mal ve Hizmet Üretim Satan Diğer Meslekler

Tablo 80: Nevahi-i Bergama'da Mesleki Dağılım Oranı (%)

Tablo 81: Köylerde Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyen ve Meslek Bilgisi Bulunmayanlar

Tablo 82: Köylerde Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Tablo 83: Köylerde Kamu Hizmeti ile İlgili Meslekler

Tablo 84: Köylerde Askeriye ile İlgili Meslekler

Tablo 85: Köylerde Diğer Meslek Grupları

Tablo 86: Bergama Köylerinin Mesleki Dağılım Oranı (%)

Tablo 87: 1325/1905 yılında Bergama'ya Ulaşım Vasıtaları ve Fiyat Listesi

Tablo 88: 1315/1897 Yılı Bergama Kaza'sına Bağlı Köylerin İsimleri ve Merkeze Uzaklığı

Tablo 89: 1315/1897 Yılı Nevahi-i Bergama Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Tablo 90: 1315/1897 Yılı Ilıca-ı Bergama Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Tablo 91: 1315/1897 Yılı Çandarlı Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Tablo 92: 1315/1897 Yılı Kozak Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Tablo 93: 1315/1897 Yılı Ayazmend Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Tablo 94: 1315/1897 Yılı Dikili Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Tablo 95: 1315/1897 Yılı Kiliseköy Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları
Tablo 96: 1898 yılında Bergama'daki Gayrimüslim Okulları
Tablo 97: Bergama Merkezinde Dönüm Olarak Arazi Dağılımı
Tablo 98: Bergama'da Büyük Arazi Sahipleri
Tablo 99: Bergama Nahiyelerinde Arazi Dağılımı
Tablo 100: Bergama Köylerinde Dönüm Olarak Arazi Dağılımı
Tablo 101: Merkez Mahallelerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı
Tablo 102: Merkez Mahallelerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı
Tablo 103: Merkez Mahallelerde Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları
Tablo 104: Merkez Mahallelerde Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı ve Koyun Sayısı
Tablo 105: Merkez Mahallelerde Yük ve Binek Hayvanları Sahibi Hane Sayısı
Tablo 106: Merkez Mahallelerde Yük ve Binek Hayvanları Sayısı
Tablo 105: Bergama'da Arıcılık
Tablo 108: Nevahi-i Bergama'da Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı
Tablo109: Nevahi-i Bergama'da Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı
Tablo 110: Nevahi-i Bergama'da Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları
Tablo 111: Nevahi-i Bergama'da Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı
Tablo 112: Nevahi-i Bergama Yük ve Binek Hayvanları Hane Sayısı
Tablo 113: Nevahi-i Bergama'da Yük ve Binek Hayvanları Sayısı
Tablo114: Nevahi-i Bergama'da Arıcılık
Tablo 115: Köylerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı
Tablo 116: Köylerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı
Tablo 117: Köylerde Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları
Tablo 118: Köylerde Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane ve Koyun/Keçi Sayısı
Tablo 119: Köylerde Yük ve Binek Hayvanları Sahibi Hane Sayısı
Tablo 120: Köylerde Yük ve Binek Hayvanları Sayısı
Tablo 121: Bergama Köyleri'nde Arıcılık
Tablo 122: Bergama, Nahiyeler ve Köylerindeki Ticari İşletmeler
Tablo 123: 1897 yılında Bergama Kazası Gelirleri
Tablo 124: 1903 yılında Bergama Kazası Gelirleri
Tablo 125: 1908 yılında Bergama Kazası Gelirleri
Tablo 126: Anadolu'da Araştırma Yapan Yabancı Araştırmacılar (1827-1910)
Tablo 127: Carl Humann'ın Bergama'daki Kazı Dönemleri
Tablo 128: Osmanlı Devleti'nin Bergama Hafriyatı için Verdiği Kazı İzin Tarihleri
Tablo 129: Bergama'da Hafriyat Komiserleri
Tablo 130: 1886 Yılında Bergama'dan Berlin Müzesine Gönderilen Eserler

ŞEKİLLER

Şekil 1: Bergama Merkezi'nde Arazinin Etnik Guruplara Göre Dağılımı

EKLER LİSTESİ

- Ek1:**Bergama Çevresindeki Tepelerin Haritalarının Çıkarılması İçin Almanlar Tarafından İstenen İzin Üzerine
- Ek 2:** Bergama’da Çıkarılan Bütün Eserlerin Almanya’ya Teslim Edilmesi Yönünde Veliahdın Arzı
- Ek 3:**Çekirge Felaketinin Dâhiliye Nezareti’ne Bildirilmesi
- Ek 4:** Balya, Bergama, Nevahi-i Bergama, Sındırgı ve Gelmiye Kazalarına Yeni Müdürlerin Atanması ile İlgili Bir Kaime
- Ek 5:** 1266/1850 Yılına Ait Bergama Kaza İdaresinin Aylık Maaş ve Masraflarını Gösteren Defter
- Ek 6:** Burhaniye Kazası Emrudabad Nahiyesi’nde Görülen Çekirge Felaketi Üzerine Orman ve Maden ve Ziraat Nezaret-i Celilesine Gönderilen Telgraf
- Ek 7:** Eşküyadan Çaparlu Ali Baba Aşireti’nin Çevre Kazalarda Verdiği Huzursuzluk Üzerine
- Ek 8:** Dikili Liman Projesi (1881)
- Ek 9:** Bergama Kurşunlu Camii
- Ek 10:** Bergama Hacı Hekim Hamamı
- Ek 11:** Bergama’nın, Altından Selinos Çayı Geçen Tarihi Köprüsü ve Seyahatnamelerde Bahsedilen “Ne Yerde Ne Gökte Mahallesi”
- Ek 12:** Bergama’da Su Kemerleri
- Ek 13:** Hala Önemini Koruyan Meşhur Bergama Halıları
- Ek 14:** Eski Yahudi Havrası
- Ek 15:** Yabets Sinagogu’nun Restorasyon Sonrası Görünümü
- Ek 16:**Bergama’da Bir Yahudi Kadına Ait Mezar Taşı
- Ek 17:** Bergama’daki Alliance Israelite Universelle Okulu 1987 yılında Çay Ocağı Olarak Kullanılırken
- Ek 18:** Bergama’nın İçinden Akropolün Görünüşü
- Ek 19:** Bergama Akropolü
- Ek 20:** Zeus Sunağı’nın Maketi
- Ek 21:** Berlin’e Götürülen Zeus Sunağı’nın Bergama’da Kalan Podyumu
- Ek 22:** Asklepion Tiyatrosu
- Ek 23:** Bergama ve Yöresi

GİRİŞ

Tarih boyunca insan nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamıştır. Sanayi devriminden bugüne kentleşme oranının artışı bu durumu her ne kadar değiştirse de, kırsal bölgelerde yaşama oranı yine azımsanmayacak kadar çoktur. XIX. yüzyıl bu oranın değişmeye başladığı, Avrupa’da büyük kentlere göçlerin arttığı yüzyıl olmasına rağmen, Osmanlı Devleti’nin Anadolu coğrafyasında durum, kentleşmeden kaynaklanan göçlerden ziyade, devletin toprak kaybetmeye devam etmesiyle ilintilidir. Kırım’dan, Balkanlardan, Kafkaslardan Anadolu’ya yapılan bu göç hareketleri, Osmanlıda büyük şehirlerde nüfusun yükselmesine sebep olmuştur. Nüfusun artış gösterdiği kentlerde ise ekonomik canlılık, sosyal hayat ve kültürel farklılıklar daha iyi gözlemlenir hale gelmiştir.

Bu bağlamda şehir tarihi çalışmalarında, eldeki verilerin yeterliliğinden muhtemel, büyük yerleşim yerlerine daha fazla yer verildiğini söylemek doğru bir tespit olur. Sıklıkla çalışma alanı kapsamında vilayet veya sancaklara yer verilmesi bunun bir göstergesidir. Ancak geri planda kalan kaza yerleşim birimlerinin, şehir olgusunun çekirdeğini oluşturduğu unutulmamalıdır. Zira Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri kaza adı ile anılan, önceleri idari-adli daha sonra yalnızca adli, Tanzimat sonrası ise idari bir ünite bulunmaktaydı¹.

Dolayısıyla küçük olmasına rağmen önemi yadsınamayacak olan kaza yerleşim birimi çalışmalarına son yıllarda eğilim gösterilmesi, bu yöndeki çalışmaların önemini ve sayısını arttırmıştır. Bu durum, şehir tarihçiliği algısına yeni bir yön verirken çalışılan bölge ile birbirine yakın yerleşim birimlerinin benzerlikleri ve farklılıklarının ortaya koyması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu tez çalışması ile İzmir Bergama Kazası’nın Tanzimat (1839) ile II. Meşrutiyet (1908) dönemleri arasında bulunduğu bölge içerisindeki sosyal, kültürel, ekonomik ve idari yapısı ile bölgedeki yerinin, kimliğinin ve kültürel mirasının yerel tarihçilik açısından ortaya konması planlanmıştır.

¹Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara 2013, s. 240

Bilindiği üzere şehirler, mevcut bölgenin nüfus, askeri, idari yönü ile sosyo-ekonomik canlılığının gözlemlenebileceği en doğru mekânlardır. Bu doğrultuda, adı geçen bölgede Bergama'nın idari şeklinin, gelenek ve göreneklerinin, hayat tarzının, tarihi eser ve antik değerlerinin ve de sosyo- ekonomik yapısının incelenmesinin yanı sıra, şehirleşmenin bir parçası olan ve yaşanan bölgeyi daha işlevsel hale getiren yani kent hayatına katılımı sağlayan vakıflar, mescitler, medreseler ve loncaların da² incelenerek ve de tarih biliminin verileri doğrultusunda çalışılarak sonuçlarının tez olarak sunulması hedeflenmiştir.

Ayrıca yerel tarih çalışması olarak 2014 yılında 38. Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda, 999. sırada UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilen Bergama gibi önemli bir yerleşim biriminin, yakın dönem tarih açığının giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, mikro düzeyde, sosyo- kültürel tahlil ve genel yargı oluşturmada kullanılacak veri sağlanma yoluyla, bilimsel metotlarla ve özgün bir tarzda Bergama Kazası'nın yukarıda bahsedilen yıllar arasındaki tarihinin yazılması amaçlanmıştır.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Kaynaklar

Şehir tarihi yazımının kendi içinde bir disiplin olarak kabul edilmesi durumu, Batıya nazaran Türkiye'de daha yavaş kabul görse de, son yıllarda yapılan şehir tarihçiliği çalışmalarının artması, kent belleklerinin ve şehir araştırma merkezlerinin kurulması bu alana eğilimin arttığının ve mekânsal tarihin de öneminin fark edildiğinin bir göstergesidir.

Sosyal tarih bünyesinde yer alan şehir tarihçiliği, toplumların beşeri ilişkilerinin ortaya çıkarılmasını ve tanınmasını sağlarken, bunu çalışma dönemi içerisindeki ilgili kaynaklarla destekler. Tez konumuzu ilgilendiren XIX. yüzyıl arşiv kaynaklarında başta temettuat defterleri bu çalışmanın çatısını oluşturmaktadır³.

²İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK, Ankara 2011, s.6

³Bergama'ya ait temettuat defterleri, temettuat sayımlarının ilk gerçekleştiği 1840 yılına aittir.1845 yılında yapılan asıl sayımlarla aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır.1840 yılında tutulan defterler daha çok nüfus defterlerini andırmaktadır. Bergama temettuatları da bu mahiyettedir. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT.d 1578, BOA.ML.VRD.TMT.d 1579, BOA.ML.VRD.TMT.d 1580, BOA.ML.VRD.TMT.d 1581, BOA.ML.VRD.TMT.d 1582, BOA.ML.VRD.TMT.d 1583, BOA.ML.VRD.TMT.d 1584, BOA.ML.VRD.TMT.d 1585, BOA.ML.VRD.TMT.d 1586, BOA.ML.VRD.TMT.d 16011, BOA.ML.VRD.TMT.d 17560, BOA.ML.VRD.TMT.d 17561; Ancak

Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci içerisinde düzenlenen bu defterler bize bölgeye ilişkin sosyo- ekonomik ve dolaylı olarak demografik yapı ile alakalı detaylı bilgiler sunar. Demografik yapı ile ilgili bilgi alabileceğimiz bir diğer kaynak ise nüfus defterleridir⁴. Bu bağlamda çalışmamızın önemli kaynaklarından olan Bergama temettuat defterleri ve Bergama nüfus defterleri incelenmiş ve tablolara aktararak yorumlanmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Bergama ile ilgili XIX. yüzyıla ait çeşitli arşiv vesikaları büyük bir özenle incelenerek konunun içeriğine göre uygun bir şekilde kullanılmıştır. Bunların dışında, Aydın Vilayet Salnameleri de yine temel başvuru kaynaklarından ve tez çalışmamızda yer almaktadır⁵.

Bilindiği üzere, vakıf kayıtları Osmanlı tarihi, kültürü ve sosyal yaşantısı yönünden eşi olmayan bir hazinedir⁶. Bu sebeple, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilerek değerlendirilen defter ve belgeler, konumuzu yönlendirmesi açısından önemli bir yere sahip olduğundan, temel başvuru kaynaklarımızdan birisi olmuştur.

Şer'iyye sicilleri; genel, hukukî, idarî, iktisadî ve içtimaî tarihin yanı sıra, şahıs, miras, boşanma, aile, kamu gibi konulardan borç, ceza, usul, icra, ticaret ve azınlıkların hukuku ile ilgili birçok konuyu bir arada bulundurduğu için yerel tarih çalışmalarına yön verecek çok fazla verinin toplandığı kaynaklardandır. XIX. yüzyılda kaydı tutulmuş muhtelif yıllara ait şer'iyye sicil defteri bulunmaktadır. Bu

Başbakanlık Osmanlı Arşiv kataloglarını taradığımızda tezimizde kullanılan temettuat defterlerinin yanı sıra, daha önce kataloglarda yer almayan yeni bir Bergama Temettuat Defteri kaydına rastlanmıştır. Herhangi bir tarih belirtilmemekle birlikte, belge özetinde verilen bilgide: “Nefs-i Bergama’da isimleri yazılı 27 mahallede sakin İslam ve Ermeni ile Bergama’ya bağlı adları yazılı 6 köy ve bir çiftlikte sakin İslam nüfusun sahip oldukları emlak ve hayvanat miktarıyla temettuatını döküm halinde gösteren temettuat defteri” yazmaktadır. Bkz. BOA.MAD.d.22162; Ancak bu defter araştırmaya açık değildir. Bu sebep ile defterin elimizdeki temettuat defterleri ile aynı bilgileri ihtiva edip etmediği bilinmemektedir. 11.10.2015, 10.02.2016, 18.05.2016, 04.06.2016 ve 24.11.2016 tarihlerinde Başbakanlık Osmanlı Arşivine gidilerek bu deftere ulaşılmaya çalışılmış, ancak defterin her defasında tamirde görünüyör olması ve incelenmeye uygun bulunmaması sebebiyle defter maalesef kullanılamamıştır.

⁴BOA, NFS.d., Nr. 1283, 1284, 1287, 1289, 1291, 1356, 1357, 1358, 3189

⁵Salnameme-i Vilayet-i Aydın, Tarih 1296/1879, Tarih 1297/1880, Tarih 1298/1881, Tarih 1299/1882, Tarih 1300/1883, Tarih 1301/1884, Tarih 1302/1885, Tarih 1303/1886, Tarih 1304/1887, 1305/1888, Tarih 1306/1889, Tarih 1307/1890, Tarih 1308/1891, Tarih 1311/1893, Tarih 1312/1894, Tarih 1313/1895, Tarih 1314/1896, Tarih 1315/1897, Tarih 1316/1898, Tarih 1317/1899, Tarih 1319/1901, Tarih 1320/1902, Tarih 1321/1903, Tarih 1323/1905, Tarih 1326/1908

⁶“Vakfiye Arşivi”, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, ulaşım: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=28>, (08.04.2016)

defterlerden makul ölçüde faydalanılarak çalışmanın gerekli kısımlarına yansıtılmıştır⁷.

Bölgede vuku bulan olayların takibi açısından gazetelere de bu çalışmada yer vermenin doğru olduğu düşünülerek dönemin İzmir gazetelerinden Ahenk ve Hizmet taranmış, bunların içerisinde Bergama ile ilgili yapılan haberlere ait bilgiler tezin gerekli görülen başlıklarında kullanılmıştır.

Ne kadar çok değerlendirilirse geçmişimizi o kadar aydınlatacak olan seyahatnameler, siyasi olaylardan iktisadi yapıya, dini inançlardan gündelik hayata, tarihi eserlerden azınlıklara kadar hemen her konuya değinerek okuyucuları sıkmadan bilgilendirebilen tarihi içeriğe sahip en keyifli kaynaklardır. Bizim kültürümüze ait seyahatnamelerden ilk hatıra gelen tabi ki Evliya Çelebi Seyahatnamesidir⁸. Bu eser, her ne kadar XVII. yüzyılda yazılmış olsa da çalışılan döneme ait seyahatnameler ile kıyas yapma noktasında önemli bilgiler ihtiva eder. Bunun yanı sıra, 1816 yılında Bergama'ya gelen İngiliz diplomat William Turner Bergama'daki nüfus ve yapılarla ilgili bilgiler verir⁹. Yine İngiliz seyyah Mac Farlane¹⁰ ve Charles Texier¹¹ de Bergama'nın görüntüsü ve nüfusundan bahseder. Gezgin ve misyoner Charles Williamson, İzmir ve çevresini gezmiştir. Bergama'ya da gelen Williamson, burada yaşayan gayrimüslimlerin eğitim hayatı ile ilgili bilgiler vermektedir¹². Midillili Mehmed Hayreddin,¹³ Aydın Vilayet-i Celilesi adlı eserinde Midilli'den Dikili'ye daha sonra Bergama'ya doğru gerçekleşen seyahatinde yol boyunca gördüğü ovalar ve evleri tarif etmiştir. Ayrıca görüştüğü önemli paşalar ve muhacirler hakkında da bilgiler vermiştir. Çalışmanın desteklenmesi maksadı ile gerekli görülen başlıklar altında bu değerli gezi notları kullanılmıştır.

⁷MŞH.ŞSC.d.1804/3/6260; BOA.ŞSC.d.6262; BOA.ŞSC.d.6267; MŞH.ŞSC.d.1812/11/6268; MŞH.ŞSC.d.1813/12/6269; MŞH.ŞSC.d.1815/14/6271; MŞH.ŞSC.d.1819/18/6277; BOA.ŞSC.d.20/6277

⁸Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt 9, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1935

⁹William Turner, **Journal of a Tour in the Levant**, Cilt 3, London 1820

¹⁰Charles Mac Farlane, **Constantinople in 1828 a Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Province**, Vol 1, London 1829

¹¹Charles Texier, **Küçük Asya: Coğrafyaya, Tarihe, Âsar-ı Atikaya Ait Tarif**, Cilt 1, Çev. Ali Suad, Maarif Vekâleti, İstanbul 1924.

¹²Richard Clogg, "Two Accounts of The Acedemy of Ayvalık (Kdonies) in 1818-19", **Revue Des Etudes Sud-Est Eurepiennes**, Bucarest 1972

¹³Midillili Mehmed Hayreddin, **Aydın Vilayet-i Celilesi**, Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatıyla Tab ettirilmiştir, İstanbul 1313

Araştırmalar

XIX. yüzyıl Bergama tarihi ile ilgili birçok makale bulunmasına rağmen henüz derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Konumuza en yakın çalışma **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bergama(1831-1927)**¹⁴ isimli yüksek lisans tezidir. Ancak bu tez de yalnızca 1578, 1580 ve 1583 nolu temettuat defterleri ve Aydın Vilayet Salnamelerinin bir kısım verilerine dayanılarak yazılmıştır. Yine Aydın Vilayet Salnamelerine dayanarak yapılmış bir başka yüksek lisans tezi **Osmanlı Salnamelerinde Bergama**¹⁵ adlı tezdır. Ayrıca Bergama şer'iyye sicil defterlerinden2 numaralı demirbaş defteri **Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 Nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi**¹⁶ adı ile yüksek lisans tez çalışması olarak yapılmıştır.

Dönem olarak farklı olmasına rağmen çalışmamıza yön vermesi açısından iyi bir kaynak olabileceğine inandığımız **15. ve 16. Yüzyılda Bergama Kazası**¹⁷ ihtiva ettiği dönem ile alakalı yapılmış en kapsamlı akademik çalışmadır.

Bergama ile ilgili tez çalışmaları dışında muhtelif kaynaklar da bulunmaktadır. Bergama aşığı müzeci ve folklor araştırmacısı olan Osman Bayatlı'nın çalışmaları takdire şayandır. Bergama yöresinin tarihi, sanatı ve folkloru üzerine araştırmalar yapmış ve bunları yayımlatmıştır¹⁸. Eyüp Eriş'in **Bergama Uygarlık Tarihi**¹⁹ adlı eseri ikinci el kaynaklara dayanılarak yazılmış ilkçağlardan Cumhuriyete kadar Bergama tarihini anlatan faydalı bir eserdir.

¹⁴Müzeyyen Gazez, **Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine Bergama(1831-1927)**, İzmir 1993

¹⁵Ramazan Uyar, **Osmanlı Salnamelerinde Bergama**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Diyarbakır 2011

¹⁶Ahmet Gedik, **Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 Nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İzmir 2008

¹⁷Vehbi Günay, **15- 16. Yüzyıllarda Bergama Kazası**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999

¹⁸Osman Bayatlı'nın tüm eserleri 5 ciltlik bir külliyat halinde Bergama Belediyesi tarafından Şubat 2016 tarihinde basılmıştır. Bunlar; Osman Bayatlı, **Bergama Tarihinde Antik Çağ**, Haz. Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul, Cilt 1, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016; Bayatlı, **Bergama'da Yakın Tarih**, Cilt 2, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016; Bayatlı, **Bergama'da Köyler**, Cilt 3, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016; Bayatlı, **Bergama'da Folklor**, Cilt 4, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016; Bayatlı, **Bergama'da Düşün Adamları**, Cilt 5, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016

¹⁹Eyüp Eriş, **Bergama Uygarlık Tarihi**, Karınca Matbaacılık, İzmir 1979

Sürekli yayın olarak 1992-2010 yılları arasında başlangıçta üç ayda bir daha sonra ise yılda bir kez yayınlanmaya başlayan **Bergama Belleten** özel sayıları çıkarılmıştır. Toplam on sekiz adet Bergama Belleten özel sayısı çıkmıştır. Bunların dışında, 7-9 Nisan 2011 tarihleri arasında **Uluslararası Bergama Sempozyumu**²⁰ düzenlenmiş ve Bergama üzerine tarih, edebiyat, tıp gibi çeşitli bilim alalarında tebliğler sunulmuştur.

Bergama Hakkında Genel Bilgiler

Bergama'nın Coğrafi Özellikleri

Bergama, İzmir iline bağlı bir ilçe olup 39 07' kuzey enleminde 27 12' doğu boylamında yer almaktadır. İzmir'in kuzeyinde Bakırçay havzasında bulunan Bergama'nın doğusunda Soma ve Kınık, batısında Balıkesir'e bağlı Ayvalık ve İzmir'in bir diğer kuzey ilçesi Dikili, kuzeyinde Balıkesir ve Manisa illeri, güneyinde ise Aliaga yer alır. Ege Denizi ve Çandarlı Körfezi'ne ortalama 25-30 km uzaklıkta olan şehrin rakımı merkezde 68, Bergama'nın kuruluş yeri olan Akropol'de 331 m'dir²¹.

Bakırçay Ovası, Soma yakınından başlayarak Çandarlı'ya kadar uzanır. Ova uzunluğu 80 km olup genişliği Soma'da 4 km, Kınık'ta 15 km yi bulur. Havzanın yüzölçümü 3.200 km²'dir. Bunun 550 km²'si ova, 250 km²'si yamaç, 2.400 km²'si ağaç ve maki alanıdır²².

Akdeniz iklimi özellikleri taşıyan Bergama'nın yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçer²³. Burada kar yağışı çok nadir görülür. Hava sıcaklıkları genel ortalamalar içerisinde (yazlar ortalama 26°C, kışlar ise ortalama 6°C)²⁴. Yıllık toplam yağış tutarı 600 mm civarındadır ve yağışlı günlerin sayısı yıllık 85 gün olarak belirlenmiştir²⁵.

²⁰ **Uluslararası Bergama Sempozyumu**, Cilt 1-2, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2011

²¹“Bergama İzmir Yolu Nerede”, **Haritamap**, ulaşım, <http://www.haritamap.com/yer/bergama-izmir-yolu-bergama>, (22.07.2016)

²²“Bergama”, BergamaBelediyesi, ulaşım: <http://www.bergama.bel.tr/tr/bergama>, (22.12.2014)

²³Asaf Koçman, **Türkiye İklimi**, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993, s. 77; Ümran Emin Çölaşan, **Türkiye İklimi**, Ankara 1960, s. 49

²⁴Eriş., s. 7

²⁵Şermin Tağıl, **Dikili ve Bergama Yöresinde İklim Özellikleri ve Rüzgâr Enerjisinden Yaralanma Olanakları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İzmir 1998

Bergama'nın içinden iki çay geçer. Akrapol'ün güneyinden Selinos (Bergama) Çayı kuzeyinden Kestel Deresi akmaktadır. Selinos, Bergama'yı ikiye bölerken, Kestel de, Kestel Köprüsü altından dolanır ve Selinos'la birleşerek Bakırçay'a kavuşur. Bakırçay havzasında bulunan aynı adlı Bakırçay nehri 128 km uzunluğundadır. Ana kolları dağlardan geçerken dik ve derin vadiler açmıştır. Bakırçay geniş tabanlı alüvyal bir yatak içinde akmaktadır. Bakırçay Nehri ve Selinos Çayı'nın önü kale eteğinde Kestel Barajı tarafından kesilmektedir.

Maden yönünden Bergama'nın zengin olduğunu söylemek mümkündür. Perlit rezervi, linyit, granit ve altın madenlerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca Bergama-Dikili arasında jeotermal alanlar ve buna bağlı olarak kaplıca ve ılıcalar da mevcuttur²⁶.

Bergama'nın ekonomisi tarıma ve turizme dayalıdır. Tarımsal ürün bakımından İzmir'in en gelişmiş ve zengin ilçelerindendir. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, susam, zeytin ve üzüm oluşturur. Kozak yaylasında çam fıstığı yetiştirilmektedir²⁷. Bergama'da, büyükbaş hayvan besiciliğinden ziyade küçükbaş hayvan besiciliği yapılmaktadır. Ayrıca arıcılığın da bu coğrafyada uzun bir geçmişi vardır. Ünü Avrupa'ya kadar uzanan Bergama'nın meşhur halıları genellikle köylü kadınların ellerinden çıkar. XIX. yüzyılın sonlarında kurulan pamuklu dokuma fabrikaları varlığını hala sürdürmektedir. Antik Pergamon kenti ise her yıl binlerce turisti bünyesine çeker.²⁸

Bergama İsmi

Bergama isminin şehrin kurucusu kabul edilen "Pergamos"tan geldiği ve bu isimden türetilerek de kente "Pergamon"²⁹ adının verildiği söylenir. Rivayete göre Pergamos, Akilleus'un oğlu Neoptemos ile Andromakhe'den doğmadır. Yunanistan'dan Anadolu'ya gelerek Bergama'nın bulunduğu yerdeki Teuthrania kralı Areios'u öldürdükten sonra krallığı ele geçirir ve buraya sahip olur. Böylece

²⁶"İlçemiz", **Bergama Kaymakamlığı**,

ulaşım:http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=194, (23.12.2014)

²⁷"İlçemiz", **Bergama Kaymakamlığı**,

ulaşım:http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=194, (23.12.2014)

²⁸"İzmir İlçeleri", **Coğrafya Dünyası**, ulaşım: <http://www.cografya.gen.tr/tr/izmir/ilceler.html>, (23.12.2014)

²⁹Lale Naim, **Archaeological Map of Western Anatolia and Some Old Cities**, Yayınevi Tifset Tesisleri, s. 12

kente adını verir³⁰. Antik metinlerde Pergamon adı ilk defa Ksenophon'un “Onbinlerin Dönüşü” adlı eserinde, “Pergamus” olarak Mysia’da bir şehir şeklinde kaydedilmiştir³¹.

Etimolojik olarak incelediğimizde, Bergama’nın ilk söyleniş şekli olan “Pargama”, Luwi dilindeki “Parga-(u)ma” öğelerinden türetilerek kullanılmıştır. Pargama “Yüksek Yerin Halkı”(nın kenti) anlamına gelmektedir³². Pergamon ise Mysia³³’nın, özellikle Hellenistik dönemde önem kazanarak yükselişe geçen kentinin Helen ağzı ile söyleniş şeklidir.“Pergamum” kale, hisar veya burç anlamlarına gelmektedir. “Berg” veya “Perg” dağ, yüksek yer anlamı taşımaktadır³⁴. Bergam ise Yunanca kent demektir. Sözcüğün aslı ise Phrgyie diline aittir³⁵.

Selçuklularla birlikte Türk hâkimiyeti altına giren Bergama, 1300’lü yılların başlarında merkezi Balıkesir olan Karasi Beyliği idaresindedir. Karesi Bey’in ölümü ile beylik, Balıkesir ve Bergama olarak ikiye ayrılınca Bergama ve yöresi Yahşi Han’ın idaresi altına girmiş ve burası bir süre“Yahşi-ili” olarak anılmıştır³⁶.

Fatih devrine ait tarihsiz bir piyade defterinde, şehrin adı “Birgamâ” şeklinde kaydedilmiştir. Yine bu dönemlerde tarihlendirilebilecek bir kürekçi defterinde ve 859 (1454/55) yıllarına ait evkafı gösteren defterlerde kelime aynı yazım şekli ile karşımıza çıkmaktadır. Bursa Umur Bey Camii’ndeki 1455 tarihli taş vakfiyede de Birgamâ olarak kaydedilmiştir. Ancak 1487 tarihli mufassal tahrir defterleriyle 1490 tarihli bir piyade defterinde ve sonraki yıllara ait defterlerde şehrin adı “Bergama” şeklinde geçmektedir³⁷.

³⁰Eriş, s. 10; Mustafa Haluk Ökeren, **Bergama Sevgisi**, Anıl Matbaası, İstanbul 1955, s. 41

³¹Xnephon, **Anabasis**, Ed. G.P.Goold, 4. Kitap, Harvard University Press, London 1980, s. 625

³²Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 653-654; Ayrıca, Makedonia’nın Pierria Bölgesindeki bir hisarın adı da Pergamon’dur. Priamos Troiasında *Pergamos* kalenin en yüksek yeri anlamına gelir. Bkz. Umar, s. 653

³³Bugünkü Balıkesir’i tamamen içine alan, ayrıca Manisa ve İzmir illerinin kuzey kesimlerini de kapsayan antik kent.

³⁴Eyüp Eriş, “Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası”, **Bergama Belleten**, Sayı. 12 Özel Sayı, BERGSAY Yayınları, Bergama 2003

³⁵Eriş, Bergama Uygarlık..., s. 10

³⁶Feridun Emecen, “Bergama”, **D.İ.A.**, Cilt 5, İstanbul 1992, ss. 492-494

³⁷Günay, s. 15

Eskiçağlardan Türk Fethine kadar Bergama

Uygurlık tarihinin en eski, en önemli yerleşim birimlerinden biri olarak ortaya çıkan Pergamon³⁸, eski çağlardan itibaren İon, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine kadar uzunca bir tarihi geçmişe sahiptir³⁹.

Bergama ve yöresinde tarih öncesi izler taşıyan yerlerden Yund Dağı üzerinde Cilalı Taş Dönemi buluntularına rastlanmıştır. Ayrıca Kalarga Tepesi ve Değirmentepe gibi yerlerde de Yortan tipi seramiklerle Cilalı Taş Devri buluntuları gözlenmiştir. Bunların dışında bu yörede Maden Devri izleri de görülmüştür⁴⁰.

Bergama şehrinin ilk yerleşim yeri “Akropol”dür⁴¹. Bergama, Lidya ve Pers egemenliğinden sonra MÖ. IV. yüzyılda, Makedonya Kralı Büyük İskender’in egemenliğine girmiş, MÖ. 283’ten itibaren ise 150 yıl boyunca Batı Anadolu’ya hükmetmeyi başararak, Helenistik dönemin en önemli gelişmiş kültür ve ticaret merkezi olmuştur⁴². Ancak İskender’in 33 yaşında ani ölümü ile İmparatorluğun toprakları, uzun süren mücadeleler sonucunda, ardılları arasında paylaşılmıştır. M.Ö. 301 yılında Pergamon yöresini ele geçiren Makedonyalı Komutan “Lysimachos”, krallığını ilan ederek 9000 talentlik savaş ganimetini Kale’de tutması için “Philetairos” adlı subayı görevlendirmiştir. M.Ö. 282 yılında isyan çıkaran Philetairos yönetime el koymuş ve yaklaşık 150 yıl sürecek olan Bergama Krallığı’nın temelleri atılmıştır⁴³.

³⁸Ekrem Akkurgal, **Eski Çağda Ege ve İzmir**, Net Turistik Yayınlar, İzmir 1993, s. 5.

³⁹**Bergama Belediyesi**, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 2005

⁴⁰Eriş, Bergama Tarihinde İnanç... s. 18.

⁴¹Eski Yunan kent devletlerinde yüksekte kurulan ve içinde bir saray ile tapınaklar bulunan berkitilmiş yer. Bkz.”Akropol”, ulaşım: <http://www.tdk.gov.tr/>, (25.12. 2014)

⁴²Richard Evans, **A History of Pergamum Beyond Hellenistic Kingship**, Continium International Publishing Group, New York 2012, s. 3

⁴³George E. Bean, **Eskiçağda Ege Bölgesi**, Çev. İnci Delemen, Arion Yayınevi, İstanbul, s. 48; Kentin yapısı ile ilgili bilgi vermek gerekirse; Bergama antik kentinin suru içinde kalan yerleşimi “Yukarı Kent”, “yerleşme alanı” ve “Aşağı Kent” olarak üç bölüm halindedir. Yukarı Kent: Tepenin en yüksek yerinde, çevreye hâkim noktada ve surla çevrilidir. Kral ailesi ve ileri gelenlerin, aydınların ve komutanların oturduğu, gezdiği ve toplandığı merkezdir. Resmi karakteri vardır. Bergama’nın en göz alıcı yapıları buradadır. Yukarı Kent iç içe düzenlenmiş yarım daire şeklinde, birbiri üzerine konulan teraslardan oluşmaktadır. Tüm yapılar topografik konumu nedeniyle, güneyden kuzeye doğru sıralanmış, ana cepheleri, uzaktan görülmeleri amacıyla düzenlendiklerinden, batıya dönüktür. Yerleşme alanı: Yukarı Kentle Aşağı Kent arasında, kentin eski ana caddesi boyunca uzanan özel nitelikteki yapılara (bir jimnazium, oldukça büyük bir salon, bir yemek salonu ve bir dükkândan oluşmaktadır) sahip kesimdir. Aşağı Kent: Tepenin daha alçak olan güney kesimidir. II. Eumenes kapısından kente girilince ilk karşılaşılan bölümdür. Burada halka ait tapınaklar, gençlerin spor tesisleri, halkın rahatça girip çıkabildiği toplantı yerleriyle, doğrudan doğruya devlet yönetiminde olmayan yapılarla donatılmış kısımdır. Demeter Temenosu, Hera ve BasiliaTenienosu, yukarı, orta ve aşağı jimnaziumu, dükkânlar, Attalos Evi, aşağı agora önemli yapılarıdır. Bkz. Celal Tuna, **Kentten İmparatorluğa Anadolu’nun Eski Yerleşim Yerleri**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.

Pergamon kralları sırasıyla şöyledir⁴⁴:

Philetairos (M.Ö. 281-263)

I. Eumenes (M.Ö. 263-241)

I. Attalos (M.Ö. 241-197)

II. Eumenes (M.Ö. 197-159)

II. Attalos (M.Ö. 159-389)

III. Attalos (M.Ö. 138-133)

Kral I. Eumenes zamanında Bergama Krallığı kesin bağımsızlığını elde etmiştir (M.Ö. 261). Eumenes Pergamon'un ilk kralı sayılır. I. Eumenes'in ardılı I. Attalos'un haraç isteyen yağmacı Galatlara karşı yaptığı savaşta başarı sağlaması onun krallığını güçlendirmiştir⁴⁵. Attalos, Batı Anadolu'yu ele geçirmek için Suriye kralları ile çeşitli mücadeleler vermiştir. Ayrıca Attalos, Romalıların Anadolu'ya ayak basmasını sağlayan kişi olmuştur⁴⁶. Pergamon ile Roma'nın bu dönemde tesis ettikleri dostluk, Anadolu tarihi bakımından oldukça önemlidir. Bu dönemden itibaren Romalılar, Anadolu'daki varlıklarını daha fazla hissettirmeye başlamışlar ve Pergamon Krallığı'nın yıkılışından sonra tüm Batı Anadolu'ya egemen olmuşlardır⁴⁷.

Makedonya Savaşı yenilgisinin ardından ölen I. Attalos'un yerine oğlu II. Eumenes geçmiştir. Roma ve Suriye Kralı Büyük Antiokhos ile savaşa girip M.Ö. 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda onu yenince, Apameia Anlaşması imzalanmıştır (M.Ö.188). Bunun üzerine, Suriye kralının Anadolu'daki topraklarının büyük bir kısmı Pergamon Krallığı'na aktarılmıştır. Böylece Pergamon Krallığı güç ve zenginliğinin doruğuna ulaşmıştır⁴⁸. Ayrıca Toros Dağları'na kadar Küçük Asya'yı ele geçirmiştir. Marmara Denizi kıyısından Akdeniz'e kadar uzanan Pergamon Krallığı'nın siyasi açıdan en güçlü dönemi bu süreçte yaşanmıştır. II. Eumenes,

159.; Krallığa ait topraklar ise “polis” olarak adlandırılmaktadır. Pergamon gymna-sion'unda bulunmuş olan ephed listelerine bakılacak olursa, krallığın başkentindeki (polis) nüfus 5 unsurdan oluşmaktaydı. Bunlar; Pergamon vatandaşları (politai), yabancılar (ksenoi), asker kökenliler (strotiotai), azatlı köleler (apeleutheroi), köleler (douloi). Bkz. Hasan Malay, “Aristonikos Ayaklanması”, **Bergama Belleten**, Sayı 3, BERKSAV Yayınları, İzmir 1993, s. 15

⁴⁴Umar, **Türkiye Halklarının İlçâğ Tarihi**, Cilt 2, Er-tu Basımevi, İstanbul 1984, ss. 140-153

⁴⁵Pataivumlu tarih yazarı Livius'a göre, Galatlara vergi ödemeyi reddeden II. Eumenes'in babası Attalos olmuştur. Livius'un bu ifadesi I. Attalos'tan önceki hükümdarların yani Philetarios ve I. Eumenes'in Galatlarla savaşmadıklarının kanıtını oluşturmaktadır. Ona göre Attalos'un cesaretli girişimi herkesin beklentilerinin tersine ve talihinin de yardımıyla ilk çarpışmadan üstün çıkmıştır. Strabon ve Livius'un Galatlarla ilgili bilginin kaynağı olan tarih yazarı Polybios'a göre, Attalos, Büyük bir savaşta Galatları yendikten sonra kral ilan edilmiştir. Günümüze yalnızca özetleri ulaşmış olan “Historia Philippicae” adlı eserin yazarı Pompeius Trogus, Galatları Pergamonlu Attalos'un yenmiş olduğunu söylerken, “Hellas'ın Tasviri” adlı kitabın yazarı Pausanias, Galatları batı Anadolu'dan sürenlerin Attaloslar olduğunu kaydetmiştir. Anadolu'daki Galat ve Pergamon Krallığı ilişkilerinde ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kaya, **Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi**, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005.

⁴⁶Bean, s. 49.

⁴⁷Malay, s. 9.

⁴⁸Bean, s. 50

Atina Akropolü'nü örnek alarak Pergamon'u Hellenistik dünyanın en güzel başkenti konumuna ulaştırmayı amaçlamıştır. Eumenes'ten sonra yerine küçük kardeşi II. Attalos geçmiştir. Attalos komşu Kappadokia Krallığı'nın iç çekişmelerine karışmıştır. İstedikini alan Attalos, daha sonra M.Ö. 156-154'de Bithynia Krallığı ile de savaşmak zorunda kalmıştır. Bithynia ordusu Bergama'yı yakıp yıksa da ele geçirememiştir. Savaştan sonra Bithynia Kralı ile oğlu Nikomedes arasında krallık kavgası çıkması üzerine Nikomedes, Bergama'ya sığınmış ve II. Attalos'un desteğini alarak Bithynia Krallığı'nın üzerine yürümüş ve tahtı ele geçirmiştir⁴⁹.

II. Attalos, Helenlerden bir bölümünün Roma'ya karşı ayaklanması üzerine Roma ve Yunanistan arasında çıkan savaşta tarafını belirlemiş ve Roma'ya yardım göndererek destek vermiştir (M.Ö.146)⁵⁰. 21 yıllık yönetiminin büyük bölümü savaşlarla geçen⁵¹ II. Attalos, bütün Attaloslarda olduğu gibi sanatın ve bilimin koruyucusu olmuştur⁵².

III. Attalos, amcası II. Attalos'un ölümü üzerine 33 yaşında kral olmuştur. Devlet işleri ile pek ilgilenmeyerek yönetimi güvendiği kişilere devretmiştir⁵³. Ölmeden önce vasiyetinde ülkesini Roma Cumhuriyeti'ne bırakmak istediğini yazmıştır. Ardından bu kent, Roma'nın Asya Eyaleti'nin başkenti olmuş, ona "Neocore", yani "Mabetler Muhafızı" unvanı verilmiştir⁵⁴.

Roma İmparatoru Augustus, M.Ö. 31, 30 ve 20 yıllarında Bergama'yı ziyaret etmiş, buraya anıt ve yazıtlar bırakmıştır. Roma İmparatorluğu Traianus (98-117) zamanında başlayan ve adıyla anılan ünlü tapınak yapımını, yerine gecen Hadrianus tamamlamıştır. Bergama'nın ünlü tapınaklarından Serapis Tapınağı da Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) zamanında inşa edilmiş, daha sonra içine Bazilika

⁴⁹Umar, ss. 146-152; Kaya, ss. 101-102

⁵⁰Umar, s. 152-153.

⁵¹Bean, s. 51

⁵²Yüksel Güngör, "Bergama Krallık Kültü", **Bergama Belleten**, Sayı. 14, BERKSAV Yayınları, İzmir 2005, s. 55

⁵³III. Attalos zehir ve panzehir üzerine deneyler yapmaktan hoşlanmaktaydı. Pergamonlu ünlü tıp bilgini Galenus (M.S. 130-200), Attalos'un her türlü zehirli otlarla ilgilendiğini, bunları denemek için farklı bir yol izlediğini belirtmektedir. Attalos hazırladığı panzehirleri yalnızca ölüme mahkûm suçlular üzerinde denediğini ve kralın böyle bir denemeyi suç saymadığını bizzat kendisinin söylemiş olduğunu yazmaktadır. Diğer bazı antik yazarlar da, Attalos'un deri üzerindeki çibanlara iyi gelen bir merhem ve hazım bozukluklarını gideren bir diyet hazırlamış olduğunu ve yazdıklarına göre, bu kralın sadece insanlara eziyet etmek üzere bu araştırmaları yapmış olması zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Bkz. Malay, s. 10

⁵⁴"Bergama Müzesi", **Bergama Belleten**, BERKSAV Yayınları, Sayı 15, Bergama 2006, s. 14

oturtulmuştur. Hristiyanlığın ilk yedi kilisesinden birinin Bergama’da bu tapınağın içine yapıldığı rivayet edilmektedir⁵⁵.

Roma Cumhuriyet Dönemi’ne son veren Actium Savaşı’ndan sonra (M.Ö. 31) Pergamon’da tüm Roma kentleri gibi dört yüz yıllık bir barış ve refah dönemine girmiştir. Bu refah dönemi içerisinde zamanla Pergamon’un önemli bir dinsel merkeze dönüştüğü söylenebilir. M.S. 313 yılında Roma İmparatoru Büyük Konstantin, ünlü Milan Deklerasyonu ile Hristiyan dinini tanımış, 379’da ise Büyük Theodosius, Hristiyanlığı imparatorluğun resmi dini olarak ilan etmiştir. Böylece Bergama eski Pagan ve çok tanrılı inançtan ayrılarak bölge de dinsel bir merkez haline gelmiştir⁵⁶.

Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde olan Bergama, M.S. III. yüzyılda gerek Roma’nın güç kaybı, gerekse 253-260 yıllarında yaşadığı büyük deprem felaketleri ile oldukça gerilemiştir. Roma’nın güç kaybetmeye başlaması elbette Pergamon’u da etkilemiştir. Bu asrın sonunda artık Pergamon, tanrılar ve tanrıçalar mekânı olmaktan çıkarak Bizans idaresinde yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde kent daraltılmış, etrafı bir surla çevrilerek küçültülmüştür⁵⁷.

Bizans İmparatoru Diocletianus’un Asya eyaletlerini yeniden yapılandırmasında Bergama yine Asya Eyaleti’nde kalmıştır. İmparator Theodosius zamanında bu eyalette bulunan dört anakentten biri Pergamon’dur⁵⁸.

Bizans hâkimiyeti sürecinde Hristiyanlık yozlaşmış ve giderek artan kilise sömürü ve baskısı ortaya çıkmıştı. Bu dönemde dinin dediği değil, din adamlarının istekleri ön planda olduğundan bölgede Hristiyanlık yavaş yavaş gücünü yitirmeye başlamıştır. Yükselen İslamiyet’in sesi ise Hz. Ömer’in önce Bizans’ı vurması, ardından Suriye ve Filistin’i alarak 642 yılında Anadolu kapılarına dayanması ile başlamıştır. Emevi Halifesi Velid’in kardeşi Mesleme komutasındaki bir Arap

⁵⁵Tuna, s. 162; Eriş, Bergama Tarihi İnanç.., s. 21; Uyar, s. 29; Yedi kilise ile ilgili bölüm İncil’de şu şekilde geçmektedir: “İsa’ya ait biri olarak sıkıntıda, Tanrısal egemenlikte ve sabırda ortağımız ve kardeşiniz olan ben Yuhanna, Tanrı sözü ve İsa’ya tanıklık uğruna Patmos denilen adada bulunuyordum. Rabbin gününde Ruh’un beni yönetimine almasıyla arkamda borazan sesine benzer bir ses işittim. Ses; gördüğünü kitaba yaz ve yedi topluluğa, yani Efes, İzmir, Bergama, Tiyatira, Sart, Filadelfiya ve Leodikya’ya gönder” dedi. Bkz. **İncil**, Tanrı’dan Yuhanna’ya Gelen Esinleme Bölümü, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 286

⁵⁶Emecen, “Bergama”, s. 493; Tevhit Kekeç, **Bergama**, Hitit Color, İstanbul 2001, s. 20

⁵⁷Bayatlı, Bergama Tarihinde..., s. 375

⁵⁸Bizans’ın Asia eyaleti içinde Kaikos (Bakırçay) yöresinin kentleri şunlardı: Pergamon (Bergama), Elaia (Kazıkbağlar), Pitane (Çandarlı), Tianai (Dikili), Perperine (Theodosiopolis-Asağibey).

ordusu, 715-718 yılları arasında Anadolu'ya girmiş, korkuya kapılan Pergamonlu kral kaleyi “Bizans duvarı” diye adlandırılan surla takviye ettirmiştir⁵⁹.

İslam orduları komutanı Mesleme, 716 yılında 120 bin kişilik ordusuyla Bergama'yı yağmaladıktan sonra Akropolü ele geçirmiş ve bir yıl orada konaklamıştır. Bizans İmparatoru III. Leon (717-744) zamanında Araplar arasında yapılan antlaşma sonucunda İzmir ve Bergama, Emevilere bırakılmıştır. Ancak Mesleme İstanbul kuşatmasından başarısızlıkla dönünce III. Leon bu antlaşmadan vazgeçmiş ve Arap ordularını Anadolu'dan çıkarmıştır. Abbasiler zamanında ise Anadolu'ya akın eden Türkmenler Ege ve Marmara kıyılarına kadar ulaşarak avasım bölgelerine yerleştirilmişlerdir⁶⁰.

Türk Fethinden Sonra Bergama

Malazgirt zaferi ile dayanma gücü kırılan Bizans, Türkler karşısında tutunamayacak hale gelmiştir. Bundan sonra Türkler için Anadolu'da hızlı bir şekilde yayılma ve yerleşme devri başlamıştır⁶¹. Türkmen oymaklarının ilk zamanlar konuşlandıkları bölgeler, Batı Anadolu'da Ege ve Marmara kıyı şeridini kapsamaktaydı. Fetih hareketlerinin başlamasıyla birlikte, Türkistan ile Anadolu arasında bir göç kanalı kurulmuştur. Bu göçler zaman zaman güçlü bir şekilde gelirken zaman zaman da kesintiye uğramıştır⁶².

İstanbul sarayında yetiştirilen Çaka Bey, 1081'de İzmir taraflarına gelerek bu bölgenin Türklerini toplamış, kendine bir donanma kurduktan sonra da adaları işgal etmeye başlamıştır. Anadolu Türkleri ve Balkanlardaki Peçeneklerle ittifak yaparak ve Bizans'ı düşürme arzusu ile bir Türk Devleti kurma yolunda girişimlerde bulunmuştur⁶³. Bergama bu şekilde iki Türk güdümü arasında kalmıştır. Bir taraftan Çaka Bey Batı Anadolu'nun tek hâkimi olmaya çalışmakta, diğer yanda Selçuklular

⁵⁹Eriş, Bergama Uygarlık..s. 23; Surları belli sınırlarla çevrilmiş olan kentler daha korunaklı bir yapıya sahip olurlardı. Ayrıca bu gibi kentlerde yaşayanların (Efes, Ankara, Bergama, Milet, Sardinya vb.) çok büyük miktarda mal ithal etmelerine de ihtiyaç yoktur. Onlar için art ülkelerinin üretimleri yeterlidir. Bkz.Jean-Claude Cheynet, **Bizans Tarihi**, Çev. İsmail Yenguz, Dost Kitapevi, Ankara 2008, s. 38

⁶⁰Eriş, Bergama Uygarlık... s. 23

⁶¹Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 277

⁶²Faruk Sümer, “Selçuklular”, **D.İ.A.**, Cilt 36, İstanbul 2013, ss., 380-384, madde 13 bölümünden oluşmaktadır. 6. bölüm Faruk Sümer tarafından kaleme alınmıştır.

⁶³Turan, s. 286

İznik'i başkent yaptıktan sonra Lidya, İyonya ve Karya'yı ele geçirmekle uğraşmaktaydı⁶⁴.

Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. Kılıçarslan'ın ölümü üzerine devlet otoritesi sarsılmıştır. Bu durumdan istifade eden Bizans, boş durmayarak taarruza geçmiştir. Türkler ise Batı Anadolu'dan iç bölgelere doğru göç etmeye başlamışlardır. 1110'dan sonra babasının tahtını ele geçiren Şahin-şah (Melikşah), Batı Anadolu'da seferlere başlamıştır⁶⁵. 1113 yılında Türklerin Bergama civarında görüldüğü, hatta bazı kayıtlara göre şehri fethettiği yazmaktadır. Şehrin Türklerin elinde çok kalmadan tekrar Bizans'ın eline geçmesi üzerine, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos tarafından Bergama kalesi sağlamlaştırılarak fetih önlenmeye çalışılmıştır⁶⁶.

Sultan Mesud döneminde Batı Anadolu'ya akınlar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bizans imparatoru Manuel bu akınları önleyebilmek adına donattığı güçlü ordusuyla Konya yakınlarına kadar gelmiş, ancak muvaffak olamayıp geri dönmek zorunda kalmıştır (1146)⁶⁷. Bu devirde Türklerin Anadolu'ya sağlam bir şekilde yerleştiği bilinmektedir⁶⁸.

II. Kılıçarslan döneminde Batı Anadolu'ya devam eden Türk akınları Bizans'ı hala rahatsız etmektedir. Türkmenler toprak ve ganimet elde etmek amacıyla sık sık Bizans topraklarına akınlar yapmışlardır⁶⁹. Eskişehir önlerinde toplanan 100.000 kadar Türkmen yeni otlaklar ele geçirmek maksadı ile Batı'ya doğru harekete geçmişlerdir. Denizli, Bergama, Edremit, Kırkağaç gibi şehirleri ele geçirip deniz kıyılarına kadar ilerleyerek Bizans şehir ve kasabalarını ele geçirmişlerdir⁷⁰. Bizans İmparatoru, II. Kılıçarslan'dan bu duruma bir son vermesini istediye de Kılıçarslan bu akınları durduramamıştır⁷¹. Bunun üzerine İmparator I. Manuel Komnenos, büyük bir orduyla Bizans'ı tekrar Anadolu'nun hâkimi kılmak kararıyla 1176'da Konya üzerine yürümüştür. Ancak Miryokefelon denilen yerde yenilgiye uğradığı bilinmektedir⁷². Anadolu'nun Türkleşmesi açısından bir dönüm noktası olan bu

⁶⁴Eriş, Bergama Uygarlık...s., 169

⁶⁵Turan, s. 288

⁶⁶Emecen, s. 492.

⁶⁷Sümer, s. 381

⁶⁸Turan, s. 290, Sümer, s. 381

⁶⁹Enverî, **Düsturname-i Enverî**, Evkaf Matbaası, İstanbul 1929, s. 18

⁷⁰Eriş, Bergama Uygarlık..., s. 170

⁷¹M. Çağatay Uluçay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, MEB, İstanbul 1977, s. 197

⁷²Bugüne kadar Miryakefolon Savaşı ile ilgili yerli ve yabancı pek çok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalarda çoğunlukla savaşın geçtiği mekanın tespit edilmesinin yanında

zaferinin en önemli sonucu, Bizans'ın askeri gücünün çökmesi ve Anadolu'yu geri alma ümitlerini yitirmiş olmasıdır. Bu savaştan sonra Anadolu'nun yerli Hristiyan halkı da Bizans'tan yardım beklemek yerine Anadolu'ya hâkim olan Türklerin varlığını kabullenmiştir⁷³.

Latinler, IV. Haçlı Seferi ile 1204 yılında İstanbul'u işgal etmişler ve 1261 yılına kadar burada Latin İmparatorluğu dönemini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde, Karadeniz ve Akdeniz limanlarına çıkan büyük kervan yolları emniyetini kaybetmiştir⁷⁴. Yakın bir zamanda da bir geçiş noktası niteliği taşıyan ve İzmir'den Efes'e uzanan önemli bir güzergâh üzerinde bulunan Bergama da Latin İmparatorluğunun idaresine girmiştir⁷⁵.

II. Keyhüsrev zamanında devlet maddi anlamda güçlü olsa da, manen güçsüz ve zayıftır. Baba İshak ayaklanması, Selçuklu ordusunun manen kuvvetli olmadığını açıkça ortaya koymuştur. 1243 yılında Moğollara karşı alınan yenilginin ardından Anadolu Selçuklu Devleti kendini toparlayamamıştır⁷⁶.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Türkmen aşiretleri üzerindeki etkisinin zayıflamasıyla Batı Anadolu'da Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi Beylikleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İznik, İzmit, Bursa, Edremit, Bergama, Sardes, Alaşehir, Manisa gibi birkaç müstahkem kale ve Karadeniz Ereğlisi, Foça, İzmir gibi liman şehirleri, Türk hâkimiyeti içinde birbirinden kopuk birer adacık haline gelmişlerdir. Hatta bu eski Bizans erişim birimleri, komşu Türk beylerin insafına kalmış bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir⁷⁷.

kazanılan zaferin Anadolu'daki Türk varlığının geleceğini nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. Dönemin Bizans kaynaklarında savaşın vuku bulduğu yerin coğrafi özellikleri hakkında detaylı bilgiler olmasına rağmen bu bölgenin özelliklerini taşıyan pek çok mekan olmasından mütevellit savaşın gerçekleştiği yer konusunda pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bkz. Yusuf Ayönü, "Myriokephalon Savaşı'nın Bizans İmparatorluğu Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler" **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriakephalon Savaşı Sempozyumu Özel Sayısı(19-20 Haziran 2014)**, Isparta 2014, s. 140

⁷³Sümer, s. 381; M. Abdülhalûk Çay, **Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi**, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984, s. 143

⁷⁴Turan, s. 294

⁷⁵Emecen, s. 493; Uluçay, s. 203

⁷⁶İbn Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Çev. M. Nuri Gençosman, Uzunluk Basımevi, Ankara 1941, ss. 216-219

⁷⁷Zerrin Güdal Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifakı" **İ.Ü. Ed. Fakültesi Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatırına Sayısı, Sayı, 35 1984-1994, İstanbul 1994, ss. 123-129

Karasioğulları Beyliği İdaresinde Bergama

Bu beylik, ismini kurucusu Karasi Bey'den⁷⁸ almıştır. Beyliğin merkezi Balıkesir'dir. Karasioğulları, XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başlarında büyük ve Küçük Mysia (Balıkesir ve Çanakkale)'da kurulmuş olan bir Türk beyliğidir. Sınırları Çanakkale Boğazı'ndan Ege kıyılarına inmektedir. Beyliğin batısında Çanakkale, güneyinde Manisa ve İzmir, doğusunda, Bursa ve Kütahya ile komşudur. Ayrıca Marmara Denizi ve Ege Denizi'ne kıyısı bulunmaktadır⁷⁹. Geliştirdiği donanması ile Bizans'ın Rumeli kıyılarını ve adalarını tehdit etmiştir. Osmanlı'nın eline geçtikten sonra Cumhuriyet dönemine kadar buraya Karasi Sancağı denilmiştir.

Karasi Bey, Danişment hükümdarı Melik Ahmed Gazinin soyundan gelmektedir⁸⁰. Danişmentli Beyliği'nin yıkılmasından sonra Danişmentli ulusunu meydana getiren boylar ve oymaklar Anadolu'nun muhtelif yanlarına dağılmışlardır. Bunların bir kısmı göçebeliği bırakarak köy ve kasabalara yerleşmiş tarımla uğraşmış, bir kısmı Rumeli yakasına geçmiş, bir kısmı ise Selçuklu Devleti'nin hizmetine girerek uç beyliği ile görevlendirilmiştir⁸¹.

XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöktüğü dönemde, Karasioğulları ailesinden olup uç beyliği yapan Kalem Bey ile oğlu Karasi Bey, Bizans hududunda bulunan diğer uç beyleri gibi Bizanslıların Erdek, Biga, Edremit, Bergama ve Çanakkale gibi şehirlerini zapta girişmişlerdir. Böylece, bu fetih hareketleri sonunda Mysia kıtasına girerek Balıkesir şehrini beyliklerinin merkezi yapmışlardır⁸².

⁷⁸Zerrin Günel Öden'in verdiği bilgiye göre hayatına dair yeterli bilgi bulunmamakla beraber çağdaşı Bizanslı tarihçi Gregoras ondan "Calames'in oğlu Carases" diye bahseder. Osmanlı kaynaklarında ise II. Gıyaseddin Mesud'un (birinci saltanatı 1284- 1296) hizmetkârı olduğu belirtilir. Tokat'ta bulunan Karesi ailesinden Kutlu Melek ile oğlu Mustafa Çelebi'ye ait iki mezar taşı kitabesinden Karesi Bey'in soyunun Danişmendilere dayandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihlerinde bir Karesi beyinin ölümünden bahsedilmekte ve adı Aclan Bey şeklinde verilmektedir. Cahen'e göre Aclan Karesi Bey'in unvanıdır. Osmanlı tarihlerinde ise Aclan Bey Karesioğlu şeklinde yer almaktadır. Bkz. Öden, "Karesi Bey", **D.İ.A.**, Cilt 24, İstanbul 2001, ss. 487- 488.

⁷⁹Mustafa Salman, **1957 Balıkesir Tarihi ve İlçeleri** s. 7; Cenap Refik Orkon, **Balıkesir Coğrafyası**, Balıkesir 1936, s. 5

⁸⁰İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Karasioğulları", **İ.A.**, Cilt 6, MEB., İstanbul 1977, s. 331

⁸¹Uluçay, s. 179

⁸²Erdoğan Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Ankara 1997, s. 307; Öden, "Karasi beyliği", **D.İ.A.**, Cilt 24, İstanbul 2001, ss. 488-489.

Karasi Bey'in zamanında beyliğin gücünün giderek arttığı görülmüştür. Onun ölümünden⁸³ sonra yerine oğlu Yahşi Bey geçmiştir. O yıllarda güneyde Saruhan, doğuda Osmanlı beylikleriyle komşu olan Karasioğulları'nın topraklarını genişletme imkânı daha çok Ege adalarına ve karşıdaki Rumeli sahillerine doğru olmuştur. Yahşi Bey, bu sebeple idare merkezini Bergama'ya taşımıştır. Yahşi Bey Bergama ve Gölarmara taraflarının emiri⁸⁴, kardeşi Demirhan Bey ise Balıkesir beyi olarak görev yapmıştır. Dursun Bey adında bir üçüncü kardeşleri ise Osmanlıların yanına sığınmıştır⁸⁵. Demirhan Bey, gerek donanması ve gerek ordusu ile Çanakkale sahillerindeki Bizans şehirlerini tehdit ettiğinden, imparatorluk, Demirhan Bey ile barış yapmaya mecbur olmuştur⁸⁶.

Demirhan Bey, Çanakkale Boğazı ve Marmara denizinden gemilerle Rumeli'ye asker çıkararak akınlar yaparken, Bergama'da yaşayan “han” ve “melik” unvanlarını kullanan Yahşi Bey de bazen tek başına, bazen de Batı Anadolu Beylikleri'nden Aydın, Menteşe, Saruhan ile hareket ederek Ege Denizi'nde Latinlere karşı yoğun bir mücadele içine girmiştir. Bunun dışında, Karasioğulları Ege denizinde korsanlık faaliyetlerine de devam etmekteydi. Bu durumun Avrupalıların deniz ticaretine zarar vermesi, Haçlı ordusunun tekrar bir araya gelmesi ile neticelendi. 1334'te Türklerin darbe almasının ardından bir süre Bizans üzerine Türk akınları devam etmiştir. Fakat Yahşi Bey, Bizans imparatoru III. Andronikos'un 1341'de ölmesinin üzerinden çok geçmeden, Trakya'ya yaptığı iki saldırıda da başarısızlığa uğramıştır. Bu tarihten sonra Yahşi Bey hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamış, Yahşi Bey'in ya deniz faaliyetlerine son verdiği veya vefat ettiği düşünülmektedir⁸⁷.

⁸³Öldüğü tarih net olarak tespit edilememiştir. Bizans İmparatorluğu Demirhan Bey ile 1328 tarihinde muhatap olmaya başladığına göre Karasi Bey bu tarihten önce vefat etmiş olmalıdır.

⁸⁴Enverî de Yahşi Bey'i, “Bergama Emiri Karasioğlu Yahşi Bey” olarak adlandırmaktadır. Bkz. Enverî, s. 33

⁸⁵Aşıkpaşazade'ye göre Karasioğlu Aclan Bey vefat ettiğinde iki oğlu vardı. Aclan Bey 1334-1335 tarihinde vefat etmişti. Müverrih, onun Dursun Bey adındaki bir oğlunun, Orhan Bey'in yanında olduğunu, bir oğlunun ise atası yanında bulunduğunu yazmaktadır. Neşri de Karasi Beyliği'ne Karasioğlu Aclan Bey'in hâkim olduğunu belirterek, Aşıkpaşazade'nin verdiği bu bilgileri tekrarlamaktadır. Bkz. Aşıkpaşazade, s. 4'den aktaran Öden, **Karasi Beyliği**, TTK, Ankara 1999, s. 40; Mehmed Neşri, **Kitab-ı Cihan- Nüma Neşri Tarihi**, Cilt 1, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, TTK. Ankara 1949, s. 165

⁸⁶Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK. Ankara 1937, s. 40; Öden, “Karasi Beyliği”, s. 489

⁸⁷Öden, Karasi Beyliği, s. 44, Öden, “Karasi Beyliği”, s. 489

Karasi Beyliği'nden bugünlere kalan herhangi bir mimari eser bulunmamaktadır. Yalnızca Bergama'daki Gündük Minare'nin XIV. yüzyıl başlarında Karasi Beyliği zamanında yapıldığı ileri sürülmektedir⁸⁸. Bunun dışında Osmanlı öncesi Bergama'da Türk-İslam eserleri de bulunmaktadır. XIII.-XIV. yüzyıllar arasında yaptırıldığı tahmin edilen Selçuk minaresi, Arap Camii ve Müftü Camii adlarıyla anılmaktadır. Bu cami 1930 yılında yıkılmıştır⁸⁹.

Osmanlı Döneminde Bergama

Yahşi Han'ın ölümünün ardından Karesi Beyliği'nde yaşanan çalkantılı olaylar, beyliğin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin başlangıcını teşkil etmektedir.

Karasi ümerasından ileri gelen beylerden Ece Bey, Evrenos Bey, Fazıl Bey ve Hacı İlber gibi isimler Demirhan Bey'in yöneticiliğinden memnun değildi. Adlarını zikrettiğimiz beyler, aralarında bir ittifak yaparak halk tarafından sevildiği belirtilen Demirhan Bey'in kardeşi Dursun Bey'i Karesi tahtına davet etmişlerdir. Bu hususta da dirayetli olduğuna inandıkları Orhan Bey'den yardım istemişlerdir. Tahta sahip olmak isteyen Dursun Bey de, Orhan Bey'e kendisinin arkasında durması karşılığında Bergama, Edremit ve Balıkesir'i vermeyi önermiştir. Bu teklifi makul bulan Orhan Bey, Ulubat'ı ele geçirdikten sonra Balıkesir'e gelmiş ve Bergama'yı kuşattıktan sonra burayı da ele geçirmiştir⁹⁰. Dursun Bey'i kuşatma sırasındaki ani ölümü ve Demirhan Bey'in de Bursa'ya gönderilerek burada vefat etmesinin ardından Karasi Beyliği toprakları Osmanlı Beyliği idaresi altına girmiştir (1345)⁹¹.

Osmanlı Beyliği için, Karesi Beyliği ve topraklarının ele geçirilmesi, beylikten devlete geçiş aşamasında atılan temel niteliğindedir. Bu kazanımın ardından "iç-el" olma durumundan kurtulan Osmanlı Beyliği, Rumeli'de fetih için hayalini kurduğu imkâna da sahip olmuştur⁹².

⁸⁸Öden, s.489

⁸⁹**İzmir Turizm Envanteri**, Haz. İzmir İl Turizm Müdürlüğü, İzmir 2000, s. 41

⁹⁰Neşri, s.167

⁹¹Öden, ss.488-489; Kemal Paşazade, Bergama'nın Orhan tarafından zaptıyla oğlu Süleyman'ın vali tayin olunduğunu söylüyor: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri yazın. No. 32, vr. 43b.'dan aktaran Mustafa Akdağ, Bkz. **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt 1 1243-1453**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 281; Akdağ'a göre Şehzade Süleyman orada gazasız duramayacağına göre, Rumeli'ye geçişinden az önce buraya vali tayin olunmuş demek olur. Herhalde Karasi'nin tamamen ilhakı Rumeli'ye geçişten az evveldir. Akdağ s. 281

⁹²Akdağ, s. 181

XIV. yüzyılda Bergama'nın askeri bir yol üzerinde bulunduğu görülmektedir. Süleyman Çelebi kendisine karşı haince davranan Cüneyd Bey üzerine 25.000 askerden oluşan ordusuyla giderken Bursa'dan hareket ederek Ulubat'a, oradan Bergama'ya ve Menemen'e oradan da İzmir'e gelmiştir. Aynı şekilde Sultan Murad da Cüneyd Bey üzerine yürürken bu güzergâhı kullanmıştır⁹³.

Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı bir kaza olan Bergama, Venedikli Lauro Quirini'nin 1430'lara ait olduğu anlaşılan ve Osmanlı sancaklarını gösteren listesinde bir sancak olarak belirtilmiştir. Anadolu'da on altı sancak olduğunu kaydeden Qurini'nin listesinde Batı Anadolu'da eski beyliklerin topraklarını içine alan Menteşe, Saruhan, Aydın, Karesi, Bursa, Biga, Bergama ve Kütahya'nın adları geçmektedir. Buna göre II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Bergama'nın da müstakil sancak statüsünde olduğundan ve Batı Anadolu'da yerleşmiş bir sancak sisteminin bulunduğu söz etmek mümkün görünmektedir⁹⁴.

XV. yüzyılda Bergama'nın şehir yapısı, mahalle ve nüfus özelliklerinden bahsetmemiz gerekir ise; şehrin eskiçağlarda etrafı surlarla çevrili bir kale-şehir konumunda olduğu söylenebilir. Romalılar zamanında şehir, ovaya doğru yayılmış bir panoramaya sahiptir ve Türklerin eline geçtiğinde de bu fiziki özelliğini korumaya devam etmiştir. Türklerin Bergama'ya yerleşmesinden sonra ise bu bölgenin daha fazla canlılık kazandığı ve bir Türk-İslam şehri halinde gelişme gösterdiği görülmektedir.

İslam şehri yerleşimi, bilindiği gibi cami, pazar ve hamam etrafında şekillenmektedir. Ancak Türk şehir yerleşmesinde; iç kale, şehristan ve rabat'tan

⁹³Dukas, **Bizans Tarihi**, Çev. VL. Mirmiroğlu, Yay. İstanbul Fetih Derneği, İstanbul 1956 ss. 62-118, İzmirli olarak adı duyulan son Aydınoğlu Beyi cesur ve cürekâr Cüneyd Bey'in bağımsızlığını ilân etmesi Süleyman Çelebi ile aralarının bozulmasına neden oldu; hatta Cüneyd Germiyan ve Karamanoğulları ile ittifak yaptı ise de sonradan müttefiklerine güvenemeyerek Süleyman'a boyun eğdi ve Rumeli'de Uhri sancağına tayin edildi. 1410 da Musa Çelebi ile Çelebi Mehmed'in arasındaki vakadan istifade ile beyliğini tekrar ele geçirdi. Ancak Musa Çelebi'yi bertaraf eden Çelebi Mehmed, onunla ittifak kurmuş olan Cüneyd'in üzerine yürüyerek İzmir'i ele geçirdi; kendisine itaat etmek mecburiyetinde kalan Cüneyd'i Niğbolu sancak beyliğine tayin ederek memleketinden uzaklaştırdı (1414-1415). Bkz. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, TTK. Ankara 1937, ss. 53-54; Emecen, "Cüneyd Bey", **DİA.**, Cilt 8, İstanbul 1993, ss. 119-121

⁹⁴Emecen, "Bergama", s. 493; Bursa Kadı Sicillerinde yer alan selh-i Rebi'ü'l-evvel 889(27 Nisan 1484) tarihli bir temessük kaydında Bergama, Biga ve Karesi ile birlikte sancak olarak anılmaktadır. Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı İdare Sosyal ve Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler, Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt 10, Sayı 14, 1980-81, ss.14-68'den aktaran Günay, s 38

oluşan fiziki bir yapılanma söz konusudur⁹⁵. Bergama’da da bu şehir yerleşim özelliklerine genel olarak sahiptir. Şehrin fiziki yapısı zamana bağlı olarak gelişmeye devam etmiştir. Sosyo-kültürel dayanışma birimi olan mahallelere bölünen Bergama, ticari hayatın destekleyicisi olan han, kervansaray, çarşı, hamam vb. yeni ilavelerle zenginleşmiştir.

1487 tarihinde Bergama, 34 mahalleli kalabalık bir yerleşim merkezinden meydana gelmekteydi. Bu tarihlerde aşağı yukarı 6.000 dolayında olan nüfusun neredeyse 100 kadarını Hristiyan nüfus teşkil ediyordu. 1521 yılında ise Bergama merkez mahalleleri nüfusu, 6.161 kişiden meydana gelmekteydi⁹⁶.

1530’lu yıllarda şehirde, ticari yapıların bolluğu dikkat çekmektedir. Burada bozahane, bir başhane ve mum imalathanesi bulunmaktaydı. Ayrıca büyük kısmının gelirleri çeşitli vakıflara ait 350’yi aşkın dükkân, bir bedesten, üç veya dört han, dört hamam ve bir kervansaray yer almaktaydı. XV. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı tahmin edilen ve bugün mevcut olmayan Umur Bey Medresesi geniş vakıflara sahipti. Vakfa gelir getiren 107 dükkânı bulunmaktaydı. 1573’e doğru mahalle sayısı 32’ye inmesine rağmen nüfusta artış olduğu tespit edilmiştir. Bu durum mevcut mahallelerin nüfusunun artmasına neden olmuştur. Nitekim 150 kadarını gayrimüslim tebaanın teşkil ettiği nüfus, 8.600’ü aşmıştır⁹⁷.

Bergama’daki erken dönem iskân ve şehir hayatı hakkında Bergama’yı ziyaret eden seyyahlardan geniş çaplı bilgiler edinilememiştir. XVI. yüzyılda Bergama’yı ziyaret eden İbn Battuta, şehirle ilgili çok detaylı bilgiler vermemektedir. Şehre ilk girildiğinde dikkat çeken kale ile ilgili şu sözleri söyler: “...Zirve-i cebelde azîm ve menî bir kal’ası vardır”⁹⁸. El-Ömeri ise Bergama’nın denize nazır dağların tepesinde kurulduğunu belirtmektedir⁹⁹. Seyahat ile özdeşleştirdiğimiz ve hazırladığı “Seyahatname” adlı eseri ile yalnızca tarih bilimine değil birçok bilimsel alana ışık tutan Evliya Çelebi, 1671’de Bergama’ya da uğramıştır. Ancak Bergama hakkında fazla malumat vermemektedir. İnal adlı kız kardeşini Bergama’da kaybeden Evliya

⁹⁵Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **Türklerin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara 1980, s.104

⁹⁶Emecen, s. 493

⁹⁷BOA.TD.1050 ss. 6-20; BOA.TD.166, ss. 186-196 ve TK.TD.75, ss. 276-290’dan aktaran Emecen, s. 493-494

⁹⁸İbn Battuta, **Tuhfetü’n- nûzar fî Garaibü’l-emsar ve Acaibü’l-esfar Seyahatname-i İbn-i Battuta**, Mütercim Mehmed Şerif, Cilt 2, İstanbul 1333-1335, s. 338

⁹⁹Günay, s. 54

Çelebi, onun ölümünden on dört sene sonra buraya gelerek kız kardeşinin kabrini ziyaret etmiş ve mezar taşındaki tarihleri tamir edip düzelttikten sonra şehirden ayrılmıştır. “Ba’dehu Bergama’dan canib-i kibleye beş saatde ma’mur u âbâdan kurâlar ubûr ederek Evsâf-ı Melemen Güzelhisarı” diyerek rotasının Güzelhisarı yönünde ilerleyeceği ilgili bilgi vermiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, Bergama’yı Manisa ile kıyas ederek Bergama’nın, Manisa kadar güzel bir şehir olmadığını ifade etmiştir¹⁰⁰.

Kâtip Çelebi “Cihannüma” adlı eserinde Bergama’nın ulaşılması zor bir tepe üzerinde büyük bir kaleye sahip olup, şehrin, kalenin eteklerinde sağa ve sola doğru genişlediğini belirtmiştir. Birçok cami, han ve hamama sahip olan şehrin eski suyuolları üzerinde inşa edilmiş olmasından dolayı “ne yerde ne gökte” adını taşıyan mahallesi vardır¹⁰¹. Aynı bilgi Charles Texier’in “Küçük Asya” adlı eserinde de geçmektedir¹⁰². William Turner ise Bergama’nın da diğer Türk şehirlerinde olduğu gibi çok dar sokaklara sahip olduğundan bahseder. Ayrıca bu sokakların pisliğinden şikâyet etmektedir. Bergama’da 1816 yılında yaklaşık 20 cami bulunduğunu belirten Turner, bu camilerin yapımında ve donatımında antik kentte bulunan sütunların kullanıldığını ifade etmektedir. Cuma günleri farklı bir şekilde selamlaşan insanların, birbirine “hayırlı cumalar” dediğini belirtir¹⁰³. 1818 tarihinde Bergama’yı ziyaret eden misyoner Charles Williamson ise Bergama’da yaşayan Hristiyanların büyük bir karanlık ve cehalet içerisinde bulunduklarına değinmektedir. Ayrıca Williamson, Bergama’da küçük ve bakımsız bir okulda 20 kadar öğrencinin bir şeyler öğrenmeye çalıştığını, ailelerin de bu yetersiz eğitimin farkında olduğunu ve çocuklarını daha kaliteli bir eğitim alabilmesi için Ayvalık’taki Hristiyan okullarına göndermek istediklerini vurgular¹⁰⁴.

1828 yılının ilkbaharında İzmir’den Bergama’ya gelen İngiliz Charles Mac Farlane, gezisini İzmir Voyvodası Hacı Hüseyin Ağa’nın yardımı ile gerçekleştirmiştir. Osmanzade iskelesinden haftada bir Bergama’ya giden kervanın kiralık hayvanlarından biri ile yola çıkmıştır. Önce Menemen’e giden Farlane, dağınık evleri ile burayı bir köye benzetmiştir. Bergama’nın girişinde diğer

¹⁰⁰Evliya Çelebi, ss. 81-82

¹⁰¹Kâtip Çelebi, **Cihannümâ**, İbrahim Müteferrika tab’ı 1145, ss.659-560’dan aktaran Günay, ss. 54-55; Eriş, Bergama Uygarlık...s.190

¹⁰²Texier, s. 375

¹⁰³Turner, ss. 277-279

¹⁰⁴Clogg, “Two Accounts...”, s. 656

gezinlere benzer şekilde ilk olarak Bergama Akropolünü görmüş, ardından selvi ağaçları ile minareleri ve deve katarlarının görüldüğünü belirtmiştir. Farlane, iki katlı ahşap evlerin kalenin yanında çok cılız durduğunu da kaydetmiştir¹⁰⁵.

XVII. yüzyılda korunaklı bir yapısı olduğu için zaman zaman Celali reislerinin de sığınma yeri haline gelen Bergama, bu yüzyılın ortalarına doğru, kadılık kurumunun da zayıflaması ile voyvodalar tarafından yönetilmeye başlamıştır. Voyvodalar genellikle şehir ileri gelenleri de diyebileceğimiz zengin tüccar ailelerden veya köklü sülalelerden gelen kişilerdi¹⁰⁶. Bergama’da yönetimi ilk ele geçiren voyvodalar Araboğulları sülalesi olmuştur. Araboğulları zamanında, Bergama’da bazı yeniliklerin yapılmaya başlandığını görmekteyiz. Araboğullarının merkezi haline gelen Bergama’ya “Geyikli Suyu” getirilmiştir. Suyunu kuyulardan alan ve yazın susuzluktan bağlara göç etmek zorunda kalan Bergamalıların su sıkıntısı Koca Araboğlu sayesinde giderilmiştir¹⁰⁷. Bergama’ya akıtılan suyun şehre canlılık getirmesi ile yeni imar hareketleri de sağlanmıştır. Fakat bundan kısa bir süre sonra patlak veren “Sağancılı Veli”¹⁰⁸ vakası ile Araboğulları devri kısa sürmüştür.

¹⁰⁵Farlane, ss. 300-302

¹⁰⁶Klasik dönemde devlet ve reaya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konusunda reayanın müesseli konumunda yer alan âyan ve eşraf grupları mevcuttu. Âyan ve eşraf gruplarının durumu ve görevleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve Ayan» Üzerine Bazı Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları**, Ed. Halil İnalcık ve diğerleri Cilt 3, İstanbul 1982

¹⁰⁷ Bayatlı, Bergama’da Yakın...s.98; Geyiklidağ’daki Kozalan ve Yayla yöresinde tam 53 kaynaktan çıktığı söylenen su, yıllarca kanal ve künklerle Bergama’ya aktarılmıştır. 1929 yılında Belediye tarafından yıktırılan Tabak Pazarındaki sebil ve Çakıldak’taki çeşme 1742 tarihinde Hacı Mehmed Ağa adına yaptırılmıştır. Bergama’nın Sindel Köyü yakınında Bakırçay üzerinde bulunan Sindel Köprüsü’nün üzerindeki yazıtın son iki dizesi şöyledir: “Sene bin yüz elli dörtte tecdidi müyesseri itmam oldu binası Hacı Osmanzade el Hac Mehmed Ağa Bergama Voyvodası” Bkz. Eriş, Bergama Uygurlik..., s. 190

¹⁰⁸Araboğlu Sülalesinden Küçük Mehmed Ağa’nın 1767 yılında ölmesiyle yerine oğlu İbrahim Ağa geçmiştir. Konar-göçer Yörük taifesinden olduğu belirtilen “Sağancılı Veli” adındaki zat “füru-mâye ve nemek be haram olduğundan” İbrahim Ağa’yı 18 bölükbaşı ile öldürmüştür. Daha sonra Araboğlu sülalesinin mallarını yağmalamaya başlayan Sağancılı Veli İzmir’e kaçmıştır. Yanında giderken Araboğlu sülalesinden Abdülfettah Ağa’nın eşini de kaçırmıştır. İzmir’de kadıya haber göndererek kendisini bu hanımla nikâhlanmasını istemiştir. Ancak kadı, Sağancılı Veli’ye “nikâh üstüne nikâh olmaz” diyerek bu işten vazgeçmesini istemiştir. Sonunda korkusundan Kütahya taraflarına kaçmış olan Abdülfettah Ağa’nın İzmir’de bıraktığı eşini boş düşürmek suretiyle teslim etmiştir. Veli Ağa’nın yaptığı bu baskın ile İzmir’de büyük bir tehlike oluşturması devlet merkezinde büyük bir tepki ile karşılanınca, Anadolu Valisi Abdi Paşa tarafından Sağancılı Veli’ye teslim olması için uyarı yapılmıştır. Karşı koyan Sağancılı Veli kaçmış, ancak sonunda yakalanarak kellesi saraya yollanmıştır. Ahmed Cevdet Paşabu olayı “1774(1189) Vâkası olarak kaydetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt 1, Matbaa-yı Âmire 1874 s. 90; Günay, “Batı Anadolu’da Âyanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2, İzmir 2006, ss. 101-103; Bayatlı, Bergama’da Yakın..., s. 111

1775'ten itibaren yönetimi Araboğullarından devralan Karaosmanoğulları ailesi¹⁰⁹ Manisa-İzmir-Aydın bölgesinde yüz yıl kadar idareyi ellerinde tutmuştur¹¹⁰.

Karaosmanoğulları, özellikle yaptırdıkları han, hamam, çeşme, vakıf olarak kurulan yapılar¹¹¹ vb. imar çalışmaları¹¹² ile bölgede ticaretin ve ekonomik hayatın canlanmasını sağlamış, diğer yandan toplum huzurunu bozan eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında etkili olarak devletin yanında bir duruş sergileyerek halkın güvenini kazanmıştır¹¹³. 1816 yılında Bergama'yı gezen Seyyah William Turner'dan edindiğimiz bilgiler de yukarıda bahsedilenler ile örtüşmektedir. Nitekim Turner, Bergama çevresinde idari güç olan Karaosmanoğlu ailesinin kendi yönetimi altında yaşayan Hristiyanlara zulüm yapmadığını ve onları ezmediğini belirtmektedir¹¹⁴. Benzer şekilde 1828'de İngiliz gezgin Charles Mac Farlane, Bergama'da Karaosmanoğullarının konağında çok güzel bir şekilde ağırlanarak oradan memnun bir şekilde ayrılmıştır¹¹⁵.

Bergama'da adı çokça anılmasa da ayan sınıfından İzmir ve Manisa'da etkili bir aile olan bir diğer aile de Balyozzadeler veya Balyozyanlardır. Bu aile, XIX. yüzyılda İzmirli Ermeniler içerisinde hanedanlaşan önemli tacir aileler arasında yer alıyordu. Aile üyelerinden bazıları ticari faaliyetler gerekçesi ile zaman zaman

¹⁰⁹Karaosmanoğlu Sülalesinin idaresi XVIII. yüzyıl ortalarında başlamış ve XIX. yüzyılın ilk yarısında zengin ve hâkim bir duruma girmiştir. Bu sülale Saruhan mütesellimliği yapmış bir sülaledir. Özellikle Manisa ve civarında eşkıyanın ortadan kaldırılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu durum nüfuzlarının oldukça artmasına sebep olmuştur. Manisa, Kırkağaç, Turgutlu, Bergama gibi şehirlerde endüstrinin gelişmesini sağlamıştır. Karaosmanoğullarının birçok han, hamam, kervansaray gibi vakıfları mevcuttur. Tanzimattan önceki dönemde Bergama'da ayanlık görevini de üstlenmişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Yuzo Nagata, **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, TTK., Ankara 1997

¹¹⁰Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 98; Reşat Kasaba, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, s. 26

¹¹¹Bergama'da 1269 senesinde Karaosmanoğullarına ait vakfın icraatlarını gösteren bir defter örneği, "Evkaf-ı hümayun hazine-yi behiyyesinden idare olunmakta olan evkaftan çiflikat-ı Gazi Sultan Mahmud Han tabe serâhu hazretlerinin evkaf-ı celileleri müllehatından Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa vakfından Bergama'da kâin müstefân ve müstakilat-ı sairesinin..."Bkz. Belge: BOA.EV.d.15065

¹¹²Karaosmanoğullarına ait Bergama'da başlıca 1 cami, 4 han, 2 sebil, 7 konak, 1 vakıf apartmanı ve Kınık'ta bir kervansarayın yanı sıra pek çok yapı mevcuttur. Karaosmanoğlu ailesine ait mimari eserlere dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Kuyulu, **Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, Kültür Bakanlığı, TTK, Ankara 1992

¹¹³Bayatlı, Bergama Yakın..., s. 114;

¹¹⁴Turner bu bilgileri 1816 yılında Bergama papazından almıştır, Turner, s. 279; Bu görüşün aksini iddia eden bazı yazarlar da mevcuttur. Eyüp Erşiş'in yorumuna göre Karaosmanoğulları Batı Anadolu'da çok geniş bir coğrafyayı tek yönlü güdümü altına alarak despot bir yönetim sergilemiştir. Sağladığı güvenlik ortamı ise kendi gölgesinde yaşayan halkı baskı altında tutarak gerçekleşmiştir. Yapılan köprü, çeşme vb. imar faaliyetlerinin gerçekleşmesi ise halkı sömürerek ve haraca bağlayarak mümkün olmuştur. Bkz. Eriş, Bergama Uygarlık..., ss. 93-95

¹¹⁵Farlane, s. 320

yurtdışına seyahat etmekteydiler. İktisadi girişimler yapan ve bu girişimleri olumlu sonuçlar veren aile, ticaret hayatında kendini göstermiştir¹¹⁶.

Ayrıca bu ailenin arazi ve çiftliklere de ilgi duyduğu bilinmektedir. Manisa’da büyük arazilerinin yanı sıra Bergama’da da çiftliklerinin olduğu kayıtlara geçmiştir¹¹⁷. Bergama çevresinde 82.000 dönüm arazileri olduğu bilinmektedir¹¹⁸. Aile, ticari faaliyetler ve iktisadi girişimler ile devlet katında makbul görülmesine rağmen bu vasfı taşıyamayarak bir takım usulsüzlüklerin içerisinde de bulunmuştur. 1886 yılında Manisa’da istasyon yakınlarındaki araziye değerinin çok altında alarak illegal yollara başvurmuştur. 1887’de Adliye ve Defter-i Hakani Nezareti ve Aydın Vilayet-i Celilesi’ne yazılan belgede Bergama’da Korkallı Çiftliği’ne yerleştirilen muhacirlerin Balyozzadelerin isteği üzerine jandarma kuvvetleri ile yerlerinden zorla atılmak sureti ile uzaklaştırıldığı ve bir kısmın hapsedildiği belirtilmiştir¹¹⁹. Kış mevsiminin bastırdığı aylarda gerçekleşen bu çirkin davranış Balyozyanların yardımsever faaliyetleri ile hiçte örtüşmemektedir.

1905 yılından itibaren Taşnak örgütünün İzmir’de bağımsızlık adına faaliyetleri sıklaşmasıyla¹²⁰ valilik çeşitli tedbirler almaya çalışırken Balyozzadeler de devletin yanında yer almış ve komitacılara destek vermemişlerdir. Ancak ilerleyen zamanlarda Balyozzade Serkiz, Manisa’daki müteveli çiftliğinde bulunan 25 kadar Ermeni komitacıya gizli bir şekilde ateşli mühimmat götürürken yakalanmış ve aramalar sonucunda üzerinden tüfek ve bomba yapımında kullanılan malzemeler ele geçirilmiştir. Bu olay Balyozzadelerin Osmanlı Devleti’ndeki itibarlarını lekelemiştir¹²¹.

Ayanların gücü II. Mahmud döneminde kırılmış olmasına rağmen, görüldüğü üzere yine de nüfuzları tam olarak ortadan kalkmamıştır. 1841’de kaza müdürlüğü haline getirilen Bergama’da bölge idaresinde etkili olan Karaosmanoğullarının yerini

¹¹⁶Ferhat Berber, “Osmanlı Ermenisi Bir Ailenin Serencamı: Balyozzadeler”,**Tarih İncelemeri Dergisi**, Cilt 30, Sayı 2, İzmir 2015, ss. 431-433

¹¹⁷BOA,*DH.MKT.*,1426/20’dan aktaran Berber, s. 433

¹¹⁸Aysun Sarıbey Haykıran, **Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, İzmir 2013, s.68

¹¹⁹BOA,*DH.MKT.*,1462/120/1

¹²⁰Taşnak örgütü ilerleyen dönemlerde faaliyetlerini arttırarak bastıkları Müslüman köylerinde işkenceler yaparak yağma yapmışlar, yaşadıkları parasal krizi bu şekilde aşmaya çalışmışlardır. Taşnak örgütü hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ovanes Kaçaznuni, **Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok**, Çev. Arif Acaoglu, Kaynak Yayınları, 1. Baskı Kasım 2005, 10. Baskı İstanbul 2006, s. 19

¹²¹Berber, s. 437-439

devlet idaresindeki memurlar almış, ancak ayanların mevcudiyeti bu dönemde de devam etmiştir. Keza eşraftan seçilen kaza müdürleri arasında bu aileye mensup Ömer Ağa ve Ömer Bey gibi isimler de mevcuttur.

Kaza müdürlüğü olmasından 23 yıl sonra yani 1864 yılında Karasi Sancağı'na bağlanan Bergama, 1867'de kaymakamlık haline getirilmiştir. 1868'de ise Aydın Eyaleti'ne bağlı Saruhan Sancağı'nın bir kazası olmuştur. 1875'te ise İzmir Sancağı'na bağlı bir kazadır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bergama; Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Ayazmend, Kozak, Çandarlı, Dikili ve Kilise olmak üzere yedi nahiye ve 163 köye sahiptir¹²².

¹²²Emecen, s. 494

BİRİNCİ BÖLÜM

BERGAMA KAZASININ İDARİ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI

1.1. KAZA YÖNETİMİ

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetimi, Beylerbeyliği idaresinde çok büyük bölgelerden oluşan eyaletlere ayrılarak yapılmaktaydı. Eyaletler, birkaç sancağın bir araya gelmesiyle meydana gelmekteydi. Eyaletlerin altında bulunan sancaklar ise sancakbeyi idaresindeydi. İlk dönemlerde beylerbeyinin sancakbeyi üzerinde idarî-askeri denetimi söz konusuydu. Beylerbeyinin barışta iç güvenliği sağlamak, savaşta ise eyaletini temsilen yeterli askerle savaşa katılmak gibi görevleri bulunmaktaydı. XIX. yüzyıldan itibaren devletin yaşadığı güç kaybının yönetimi etkilemeye başlaması ile bir takım tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Bu çabaların en önemlilerine III. Selim döneminde başlanmış ve II. Mahmut döneminde devam edilmiştir. 1836 yılı sonrası yapılan düzenlemeler ile Anadolu eyaleti isim olarak varlığını sürdürmüş, ancak kapsadığı sancakların bir kısmı zaman zaman başka yöneticilere verilmiştir. 1836'da müşirliklerin kurulması ile klasik yapı baştan sona değiştirilmiştir. Müşirliklerin yönetimine atanan valiler hem askeri hem mali işleri kontrol etmekle yükümlüydü¹²³.

Kazalar ise kadının idare bölgesini tanımlamak için kullanılan adli birer birimdi. Ehl-i şer de denilen kadı ve mahkeme görevlilerinin yerleştikleri görev yaptıkları yere kaza deniliyordu. Yani kazalar bir idari birim olmaktan çok yargı merkezini ifade ediyordu¹²⁴.

Zamanla büyüyen kazalar, XVII. yüzyılda hukuki-idari birim olarak sancak beyinden tamamen bağımsızlaşıp doğrudan merkezdeki kazaskere bağlandı. Kazanın niteliği ve büyüklüğüne göre kadı atanması usulü getirildi. Başka bir deyişle, kazaların derecelendirilmesi, tayini yapılacak kadının kıdemi ve alacağı maaşla bağlantılı hale geldi. Bu usul Tanzimat'a kadar da bu şekilde devam etmiştir¹²⁵.

¹²³Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK., Ankara 2013, ss. 10-23; İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011 s. 67

¹²⁴Çadircı, s. 79

¹²⁵Tuncer Baykara, "Kaza" *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.120

XIX. yüzyıl eski niteliğini kaybetmeye yüz tutan taşra idaresinin değişiminde önemli bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın başlarında başlayan hareketlenmeler kısa süre sonra Tanzimat ile birlikte netlik kazandı. Sancak, önceden olduğu gibi asıl birim olma özelliğini yine korurken Tanzimat'ın taşrada işleme şekli öncelikle muhassıllıkların¹²⁶ kurulması ile kendini gösterdi. Eskiden iltizam usulü ile alınan vergiler, 25 Ocak 1840 yılında hazırlanan nizamname ile herkesin gelirine göre yılda bir veya iki kez tek bir vergi ödenmesi şeklinde değiştirildi. Vergilerin toplanması sancak merkezlerine gönderilen muhassıllar vasıtası ile yapılacaktı¹²⁷.

Muhassıllara yardımcı olmak üzere sancak merkezlerinde “Büyük Meclis” de denilen “Muhassıllık Meclisleri” kuruldu. Bu meclislerde vergilerin tespit ve dağıtımı vb. konularda toplantılar yapılarak mülahazalarda bulunuluyordu. Meclis; muhassıl, hâkim, müftü, asker zabiti, bulunulan yerin ileri gelenlerinden liyakatli dört temsilci ve iki kâtipten oluşmaktaydı. Şayet bölgede yaşayan gayrimüslimler var ise bunlar metropolit ve kocabaşı denilen Hıristiyan taşra memurlarından iki mümessil tarafından temsil edilecekti. Duruma göre haftanın iki veya üç günü meclis toplantı düzenleyebilecekti¹²⁸.

Eyalet merkezlerinde ise müşirin koordine edeceği muhassıllık meclislerinden daha kapsamlı yetkilerle görev yapan benzer meclisler oluşturulacaktı. Bazı küçük kaza merkezlerine muhassıl atanamamış olduğu durumlarda, bu küçük kazalar bir araya gelerek bir muhassılın görevlendirileceği küçük meclisler kurabilecekti. Bu meclisin üyeleri müftü, naib ve yörenin ileri gelenlerinden seçilecek üyelerden meydana gelecekti. Köyler daha küçük yerleşim birimleri olduğundan buraların karara bağlanma işleri imamlar ve muhtarlar tarafından görülecekti. Gayrimüslimlere ait köylerde imam ve muhtarların yaptığı görevi kocabaşılar üstlenecekti. Köylerde

¹²⁶ Arapça tahsil masterından türeyen, “tahsil edici” anlamındaki muhassıl kelimesi Osmanlı Devleti’nden önce Anadolu Selçukluları’nda kullanılmıştır. Her dönemde muhassılın farklı yetkileri olmuştur. Muhassıllar vergi toplama görevlerine ek olarak, zaman zaman yöneticilik görevini de üstlenmişlerdir. Tanzimat’tan sonra iltizam usulü kaldırılmış ve bundan sonra çeşitli isimlerle alınan vergilerin yerine, herkesten geliri oranında tek bir verginin tahsil edilmesi esası benimsenmiştir. Böylece devletin gelirlerinin toplanmasında önemli rol oynayan ve halkla devlet arasında aracılık eden mültezimlerin görevleri ellerinden alınmış, vergileri toplamakla vazifeli ve doğrudan merkeze bağlı olan muhassıl-ı emval adlı görevliler tayin edilmiştir. Bkz. Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, “Muhassıl”, **DİA**, Cilt 31, İstanbul 2006, ss. 18-20

¹²⁷ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s. 209

¹²⁸ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., ss. 207-210

alınan bu kararlar, büyük meclisin onayına sunulduktan sonra geçerlilik kazanabilecekti¹²⁹.

Ancak bu dönüşüm çabalarının her zaman olumlu sonuç vermesi beklenemezdi. Zira Sultan Abdülmecit'in Hatt-ı Hümayununa dayanılarak hazırlanan nizamnameye göre hasat döneminde aşârın toplanması için muhassıllar çok sayıda kişiyi görevlendirmek zorunda kalıyordu. Bunların ücretlerinin ödenmesi ile de devlete ödenen para, toplanan aşârın yarısı kadar oluyordu. Bunun dışında bir de halkın memnun olmadığı mevzular vardı. Aşârı toplamakla görevli kimseler yüzünden mahsul zamanında kaldırılmıyordu. Bunun önlenmesi amacıyla her sancak ve kazada ileri gelen aile mensubu kimselerin aralarından birini kazalara müdür seçmeleri için bir öneri ileri sürüldü. Yapılan bu öneri, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'de tartışılarak oybirliği ile kabul edildi¹³⁰.

1.1.1. Kaza Müdürü

Muhassıllık sisteminden faydalı bir geri dönüş alınamaması üzerine 1842 yılında bu sistemin kaldırılmasına karar verilerek taşra teşkilatında yeni bir organizasyona gidildi. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde birkaç köy birleştirilerek ilk defa idari bir birim olarak kazalar oluşturuldu ve başlarına birer müdür tayin edildi. Böylece, eskiden en küçük alt birim konumunda olan kazalar bu özelliğinden kurtulmuş oluyordu¹³¹. Bu tarihe kadar mahkemelerin bulunduğu adlî birimleri ifade etmek için kullanılan kaza terimi, bu değişikliklerle beraber artık bir idari hukuki ve askeri bakımdan bir bütün teşkil edecek şekilde yeni bir teşkilatın içinde yer aldı¹³².

Kaza müdürleri, mahalli ileri gelenler tarafından seçilir ve hükümetin onayı ile göreve başlardı. Kaza müdürlerinin başlıca görevi, kazalara bağlı köylerden aşâr ve benzeri vergilerin vaktinde toplanmasını sağlamak, bunun yanı sıra halkın güvenliğini sağlamak ve Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmaktı¹³³.

¹²⁹Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, s. 19

¹³⁰Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, İstanbul 2007, ss. 232-233

¹³¹Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay. Ed. Tansel Güney, 1. baskı 2004 İstanbul, 2012 İstanbul, s. 76; Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Ülke...**, s. 231

¹³²Tuncer Baykara, "Kaza" **DİA**, Cilt 25, Ankara 2002, s.120

¹³³Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...**, ss. 242-243

Her mali yılın başında kaza müdürleri sancak merkezlerine giderek burada kaymakam başkanlığında oluşan mecliste yer alırdı. Burada kazanın yıllık muhasebesi yapılır, sonuçlar eyalet meclislerine sunulurdu. Eyalet meclisleri de hesapları baştan inceler kaza müdürlerinin yaptığı eksikliği fark ederler ise muhasebe defterini imzalamayarak soruşturma açarlardı. Görüldüğü üzere müdürlerin hazine gelirlerini zamanında teslim etmeleri için sıkı önlemler alınmıştır. Ancak buna rağmen kaza müdürlerinin zaman zaman vergileri vaktinde teslim etmeyerek zimmetine para geçirdiği de bilinmektedir.

Bergama'da görev yapmış kaza müdürlerinin adları, görev tarihleri ve haklarında tespit edilen bilgiler şu şekildedir:

Mehmed Salih Efendi: Ayanlık devrinin sona ermesinden sonra, 1841 yılında kaza müdürlüğü haline getirilen Bergama'nın tespit edilen ilk kaza müdürü Mehmed Salih Efendi'dir. Önceki görevi Kula muhassıllığıdır. Mehmed Salih Efendi'den önce Bergama'da muhassıl vekilliği ile Yakup Ağa isimli zat ilgilenmekteydi. Ancak halka yaptığı kötü muamele, onu kaza müdürlüğü görevine taşımamıştır. Yeni müdürün ilk işi kasaba genelinde mevcut olan dedikodulara son vermek olmuş, bu konuda bir beyanname yayımlatmıştır. Bu beyannamede, fesat uyandıranların şiddetle cezalandırılacakları vurgulanarak, herkesin kendi işiyle meşgul olması gerektiği belirtilmiştir. Beyannameyi, Bergama hâkimi Ali Faiz, hanedandan Hacı Yakup Ağa ve Harputîzade Hacı Mustafa Ağa imzalamışlardır¹³⁴. Mehmed Salih Efendi, müdürlük görevinin ikinci yılında yani 1842'de Baruthane Eminliğine atanarak Bergama'dan alınmış ve yerine Mehmed Şerif Efendi tayin olmuştur¹³⁵.

Mehmed Şerif Efendi: Mehmed Salih Efendi'nin Baruthane Eminliği'ne atanması ile 1842 tarihinde Mehmed Şerif Efendi Bergama kaza müdürlüğüne, Hacı Mehmed Efendi'nin ölümü ile de Müderris Osman Efendi'nin de Bergama müftülüğüne tayin kılındığı bilinmektedir. Bu dönemde Bergama'ya gelen memurların bir kaçının başında fes bulunmaktaydı. Halk bu giyim tarzına alışık olmadığı için fesi giyenlere “dal fesli” diyerek onları alaya almıştır¹³⁶. Ayrıca Mehmed Şerif Efendi'nin müdürlüğü zamanında 15 Ekim 1842 tarihinde

¹³⁴ Bayatlı Bergama'da Yakın...s. 135

¹³⁵ Eriş, Bergama Uygarlık..., s. 203

¹³⁶ Bayatlı, Bergama'da Yakın..., ss. 99-100

Bergama’da büyük bir sel baskını yaşanmıştır. Büyük felaket karşısında Bergama halkı uzun süre kendine gelememiştir¹³⁷.

Es- Seyid Mehmed Efendi: Es- Seyid Mehmed Efendi, 1843 yılında Mehmed Şerif Efendi’den sonra kaza müdürlüğü görevine başlamıştır. Bu görevi ne zaman bıraktığına dair bilgi bulunmamaktadır¹³⁸.

Emin Ağa: 1846 yılında kaza müdürlüğü görevine başlamıştır. Emin Ağa’nın halkı huzursuz eden saldırganca davranışları üzerine, meclis azalarından Naib Hasan Efendi, meclis azalarından Harputluoğlu Hacı Mustafa Ağa ve kocabaşılar bu durumu şikayet etmişlerdir¹³⁹. Kaza müdürünün uygunsuz işlere bulaşmasından dolayı “müdür-ü mumaiyleh dahi bundan böyle hüsnü idareye muvaffak olamayacağını anlayıp istifa eylemiş” sonrasında ahalinin kendisinden memnun olduğu bilinen Nevahi-i Bergama Kaza’sı Müdürü Mahmud Arif Efendi bir süreliğine “kazaeyn-i mezkureynin bir müdür ile idaresi kemail-i inzibatı ve hüsnü idare-yi elzem olacağına...” hem Bergama hem Nevahi-i Bergama Kazası’nın müdürlüğünü yapmıştır¹⁴⁰. Emin Ağa, suçlandığı konular ile ilgili “Karasi Sancağına tâbi Nefs-i Bergama Kazası naib ve meclis azaları vesairenin kaza-yı mezbur müdürü hakkında olan mevad-ı müşteka ve ifadelerine müdir-i mumaiyleh tarafından verilen ecvibe”de müftü olarak tayin ettiği Hacı Ahmed Efendi’nin kendi isteği yönünde fetva vermesini istediğini, “Paşazade Hüseyin namı kimesne serika olunan bargirini” arazisinden cebren uzaklaştırmaya çalıştığını, Karahıdırlı Karyesi’nden Bekir Dayıoğlu isimli kimseden ise “hanende fahişe var imiş” diyerek 205 kuruşunu aldığını ve Yanıgöde Köyü civarında yaşayan Gündek Aşireti’nden Mahmud oğlu Mehmed’in oğlu Mustafa ve Kör Veli oğlu namı şahıslara zina yaptıkları gerekçesi ile “darb olunduktan sonra 300 kuruş ceriha ahz olunduğunu” inkâr etmiş, ancak şahitlerin verdikleri ifadeler onun bu usulsüzlükleri yaptığını doğrulamıştır¹⁴¹.

Mahmud Arif Efendi: Kaza Müdürü Emin Ağa döneminde yaşananlardan sonra yine 1846 senesinde Bergama Kazası’nın yönetimini “vekâlet suretiyle nasp ve tayin kılınan” Nevahi-i Bergama Müdürü Mahmud Arif Efendi yapmıştır. Daha

¹³⁷ Bayatlı, Bergama’da Yakın...,s. 108

¹³⁸ Eriş, Bergama Uygarlık..., s. 203

¹³⁹ BOA.MVL.19.23/1

¹⁴⁰ BOA.MVL.19/23/2

¹⁴¹ BOA.MVL.19/23/3

önce “kaza-yı mezbure iki saat mesafede Tavas Kazası” müdürlüğü yapan Mahmud Arif Efendi’den halkın memnun olduğu anlaşılmaktadır¹⁴².

Süleyman Bey:1847’de Karasi sancağı dâhilinde kâin Balya ve Bergama ve Nevahi-i Bergama ve Sındırgı ve Gelmiye kazaları müdürlerinin¹⁴³ istifaları üzerine Bergama’ya Süleyman Bey, Nevahi-i Bergama’ya Hasan Efendi, Sındırgıya İsmail Ağa ve Gelmiye’ye diğer İsmail Ağa vekil olarak gönderilmiştir¹⁴⁴. Elimizde Süleyman Bey hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sındırgıya atanan İsmail Ağa, 1851’de Nevahi-i Bergama’ya atanmış ve ifa ettiği dokuz senelik görevi boyunca köylerden toplanan vergilerin “her üç kuruşundan bir kuruş hazine-i maliyeye takdim edilüp kusurlarını kendüleri sarf etmekte ve fukaradan 3 mislini akçesiyle nakit alup” halka zulmederek kendi istekleini kabul ettirmiştir¹⁴⁵.

Nurullah Efendi: 1848 senesinde çok kısa bir süre için Nurullah Efendi vekil olarak Bergama Kazası’na müdür olarak tayin edilmiştir¹⁴⁶. Hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Mustafa Nail Bey: Nurullah Efendinin kısa görev süresinden sonra yine 1848 yılında Bergama Kazası müdürlüğüne haccêândan Mustafa Nail Bey getirilmiştir¹⁴⁷. Bazı hastalıkları bulunan Mehmet Nail Bey, görevini verimli bir şekilde icra edemediğinden “tebdil-i hava için” İstanbul’a giderek istirahatte bulunmuştur¹⁴⁸. Daha sonra görevinden istifa eden Nail Bey’in yerine Nuri Ağa kaza müdürlüğünü yürütmüştür.

Nuri Ağa: 1849 tarihinde Maliye Nezareti’ne gönderilen resmi yazıda Bergama Kazası müdürlüğüne “İzmit gümrükçüsü sabık Nuri Ağa ehli erbab bulunmuş olması ile mumâileyhin maaş-ı sabıkıyla müdürlüğü mezkure tayini tensib olunarak” tayin kılınmıştır¹⁴⁹. Bir önceki kaza müdürü döneminde verilen maaş Nuri

¹⁴²BOA.MVL.19/23/4

¹⁴³BOA.A.MKT.126/29/1

¹⁴⁴BOA.A.MKT.126/29/2

¹⁴⁵BOA.A.DVN.147/75

¹⁴⁶BOA.İ.MVL.136/3722

¹⁴⁷BOA.A.MKT.182/52

¹⁴⁸BOA.A.MKT.188/69

¹⁴⁹BOA.A.MKT.182/52

Ağa döneminde de değişmemiştir¹⁵⁰. 1266/1850 tarihinde Bergama'nın kaza idaresinin aylık maaş ve masrafları¹⁵¹ şu şekildedir:

Kaza müdürü Nuri Ağa: 1.750 kuruş

Kâtip Yusuf Efendi: 200 kuruş

Mukayyid Süleyman Efendi: 50 kuruş

Kırtasiye: 10 kuruş

Zabtiye Neferi: 390 kuruştur.

Toplam masraf ve maaşlar 2400 kuruş olarak kayda geçmiştir.

Nuri Ağa, kaza müdürlüğünü icra ettiği dönemde hakkında bazı asılsız dedikodular ortaya çıkmıştır. Bu dedikodular arasında Nuri Ağa'nın görevinden azledildiği yönünde söylentiler de mevcuttur. Ancak Bergama meclisinden gönderilen mazbatada Nuri Ağa'nın görevinin başında bulunduğu, vergi tahsilâtını aksatmadığı ve halkın onun çalışmalarından memnun olduğu yazılmıştır¹⁵². Nuri Ağa, 1850'de yani Bergama'da bir yıl görev yaptıktan sonra, görevden azledilen Ayvacık Kazası Müdürü Hafız Ali Ağa'nın yerine tayin olmuştur¹⁵³.

Ömer Ağa: Nuri Ağa'nın Ayvacık Kazası müdürlüğüne tayin olmasının ardından Bergama Kazası müdürlüğüne Karaosmanzadelerden Ömer Ağa getirilmiştir¹⁵⁴. Ahalinin onun yöneticiliğinden memnun olması hasebiyle mevcut maaşı ile görev süresinin uzatılması istenmiştir¹⁵⁵. Buna rağmen, iki yıl gibi bir süre (1850-1852) görev yapabilmiştir. Ömer Ağa, memuriyeti zamanında gayrimüslim tebaadan Palamutçu Yani adında bir şahsın paralarına el koyduktan sonra, onu hapsetmiştir. Bu durum Ömer Ağa'nın görevden ayrılmasından iki yıl sonra tekrar gündeme gelmiştir¹⁵⁶.

¹⁵⁰Başlangıçta müdürlere yapacakları hizmet karşılında bir maaş ödenmemesi düşünülmüşse de kısa süre sonra bundan vazgeçilerek kazanın büyüklüğüne göre halk tarafından karşılanmak üzere müdürlere aylık maaş bağlanmıştır. Ayrıca büyük yerlerde müdürlerin tek başlarına bütün işleri yapmalarına olanak bulunmadığı göz önünde bulundurularak gerektiğinde hizmetlerinde 200-300 kuruş aylıkla birer kâtip çalıştırmaları uygun görülmüştü. Bkz. Başvekalet Arşivi, Ayniyat Defteri, nr: 375, ss.75-76'dan aktaran Çadırcı, Ülke Yönetimi., s. 233

¹⁵¹BOA.ML.MSF.d.8929002

¹⁵²BOA.A.MKT.UM.35/53

¹⁵³BOA.İ.MVL.217/7213; BOA.A.MKT.MVL.44/33; BOA.A.MKT.NZD.40/100

¹⁵⁴BOA.A.MKT.NZD.40/100

¹⁵⁵BOA.MVL.256/27

¹⁵⁶BOA.A.MKT.UM.176/70

Mehmed Nuri Ağa: Nuri Ağa'nın yalnızca 1854 yılında müdürlük yaptığı bilinmektedir¹⁵⁷.

Ömer Bey: Karaosmanoğlu ailesinden gelen Ömer Bey 1854- 1856 yılları arasında müdürlük görevini yerine getirmiştir¹⁵⁸. Ömer Bey'in göreve başlamasından bir yıl önce yani 1853 senesinin sonbaharında Karaosmanzadelerin vakıflarından Abacı Han'ında çok büyük bir yangın çıkmış, rüzgârın etkisiyle yangın, üç koldan şehre yayılmıştır. Yangını söndürmek mümkün olmayınca şehrin neredeyse tamamı bu yangından büyük hasar görmüştür. Ömer Bey, bu büyük yangından sonra harap olan Acem ve Katır Hanları'nı görevinin son yılında baştan yaptırmıştır¹⁵⁹.

Mustafa Sabri Bey: 1856'da Mehmed Nuri Ağa'nın ardından göreve başlayan Mustafa Sabri Bey'in ne kadar süre ile kaza müdürlüğü yaptığı bilinmemektedir. Önceki görev yeri Devrek Kaza müdürlüğüdür¹⁶⁰.

Hacı Mehmed Ağa: Hacı Mehmed Ağa 1860 senesinde kaza müdürlüğü yapmıştır. Hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır¹⁶¹.

İzzet Efendi: İzzet Efendi'nin göreve ne zaman başladığı bilinmemektedir, ancak 1862 yılında kaza müdürlüğü yaptığı bilinmektedir. Bu yıllarda “eşkiyadan Çaparlı Ali Baba ve oğullarının ahz ve giriftleri için” kaza müdürüne emir verilmiştir¹⁶². Anadolu ortakol teftiş Nazırı Ahmet Vefik Paşa tarafından da olayların sıkı bir şekilde takip edileceği belirtilmiştir¹⁶³. Göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi ve eşkiyalıklara son verilmesi yönünde bir emir alan İzzet Efendi, görevi tam anlamı ile ciddiye almayıp tembellik ve rehavet içerisinde olduğundan “teftiş memuru Atufetlü Ahmet Vefik Efendi hazretlerinden varid olup 25 Muharrem sene 80 tarihinde” (12 Temmuz 1863) Meclis-i Valâ'ya sunulan tahrirat ile görevine son verilmiştir¹⁶⁴.

Hüsnü Bey: 1863 yılında İzzet Efendi'nin görevinden azledilmesi ile aynı tarihte Hüsnü Bey kaza müdürlüğüne tayin olmuştur. Eski Karbuzlu Kazası Müdürü olan Hüsnü Bey'in “vekâleten izan kılındığı beyanıyla icra-yı asalet memuriyeti inha

¹⁵⁷BOA.MVL.163/12

¹⁵⁸BOA.A.MKT.MVL.72/77; BOA.MVL.179/51

¹⁵⁹Bayatlı, Bergama'da Yakın...s. 142

¹⁶⁰BOA.A.MKT.UM.272/64

¹⁶¹Eriş, Bergama Uygarlık...s. 203; Uyar, s. 117

¹⁶²BOA.MVL.656/17/5

¹⁶³Bayatlı, Bergama'da Yakın...s. 144

¹⁶⁴BOA.MVL.651/66/1

olunmuş ve biri mumaileyhin beyan kılınan ehliyetine mebni tasdik-i asalet memuriyeti muvafık ve maslahat bulunmuş olmasıyla” müdürlüğe başlamış ve durumun Karasi mutasarrıflığına ve Maliye Nezaretî’ne bildirilmesi istenmiştir¹⁶⁵. Aynı yıl, “tömbekicilik¹⁶⁶ etmekte bulunan İran Devleti tebaasından Abdülgaıffar ve Hacı Hüseyin nam-ı kimesneler esnaf teskeresi almamalarından dolayı” güya Hüsnu Bey’in kararı ile katil hapishanesinde zincire vurulmuşlar ve hakarete uğramışlardır. İnatçı bir kişiliğe sahip olan Hüsnu Bey’in “bu tarafa celbiyle merkuman ile icra-yı muhakemeleri devlet-i müşarunileyha sefareti tarafından ba takrir iltimas olunmuş ve müdür-ü mumaileyhin şu madde de yolsuzluğu Karasi Mutasarrıflığı’ndan alınan tahriratta dahi beyan ve tasdik kılınması üzerine keyfiyet nezaret-i celile-i hariciye ile bi’l muhabere müdür-ü mumaileyhin azli ve serien dersaadete gönderilmesi” emrolunmuştur. İranlı esnafların da dersaadete çağırılması ile olayın iç yüzü anlaşılmış, zincire vurulma gibi bir cezanın söz konusu olmadığı yalnızca bir müddet hapishanede tutulukları belirlenmiştir. Hüsnu Bey ise Bergama Kazası’nda müdürlük görevine devam etmiştir¹⁶⁷.

Hicabi Bey: 1863 yılında Hüsnu Bey’den sonra “kaza-ı mezkûr müdürlüğüne elverişli bulunduğuna ibtinaen” göreve başlamıştır. “Hazine-i celilece dahi ittizatının icrasıyla lazım gelen maaş suretinin ısdar ve tesyarı hususunda hazine-i celile-i müşarunileyhaya emir ve iş’arı mutlaka emir ve irade-i celile-i cenab-ı sadaret penahilerine mütevakıf bulunmuş olmakla”¹⁶⁸ görevine atanmıştır. Ancak Hicabi Bey’in görevi çok kısa sürmüştür¹⁶⁹. Aynı yıl müdürlük makamına Salim Bey atanmıştır.

Salim Bey: Müdür olarak atanan Salim Bey zamanında arka arkaya eşkıyalık ve gasp olayları meydana gelmiştir. Bergama’ya bağlı Yalnızev Köyü’nden Sarı Nebi adında bir eşkıya, bütün aşiretleri haraca başlamıştır. Bu konu Ahmet Vefik Paşa’nın da kulağına gitmiş ve Paşa, hemen Sarı Nebi adlı eşkıyayı Balıkesir’e

¹⁶⁵BOA.MVL.651/66/1

¹⁶⁶Özellikle İran’da yetişen ve nargile ile içilen bir tütün türü, nargile tütünü, bkz. **TDK**, ulaşım: [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57a30c39c5a0c3.55373899,\(04.08.2016\)](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57a30c39c5a0c3.55373899,(04.08.2016))

¹⁶⁷BOA.MVL.661/56/1

¹⁶⁸BOA.MVL.663/73/1

¹⁶⁹Bir yılda neden bu kadar sık müdür değiştirildiği maalesef belirlenememiştir. Ancak diğer memuriyetlerde de görülebileceği gibi zaman zaman kaza müdürlüğü makamında da usulsüzlüklere karışan yöneticiler söz konusudur. Bergama’da da böylesi müdürlerin bulunduğunu, kazaya yapılan teftişlerde rehabet veya usulsüzlük tespit edildiği durumlarda müdürlerin görevlerinden hemen uzaklaştırıldığını ve yerlerine vekiller atandığını incelediğimiz belgelerde görmekteyiz.

çağdırtmıştır. Söylendiğine göre Sarı Nebi'nin acıklı yakarışları ne yazık ki onun affedilmesine sebep olmuştur. Ancak yaptıklarından uslanmayarak faaliyetlerine devam eden Sarı Nebi pusuya düşürölerek öldürölümüştür. Sarı Nebi olayları esnasında fırsattan istifade eden Çaparlı Ali Baba aşireti de eşkıyalığa başlayınca, Kaza Müdürü Salim Bey de eşkıyalar ile çatışmaya başlamıştır. Hırsız ve eşkıya izlemekten yılmayan bir karaktere sahip olan Salim Bey, eşkıya avına çıktığında ayağında daima çarık olurmuş. Bu sebeple Salim Bey' e "Çarıklı Müdür" unvanı verilmiř¹⁷⁰.

Mehmed Bey: Mehmed Bey Bergama Kazası'nın son müdürüdür. Hangi yıl bu göreve başladığı bilinmemektedir. 1867'de Bergama'nın kaymakamlığa terfi etmesi ile Mehmed Bey'e buranın kaymakamlık vazifesi verilmiş, böylece Bergama'nın ilk kaymakamı olmuřtur¹⁷¹. 1867 yılında güvenlik ve iskân sorunlarını denetlemek amacıyla Ahmet Vefik Paşa bu bölgenin ayanlarını, beylerini ve daha önce zorbalık yapmış aşiret reislerini toplantıya çağırarak şehirde güvenliğin bozulmaması hususunda uyarılar yapmıřtır¹⁷².

Tablo 1: Bergama Kaza Müdürleri

Bergama Kaza Müdürleri	Görev Tarihleri
Mehmed Salih Efendi	1257/1841
Mehmed şerif Efendi	1258/1842
Es-Seyid Mehmed Efendi	1259/1843
Emin Ağa	1263/1846
Mahmud Arif Efendi	1263/1846
Süleyman Bey	1264/1847
Nurullah Efendi	1265/1848
Mustafa Nail Bey	1265/1848
Nuri Ağa	1266/1849
Ömer Ağa	1267/1850 -1269/1852
Mehmed Nuri Ağa	1271/1854
Ömer Bey	1271/1854-1273/1856
Mustafa Sabri Bey	1273/1856
Hacı Mehmed Ağa	1277/1860
İzzet Efendi	1279/1862
Hüsni Bey	1280/1863
Hicabi Bey	1280/1863
Salim Bey	1280/1863
Mehmed Bey	1284/1867

¹⁷⁰Eriř, Bergama Uygarlık..., s. 205

¹⁷¹Bayatlı, Bergama'da Yakın...s. 109

¹⁷²Eriř, Bergama Uygarlık..., s. 205

1.1.2. Kaymakam

Tanzimat öncesinde asıl birim olan sancaklar Tanzimat ile birlikte varlığını aynen korumuştur. Ancak Tanzimat öncesinde sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini “kaymakam” üstlenmiş ve bu isim günümüze kadar gelmiştir. 1839 öncesinde kaymakam, isim olarak vali veya sancak yönetimindeki mutasarrıfların¹⁷³ geçici bir süre için yerlerine atadıkları mütesellimlere verilen bir unvan olarak kullanılmaktaydı¹⁷⁴. Ancak 1864 yılında yapılan ilk sistemli düzenleme ve taşra yönetiminde yaşanan büyük değişikliklerle kaymakamlık artık kaza yönetimi ile görevli kişilerin makamı olmuştur¹⁷⁵.

1871 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi’nin yayınlanması ile birlikte eski düzen tamamen değişmiş, eyaletler vilayete dönüştürülerek vilayetlerin yanı sıra livaların, kazaların, nahiyelerin ve köylerin yeni yönetim usul ve esasları belirlenmiştir¹⁷⁶.

Bergama’da kaymakamlık görevinde bizim tespit edebildiğimiz isimler sırasıyla şu şekildedir:

Mehmed Bey: Bergama’nın son kaza müdürü olan Mehmed Bey aynı zamanda ilk kaymakamıdır. Hakkında tespit edilen bilgiler “Kaza Müdürü”, “Mehmed Bey” başlığı altında verilmiştir.

Cavid Bey: Göreve ne zaman başladığı tespit edilememiştir. 1879 yılında Bergama Kaymakamlığı yaptığı bilinmektedir. Onun döneminde, Belediye Başkanı Harputlu Ömer Ağa, Mustantik Balabanlı Ahmed Efendi, Tahrirat Kâtibi Urlalı Ahmed Bey, Reji Müdürü Hamamcızade Mehmed Efendi’dir. Söylentiye göre bu memur taifesi Loki adlı bir sarrafın dükkânında otururken bir jandarma gelerek “Dikili Redif Binbaşı Hacı Ahmed sizi çağırıyor” dedikten sonra, kaymakamın padişah fermanına küfür etmesi dilden dile dolaşarak yayılmıştır. Muzaffer Bey isimli bir yaver Bergama’ya gelerek işin iç yüzünü araştırmış, ancak bir şey

¹⁷³Tanzimat sonrasında ise 1864 vilayet Nizamnamesi ile birlikte mutasarrıflar liva idarecisi olmuşlardır. Bkz. Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, Yıl 2011, s. 31

¹⁷⁴Çadrcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...s. 236

¹⁷⁵Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri VI 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 5, Sayı 6, Ankara 1996, s. 77

¹⁷⁶Gençoğlu, s.36

bulamamıştır. Buna rağmen o gün o dükkânda oturan herkese sürgün cezası verilmiştir. Cavid Bey'in de sonraki görev yeri Sur kaymakamlığı olmuştur¹⁷⁷.

Mahmud Raci Bey: 1879 yılından 1884 yılına kadar Bergama kaymakamlığı yapmıştır. Aydın Vilayet Salnamelerinde yer alan ilk Bergama kaymakamıdır. Hakkında çok fazla bilgi tespit edilememiştir¹⁷⁸.

Mahmud Tevfik Bey: 1884-1886 yılları arasında Bergama kaymakamlığı yapmıştır. Buradaki görevi bittikten sonra Bayezid kaymakamlığına atanan Mahmud Tevfik Bey'in adı, Bergama'dan Menemen'e yapılan şose inşasında yolsuzluk olaylarına karışmıştır. Bunun üzerine yargılanarak görevine son verilmiştir¹⁷⁹.

İsmail Hakkı Paşa: Kadı Ahmed Hilmi Efendi'nin oğludur. 1852'de Akseki Kazası'nın İbradı Nahiyesi'nde doğmuştur. Akseki Sıbyan Mektebi'nde ve İstanbul'da Beyazıd Rüştîyesi'nde okuduktan sonra Mülkiye'ye girmiş, 1872'de mezun olmuştur.

6 Temmuz 1874'de Aydın Vilayeti dâhilinde Teryan Nahiyesi müdürlüğüne, 28 Eylül 1877'de Adala Nahiyesi müdürlüğüne tayin edilmiş, daha sonra Karatekeli'ye tayin edilmiştir. Girdiği sınav neticesinde 3. sınıf kaymakamlığa terfi ederek 15 Eylül 1879'da Kula, 2 Haziran 1880'de Tirebolu (havasına alışamadığı için istifa etmiştir), 4 Aralık 1881'de Salihli, 18 Ağustos 1882'de Akhisar, 28 Eylül 1884'de Bayındır, 10 Şubat 1885'de Bergama¹⁸⁰, 21 Kasım 1888'da Ödemiş kaymakamlıklarına getirilmiştir. Buradaki görevi sırasında Bergama'dan Menemen'e, Dikili Nahiyesi ile diğer mahallelerde yapılan şoselerin inşasında adı kendinden önceki Bergama kaymakamı Tevfik Bey ile yolsuzluğa karışmıştır. Tevfik Bey Bayezid, İsmail Hakkı Paşa Ödemiş kaymakamlığından alınarak yargılanmıştır¹⁸¹.

Bir süre sonra tekrar göreve başlayan İsmail Hakkı Paşa 1894'de Nazilli kaymakamlığına gönderilmiştir. Bu son görevde de terfi ederek 1899'da Asir, 1902'de Muş, 1903'de Kayseri, 1905'de Preveze, 1906'da Bolu, 1907'de Yozgat sancakları mutasarrıflıklarına getirilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan

¹⁷⁷Eriş, Bergama Uygarlık...s. 210

¹⁷⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 1, 1296/1879, s. 127

¹⁷⁹BOA.DH.MKT.1485/20; Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 107

¹⁸⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 9, 1304/1887, s. 94

¹⁸¹BOA.DH.MKT.1485/20

düzenlemeler sonucu emekli edilmiştir. Emekli olarak ikamet etmekte olduğu Ödemiş'te 1911 yılında vefat etmiştir¹⁸².

Muhammed Said Bey: 1888 tarihinde kaymakamlık görevine başlamıştır¹⁸³. Buradaki iki yıllık memuriyetinden sonra yerine Beşir Efendi tayin olmuştur.

Beşir Efendi: 1890 yılında Bergama kaymakamlığı yapmıştır¹⁸⁴. Beşir Efendi'nin çeşitli usulsüzlükler yapıp düzene aykırı bir şekilde halktan akçe topladığı yönünde şikâyetler olmuştur. İbrahim adlı şahıs kaymakama istediği haracı vermediği gerekçesi ile tutuklanmış, bunun üzerine yine mezkûr şahıs Balıkesir Mutasarrıflığına telgraf çekerek durumu bildirmiştir. İşin doğruluğunu tespit etmek maksadı ile tahkikat icrasına karar verilmiştir¹⁸⁵. Ancak 26 Cemaziyelahir 1307/18 Şubat 1890 tarihli gazete haberini okuduğumuzda Bergama kaymakamı Beşir Efendi'nin iftiraya uğradığını düşünmek mümkündür. Çünkü bu tarihte vefat eden Beşir Efendi “irtihal-i dâr-ı bekâ etmiş, cenazesi hürmet ve saygıyla kaldırılmıştır” ibaresi yer almaktadır. Haberin devamında uzun zaman kaymakamlık görevleri icra eden Beşir Bey'in yaptığı işlerde dürüst, sadık ve çalışkan bir yönetici olduğu yazmaktadır¹⁸⁶.

Ata Efendi (Vekil): Beşir Bey'in vefatından sonra Bergama'da 1890 senesinde geçici bir süre Ata Efendi görev yapmıştır¹⁸⁷.

Nizameddin Bey: 1891-1896 yılları arasında Bergama kaymakamlığı görevini icra etmiştir¹⁸⁸. Kaymakamlık görevine başlar başlamaz yaptığı hizmetler takdir edilmiş ve ona bir nişan verilmiştir¹⁸⁹. 1893 yılında bazı özel işleri için Balıkesir'e giden kaymakama, “aşar müzayedesine zarar gelmemek şartı ile” bir süreliğine izin verilmiştir¹⁹⁰. 11 Nisan 1894 tarihinde Bergama'da bir camide bulunan ve çalınacağı haber alındığı anda Nizameddin Bey'in odasına konulan antika

¹⁸² BOA.DH.SAİD.d.3/668; BOA.DH.SAİDd. 150/81; BOA.DH.MKT.1476/22; **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Cilt 3, Mars Matbaası, Ankara 1968, s.20

¹⁸³ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 10, 1305/1888, s. 294

¹⁸⁴ Hizmet, 6 Cemaziyelevvel 1307/ 29 Aralık 1889

¹⁸⁵ BOA.DH.MKT.1795/44

¹⁸⁶ Hizmet, 26 Cemaziyelahir 1307/18 Şubat 1890

¹⁸⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 12, 1307/1890, s. 131

¹⁸⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 14, 1311/1893, s. 168

¹⁸⁹ BOA.DH.MKT.382/1; BOA.DH.MKT.1819/18

¹⁹⁰ BOA.DH.MKT.61/19

dokuma seccade daha sonra Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir¹⁹¹. 1896'da görevine son verilen Nizameddin Bey'e 1897'de mazuliyet maaşı tahsisi yapılmıştır¹⁹².

Ahmed Cavid Bey: Çeçenzade Hacı Hüseyin Paşa soyundan ve Evkaf Nezareti mektupçularından Nazif Bey'in oğludur. 1866 (H.1283)'da babasının memur olarak bulunduğu Muş'ta doğmuştur. Öğrenim hayatını babasının memuriyetinden dolayı farklı yerlerde tamamlamak zorunda kalmıştır. Ahmed Cavid Bey, Şarki Karahisar Rüştîyesi ile Medrese-i Hadidi'de orta, Mülkiye'nin idadi kısmında lise öğrenimini tamamlamıştır.

Yüksek kısımdan mezuniyetinin ardından, 28 Mart 1890 tarihinde Sivas Vilayeti maiyyet memurluğunda kaymakamlık stajını bitirmiştir. 24 Temmuz 1891'de Erbaa (Sivas Vilayeti), 12 Haziran 1892'de Suşehri (Sivas), 19 Eylül 1895'de Aziziye, 15 Ekim 1896'da Bergama¹⁹³, 17 Ağustos 1899'da Ayvalık, 6 Nisan 1900'de Söğüt, 11 Ağustos 1900'de 2. defa Bergama, 14 Ağustos 1901'de Savur (Mardin Sancağı), 12 Haziran 1903'de Antakya (Haleb Vilayeti), 8 Ağustos 1905'de Cebele (Beyrut), 18 Aralık 1908'de Humus (Haleb Vilayeti) kazaları kaymakamlıklarına getirilmiştir. Ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak bir süre sonra mutasarrıflığa yükseltilmiştir. 21 Nisan 1909 tarihinde Hakkâri, 20 Mayıs 1910'da Mardin, 11 Temmuz 1911'de Senice sancakları mutasarrıflıklarına atanmıştır. Bu görevde iken 3 Şubat 1912 tarihinde tespit edilemeyen bir sebeple azledilmiştir. Cavid Bey, sekiz yıla yakın bir süre devlet memurluğu yapmamış ve 1/3 nispetinde mazuliyet maaşı almıştır. Mütareke'den sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından tekrar göreve alınmıştır.

18 Ocak 1919'da Dâhiliye Nezareti kalem-i mahsus müdürlüğüne; 25 Mart 1919 Kal'a-i Sultanı (Çanakkale), 28 Nisan 1919'da Niğde, 2 Ekim 1919'da Aydın Sancakları Mutasarrıflıklarına; 1 Mayıs 1920'de İzmir Vali Vekilliğinde görevlendirilmiştir. 25 Eylül 1920'de yerine başkası tayin edilerek azledilmiş, 1 Ağustos 1921'de emekliye sevk edilmiştir¹⁹⁴.

¹⁹¹BOA.MF.MKT.200/36

¹⁹²BOA.BEO.921/69069

¹⁹³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, 1315/1897, s. 185

¹⁹⁴BOA.DH.SAİD.d.71/107; BOA.DH.SAİD.d.150/51;

BOA.BEO.1340/100459; Mülkiyeliler, Cilt.3, s.308-309

BOA.BEO.1693/126918;

İbrahim Lütü Efendi: 2 Ağustos 1899 yılında Giresun'daki kaymakamlık görevinden ayrılarak Bergama Kaymakamlığı'na tayin olmuştur¹⁹⁵. Ne kadar süre ile bu görevde bulunduğu bilinmemektedir. Ancak Bergama Kaymakamlığı İbrahim Lütü Bey'in kaymakamlığından bir yıl sonra yani 18 Mart 1900 yılında birinci sınıf kaymakamlığa yükseltilmiştir¹⁹⁶.

Ali Rasih Bey: Ali Rasih Bey, Halepli Ali Bey'in oğlu olup 1843 yılında Sapanca'da doğmuştur. 1864 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra, 1866'da Pazarcık (Bilecik) Nahiyesi Müdürlüğünde, 1869'da Bolvadin Kazası mal müdürlüğünde görevlendirilmiştir. Bu vazifede iken terfi ederek 1875 yılında Ezenbol, 1877 yılında Yenişehir (Bursa), 1880 yılında Akova (Kosova), 1881 yılında Yalova, 1884 Yeni Varoş (Sırbistan), aynı yıl 2. defa Yalova, 1885 yılında İştıp (Kosova), 1893 yılında Taberiye (Beyrut), 1894 yılında Hısn'ul-Ekrad (Beyrut), 1895 yılında Merciiyyun, 1897 yılında Masıra, 1898 yılında Safed, 1900 yılında Sur, 1901 yılında Bergama¹⁹⁷, 1903 yılında Alaşehir, 1905 yılında Karaburun kazaları kaymakamlıklarında bulunmuştur. Bu Son vazifesinde iken yaş haddinden emekliye ayrılmıştır¹⁹⁸.

Kemaleddin Bey: Kerkük Mutasarrıflarından Sadık Paşa'nın oğludur. 1868 İstanbul'da doğmuştur. Mülkiye'nin idadi kısmında lise öğrenimini tamamlamıştır. Yüksek kısımdan mezuniyetinden sonra 10 Ağustos 1895'te Beyrut Vilayeti maiyet memurluğuna tayin edilerek devlet hizmetine girmiştir. Burada stajını tamamlayıp kaymakamlığa terfi etmiştir. 27 Ağustos 1899'da Kırkağaç, 14 Nisan 1901'de Soma 29 Eylül 1903'de Bergama kazaları kaymakamlıklarına atanmıştır. Bu görevinden 16 Nisan 1909'da azledilmiştir. Görev azlinden bir kaç ay sonra 13 Temmuz 1909'da hakkında çıkan bir takım dedikodular üzerine Kemaleddin Bey, Davavekili Tahsin, Bakkal Refik ve Hamamcızade Mehmed efendiler memur eşliğinde Aydın'dan İstanbul'a gönderilerek sorgulanmışlardır. Üç yıl mazuliyet maaşı alıp açıkta kaldıktan sonra Kemaleddin Bey'in suçsuzluğu anlaşılmış ve mutasarrıflığa terfi etmiştir¹⁹⁹.

Ahmed Münir Bey: 24 Kasım 1871'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İzmir Rüştîyesi'nde orta ve Mülkiye'nin idadi kısmında lise öğrenimini tamamlamış,

¹⁹⁵BOA.İ.DH.1366/1317; BOA.DH.MKT.2229/125

¹⁹⁶BOA.BEO.1457/109260

¹⁹⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 23, 1321/1903, s. 125

¹⁹⁸Mülkiyeliler, Cilt3, s. 20

¹⁹⁹Mülkiyeliler, Cilt3, s.565; BOA.DH.MKT.2842/70

Ağustos 1896'da da yüksek derece ile mezun olmuştur. Kasım 1896'da sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa'nın İzmir valiliği zamanında, İzmir Vilayeti maiyyet memurluğuna tayin edilerek devlet hizmetine girmiştir. Burada stajını tamamladıktan sonra beş ay süre ile Karaburun, dört ay süre ile Foça, dört ay süre ile Akhisar Kazası'na bağlı Palamut Nahiye müdürlüğünü yapmıştır. Daha Sonra kaymakamlığa terfi eden Münir Bey, 1900'de kaza haline getirilen Karaburun, 1905'te Alaşehir, 1907'de Ödemiş ve Eylül 1908 tarihinde Bergama Kazası'nda göreve başlamıştır²⁰⁰.

Nahiye müdürlükleri ve kaymakamlık görevlerini ifa ettiği dönemlerde güvenilirlik ve liyakatını kanıtladıktan sonra, Nisan 1911'de Görice (Manastır), 1912'de Menteşe (Muğla) Sancaklarında mutasarrıflık yapmıştır.

Nisan 1914'de Mülkiye Müfettişliği Teşkilatı'nın kurulması üzerine 1. sınıf mülkiye müfettişliğine nakledilerek Bursa bölgesi müfettişliği, Ekim 1914'de İzmir bölgesi müfettişliği görevlerini yerine getirmiştir. Mülkiye müfettişliği görevini yaptığı sırada Şubat 1915'den Aralık 1915'e kadar Saruhan Sancağı mutasarrıflığı görevini de yürütmüştür. Mart 1916'da Kudüs, Ağustos 1917 yılında Kayseri müstakil mutasarrıflıklarına getirilmiştir.

Ahmed Münir Bey'in yükselişi valilik görevleri ile devam etmiştir. 1918'de Elazığ ve 1919'da Erzurum Valiliği yapan Münir Bey, Erzurum Valisi olarak önemli rol oynamıştır. Cesur kararlarda bulunan Münir Bey'in Erzurum Kongresi'nde büyük hizmetleri olmuştur²⁰¹.

İbrahim Sabri Bey: 1912 yılında yalnızca bir yıl süre ile Bergama'da kaymakamlık yapmıştır. 1914 yılında Salihli Kaymakamlığı'na ikinci sınıf maaşla tayin olmuştur²⁰².

Mehmed Said Bey: 1913-1915 yılları arasında Bergama kaymakamlığı yapmıştır. Bir önceki görevi Tire Kazası kaymakamlığıdır. Bergama'da kaymakamlık yaptığı dönemde adının yolsuzluk ve şaibeli olaylara karışması üzerine hakkında çeşitli şikâyetlerde bulunanlar olmuştur. Bunun üzerine hakkında soruşturma başlatılan Mehmed Said Bey, bir süreliğine görevden alınmıştır. Ancak şikâyetin gerçek dışı olduğu öğrenildiğinde yine memuriyetine dönmüştür²⁰³. 1915 yılında Nevşehir kaymakamlığına atanmıştır²⁰⁴.

²⁰⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 826

²⁰¹Mülkiyeliler, Cilt 3, s. 663

²⁰²BOA.BEO.4198/314839

²⁰³BOA.DH.ŞRF.467/62; BOA.BEO.4193/314426

²⁰⁴BOA.BEO.4281/321050

Hüseyin Cevded Bey: 1915 yılında Marmaris Kaymakamlığı'ndan Bergama Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir²⁰⁵. Hakkında daha fazla bilgi tespit edilememiştir.

Tablo 2: Bergama Kazası Kaymakamları

Kaymakam İsmi	Göreve Başlama Tarihi
Mehmed Bey	1284/1871
Cavid Bey	1296/1879
Mahmud Raci Bey	1296/1879
Mahmud Tevfik Bey	1301/1884
İsmail Hakkı Bey	1303/1886
Muhammed Said Bey	1305/1888
Beşir Efendi	1307/1890
Ata Efendi(Naib)(Vekil)	1307/1890
Nizameddin Bey	1308/1891
Ahmed Cavid Bey	1315/1896
İbrahim Lütü Efendi	1317/1898
Ali Rasih Bey	1320/1902
Kemaleddin Bey	1321/1903
Ahmed Münir Bey	1325/1908
İbrahim Sabri Bey	1329/1912
Mehmed Said Bey	1330/1913
Hüseyin Cevded Bey	1332/1915

1.1.3. Kaza Meclisi

Tanzimat döneminin önemli taşra idare birimlerinden birisi de kaza idare meclisleriydi. Kaza idare meclislerinin başkanlığını kaymakam yapmaktaydı. Meclisin diğer üyeleri; mal müdürü, tahrirat kâtibi, naib, müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi üyeler ve iki Müslüman iki gayrimüslimden oluşan dört seçilmiş üyeden meydana geliyordu. Bu son hükme çoğunlukla uyulmadığı pek çok kazada görülmektedir²⁰⁶. Konuya ilişkin tablo incelendiğinde de Bergama meclis üyelerinden Müslüman üye sayısının gayrimüslim üye sayısından fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Kaza meclisleri, liva idare meclislerinin bir küçük modeli olarak kabul edilmekteydi. Bu meclislerde, livadakine benzer şekilde idari davalar, gelir ve giderler incelenir, mirî malların yönetimi ve korunması öngörülür, yerel sağlığa dair tedbirler alınması sağlanır, beledi tesislerin yapım ve onarımı ile köy yollarının yapım ve bakımı gibi konular görüşülerek karara bağlanırdı. Bunun dışında, meclis vergi itirazları burada görüşülmekteydi. Ayrıca kaza meclisleri, ziraat ve ticaretin

²⁰⁵BOA.BEO.4372/327898

²⁰⁶Ortaylı, Tanzimat Devri Osmanlı Mahalli..., s. 82

geliştirilmesi gibi konularda liva ve vilayet meclislerine görüşlerini sunarlardı. Önemli konularda karar alma yetkisinden yoksun olan kaza meclisleri kendisini aşan konuları liva meclislerine havale ederdi²⁰⁷.

Tablo 3: Yıllara Göre Bergama Kaza Meclisi'nin Üyeleri

Yıllar	Müslüman Üye	Gayrimüslim Üye
1296/1879	Hacı Hafız Efendi Mehmed Nuri Efendi Ömer Atıf Efendi	Nikolaki Efendi
1297/1880	Hafız Mehmed Nuri Efendi Atıf Efendi	Nikolaki Efendi
1298/1881	Mahmud Nuri Efendi Atıf Efendi Mahmud Efendi	Nikolaki Efendi
1299/1882	Halil Efendi Emir Ağa	Nikolaki Efendi
1300/1883	Ömer Lütü Efendi Halil Efendi	Hiristaki Efendi Yani Efendi
1301/1884	Ömer Lütü Efendi Halil Hilmi Efendi	Hiristaki Efendi
1302/1885	Mustafa Ağa Halil Efendi	Yani Efendi Hiristaki Efendi
1303/1886	Mustafa Ağa Halil Efendi	Yani Efendi Hiristaki Efendi
1304/1887	Hafız Salim Ağa Mustafa Ağa	Yordonaki Ağa
1305/1888	Hafız Süleyman Ağa Halil Efendi Mustafa Efendi	Yordonaki Efendi
1306/1887	Halil Efendi Mustafa Efendi	Yordonaki Efendi
1307/1890	Halil Efendi Mustafa Efendi	Yordonaki Efendi
1311/1893	Mustafa Efendi Halil Efendi Buran Efendi	Lianys Efendi
1312/1894	Mustafa Efendi Halil Efendi Buran Efendi	
1313/1895	Mehmed Efendi Mustafa Efendi	Yordan Efendi
1314/1896	Hacı İbrahim Efendi Mustafa Efendi	Yordan Efendi
1315/1897	Mustafa Ağa Hacı İbrahim Efendi	Yordonaki Efendi
1316/1898	Mustafa Ağa Hacı İbrahim Ağa	Yordonaki Efendi
1317/1899	Abdülkadir Efendi Mustafa Fehmi Efendi	Hiristaki Efendi
1320/1902	Abdülkadir Efendi Ahmed Efendi	Hiristo Efendi
1321/1903	Ahmed Efendi Abdülkadir Efendi	Kavayavas Efendi Hiristo Efendi
1323/1905	Halil Efendi Abdülkadir Efendi	Dimitraki Efendi
1326/1908	Abdülkadir Efendi Ahmed Efendi	Hiristoki Efendi

²⁰⁷ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri..., s. 260; Ortaylı, Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahalli..., s. 82

Tabloda Aydın Vilayet Salnamesine göre 1296/1879- 1326/1908 yılları kaza meclis üyelerinin isimleri verilmiştir. Müslüman üyelerden Halil Efendi, 1300/1883-1312/1894 yıllarında en fazla görevde kalan şahıstır. Gayrimüslim üye sayısının genel olarak tek olduğu görülmektedir. Yalnızca, 1300/1883, 1302/1885, 1303/1886 ve 1321/1903 yıllarında iki gayrimüslim üyeye rastlanmaktadır. 1312/1894 tarihinde ise herhangi bir gayrimüslim üye mevcut değildir.

1.1.4. Belediye Teşkilatı

Belediyeciliğin Tarihi Gelişimi

Kök olarak “belde” ve “bilad” sözcükleriyle bağlantılı olan belediye, Tanzimat döneminde Türk seçkin sınıfının Arapça ve Şark dillerine yaptığı bir katkıdır ve şehir yönetimini esas alan bir anlayışı ifade eder²⁰⁸.

XIX. yüzyılda Osmanlının dış dünya ile gelişen ilişkileri özellikle liman şehirlerinde önemli yapısal değişikliklerin gelişimine olanak sağlamaktaydı. Avrupa ülkeleri ile her alanda yaşanan bu gelişmeler, geleneksel şehir yönetimi ve belediye örgütünde bazı düzenlemeler yapılmasını gerektirmekteydi. Bu dönemde, belediyelerin bakmakla yükümlü kılındığı işleri, hükümet temsilcisi yöneticiler, esnaf dernekleri temsilcileri, kadılar ve kent ileri gelenlerince karşılanmaktaydı. Gelişen ticari ilişkiler yeni hizmetlere, iş alanlarına, ulaşım ve haberleşmeye olan gereksinimleri artırmıştı. Özellikle liman kentlerine batılı tüccarlar yerleşerek koloniler kurmaya başlamış, bunun sonucunda da karantina ve konaklama tesisleri ve düzenli kent içi ulaşımı sağlama gibi bir takım ihtiyaçları doğmuştu²⁰⁹. Bu ihtiyaçlara cevap veremeyen mevcut kurum veya kişilerin yetersizliğinin her geçen gün daha fazla hissedilmesi ile yeni düzen arayışları ortaya çıkmıştır.

Tanzimatla birlikte pek çok yenilik yapılmış olmasına rağmen ülke yönetiminde yapılan düzenlemeler istenilen düzeyde yarar sağlayamamış ve mevcut olanlar üzerine yeni ihtiyaçlar doğmuştur. Bu aşamada yeni bir örgütlenmenin zorunlu hale geldiği aşikârdır. Ulaşım, su, konut ve sağlık problemleri dönem yönetiminin başlıca isteklerini oluşturmaktaydı. Yabancı uzman ve politikacıların da

²⁰⁸ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli...s. 120

²⁰⁹ Çadırcı, Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin...s. 273

istekleri doğrultusunda öncelikle İstanbul'da modern bir belediye teşkilatı kurulması amacı ile çalışmalara başlanmıştı²¹⁰.

16 Ağustos 1854 tarihinde İstanbul'da "Şehremaneti" adı ile belediyenin ilk biçiminin oluşturulması, Meclis-i Ali-yi Tanzimat tarafından kararlaştırılmış ve uygulamaya geçilmişti. Yayımlanan resmi bildiri ile İntisap Nezareti kaldırılıyor, beledi işler Şehremaneti'ne devrediliyordu. Şehremaneti'nin başlıca görevleri şunlardı: zaruri ihtiyaç maddelerinin kolaylıkla bulunmasını sağlamak, yol kaldırım yapım ve onarımını üstlenmek, şehrin temizlik işlerini yönetmek, çarşı pazar kontrolü yaparak fiyat, kalite, ölçü ve tartı denetimi yapmak ve İntisap Nezareti tarafından toplanan devlete ait vergileri alıp maliyeye teslim etmek. Bu görevleri yerine getirmek içinse padişah tarafından Şehremaneti'nin başına bir "Şehremini" atanıyordu ve şehreminine yardımcı olmak amacı ile İstanbul'da oturan her sınıf Osmanlı uyruğu halk ve esnaftan atanacak üyelerle "Şehir Meclisi" kuruluyordu. Bu mecliste yaklaşık 12-15 kişi üye olarak yer almaktaydı²¹¹.

1864 Vilayet Nizamnamesi'nde taşra belediyelerinin kurulmasını düzenleyecek kurallar yer almamış, ancak 25 Temmuz 1867 tarihli talimatnamede belediye meclislerinin görevleri detaylı olarak bildirilmiştir. Bu talimatname belediyelerin görevlerini sırasıyla belirtmekteydi. Buna göre; cadde, kaldırım, su yolu, kanalizasyon yapım ve onarımı gibi işlerle belediyeler ilgilenecekti. Ayrıca yangın önleme, pazar kurma, yoksullara yardım gibi işler de belediyelerin kontrolündeydi²¹².

Talimatnamede idari işler hakkında da bilgiler verilmektedir. Buna göre belediye reisi, devlet memurları arasından seçilecek ve görevi fahri olarak üstlenecekti. Belediye başkanı, başkan yardımcısı ve altı üyeden oluşan meclis

²¹⁰Çadircı, Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin...s. 273; Bu husus yalnızca yabancıların dikkatini çekmemiştir. Tanzimat dönemi aydınlarından Mustafa Reşid Paşa daha Avrupa elçiliği yaparken merkeze yazdığı raporlarda "Dersaadette ve sair yerlerde, sık sık yangın çıktıkça, Avrupa gazeteleri işi ele alıp; bu ahşap binaları yakmak için mi bu kadar para sarfıyla inşa ediyorsunuz, acaba memleketinizde taş ve tuğla yok mudur diye sormaktadırlar" diyor ve devamında "Bina yapımı ve imar işlerinin gelişmesi için Avrupa'ya şimdiden 10-15 çocuk gönderilmesini gerektiğini" yazıyordu. Detaylı bilgi için bkz. Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli...s. 131

²¹¹Çadircı, Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin...s. 274

²¹²Çadircı, Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin...s. 277

toplantılarını belediye başkanı yürütecek, alınan kararlar içinse onay, vali ve vilayet meclisinden geçecekti²¹³.

Ancak belediye örgütü devletin birçok kentinde oluşturulamamış, oluşturulanlar ise tam anlamı ile başarı sağlayamamıştır. Bazıları yalnızca vergileri toplamaktan öteye gidememiş, bazıları ise görüntüde toplantılar yapmış ancak mevcut sorunları çözememiştir²¹⁴.

Bergama Belediyesi

Bergama Kazası'nda, belediye teşkilatının ne zaman kurulduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak Bergama tarihini kaleme alan Eyüp Erişin verdiği bir anektodda, 1879 yılında bu görevin başında Karaosmanoğullarından Ömer Ağa adlı kimsenin bulunduğu ve Ömer Ağa'nın uygunsuz bir davranışından ötürü sürüldüğü anlaşılmaktadır²¹⁵. Aynı yıl, Aydın Vilayet Salnamesinin verilerine göre Hasan Zühtü Efendi belediye reisi olmuştur.

Aydın Vilayet Salnameleri, Bergama belediye reislerini tespitinde önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. 1879'da belediye meclisi bir başkan ve üç Müslüman ve üç gayrimüslim üyeden oluşuyordu. Reislerin yalnızca ikisinin "Ağa", diğerlerinin ise tamamının "Efendi" unvanına sahip olduğunu görmekteyiz. Buradan nizamiyeye uyulduğu ve belediye reislerinin tamamının eşraftan seçildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Aydın Vilayet Salnameleri'ne Göre Bergama Belediye Reisleri

Reislerin İsimleri	Salname Tarihi ve Sh. No
Hasan Zühtü Efendi	H. 1296/ M.1879, s. 128.
Hasan Zühtü Efendi	H. 1297/ M. 1880, s. 140
Hafız Hüseyin Efendi	H. 1298/ M. 1881, s. 165
Hafız Salim Efendi	H. 1299/ M. 1882, s. 206
Hafız Salim Efendi	H. 1300/ M. 1883, s. 148
Hafız Salim Efendi	H. 1301/ M. 1884, s. 108
Halil Efendi	H. 1302/ M. 1885, s. 100
Hacı İbrahim Efendi	H. 1303/ M. 1886, s. 92
Hacı İbrahim Efendi	H. 1304/ M. 1887, s. 95
Hafız Salim Efendi	H. 1305/ M. 1888, s. 295
Hafız Salim Efendi	H. 1306/ M. 1889, s. 190
Hafız Salim Efendi	H. 1307 /M. 1890, s. 131
Hüseyin Efendi	H. 1311/ M.1893, s. 164

²¹³Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremanetinin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, Ekim 1998, ss. 136

²¹⁴Çadırcı, Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin... s. 278; Ortaylı, Tanzimat Dönemi Mahalli... s. 139

²¹⁵Eriş, Bergama Uygarlık...s. 210

Hüseyin Efendi	H. 1312/ M. 1894, s. 241
Süleyman Efendi	H. 1313/M. 1895, s. 217
Süleyman Efendi	H. 1314/ M. 1896, s. 209
Süleyman Efendi	H. 1315/ M. 1897, s. 190
Ali Ağa	H. 1316/ M. 1898, s. 174
Ali Ağa	H. 1317/ M. 1899, s. 174
Hacı Hüseyin Efendi	H. 1319/ M. 1901, s. 130
Hacı Hüseyin Efendi	H. 1320/ M. 1902, s. 129
Hacı Hüseyin Efendi	H. 1321/ M. 1903, s. 126
Emir Ağa	H. 1323/ M. 1905, s. 125
Mahmud Efendi	H. 1326/M. 1908, s. 299

Belediye reisleri arasında en dikkat çeken isim Hafız Salim Efendi'dir. 1882 senesinde başladığı görevine 1884 yılına kadar devam etmiş, dört yıllık bir aradan sonra tekrar 1888 senesinde belediye başkanı seçilerek bu görevi 1890 yılına kadar yürütmüştür. Belediye başkanları arasında altı yıl ile en uzun süre görev yapan da Salim Efendi'dir.

Belediye meclis üyesi olabilmek için yirmi beş yaşını doldurmak ve herhangi bir suça bulaşmamak gerekiyordu. Ayrıca kadılık, naiblik ile ilgili işlerle meşgul olanlar ikinci bir görev olarak meclis üyeliğine seçilemezlerdi²¹⁶.

Tablo 5: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Bergama'da Tespit Edilen Meclis Azaları ve Görev Yaptıkları Yıllar

Yıl Hicri/Miladi	Müslüman Üyeler	Gayrimüslim Üyeler
1296/1879	Hafız Hüseyin Efendi Hafız Şerif Efendi İsmail Hakkı Efendi	Kegurak Ağa Pıraşekva Efendi Avram Seydi Efendi
1297/1880	Hafız Hüseyin Efendi Hafız Şerif Efendi İsmail Hakkı Efendi	Kegurak Ağa Pıraşekva Efendi Avram Seydi Efendi
1298/1881	Hakkı Efendi	Pür Şekva Efendi Kegurak Efendi Avram Seydi Efendi
1299/1882	Mustafa Ağa Hüseyin Efendi Mustafa Ağa İbrahim Ağa Selman Efendi	Hiristaki Efendi Yani Efendi Epistulaki Efendi Kegurak Efendi
1300/1883	Mustafa Ağa Hüseyin Efendi Mustafa Ağa Emin Ağa	Hiristaki Efendi Yani Efendi Epistulaki Efendi Kegurak Efendi Solomon Efendi
1301/1884	Mustafa Ağa Emin Ağa Hüseyin Efendi	Apulaki Ağa Angeli Efendi Kegurak Efendi
1302/1885	Hacı İbrahim Efendi Mahmud Ağa	Mişon Efendi Agob Efendi

²¹⁶1871 Vilayet Nizamnamesi 114 ve 115. Maddeleri, Bkz Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri IV. ss. 133-139

	İbrahim Efendi	Solomon Efendi
1303/1886	Halil Efendi Muhammed Ağa Halil Efendi	Kegurak Efendi
1304/1887	Halil Efendi Muhammed Ağa Halil Efendi	Kegurak Efendi
1305/1888	Mehmed Nuri Efendi Halil Efendi Hacı Atıf Efendi Hacı Halil Efendi	Angeli Efendi Lefter Efendi
1306/1889	Mehmed Nuri Efendi Halil Efendi Hacı Atıf Efendi Hacı Halil Efendi	Angeli Efendi Lefter Efendi
1307/1890	Mehmed Nuri Efendi Emir Ağa	Hiristaki Efendi Yani Efendi Kigork Efendi
1311/1893	Mehmed Rasih Efendi Süleyman Efendi Hüseyin Efendi	Nikolay Efendi Yani Efendi
1312/1894	Mehmed Rasih Efendi Süleyman Efendi Hüseyin Efendi Rıza Efendi	Nikolay Efendi
1313/1895	Hasan Efendi Rıza Efendi	Yorgaki Efendi Todoraki Efendi
1314/1896	Hasan Efendi Rıza Efendi Halil Ağa Hacı Mustafa Bey	Todoraki Efendi
1315/1897	Hasan Efendi Rıza Efendi Halil Ağa	Todoraki Efendi
1316/1898	Salim Efendi Mustafa Efendi Halil Efendi	Çorçaki Efendi İstamat Efendi
1317/1899	Salim Efendi Mustafa Efendi Tabib Kemal Efendi Halil Efendi	Yorgi Efendi
1319/1901	Salim Efendi Mustafa Efendi Halil Efendi	Yorgi Efendi
1320/1902	Salim Efendi	Aysi Bey Mihalaki Efendi
1321/1903	İsa Bey Hacı Tevfik Efendi	Mihalaki Efendi İstavri Efendi
1323/1905	Ali Efendi Mustafa Ağa Hacı Tevfik Efendi	Hristo Efendi
1326/1908	Hüseyin Hilmi Efendi Hacı Hüseyin Efendi	Aleksandır Efendi Mihalaki Efendi İstimat Efendi

Kasabanın büyüklüğüne göre, belediye meclislerinde belirlenen üye sayısı altı veya on ikiydi²¹⁷. Tabloyu incelendiğinde belediye meclisinin genel itibari ile bu talimata uyduğu görülmektedir. Genel olarak altı kişiden oluşan meclis üye sayısının zaman zaman beşe veya dörde düştüğü de görülmektedir.

²¹⁷Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...s. 274

Belediye Teşkilatındaki Diğer Görevliler

1871 Vilayet Nizamnamesi'nin 111. ve 112. maddelerine göre bir reis ve bir muavin ve altı üyenin mecliste bulunması gerekmektedir. Bu altı üyenin yanında bir sandık emini, gerekli sayıda kâtip, bir mühendis ve bir doktor da mecliste görevli memurlar arasındadır. Bu memurların başlangıçta iki yıllık süre ile seçilmesi kararlaştırılmış, daha sonra vilayet genel seçimlerine uygun bir şekilde her seçim döneminde üyelerin kasaba ve mahalle ihtiyar meclislerinin oylarıyla değiştirilmesi esas alınmıştır²¹⁸.

Tablo 6: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Bergama Belediyesi Sandık Eminleri

Bergama Sandık Eminleri	Görev Tarihleri
Natili Efendi	1296/1879
Natili Efendi	1297/1880
Nail Efendi	1298/1881
Sandık Emni ve Kâtip Kadri Efendi	1299/1882
Sandık Emni ve Kâtip Kadri Efendi	1300/1883
İbrahim Efendi	1302/1885
İbrahim Efendi	1303/ 1886
Sandık Emni ve Kâtip İbrahim Efendi	1314/1896
Sandık Emni ve Kâtip İbrahim Efendi	1315/1897
Sandık Emni ve Kâtip Rasih Bey	1316/1898
Sandık Emni ve Kâtip Rasih Bey	1317/1899
Sandık Emni ve Kâtip Rasih Bey	1319/1901
Sandık Emni ve Kâtip Osman Efendi	1320/1902
Sandık Emni ve Kâtip Ali Efendi	1323/1905
Sandık Emni ve Kâtip Ali Osman Efendi	1326/1908

Belediye meclisleri zaruri durumlar dışında haftanın iki günü toplanacak ve alınan kararlar için üçte bir çoğunluk sağlanması esas alınacaktı. Kâtipler meclis oturumlarını kayıtlara geçme işini yapmaktaydı. Belediyeye ait defterlerin düzeni, her türlü senet, ilan ve ihbarların kaleme alınması görevi kâtibe aitti²¹⁹. Bu kişilerle

²¹⁸Erkan Tural, “Osmanlı Kenti, Romanov Osmanlı Belediyeciliği ve 1868 Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 4, Ekim 2003, ss. 95-115.

²¹⁹Ortaylı, Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri..., s. 190

beraber sandık eminlerine de ücret ödenmiyordu²²⁰. Sandık eminlerinin belediye nizamnamesine göre iki yılda bir değiştirilmesi esastı²²¹. Ancak Bergama belediye meclisinde zaman zaman bu kurala uyulmadığı, bazı sandık eminlerinin üç yıl görev yaptığı göze çarpmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus da sandık eminlerinin çoğunun aynı zamanda kâtiplik görevini de icra ettikleridir.

Tablo 7: Yıllara Göre Bergama Belediyesi’nde Yer Alan Kâtipler

Bergama Belediyesi’nde Görev Alan Kâtipler	Görev Tarihleri Hicri/Miladi
Şerif Efendi	1298/1881
Kadri Efendi	1299/1882
Kadri Efendi	1300/1883
Kadri Efendi	1301/1884
Hüseyin Hilmi Efendi	1304/1887
Hüseyin Hilmi Efendi	1305/1888
Hüseyin Hilmi Efendi	1307/1890
Mustafa Efendi	1311/1892
Mustafa İhsan Efendi	1312/1893
İbrahim Efendi	1314/1896
İbrahim Efendi	1315/1897
Rasih Bey	1316/1898
Rasih Bey	1317/1899
Osman Efendi	1320/1902
Ali Efendi	1323/1905
Ali Osman Efendi	1326/1908

Aydın Vilayet Salnamesine göre belirlenen Bergama kâtiplerinin bazılarının bir sene bazılarının ise üç yıl görev yaptığı gözlenmiştir. Kadri Efendi ve Hüseyin Hilmi Efendi bu görevi en uzun süre yürüten kişilerdir.

Yine nizamname gereği her belediyenin bir tabip bulundurma zorunluluğu bulunmaktaydı. Bergama’da belediye tabipliği görevini kimlerin yaptığını

²²⁰Tural, “Bir Belge, 1864, 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 Vilayet Talimatnamesi, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, Ocak 2005, ss. 71-91

²²¹Ertan Gökmen, **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Demirci Kazası**, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2007, s. 31

incelendiğinde Müslüman tabiplerin yanı sıra gayrimüslim tabiplerin de mevcut olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Bergama Belediyesi’nde Görev Alan Tabipler

Bergama Belediyesi’nde Görev Alan Tabipler	Görev Tarihleri Hicri/Miladi
Çorçı Rayi Efendi	1296/1879-1301/1884
Lion Efendi	1302/1885
Kamil Efendi	1304/1887-1326/1908

Salnamelerde, yıllara göre dağılan üç tabibin ismini görmekteyiz. Bunlar Çorçı Rayi Efendi, Lion Efendi ve son olarak Kamil Efendi’dir. Çorçı Efendi beş yıl süre ile tabiplik görevini ifa ettikten sonra, ardından bir yıl gibi kısa bir süre sonra Lion Efendi bu işi sürdürmüştür. Kamil Efendi ise 1887-1908 yılları arasında 11 yıl boyunca belediye tabipliği yapmıştır.

Nizamnamelerde belediyelerin mühendis ve mimar bulundurması da gerekmektedir. Ancak salnameler incelendiğinde Bergama Belediye’sinde mühendis veya mimar çalıştırılmadığı anlaşılmaktadır. Bunların dışında nizamnamelerde belirtilmemiş olmasına rağmen Bergama Belediyesi’nde görevli komiserler mevcuttur. Kimi yıllar belediyede yalnızca tek bir komiser yer alırken kimi yıllarda iki hatta üç komiserin birden görevli olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Bergama Belediyesinde Görev Alan Komiserler

Bergama Belediyesi’nde Görev Alan Komiserler	Görev Tarihleri Hicri/Miladi
Hayri Ağa	1296/1879-1297/1880
Halil Ağa	1298/1881-1301/1884
İbrahim Efendi	1302/1885
Hüseyin Ağa	1307/1890
Hacı Mustafa Bey İbrahim Efendi Kastı Efendi	1311/1892
Hacı Mustafa Bey Kastı Ağa	1312/1893
Mustafa Efendi Hacı Mustafa Bey Kastı Ağa	1313/1895

Şükrü Ağa Hacı Mustafa Bey Kastı Ağa	1314/1896
Komiser-i evvel Mustafa Bey Komiser-i sani Kastı Ağa	1315/1897-1317/1899
Hüseyin Sabri Efendi Mustafa Bey Kastı Ağa	1320/1902

1890 tarihinden itibaren belediye komiseri sayısı üç ve iki üye arasında değişmiştir. Bunlar; “komiser-i evvel”, “komiseri san-i” ve “komiser-i salis” olarak sıralanabilir. Belirlenen komiserler içerisinde 1892’den 1902’ye kadar en uzun süre ile görev yapan kişi Kastı Ağa’dır.

Tablo 10: Bergama Belediyesi’nin Muhtelif Yıllara Göre Geliri

Yıllar Hicri/Miladi	Kaydedilen Gelir/Kuruş
1308/1891	135.000
1315/1897	87.099
1316/1898	87.099
1317/1899	87.099
1320/1902	85.000
1323/1905	85.000

Yıllara göre Bergama Belediyesi’nin gelirleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Ancak belediyenin gelir kaynakları ne yazık ki tespit edilememiştir. Tabloda görüleceği üzere en yüksek gelir 1891 yılında 135.000 kuruş olarak belirtilmiştir. En düşük gelir ise 85.000 ile 1905 yılına aittir. Ortalama geliri ise 94.000 kuruş civarındadır. Aydın Vilayeti’nde yer alan muhtelif kazaların belediyelerine baktığımızda, Demirci’nin geliri ortalama 43.000²²², Turgutlu 65.000²²³, Salihli 55.983²²⁴, Alaşehir 81.616²²⁵, Kırkağaç 57.290²²⁶, Soma 19.629²²⁷, Menemen

²²²Gökmen, s. 32

²²³İlker Mümin Çağlar, **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Turgutlu(1839-1908)**, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2014, s. 47

²²⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 13, 1308/1891, s. 582; Def’a 18, 1315/1897, s. 438; Def’a 20, 1317/1899, s. 373

²²⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 13, 1308/1891, s. 583; Def’a 18, 1315/1897, s. 418; Def’a 20, 1317/1899, s. 358

²²⁶Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 13, 1308/1891, s. 588; Def’a 18, 1315/1897, s. 456; Def’a 20, 1317/1899, s. 386

36.000²²⁸, Ödemiş 86.000²²⁹, Kuşadası 26.000²³⁰, Çeşme, 86.000²³¹, Foçateyn 54.000²³², Bozdoğan 7.992²³³, Söke 33.515²³⁴, Çine 25.926²³⁵, Sarayköy 22.056²³⁶, Buldan 18.990²³⁷, Tavas 19.625²³⁸ kuruşluk ortalama gelirlere sahiptir. Bu durumda Bergama belediyesinin gelirinin adı geçen belediyelerden daha yüksek olduğu söylenebilir.

1.1.5. Nahiye Müdürlükleri

Tanzimat'tan sonra genellikle kazadan küçük idarî birimler için kullanılan nahiye, sözlükte taraf, cihet, yöre, kenar, bölge anlamlarına gelmektedir²³⁹. Nahiye tabirinin ne zaman kullanılmaya başladığı kesin bir şekilde bilinmemekle birlikte bu tabirin XIX. yüzyılda anlam kazandığını söylemek doğru bir tespit gibi görünmektedir²⁴⁰.

1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde nahiye, “birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen ve kazalara ilhak edilerek idare edilen yerler” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak bu nizamnamede nahiyeler hakkında detaylı maddeler bulunmamaktadır. Nahiyelerin bir idari birim olarak ortaya çıkışı, ilk kez 1871 Nizamnamesinde etraflıca belirtilmiştir. Önceden Osmanlı taşra yönetim hiyerarşisinin en altında olan nahiyeler, şehirlerdeki mahalleler ile idari hiyerarşide

²²⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 590; Def'a 18, 1315/1897, s. 448; Def'a 20, 1317/1899, s. 379

²²⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 561; Def'a 18, 1315/1897, s. 255; Def'a 20, 1317/1899, s. 226

²²⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 573; Def'a 18, 1315/1897, s. 157; Def'a 20, 1317/1899, s. 151

²³⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 572; Def'a 18, 1315/1897, s. 245; Def'a 20, 1317/1899, s. 217

²³¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 571; Def'a 18, 1315/1897, s. 219; Def'a 20, 1317/1899, s. 195

²³²Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 565; Def'a 18, 1315/1897, s. 237; Def'a 20, 1317/1899, s. 210

²³³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 600; Def'a 18, 1315/1897, s. 284; Def'a 20, 1317/1899, s. 252

²³⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 601; Def'a 18, 1315/1897, s. 302; Def'a 20, 1317/1899, s. 264

²³⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 602; Def'a 18, 1315/1897, s. 294

²³⁶Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 607; Def'a 18, 1315/1897, s. 357; Def'a 20, 1317/1899, s. 310

²³⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 607; Def'a 18, 1315/1897, s. 340; Def'a 20, 1317/1899, s. 297

²³⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 609; Def'a 18, 1315/1897, s. 366

²³⁹İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, Cilt.32, 2006, s. 306-308

²⁴⁰Gençoğlu, s. 31

eşit seviyede bulunmaktaydı. 1871 Nizamnamenin yayınlanmasından sonra ise kaza ile köy arasında bir idari birim olarak yer almaktadır²⁴¹.

Bir kazaya ve sancağa bağlı idari birimleri teşkil eden her nahiye'nin özel bir adı bulunmakta ve bu adlar genellikle kazanın adı ile anılmaktaydı²⁴². Ayrıca tıpkı kaza merkezlerinde olduğu gibi nahiyelerin de çeşitli sayıda köy ve mezrası vardı. Nizamnameye göre, bir yerin nahiye dairesine girebilmesi için köy ve mezralarda en az 500 erkek nüfus olması gerekmektedir. Nahiyelerin sınırının genişliği de genelde köy ve mezra sayısına göre paralellik göstermekteydi²⁴³.

Bir nahiye'nin kuruluşu uzun bürokratik işlemlerden sonra mümkün oluyordu. Önce nahiye'nin kuruluş nedenleri ve sınırları kazaların idare meclislerinde belirlenir, ardından liva idare meclislerine gönderilirdi. Liva İdare Meclisi'nde alınan kararlar olumlu bulunduğu takdirde bunlar, Vilayet Umum Meclislerine gönderilir ve bir karara bağlanırdı. Bu karar ve gerekçe merkezi hükümete bildirilir ve padişahın iradesiyle nahiye resmen kurulmuş olurdu. Her nahiye'ye bir nahiye müdürü tayin edilir ve bir nahiye meclisi oluşturulurdu. Nahiye müdürü olabilmek için kişinin bulunduğu nahiye'nin sakinlerinden olması, yirmi beş yaşını geçmiş, okur-yazar ve Osmanlı tebaasından olması, ayrıca herhangi bir sabıka kaydının bulunmaması gerekmektedir. Müdür maaş almaz ve sadece gerekli giderleri tahsil edebilirdi. Nahiye meclisi ise her nahiye'nin sınırları dâhilindeki Köy İhtiyar Meclisleri'nden gönderilen en çok dörder kişinin toplanmasıyla oluşmaktaydı. Nahiye meclisine nahiye müdürü başkanlık etmekteydi. Meclis, senede dört defa valinin belirlediği vakitlerde toplanırlardı. Livadan gönderilen emir ile belirlenen toplantı zamanları kademeli olarak önce kaymakama, kaymakam tarafından da nahiye'ye bildirilirdi. Alınan kararlar yine belli hiyerarşiye göre kaza kaymakamının nahiye müdürüne vereceği emir ve talimatla netleştikten sonra uygulamaya sokulurdu. Nahiye meclisi üyeleri nahiye müdürünün haberi olmaksızın kendi aralarında toplanamazlardı. Meclis nahiye'nin idari yönden müzakere ve karar organıydı²⁴⁴.

²⁴¹ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli..., s. 99; Şahin, s. 307

²⁴² Nevahi-i Bergama ve Ilıca-i Bergama buna örnektir.

²⁴³ Şahin, s. 306

²⁴⁴ Düstur 1289, 637-638'den aktaran Gençoğlu, s. 44

Aşağıda verilen tabloda da 1879-1908²⁴⁵ yılları arasında Bergama nahiyelerinin ve müdürlerinin isimleri verilmiştir.

Tablo 11: Yıllara Göre Bergama Nahiye Müdürleri

Nahiyeler→	Nevahi Bergama	Ilıca-i Bergama	Çandarlı	Kozak	Dikili	Ayazmend	Kiliseköy
Yıllar Hicri/Miladi							
1296/1879	Osman Nuri Efendi	Hüseyin Kamil Efendi	Ahmed Enver Efendi	Hacı Mahmud Efendi			
1297/1880	Halil Hilmi Efendi						
1298/1881	İbrahim Sabri Efendi	Hüseyin Kamil Efendi	Ahmed Enver Efendi	Hacı Mahmud Efendi	Abdülkadir Efendi	Mahmud Bey Efendi	
1300/1883	İbrahim Sabri Efendi	Ahmed Raşid Efendi	Mahmud Bey	Mahmud Efendi	Aziz Efendi	Mahmud Efendi	
1301/1884	Abdülaziz Efendi	Ahmed Raşid Efendi	Hasan Sabri Efendi	Mahmud Bey	İbrahim Sabri Efendi	Mahmud Nuri Efendi	Yusuf Efendi
1302/1885		Hacı Atıf Efendi	Hasan Sabri Efendi	Mahmud Bey	İbrahim Sabri Efendi	Mahmud Nuri Efendi	Yusuf Efendi
1303/1886	Abdülaziz Efendi	Mahmud Bey	Ahmed Raşid Efendi	Hasan Sabri Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Niyazi Efendi	
1304/1887	Abdülaziz Efendi	Mahmud Bey	Ahmed Raşid Efendi	Hasan Sabri Efendi	Hüsnü Efendi	Mehmed Raşid Efendi	
1305/1888	Abdülaziz Efendi	Mahmud Bey	Ahmed Raşid Efendi	Hüsnü Efendi	Abdülhalim Efendi	Mehmed Raşid Efendi	
1307/1890	Abdülaziz Efendi	İbrahim Efendi	Halil Şevki Efendi (Müdür Vekili)	Mehmed Hüsnü Efendi	Abdülhalim Efendi	Mehmed Raşid Efendi	
1311/1893	Abdülaziz Efendi	İbrahim Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mehmed Şükrü Efendi	Mehmed Memduh Bey	Emin Ali Efendi	Süleyman Ağa
1312/1894	Abdülaziz Efendi	İbrahim Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mehmed Şükrü Efendi	Mehmed Memduh Bey	Emin Ali Efendi	
1313/1895	Abdülaziz Efendi	Hüseyin Ağa (Müdür Vekili)	Mehmed Şevki Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mehmed Memduh Bey	Şaban Fehmi Efendi	

²⁴⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, Tarih 1296/1879, Tarih 1297/1880, Tarih 1298/1881, Tarih 1299/1882, Tarih 1300/1883, Tarih 1301/1884, Tarih 1302/1885, Tarih 1303/1886, Tarih 1304/1887, 1305/1888, Tarih 1306/1889, Tarih 1307/1890, Tarih 1308/1891, Tarih 1311/1893, Tarih 1312/1894, Tarih 1313/1895, Tarih 1314/1896, Tarih 1315/1897, Tarih 1316/1898, Tarih 1317/1899, Tarih 1319/1901, Tarih 1320/1902, Tarih 1321/1903, Tarih 1323/1905, Tarih 1326/1908

1314/1896	Abdülaziz Efendi	Osman Efendi	Hüseyin Efendi (Müdür Vekili)	İbrahim Edhem Efendi	İbrahim Edhem Efendi	Kamil Efendi	
1315/1897	Abdülaziz Efendi	Ahmed Kamil Efendi	Mehmed Hayri Efendi	İbrahim Edhem Efendi	Abdullah Rıfat Efendi	İbrahim Edhem Efendi	
1316/1888	Abdülaziz Efendi	Ahmed Kamil Efendi	Mehmed Hayri Efendi	İbrahim Edhem Efendi	Abdullah Rıfat Efendi	İbrahim Edhem Efendi	
1317/1889	Şaban Fehmi Efendi	Ahmed Kamil Efendi	Mehmed Hayri Efendi	İbrahim Edhem Efendi	Mustafa Şükrü Efendi	İbrahim Edhem Efendi	
1320/1892	İsmail Hakkı Efendi	Memduh Bey	Mehmed Şükrü Efendi	İbrahim Edhem Efendi	Kamil Efendi	Rıfat Efendi	
1321/1903	Memduh Bey	Mehmed Hayri Efendi	Mehmed Şükrü Efendi	Şaban Fehmi Efendi	Kamil Efendi	İsmail Hakkı Efendi	
1323/1905	Kamil Efendi	Zeynel Abidin Efendi	Yeis Efendi	Mehmed Şükrü Efendi	Hüseyin Azmi Efendi	Ali Rıza Efendi	
1326/1908	Şükrü Efendi	Ali Rıza Efendi	Memduh Bey	Halil Sami Efendi	İsmail Sami Efendi	Zeynel Abidin Efendi	

Tabloyu incelendiğinde Bergama’ya bağlı yedi nahiye olduğu görülmektedir. Bunlar; Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Çandarlı, Kozak, Ayazmend, Dikili ve Kiliseköy’dür. Bu nahiyelerin tarihsel gelişimi ise şöyledir:

Nevahi-i Bergama ve Ilıca-i Bergama nahiyeleri XV. yüzyıldan beri Bergama gibi Hüdavendigâr sancağına bağlı olup, Bergama’dan bağımsız yani müstakil birer kaza olarak görünmektedir²⁴⁶. Ayrıca bahsi geçen yerlerin yanı sıra, Kozak ve Ayazmed de aynı yüzyılda birer kazadır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru zikredilen yerler ayrı birer kaza değil Bergama’ya bağlı birer nahiye konumundadır²⁴⁷. Örneğin, 1297/1880 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi’ne

²⁴⁶BOA.MD.35, s.386/982

²⁴⁷Adları zikredilen yerleşim birimlerinin ne zaman Bergama’nın nahiyesi olduğunu tespit etmek maksadı ile Osmanlı arşiv belgeleri tarihi bir silsile içerisinde takip edilmiştir. Bu yerleşim birimlerinden Ilıca-i Bergama’nın 1866 yılından itibaren Bergama’ya bağlandığını, ancak çeşitli sebepler ile tekrar ayrılarak müstakil bir kaza olarak varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. 14/Za/1282(31 Mart 1866) yılına ait bir belgede ilk kez, “Bergama’ya bağlanan Ilıca-i Bergama kazasının idarece görülen müşkilata binaen tekrar ayrılması uygun görülmüştür” ibaresi bulunmaktadır. Bkz. BOA.MVL.717/103; Yani 1865 veya 1866 yılında Ilıca-i Bergama, Bergama Kazası’na bağlanmış ancak yaşanan zorluklardan dolayı tekrar ayrılmıştır. 16/R /1283(28 Ağustos 1866) tarihli bir belgede Karesi’de Bergama’dan tefrik olunup müstakil olarak müdürlük itti haz olunan Ilıca-i Bergama Kazası Müdürlüğü’ne, Karesi meclisinin mazbata çıkardığını görüyoruz. Bkz. BOA.MVL.724/41; 1293(1876) yılına ait bir arzualde Nevahi-i Bergama’nın kaza durumundan tefrikine dair bir yazı yazılmıştır. BOA.ŞD.2887/40; bu tarihten itibaren arşiv belgelerinde Nevahi-i Bergama’yı daha sık nahiye olarak görmekteyiz. 1296(1879) tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde

bakıldığında Nevahi-i Bergama (Kınık veya Poyracık)²⁴⁸, Ilıca-ı Bergama(Turanlı), Ayazmend(Altınova), Çandarlı ve Kozak'ın Bergama başlığı altında ve Bergama'ya bağlı birer nahiye olarak kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca Dikili ve Kiliseköy de 1881 ve 1884 yıllarında Bergama'nın nahiyesi olmuştur. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bergama Kazası'nın Nevahi-i Bergama²⁴⁹, Ilıca-ı Bergama²⁵⁰, Ayazmend²⁵¹, Kozak²⁵², Dikili²⁵³, Çandarlı²⁵⁴ ve Kiliseköy (Zeytindağ)²⁵⁵ olmak üzere yedi nahiyesi bulunmaktadır²⁵⁶.

Bergama'nın Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Çandarlı ve Kozak adlı dört nahiye müdürlüğüne sahip olduğu belirtilmektedir. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 1, 1296/1879, s. 125; 23/L/1297(28 Eylül 1880) tarihinde "Tahriri hitâm bulan Ilıca-i Bergama ve Ayazmend nâhiyelerinin..." şeklinde devam eden belgede Ilıca-i Bergama'nın yanı sıra Ayazmend'in de Bergama'nın nahiyesi olduğunu fark ediyoruz. Bkz. BOA.ŞD.284/17; 1297/1880 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesinde de Ilıca-i Bergama, Nevahi-i Bergama, Kozak, Çandarlı ve yine Ayazmend birer nahiye olarak Bergama'ya bağlıdır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 2, 1297/1880, s. 141; 1298/1881 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesinden Dikili'nin, 1301/1884 yılında da Kiliseköy'ün diğer nahiyelerden farklı yıllarda Bergama'ya bağlanmış birer nahiye olduğunu öğreniyoruz. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 3, 1298/1881, s. 165; Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 115. Bu durumda, zikredilen yerleşim birimlerinin net olarak 1296/1879 ve 1301/1884 tarihleri arasında Bergama'nın nahiyesi durumuna geçmiş olduğunu söylemek mümkündür.

²⁴⁸İzmir'in Kınık ilçesine bağlı bir mahalle olan Poyracık'dan da zaman zaman Nevahi-i Bergama olarak bahsedilmektedir. Bkz: BOA. ML.VRD.TMT.d.1585, BOA.NFS.d.1274, Osman Bayatlı, Bergama'da Yakın...,s. 40; Nahiye merkezi bazen Poyracık bazen Kınık olarak değiştirilmiştir. 10/M/1328'de Bergama kazasına tabi Bergama nahiyesi merkezinin Poyracık karyesinden Kınık kasabasına nakli uygun bulunmuştur. Bkz. BOA.DH.MUI.24/2; 21/Ra/1330 (10 Mart 1912)'da Aydın vilayeti Bergama kazasına tabi Kınık nahiye merkezi Poyracık kasabasına nakledilmiştir. Bkz. BOA.İ.DH. 1492/1330; 22/L/1331(24 Eylül 1913)'de ise Birinci sınıftan nahiye olan Kınık'ın ikinci sınıfa tenziliyle Poyracık adıyla üçüncü sınıftan bir nahiye teşkilinin kanun-ı mahsusa mütevakıf olmuştur. Bkz. BOA.DH.İD. 183/19; 05/B/1339(15 Mart 1921)'da Bergama Kazası'na tabi Kınık Nahiye merkezi tekrar Poyracık Karyesi'nden Kınık Kasabası'na nakledilmiştir. Bkz. BOA.ŞD.1443/6

²⁴⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 1, 1296/1879, s. 125; Nevahi-i Bergama yani bugünkü adı ile Kınık 1938 yılında belediye teşkilatını kurmuş, 1948'de de İzmir'in bir ilçesi haline gelmiştir. Bkz. "Kınık'ı Tanıyalım", **Kınık Belediyesi**, ulaşım: <http://kinik.bel.tr/kiniki-taniyalim/>, (14.05.2016)

²⁵⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 1, s. 125; Ilıca-i Bergama bugünkü ismi ile Turanlı yine Bergama'ya bağlı bir bucaktır ve bünyesinde toplam 19 köyü mevcuttur. Bkz. "Köylerimiz", **Bergama Kaymakamlığı**, Ulaşım: http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=201, (26.05.2016)

²⁵¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 2, 1297/1880, s. 141; Ayazmend (Altınova), bugün Balıkesir'in Ayvalık ilçesine bağlı bir beldedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Ayazmend Ovası'na yayılmış sarı başakları gördükten sonra buranın adını Altınova olarak değiştirdiği rivayet edilir. Bkz. "Altınova'yı Tanıyalım", ulaşım: http://web.archive.org/web/20130723100818/http://mebk12.meb.gov.tr:80/meb_iys_dosyalar/10/02/736995/icerikler/altinovay-tanyalm_228612.html?, (14.05.2016)

²⁵²Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 1, 1296/1879, s. 125; Kozak da yine Bergamaya bağlı bir bucaktır. Kozak'a bağlı toplam 14 köy bulunmaktadır. "Köylerimiz", **Bergama Kaymakamlığı**, Ulaşım: http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=201, (26.05.2016)

²⁵³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 3, 1298/1881, s. 165;Dikili 1923 yılında da belediye olmuştur. 13 Ekim 1928 tarihinde de Bergama'dan ayrılarak İzmir İli'nin bir ilçesi olmuştur. Bugün 30 mahallesi bulunan Dikili'nin 2014 nüfus sayımı itibarıyla İlçe merkezi ve mahallelerde erkek nüfusu 17.096, kadın nüfusu ise 17.262' dir. Toplam nüfusu 41.999'dur. "Nüfus", **Dikili Kaymakamlığı**, Ulaşım: http://www.dikili.gov.tr/default_B0.aspx?content=1018, (26.05.2016)

²⁵⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 1, 1296/1879, s. 165; Çandarlı Belediyesi bugün İzmir'in Dikili İlçesi'ne bağlı bir beldedir.

Tanzimat'ın getirdiği yönetim biçimi gereğince, nahiye meclislerinde görev almış memurlarla, bunlara ödenen aylıklar ve de masraflar hakkında bir fikir edinebilmek adına Bergama'da 1266/1850 yılında ödenen maaşları gösterir belgeyi aynen vermekte yarar görülmüştür. Belge Bergama'ya ait 8929002 numaralı maaş ve masraf defteridir²⁵⁷. Buna göre Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama ve Kozak'ın aylık maaş ve masraf listesi şöyledir:

Nevahi-i Bergama: Kâtip Abdülkadir Efendi: 200 kuruş

Mukayyid Ahmed Efendi: 50 kuruş

Kırtasiye: 10 kuruş

Zabtiye neferi: 390 kuruş

Toplam 650 kuruş

Ilıca-i Bergama: Kâtip Mehmed Efendi: 100 kuruş

Mukayyid Hasan Efendi: 40 kuruş

Kırtasiye: 10 kuruş

Zabtiye neferi: 300 kuruş

Toplam: 450 kuruş

Kozak: Kâtip Osman Efendi: 100 kuruş

Mukayyid Osman Efendi: 15 kuruş

Zabtiye neferi: 240 kuruş

Toplam: 355 kuruş

1.2. ADLİ İDARE

İslam inancının yalnızca inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp, hukuku da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem olmasından dolayı, Osmanlı Devlet'inde de hukuki yapı olarak İslam inancı esas alınmıştır²⁵⁸. Bu gerçek Osmanlı Devleti'nin çağdaşı veya daha önce kurulmuş bulunan diğer İslam devletleri

²⁵⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 115; Kilise veya Kiliseköy Nahiyesi, 1884 yılından itibaren Aydın Vilayet Salnamede Bergama'ya bağlı bir nahiye olarak yer almaya başlamıştır. Kiliseköy'ün bugünkü adı Zeytindağ'dır. Hâlâ Bergama'ya bağlı bir bucaktır. Bkz. "Köylerimiz", **Bergama Kaymakamlığı**, Ulaşım: http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=201, (26.05.2016)

²⁵⁶Bergama'nın bugün Göçbeyli, Kozak, Turanlı, Yuntdağ ve Zeytindağ olmak üzere toplam 5 bucağı bulunmaktadır. 114 köyü olan Bergama'nın kaza merkezine bağlı toplam 44, bucaklara bağlı toplam 70 köyü vardır. Bkz. "köylerimiz", **Bergama Kaymakamlığı**, Ulaşım: http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=201, (26.05.2016)

²⁵⁷BOA.ML.MSF.d.8929002

²⁵⁸Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Osmanlı**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 327

için de geçerlidir. Ancak her devletin İslam hukuku uygulamasında gerek mezhep ayrılığına, gerekse sosyal, siyasi ve kültürel farklılıklara bağlı olarak bir takım değişiklikler içerdiği de bilinmektedir²⁵⁹.

Osmanlı'da, devlet ve toplum hayatındaki uygulamalarda şer'i (ahkâm-ı şer'iyye) mevzuatın yanı sıra "örfî" ve "sultani" (kavanin-i örfiyye) diyebileceğimiz dünyevi otorite tarafından konulan kuralların, örf ve adetlerin büyük oranda etkili olduğunu söylemek de mümkündür²⁶⁰. Ferman, berat, hüküm, kanunname, siyasetname, adaletname tarzındaki Osmanlı hukuk belgelerinde Osmanlı hukukunun bu ikili yapısı "şer" ve "kanun" şeklinde sürekli birlikte anılmıştır. Bu durumda şer'i ve örfî hukuk arasında bir ahenk olduğundan bahsetmek mümkündür. Sabit olan şer'i kurallara göre hazırlanan örfî hukuk kuralları, şer'i hukuka aykırı değildir. Dolayısıyla Osmanlı padişahları şer'i hukukun detaylı bir şekilde düzenlemiş olduğu alanlarda kanun koymamaya, diğer alanlarda da kanun koyarken bu hukukun genel prensiplerine ters düşmemeye özen göstermişlerdir²⁶¹.

Osmanlı Devleti'nde şer'i hukukun işlerliği her kaza çevresinde bulunan ve kadıların başkanlık ettiği şer'iyye mahkemeler ile sağlanmaktaydı. Bunun dışında merkezde bulunan Divan-ı Hümayun, veziriâzam divanları ile kazaskerlerin, esnaf üzerinde lonca ve benzeri meslek teşekkülleri ile muhtesiplerin, malî konularda defterdarların, askerler üzerinde Yeniçeri Ağası ve Kaptan-ı Derya'nın, tarikat mensupları üzerinde şeyhlerin, Hz. Peygamber soyundan gelenler üzerinde nakibüleşrafların, öte yandan taşralarda beylerbeyi ve sancakbeyleri divanlarının da bir takım yargı yetkileri bulunuyordu²⁶².

Ancak Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sürecinin başlaması ile her alanda olduğu gibi hukukî ve adlî alanda da Batılılaşma hareketleri başlamış ve artık tek hukuk kaynağı şer'i hükümler ile mahkeme-i şer'iyye olmaktan çıkmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında ülkede yaygın bir hal alan zulüm, rüşvet gibi hukuka aykırı

²⁵⁹M.Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10, Ankara 2002, s. 15

²⁶⁰Ö. Lütfü Barkan, Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki uygulamada şer'i kurallardan çok örfî kuralların geçerli olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne şer'i devlet demenin pek de kolay olmadığını savunur. Bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, Sayı 3-4, İstanbul 1945, s. 203

²⁶¹Şen, s. 329

²⁶²E. Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Mahkemeleri", **Türkler**, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 771-779

davranışların önlenmesi için birtakım tedbirler getirilmiş ve bu yolda kanunname geleneğine uyularak ceza kanunları çıkarılmıştır. Reformların önemli bir göstergesini teşkil eden bu kanunların uygulanması da yeni kurulan mahkemelere verilmiştir²⁶³.Yeni hukukî mevzuata göre talep edilen yeni tip mahkemelerin kurulması ile meseleler bu mahkemelerde çözülmeye başlamıştır²⁶⁴.

1.2.1. Naib

Arapça, vekil, birinin yerine geçen veya kadı vekili²⁶⁵ anlamını taşıyan naib, Osmanlı Devleti'nde kuruluşun beri mevcuttu. Yeni fethedilen yerlere idareyi temsilen sancak beyi veya subaşı, hukuku temsilen kadı veya naib tayin edilmesi bir fetih geleneği haline gelmişti²⁶⁶.

Naibler kadı tarafından tayin edilirler ve gittikleri mahalde kadı adına onun görevini yerine getirirlerdi. Medrese eğitimi alarak özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde gerçekleşen anlaşmazlıkları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mesleği mensubu kimseler ancak naib olabilirdi. Naiblerin en önemli görevleri, davalara bakmak ve gerektiğinde keşfe çıkmaktı²⁶⁷. Naibler, kendi üstlerinin emirlerini yerine getirmekle mükelleftiler. Ancak bu büyük sorumluluğu zaman zaman kaldıramayan kadıların ve naiblerinin isimlerinin yolsuzluğa karıştığı emir, ferman ve belgelerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle III. Selim, diğer alanlarda olduğu gibi yargı işlerini de takibe alarak bu problemlere son vermek istemiştir. Kadıların “hediye” ve “bahşiş” adı altında topladıkları paralar ve rüşvet karşılığı değiştirilen dava sonuçları, Osmanlı yargı sistemine darbe vurmaktaydı. Ayrıca kadıların küçük yörelere atadıkları naibleri sık sık değiştirerek yerlerine yenilerini gönderdikleri de oluyordu. Böylece yeniden görevlendirme gibi bir durum söz konusu olduğundan atanan her naib üzerinden üzerinden kural dışı para alıyorlardı. Bu ve benzeri durumların önüne geçebilmek için II. Mahmud, özellikle rüşvet ile

²⁶³Ekinci, s. 773

²⁶⁴Osman Öztürk, “Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, **Osmanlı**, Cilt 6, s. 504; Cumhuriyet döneminde ise bu mahkemelerin yerini adli saraylar almıştır. Bergamanın tespit edilen ilk hâkimi Şemsi Bey, ilk Cumhuriyet savcısı M. Rifat, ilk Avukat Abbas Bey, ilk mahkeme katibi ise Kerami Efendi'dir. Bkz. Fuat Ateşoğlu, “Adliye Arşivlerinde Bergama”, **Bergama Belleten**, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Sayı 4, Nisan 1994, s. 63

²⁶⁵Devellioğlu, s. 799

²⁶⁶Mehmet İpşirli, “Naib”, **DİA.**, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 312

²⁶⁷Ortaylı, Osmanlı Kadısı, “Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1, Ankara 1975, s.31

mücadele etmek üzerine hükümler hazırlamış, rüşvet, hatır ve gönül işi ile yapılan kadı ve naib atamalarına büyük cezalar getirmiştir²⁶⁸.

Tablo 12: Aydın Vilayet Salnamesine Göre Bergama Naibleri

Ali Esad Efendi	1296/1879
Ali Esad Efendi	1297/1880
Ali İrfan Bey	1298/1881
Ali İrfan Bey	1299/1882
Mahmud Zebur Efendi	1300/1883
Mahmud Zebur Efendi	1301/1884
Musa Kazım Efendi	1302/1885
İbrahim Efendi	1303/1886
İbrahim Efendi	1304/1887
İbrahim Efendi	1305/1888
Atâ Efendi	1307/1890
Belirtilmemiş	1308/1891
Mustafa Asım Bey	1311/1893
Mustafa Tevfik Efendi	1312/1894
Mehmed Kamil Efendi	1313/1895
Osman Efendi	1314/1896
Abdi Efendi	1315/1897
Abdi Efendi	1316/1898
Ahmed Efendi	1317/1899
Yusuf Ziya Efendi	1320/1902
Yusuf Ziya Efendi	1321/1903
Mehmed Asaf Efendi	1323/1905
Abdülaziz Efendi (devriye müderrislerinden)	1326/1908

İncelenen dönemde Bergama Kazası'nın bizzat kadı tarafından değil, onun yerine tayin edilen naiblerce idare edildiğini görülmektedir. Genelde süresiz olarak tayin edilen naiblerin belirli bir zaman sonra görev değişiklikleri olurdu²⁶⁹. Aydın Vilayet Salnameleri incelendiğinde Bergama Kazası naiblerinin çok uzun süre

²⁶⁸Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...ss. 81-84

²⁶⁹İpşirli, s. 312

görevde kalmadığı anlaşılmaktadır. Genellikle iki veya üç yıl görevlerini sürdüren Bergama naiblerinin, düzenli olarak değiştiği tablo incelendiğinde görülmektedir.

1.2.2. Müftü

Günümüzde Müslümanların dini işlerine bakmakla görevli olan ve İslami yönü gelişmiş, ilahiyat mezunu kişilerden seçilen müftüler, Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıfından olmamasına rağmen şehir yaşantısında sözü geçen saygın kişilerdi. Müftüler, Osmanlıda genel ve özel, şer'i ve hukuki meselelerle ilgili uhrevi sorumluluğu olan kişilerdi. Yöneticilerin, kadının ve halkın çözemediği din ile ilgili bir meseleyi çözmek için müftüye başvurulurdu. Müftüler verdikleri kararlarda Hanefî Mezhebi'nin öğretilerine uymaya özen gösterirlerdi²⁷⁰. Verilen bu karara da fetva denilmekteydi²⁷¹. Müftünün fetvası bir bakıma, Kur'an ve sünnette yer alan dini hükmün açıklanması ve kapsamının belirlenmesi demektir. Bundan dolayı fetvası istenilen meseleler hem soranı hem de başkalarını ilgilendiren genel bir hüküm niteliği taşıyordu²⁷².

Osmanlı Devleti'nde müftülük ile kadılık birbirinden ayrı makamlardır. Ancak nadiren de olsa XVI. yüzyıla kadar zaman zaman birlikte anıldığı görülmüştür. XVI. yüzyılın sonlarına doğru müftü, tüm ilmiye sınıfının reisi olmuş, müderrisler ve kadılar onların idaresine verilmiştir. XVII. yüzyıl boyunca en yüksek ilmiye makamı sahipleri müftülerken, XVIII. yüzyıldan itibaren onun yerine şeyhülislam tabiri kullanılmaya başlamıştır²⁷³.

Müftüler; vilayet, sancak ve kazalarda da halkın şer'i ve hukuki meselelerine çözüm arayan kişiler olmuştur²⁷⁴. Aşağıdaki tabloda Aydın Vilayet Salnamelerine kaydedilen Bergama Kazası müftüleri yıllara göre sırasıyla verilmiştir.

²⁷⁰Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., ss. 91-92; Müftü, kendisinden fetvası istenilen konu ile ilgili açıklamalar yaparken Hanefî fıkına dair yazılmış temel kitaplara atıflar yapardı. Bu kitaplar El Muhtar fi furi'l-hanefiyye, Kenzü'd-dekayık, Vikayetü'r-rivâye fi Mesaili'l-hidaye ile Mecmuau'l-bahreyn ve Mülteka'n-nehreyn ve Muhtasarü'l-Kudurî ile bunların ilave ve haşiyeleri yer almaktaydı. Detaylı bilgi için bkz.İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK. Ankara 2014 , s. 173

²⁷¹Uzunçarşılı, s. 181

²⁷²Fahrettin Atar, "Fetva", **DİA**, Cilt 12, İstanbul 1995, ss. 486-496

²⁷³Uzunçarşılı, s. 181

²⁷⁴Vilayet, sancak, kaza müftüleri de halkın şer'i meselelerine dair fetvalar verirlerdi. Bu Fetvaların içeriği şeyhülislam fetvaları ile aynıydı. Müftüler verdikleri fetvanın üzerine nerenin müftüsü ise onu beyan ederek mühürlerini basarlardı. Hangi mezhepten olursa olsun verilen fetva Hanefî Mezhebine göre verilirdi. Bkz. Telhis'ül beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman, s.139'dan aktaran Uzunçarşılı, s. 182

Tablo 13: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Bergama Müftüleri

Veliyyüddin Efendi	1296/1879
Hacı İsmail Hakkı Efendi	1297/1880
İsmail Efendi	1298/1881
Hacı Hakkı Bey	1299/1882
Hacı İsmail Hakkı Efendi	1300/1883
Hacı İsmail Hakkı Efendi	1301/1884
Hacı İsmail Hakkı Efendi	1302/1885
Hacı İsmail Hakkı Efendi	1303/1886
Hacı İsmail Hakkı Efendi	1304/1887
Hacı Hakkı Efendi	1305/1888
Hacı Hakkı Efendi	1306/1889
Hacı Hakkı Efendi	1307/1890
Belirtilmemiş	1308/1891
Münhal(boş)	1311/1893
Hacı İzzet Efendi	1313/1895
Hacı İzzet Efendi	1314/1896
Hacı İzzet Efendi	1315/1897
Hacı İzzet Efendi	1316/1898
Hacı İzzet Efendi	1317/1899
Hacı İzzet Efendi	1319/1901
Hacı İzzet Efendi	1320/1902
Hacı İzzet Efendi	1321/1903
Hacı İzzet Efendi	1323/1905
Ahmed Hulusi Efendi	1326/1908

Tabloda işaret edildiği üzere, Bergama’da müftülük görevini yürüten kişilerin bu işi uzun yıllar yaptıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Hacı İsmail Hakkı Efendi ve Hacı İzzet Efendi dikkat çeken isimlerdir. 1308/1891 yılı salnamesinde müftü ismi geçmemektedir. 1311/1893 yılında ise müftülük makamında kimsenin olmadığı belirlenmiştir.

1.2.3. Bergama'daki Mahkemeler

Tanzimat ile birlikte kurum ve kuruluşlarda yapılan yeniden yapılandırma çalışmalarının hukuk alanında da kendini göstermesi ile eskiden beri varlığını sürdüren kadı mahkemelerinin yanı sıra, merkezde ve taşrada kurulan meclisler ile hukuki meseleler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Taşrada kurulan bu yeni mahkemeler şunlardan oluşuyordu: nizamiye mahkemeleri çerçevesinde meclis-i deavi ve mahkeme-i bidayet, bunun dışında bir de ticaret mahkemesi vardı. Bu yeni mahkemelerin yanı sıra XIX. yüzyılda da varlığını devam ettiren şer'iyye mahkemesi de mevcudiyetini korumaktaydı.

1888 yılında, Aydın Vilayeti genelinde sancaklarındaki bidayet ve ticaret mahkemelerinde 194 Müslüman ve 37 gayrimüslim olmak üzere toplam 231 görevli çalışmaktaydı. Bidayet, ceza, hukuk ve ticaret mahkemeleri dairelerinde görevlendirilen 80 memurun 71'i Müslüman 9'u gayrimüslimdi. Böylece sancaklardaki adli teşkilatlarda toplam 331 kişi görev yapmaktaydı. Merkez adli teşkilatında ise 40 Müslüman, 18 gayrimüslim memur çalışmaktaydı. Bu şekilde genel toplam çalışan kişi sayısı 369 olmaktadır. Aydın Vilayeti'nde adli teşkilatta çalışan 369 kişinin % 83'ünü Müslümanlar %17'sini ise gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

1888 yılı itibariyle bidayet mahkemesinin bulunduğu İzmir Sancağı'nda yer alan kazalar, Kuşadası, Menemen, Foçateyn, Bergama, Tire ve Ödemiş'ti. Bidayet mahkemelerinde 39'u Müslüman ve 9'u gayrimüslim olmak üzere 48 adli görevli bulunmaktaydı.

Genel olarak sancaklardaki adli teşkilatlanmayı değerlendirmemiz gerekir ise hemen hemen her kazada bir bidayet mahkemesi mevcuttu. Bunun dışında İzmir, Aydın ve Saruhan sancaklarında ticaret mahkemelerinin kurulduğunu bilmekteyiz. Şer'iyye mahkemelerinde gayrimüslimler yer almamaktaydı. Bidayet mahkemelerinde ağırlık Müslümanların, ticaret mahkemelerinde ise gayrimüslimlerin elindeydi. Ticaret mahkemelerinde Müslüman üyelerin zaman zaman gayrimüslim üye sayısına denk olduğu durumlar da olmuştur²⁷⁵.

²⁷⁵Mustafa Özdemir, **Aydın Vilayeti Salnamesi'nin Tahlili**1306 (1888), Lisans Bitirme Tezi, Fırat Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Elazığ 2005, ss. 223-224

Nizamiye Mahkemeleri

XIX. yüzyıldan itibaren bir kısım davarla bakma yetkisinin şer'i mahkemeler dışında görülmesi kararının alınmasıyla görülecek davalar için özel komisyonlar oluşturulmaya başlamıştır. Bu komisyonlar belli konuları incelemek üzere, 1840'ta muhassıllık meclisleri olarak kurulmuş, 1842'de memleket meclisleri adını almış ve 1849'dan itibaren eyalet ve sancak meclisleri denen taşra meclisleri olarak merkezde bulunan Meclis-i Vâlâ'nın taşradaki örneği olmuş, 1864 yılına kadar da yargılama görevi de yapmışlardır.

1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile yapılan düzenlemeler ile önceden beri varlığını devam ettiren şer'i mahkemeler ve cemaat mahkemeleri dışında bir mahkeme teşkilatının kurulması sağlandı. 1869'da kurulan bu mahkemelere “nizamiye mahkemeleri” denildi. Nizamiye mahkemeleri hukuk ve cinayet davalarıyla Ticaret mahkemelerinin kapsadığı konular dışındaki davalara bakmakla mükellef tutulmuştu²⁷⁶.

Hukuk alanındaki bu yenilik hareketinin yansıması olarak her kazada bir deavi meclisi kurulmaktaydı. Bu meclis, kazanın kadısı başkanlığında Müslüman ve gayrimüslim mümeyyizlerden oluşan üç üyeden meydana gelmekteydi. Kazalardaki bu meclisler şer'i davalar, gayrimüslimlerin dini içerikli özel davaları, cinayet davaları, ticaret meclislerinde görülecek davalar dışında kalan davalar ile te'dib ve kabahat derecesinde olan suçlarla ilgili davalara bakmakla görevliydi²⁷⁷.

Meclis-i Deavi

Meclis-i deavi, Tanzimat sonrası kurulmuş şer'i konular dışındaki davalara bakan mahkemelerdendi. Bu mahkemeler taşrada idari ve mali görevlerinin yanı sıra, Tanzimat prensiplerinin ve yapılan ıslahatların hayata geçirilmesini de sağlamaktaydı²⁷⁸.

Taşralarda memurlarla Müslüman ve gayrimüslim halkın ileri gelenlerinin katıldığı ve belde kadısının da üye olarak yer aldığı taşra meclisleri, ceza kanunu çerçevesinde karar vermekteydi. Bu meclisi aşan konularda ve daha önemli

²⁷⁶ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yay. İstanbul 2010, ss. 238-239

²⁷⁷ M. Macit Kenanoğlu, “Nizamiye Mahkemeleri”, **DİA.**, Cilt 33, İstanbul 2007, ss.185-188

²⁷⁸ Kenanoğlu, , s. 186

görülebilecek suçlara dair kararlar 1837’de kurulmuş olan merkezdeki Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de temyizen incelenmekte ve gerekli olursa tekrar gözden geçirilmekteydi. Meclis-i Vâlâ’nın aynı zamanda merkezde işlenen suçlar için bidayet ve devlet memurları için idare mahkemesi gibi fonksiyonu da vardı²⁷⁹.

1864 Vilayet Nizamnamesi’nde “Meclis-i Deavi”ye dair bilgiler ihtiva olmaktadır. Buna göre, “her kazada bir meclis-i deavi’nin açılması esastı. Kaza naibinin reislik ettiği meclis-i deavide “mümeyyiz” olarak belirtilmiş üçü Müslüman üçü de gayrimüslim altı aza bulunacaktı²⁸⁰. Ancak Bergama Kazası mümeyyizlerinden genellikle bir gayrimüslimin görevlendirildiği görülmektedir.

Bergama’nın “Meclis-i Deavi” bilgilerine ulaşabildiğimiz en eski tarihi 1879’dur. Meclis-i Deavi’nin Bergama’da ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Reisliğini Naib Ali Es’ad Efendi’nin yaptığı meclisin kâtipliğini de Muhammed Nuri Efendi icra etmektedir. Meclisin Müslüman üyeleri Hoca Yusuf Efendi ve Hoca Hasan Efendi’dir. Hiristaki Efendi tek gayrimüslim üyedir. Eytam müdürü²⁸¹ ise Hoca İsmail Efendi’dir²⁸².

1879 tarihinde çıkan bir fermanla deavi meclislerinin isimi “kaza bidayet mahkemesi” olarak değiştirilmiştir. Bidayet mahkemeleri, günümüzün asliye hukuk mahkemelerinin fonksiyonunu taşımaktadır. Daha sonraki yıllarda hukuk dairesi, ceza dairesi ve icra dairesi adlı alt birimlere ayrılmıştır.

Mahkeme-i Bidayet

Deavi meclislerinin adının bidayet mahkemeleri olarak değişmesinden sonra temel hukuk mahkemesi görevi artık bu isimle anılmaya başlamıştır. 1880 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi’nde Bergama Kazası, bidayet mahkemesinin adı ve üyelerinin isimleri geçmektedir. Mahkeme reisi Ali Samed Efendi, Başkâtip Şefik

²⁷⁹Ekinci, s. 777

²⁸⁰ Düstur, I. Tertip, Cilt 1, s. 617’den aktaran Çağlar, s. 53

²⁸¹Yetimin çoğulu anlamına gelen “eytam” kelimesiyle, ergenliğe varmadan babası ölen çocuklar kastedilmektedir. Osmanlıda Eytam idaresinin 1851 yılında kurulmasından itibaren 1926’ya kadar olan dönemde yetim hakları, mallarının korunması, “Eytam İdaresi” ve “Eytam Sandıkları” tarafından yapılmıştır. Taşrada yetim işlerine mahalli mahkemeler bakmaktaydı. 1851’de Eytam İdaresi kurulmuş olmasına rağmen taşranın büyük bir kısmında 1880’li yıllara kadar teşkilatlanmadığı görülmektedir. Taşra Eytam idaresinin oluşturulması ve görevleri hakkında 1908 Nizamnamesi’nde net bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay. Cilt 14, Ankara, 2002, s. 57

²⁸²Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 1, 1296/1879, s. 128

Efendi ve Kâtib-i sani Yavuz Efendi olmak üzere iki kâtip görevlendirilmiştir. Müstantik muavini Hoca Raif Efendi'dir. Hoca Yusuf Efendi ve Kalusat Efendi de bir Müslüman ve bir gayrimüslim olmak üzere üye sınıfındadır²⁸³.

1881 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde mahkeme reisliğini Naib Ali İrfan Bey yapmaktadır²⁸⁴. Bunun dışında diğer bilgiler bir önceki yıl ile aynıdır. 1882 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde ise Reis Nâib İrfan Bey'dir. Üyeler; Ahmed Efendi, Ekatusat Efendi, Serkâtip Mahmud Efendi, İkinci kâtip Mahmud Efendi, Müstantik Muavini Sadık Efendi, Mukavelat Muharriri Ali Efendi'den oluşur²⁸⁵.

1883 yılında, önceki yıllara göre bidayet mahkemesindeki görevli sayısının arttığı fark edilmektedir. Mahkeme reisi, Nâib Mahmud Zebur Efendi'dir. Kâtiplik görevi, Başkâtip Mahmud Efendi olmak üzere Kâtib-i sani Sadık Efendi'ye aittir. Önceki yıllara göre farklı görevliler ise İcra Mübaşiri Hayri Ağa, Mahkeme-i Şer'iyeye Kâtibi Yusuf Efendi ve Mahkeme-i Şer'iyeye Katib Muavini Nuri Efendi'dir. Diğer görevliler; Mukavelat Muharriri Ali Efendi, Müstantik Muavini Raif Efendi ve Eytam Müdürü Hasan Efendi'dir. Üyeler; Ahmed Efendi, Müstantik Hiristaki Efendi'den oluşmaktadır²⁸⁶. 1908 yılına kadar bütün salnamelerde mahkemenin yapısı bu şekildedir. Yani bir reis, biri Müslüman biri gayrimüslim iki aza bir müstantik, iki kâtip, mukavelat muharriri ve zaman zaman eytam müdürü mahkemede yer almıştır.

Bergama Kazası bidayet mahkemesinde, 1890 yılına dair muamelat-ı muhakemede, 1889' yılından devralınan 1890 yılında gelen ve 1891 yılına devrolan dava sayısı ve bölümleri verilmiştir. Bergama Kazası bidayet mahkemesinde, 307 (1307) senesinden devrolunan 308 (1308) senesinde gelen, 358 mevadd-ı hakikiyye ve 478 cezaiyyeki toplam, 1517 ve sene zarfında ru'iyet ve hükmolunan: Mevadd-ı Hakikiyye'den 94, İcraiyye'den 354 ve Cezaiyye'den 284 ki toplam 732 ve müddeti nizamiyesinde sona ererek iptal edilen 68 ve 309 (1309) senesine devrolunan: Mevad-ı Hakikiyye'den 196, İcraiyye'den 327, Cezaiyye'den 194 ki toplam 717 adet dava bulunmaktadır²⁸⁷.

²⁸³ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 2, 1297/1880, s. 140

²⁸⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 3, 1298/1881, s. 164

²⁸⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 4, 1299/1882, s. 206

²⁸⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s. 146

²⁸⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 169

Ticaret Mahkemeleri

Klasik devirde Osmanlı tebaası ile kendilerine ticaret için hükümetçe izin verilen yabancılar²⁸⁸ arasındaki davalara tercüman hazır bulunduğu halde kadılar bakardı. Eğer bu davaların konusu dört bin akçeden fazla ise dava Arz Odası'nda, sadrazam huzurunda görülürdü. 1801 yılında gümrük emininin başkanlığında yabancı ve yerli tacirlerden oluşan komisyonlar ticari davalara bakmaya başlamışlardı. Tanzimat sonrası bu komisyon, ticaret meclisi adıyla yeni kurulan Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır. 1847 yılında ticaret meclisinin teşkilatı yeniden ele alınarak yabancılarla ilgili davalarda, yabancı devlet temsilciliklerinin seçtiği yabancı üyelerin yerlilerle eşit sayıda yer alması esası benimsenmiştir. Aynı yıl bu ticaret meclisleri, ticaretin gelişmiş olduğu başka Osmanlı şehirlerinde de açılmıştır. Çoğunlukla ticari örfelere göre karar veren ticaret meclisleri nezdinde, bu örfeleri iyi bilen yabancılar avantajlı, bundan mahrum olan yerli tüccar dezavantajlı durumdaydı²⁸⁹.

Bu durum Müslüman yerli tüccarların aleyhine olmuştur. Yabancı ve yerli tebaa arasındaki ticaret, hukuk ve ceza davalarına bakmak üzere kurulmuş olan ticaret mahkemeleri ile ilgili 1847 yılında tekrar bir düzenlemeye gidilerek, “karma ticaret mahkemesi” kurulmuştur. Karma ticaret mahkemeleri, yedisi Müslüman, yedisi gayrimüslim olmak üzere toplam 14 üyeden oluşmaktaydı. Yerlilerle yabancılar arasındaki davalarda, ilgili yabancıların elçilik veya konsolosluga gönderilecek iki yabancı üye ve bir de tercüman hazır bulunurdu. Ticaret mahkemesi olmayan yerlerde hukuk mahkemeleri ticari davalara ticaret kanununa göre bakardı²⁹⁰.

Bergama ticaret mahkemesinin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak 14 Nisan 1862'de Bergamalı Anastas'ın mahkeme-i ticarete görülen davasına dair bazı ifadeleri içeren arzuahallerinin gönderildiğine dair bir belgeye rastlanmaktadır²⁹¹. 22 Kasım 1867'de Bergamalı Yani adında bir şahıs, vefat etmiş Yusuf Ağa isimli kimseden alacağı olduğundan, bu mesele Mahkeme-i

²⁸⁸ XIX. asır başlarında kendilerine beratlı Avrupa tüccarı denilirdi.

²⁸⁹ İkinci, s. 775

²⁹⁰ Eryılmaz, s. 238; İkinci, s. 776

²⁹¹ BOA.A.MKT.NZD.411/74

Ticaret'e havale edilmiştir²⁹². Aydın Vilayet Salnamelerinde ise ticaret mahkemesi komisyon üyelerinin adları 1897/98 tarihinde geçmektedir. Reisliğini Naib Abdi Efendi, kâtipliği ise Hüseyin Efendi'nin yaptığı komisyonda, üyelere Salim Efendi ve Hüseyin Efendi Müslümanları, Mihalaki Efendi ve Yode Efendi de gayrimüslimleri temsil etmektedir²⁹³. Bergama Ticaret Mahkemesi komisyonunda gayrimüslim üye sayısının Müslüman üyelere eşit olduğunu görüyoruz. 1908 yılına kadar üye sayısı bu şekilde devam etmiştir. 1908 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde bu ekibe yalnızca bir kâtip eklendiği görülmektedir. Bu yılda reisliği Naib Abdülaziz Efendi'nin yaptığı kaydedilmiştir. Müslüman üyeler Hasan ve Mustafa efendilerdir. Gayrimüslim üyeler ise Mihalaki Efendi ve Yode Efendi'dir. Kâtiplik görevini de Fethi Efendi ifa etmektedir²⁹⁴.

Mahkeme-i Şer'iyye

Osmanlı Devleti ve onun yargı organı şer'i mahkemeler ve o dönemki mahkemelerce tutulan şer'iyye sicilleri bizlere Osmanlı Devleti'nin idarî, hukukî, dinî, sosyal vb. yapısıyla bağlantılı bilgiler sunmaktadır. Şer'i mahkemelerin görüldüğü ve de şer'iyye sicillerin tutulmaya başlandığı XV. yüzyıldan itibaren XX. yüzyıla kadar mevcut belgeler incelendiğinde, o devirler hakkında daha doğru yorumlar yapabilmek mümkün olmaktadır. Çünkü mahkemece tutulan kayıtlar, her devirde ve günümüzde ait olduğu devletin ve toplumun kültürü ile tarihini yansıtan önemli tarihi belgeler arasında yer almaktadır²⁹⁵.

Şer'i mahkemelerde bakılan davalara göre alınan kayıtlar bir takım sınıflara ayrılmaktadır. Söyle ki; Hüccetler; hâkimin belli bir hukuki dava ve anlaşmazlık durumundaki tespit zabıtlarını, ilâmlar; kadıların vermiş oldukları hükümlerin suretlerini, ma'ruzlar; başta ceza hukuku olmak üzere daha çok kamu hukukuna ait olan karar ve zabıtları, fermanlar ise padişahın belirli konularda kadılara hitaben yazmış oldukları yazılı emirleri ihtiva etmektedirler²⁹⁶.

Şer'i mahkemeyi yürüten kişi bildiğimiz gibi "kadı" idi. Kadıların tayinleri padişah beratı ile gerçekleşirdi. Kadıların da içerisinde bulunduğu ilmiye teşkilatında yer alan kişilerin tayin, azil ve nakil işlemleri Anadolu ve Rumeli kadı askerlikleri

²⁹²BOA.MVL.552/30

²⁹³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, 1315/1897, s. 186

²⁹⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 300

²⁹⁵Ahmet Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 11

²⁹⁶Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1995, ss. 108-109

dairesi tarafından yapılmaktaydı. Yani kadının mesleğe başladığı anda bu dairelerden birinin üyesi olması gerekmektedir. Kadı bu dairelerde rûzname denen deftere kayıt edilir ve mesleki terfi, özlük işleri bu büroda yürütülürdü²⁹⁷.

Osmanlı kadısı, klasik dönemde gerek görev, gerekse otorite ve yetki bakımından gelişmiş bir yönetim ve hukuk adamı şahsiyetine sahipti. Ancak Tanzimat sonrası açılan yeni mahkemeler kadıya vakfedilen görevleri ve otoriteyi kısıtlamıştır. Esasen beledî, mülkî vs. diye tasnif edilen Osmanlı kadısının görevlerini şöyle sıralayabiliriz; Nâib, müteveli, imam, hatip ve benzerinin tayini, noterlik görevleri, vakfiye düzenlemesi ve tescili, vasî tayini, yetim mallarının idaresi, nafaka tayini, alacak senedi (hüccet) ve kefalet gibi senetlerin tanzimi, miras ve evlilik akdinin tanzimi, tapu sicil muhafızlığı (kent arazisi üzerinde emlak alım satın kaydı) gibi görevleri vardı. İşte kadının bu gibi vazifelerini gösteren uygulama örneklerine genellikle her kaza, sancak ve vilayet merkezinde tutulan şer'îyye sicil defterlerinde rastlanmaktadır²⁹⁸.

Kadıların veya yardımcılarının derecelerine ve şer'i hâsılatlarına göre yanında çalışan görevli sayısı değişirdi. Her kadı şayet yerinde ise davayı bizzat kendisi dinler ve yanında hâkim yardımcısı olarak kethüda ve davayı kaydeden bir kâtip bulunurdu. Muhzır denilen mübaşirler de mahkemede hademelik yaparlardı. Mevali denilen büyük kadılar, tayin oldukları vilayetlere gider gitmez yerine naibini gönderirdi ve davalara naibler bakardı²⁹⁹. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Bergama'da da dava işlerini kadının yerine naibi yürütmekteydi.

XIX. yüzyılın sonunda Bergama şer'i mahkemesi, naibin başkanlığında iki kâtip, bir eytam müdürü ve muhtarlardan oluşmaktaydı. 1884 yılında Bergama şer'i mahkeme görevlilerini, Kâtip Yusuf Efendi, Kâtip Nuri Efendi, Eytam Müdürü Zühtü Efendi, Muhzır Hafız Süleyman Efendi ve Muhzır İbrahim Ağa³⁰⁰ gibi isimler oluşturmaktaydı. 1885 yılı görevlileri; Kâtip Nuri Efendi, Eytam Müdürü Zühtü Efendi, Muhzır Hafız Süleyman Efendi ve Muhzır İbrahim Ağa'dan müteşekkildi³⁰¹.

²⁹⁷Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara 1994, ss. 28-29

²⁹⁸Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak...**, s. 13

²⁹⁹Uzunçarşılı, s. 114

³⁰⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, s. 109, Aydın Vilayet Salnameleri'nde daha önceki yıllara ait şer'i mahkeme görevlilerinin kayıtlarına rastlanamamıştır.

³⁰¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 7, s. 101

1897 yılı mahkeme görevlileri ise Kâtip Nuri Efendi, Mukayyid Mehmed Efendi ve Eytam Müdürü İbrahim Efendi'den oluşmaktaydı³⁰².

Şer'i mahkemelerde görülen davaların defterlere yansıyan yönleri ise daha çok tereke kaydı, tayin, alacak senedi, kefalet, miras içerikli kayıtlardan meydana gelmekteydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bu kayıtlardan birkaç örneğe bakacak olursak; 22 Mayıs 1856 yılına tarihlenen bir ilâmda, Bergama Kazası'na bağlı Nevahi-i Bergama'nın Aşağıcumalı köyü caminin mutasarrıf ataması kaydedilmiştir. Aşağıcumalı köyü Mutasarrıfı Mehmed oğlu Ali'nin vefatından sonra yenine oğlu Mehmed Emin ve Kur'an ehlinden Hafız İsmail Ali'nin atanmasının uygun görüldüğü yazmaktadır³⁰³. Sicillere göre bir diğer dava, 28 Ocak 1868'de görülen veraset davasıdır. Bergama'nın Zımyan Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Manuel oğlu Atağ'ın ölümünden sonra mal varlığının çocukları Duka, Panayod ve kızı Katrina arasında paylaştırılmasını istemektedir³⁰⁴. Bir diğer dava yine miras üzerinedir. 23 Ekim 1867 tarihinde Nefs-i Bergama Demirhan Mahallesi'nde³⁰⁵ vefat eden Abdullah oğlu Hasan, kızı Rukiye'ye mirasından bağ içinde yer alan bir mülk bıraktığı kaydedilmiştir³⁰⁶.

Kaza merkezinde olduğu gibi nahiyelerde de bu tip davalara rastlanmaktadır. 29 Ekim 1895 tarihinde Bergama kazasına bağlı Ilıca-i Bergama Nahiyesi Sarıcalar Köyü'nde vefat eden Arapoğlu sülalesinden Osman oğlu Hüseyin'in mirası, oğulları Arapoğlu Hasan ve Süleyman isimli şahıslara intikal etmiştir³⁰⁷. 29 Ağustos 1896 tarihli bir ilâmda, Nevahi-i Bergama Nahiyesi'nin Kınık Kasabası Yukarı Mahallesi'nde günlük iki akçe alarak askeriye müftülük yapan Camii Şerif mutasarrıfı Hafız Efendi'nin vefat etmesi ve görev yerinin boş kalması üzerine görev için bir imtihan yapılarak uygun görülen Mehmed Efendi'nin alınmasına karar verilmiştir³⁰⁸.

1897'de Bergama Kazası Hacı Bayezid Mahallesi'nde ikamet eden Zahide hanımın vasiyeti üzerine Bergama Kazası'ndan Hacı Yahya Mahallesi ahalisinden,

³⁰²Bu yıla ait eytam sandığı sermayesi 117.860 kuruştan meydana gelmekteydi. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, s. 187

³⁰³MŞH.ŞSC.d.1804/3/6260, bölüm 1, s. 144

³⁰⁴MŞH.ŞSC.d.1804/3/6260, bölüm 3, s. 70

³⁰⁵Bergama nüfus ve temettuat defterlerinde Demirhan yerine Demirtaş Mahallesi adı geçmektedir. Bir ihtimal kastedilen yer Demirtaş Mahallesi olabilir.

³⁰⁶BOA.ŞSC.d.6262, bölüm 3, s. 148

³⁰⁷BOA.ŞSC.d.6267, bölüm 1 s. 177

³⁰⁸BOA.ŞSC.d.6267, bölüm 1 s. 260

leblebici esnafından Abdullah oğlu Hayranlı Mustafa, meclis-i şer'i şerifte müteveffa-yı mezburenin vereseninden eşi ve kızı Hatice'nin babası Mustafa oğlu Hasan Mehmed'e malının 500 kuruşunun vefatından sonra verilmesini istemiştir³⁰⁹. Bir diğer dava tayinle ilgilidir. Kadı tarafından Bergama Kasabası'nda voyvoda olan Hızır Mahallesi ahalisinden Ahmed Hıfzı Efendi'yi kendisine vekil ve naib nahz ve tayin ettiği yazmaktadır³¹⁰.

27 Şubat 1904'te Bergama kazası Ayazmend Nahiyesi'nde yaşayan Mehmed Ağa, Mustafa ve Ahmed ile Bergama Kasabası Hacı Bayezid Mahallesi'nde yaşayan Adil Bey arasında yaşanan ticari anlaşmazlık üzerine mahkemeye başvurmuştur³¹¹.

2 Ekim 1904 yılına ait terekede Nevahi-i Bergama Nahiyesi Çan Köyü'nde vefat eden Fatıma ve Mehmed isimli kişilerin 1.742 kuruş mirasları üzerinden Mehmet Ağa'ya olan 1.406 kuruş borcu düştükten sonra, geriye kalan mirası oğulları Şükrü ve Halil arasında paylaşılacağı kaydedilmiştir³¹².

1.3. REDİF TEŞKİLATI

1.3.1. Anadolu'da Redif Teşkilatının Kurulması

II. Mahmud tahta geçtiğinde devletin iç ve dış güvenliği sarsılmış durumdaydı. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisi ile gelişen milliyetçilik fikirleri devlet sınırları içerisinde yayılarak milli isyanların çıkmasına sebep oluyordu. Savaşlarda ve isyanları bastırmada Yeniçerilerin yetersizliği aşikârdı. Buna rağmen Yeniçeriler devlet üzerinde baskı kurmaya, askeri modernize etme hareketlerine karşı çıkıp daha ileri giderek kendilerini devlet meselelerinde söz sahibi görmeye devam ediyorlardı. Böyle bir ortamda yeniçeri ocağına son verilmesi hiçte kolay olmamıştı.

III. Selim döneminde denenen “Nizam-ı Cedid” hareketine benzer şekilde “Sekban-ı Cedid” ocağı kurularak Yeniçeri Ocağına çeki düzen verilmek istense de yeniçeriler ayaklanarak bu düzen hareketinin öncüsü olan Bayraktar Mustafa Paşayı

³⁰⁹MŞH.ŞSC.d.1813/12/6269, bölüm 1, s. 109

³¹⁰MŞH.ŞSC.d.1815/14/6271, bölüm 2, s. 46

³¹¹MŞH.ŞSC.d.1819/18/6277 bölüm 2, s. 121

³¹²BOA.ŞSC.d.20/6277 bölüm 1, s. 57

öldürerek yeni bir gövde gösterisi yapmışlardır. Bu durum Yeniçerilerin artık devletin güvenliğini sağlayamayacağını net şekilde göstergesi olmuştur³¹³.

Yeni bir askeri ıslahat için yapılan fikir alışverişleri sonucunda, “Eşkinci” adı verilen yeni bir birliğin kurulması konusunda karara varıldı. Eşkinci Ocağı ile askere yeni kişilerin alınması yerine Yeniçeri ortalarının her birinden yüz ellışer kişi seçilerek modern askeri düzene uygun şekilde eğitim alacaktı. Ancak Yeniçerilerin bu ocağa karşı tepkisi de diğerlerine gösterdiklerinden farklı olmadı³¹⁴.

Bu durum karşısında II. Mahmud 1826 yılında Yeniçeri ocağını lağvederek ve “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” adında modern bir ordunun kurulmasını istemiştir. Temmuz 1826’da Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi yayımlandı. 1828 yılında teşkilatta bazı yenilikler yapıldı. Askeriyenin gelirlerini karşılamak adına “Mansure Hazinesi” kuruldu. Devletin bazı gelir kaynakları bu hazineye devredilmiş olmasına rağmen ordunun masrafları karşılanamıyor, orduya yeni asker almaya bütçe elvermiyordu³¹⁵.

Bu kısıtlı durumun içinden nasıl çıkılacağı üzerine gerçekleştirilen bir dizi görüşme üzerine, 1834 yılında Meclis-i Şura’da alınan karar ile “Redif Askeri Teşkilatı” kuruldu. Yedek askeri birlikler olarak kurulan Redif Teşkilatı ile alakalı alınan kararlara, Takvim-i Vekayi’de (sene 1250 def’a 87) geniş bir şekilde yer verilmiştir³¹⁶.

Redif teşkilatının oluşturulma şekli ise şöyle idi: İmparatorluk dahihindeki tüm sancaklarda 1400 kişilik taburlar oluşturulacak, redif askeri seçilecek kimseler 23-32 yaş arası gençlerden kura ile belirlenecekti. Asker yazımı ve defter tutma konusunda sancak mutasarrıfı ve valiler görevlendirilmişti. Taburlar için gerekli olan subaylar kazanın ileri gelen aileleri arasından valiler tarafından seçilecek ve 2 ay süre ile eğitim alması için İstanbul’a gönderilip Asakir-i Mansure-i Muhammediye talimlerine katılacaktı³¹⁷. Onlar için hazırlanmış askeri kıyafetleri de bu talim zamanlarında giyeceklerdi. Mansure askerleri ile redif askerlerinin kıyafetleri

³¹³Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, İstanbul 2008, s. 28

³¹⁴Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...**, s. 313

³¹⁵Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, s. 31

³¹⁶Takvim-i Vekayi Sene 1250 Def’a 87’de redif teşkilatı ile alınan kararların tam metni Çadırcı’nın eserinde mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, ss. 56-63

³¹⁷Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, s. 33

arasında bir fark bulunmuyordu. “Nimten” ve “efili” denen kıyafetler giyiyorlardı. Bazı özel durumlarda giyilmek üzere verilen yağmurlukları da mevcuttu³¹⁸. Bu kıyafetlerin masrafları “Redif-i Mansure Hazinesi” tarafından karşılanıyordu³¹⁹.

Redif teşkilatının işleyişi bazı aksaklıklara takılmış ve nizamnamede çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Redif taburları senede iki kez yapılacak olan toplu talimlere katılacaktı. Yalnız talimler sırasında sancak halkından “iane” adı verilen bir vergi alınacaktı. Bu görev için mütesellimler görevlendirilmişti. Ancak mütesellimlerin büyük bir çoğunluğu çeşitli yolsuzluk işlerine bulaşarak halktan gereğinden fazla vergi toplayıp güven ve huzur ortamını bozmuşlardır³²⁰.

1843 düzenlemesi ile teşkilat yönünden imparatorluk dört bölgeye ayrılmıştı. Birinci bölge İzmit, ikinci bölge İstanbul, üçüncü bölge Manastır, dördüncü bölge Sivas’tı³²¹. Bu düzenlemeden sonra askerlik hizmetini yerine getirip terhis edilen ve memleketlerine gönderilen erler yedi yıl süre ile redif askeri olarak hizmet vereceklerdi. Bu erler, yılda bir defa bağlı bulundukları askeri birliklere giderek askeri eğitim görmek zorundaydılar.³²²

1.3.2. Bergama Redif Taburu

Bergama’da yukarıdaki başlık altında anlatılanlar doğrultusunda bir redif taburu kurulmuştur. Taburun tam olarak ne zaman kurulduğu belirlenememiş olsa da 1837’de 40’a yükselen redif taburlarının üçer üçer birleştirilerek birer alay haline getirildiği sırada bunların arasında, Bergama ve Dikili redif taburlarını da görmek mümkündür. Soma redif alayı içerisinde yer alan Soma, Bergama ve Dikili redif

³¹⁸Redif teşkilâtı, Mansure ordusu gibi merkezde değil de sancaklarda dağınık bir şekilde bulunduğundan asker kıyafetlerinin İstanbul’da hazırlanıp gönderilmesi zor ve masraflı olacağı düşünülmüş, aba ve şayaktan yapılan küçük zâbit (çavuş, onbaşı) ve eratların elbiselerinin mahallerinde diktirilmesi uygun bulunmuştu. Bu sebeple Redif teşkilâtının kurulduğu yerlere birer örnek yollanıyor ve bu örneğe göre diktirilen bir elbise, mahallin kadı veya nâibince onayından geçtikten sonra ücretlendirmeler ve bir tabur için yapılacak masrafın muhasebesi ile birlikte İstanbul’a gönderiliyordu. Detaylı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Redif Kıyafetlerinin Maliyetine Dair”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 41, Sayı 1-4, İstanbul 1985, s. 284

³¹⁹Kütükoğlu, s. 284

³²⁰Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik..., s. 33

³²¹Bu bölgelerin depo merkezleri de bulunmaktaydı. İzmit’in depo merkezleri: Bursa, İzmir, Aydın, Afyonkarahisar ve Isparta idi. İkinci bölge merkezi İstanbul’un depo merkezleri: Edirne, Bolu, Ankara, Çorum, Konya, Kayseri, Nevşehir ve Karaman’dı. Merkezi Manastır olan üçüncü redif bölgesinin depo merkezi yoktu. Dördüncü bölge karargâh merkezi olan Sivas’ın depo merkezleri de Tokat, Harput, Erzurum, Diyarbakır ve Kars’tı. Depo merkezi olan kentlerin her birinde talim ve savaş için gerekli malzemeler bulunmaktaydı. Bkz. Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., ss. 316-317

³²²Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s. 316

taburları 1910 yılında ordu komutanlıklarının müfettişlik haline getirilmesiyle 6. Redif Müfettişliği'ne bağlanmıştır³²³.

Görüldüğü üzere 1837 yılında Bergama ve Dikili redif taburlarının mevcudiyeti bellidir. Ayrıca 1839/40 yılına ait temettuat sayımlarında Bergama'dan redif taburunda yer alan bazı kişilerin isimleri de tespit edilmiştir. Bilindiği üzere vergi kaynaklarının tespiti amacı ile yapılan bu sayımlarda, vergi mükellefi olan kişinin ismi, unvanı ve mesleği kaydedilmekteydi. Bu kayıtlar arasında Bergama İplikçi Yunus Mahallesi'nden ve Karahıdırlı Köyü'nden birer kişi, Günler Köyü'nden ise iki kişi "redif-i askeriyeden" olarak kaydedilmiştir³²⁴.

Diğer bir bilgi 1883 yılına aittir. Aydın Vilayet Salnamesi Def'a 5'te belirtildiğine göre bu tarihte Bergama taburu merkezi olmakla muntazam bir redif taburu bulunmaktadır. Ayrıca bu askerlerin ikameti için dört adet de bina inşa edilmiştir³²⁵.

Bilindiği gibi kara ordusunun küçük neferan ve zabitanından muvazzaf süresini dolduranlar yedi yıllık redif hizmeti için redif birliklerine katılmak zorundaydılar. Muvazzaflık süresini bitirip redife geçen erler yalnızca bir ay süre ile eğitim yapacaklar, bunun dışında ise halktan herhangi biri gibi memleketlerine dönerek kendi işleri ile meşgul olabileceklerdi³²⁶. Bu duruma uygun bir örneği 6 Eylül 1884 senesine ait Kastamonu Vilayet-i Celilesine gönderilen bir belgede görmekteyiz. Belgede, Muğla Redif-i Sınıf-ı Salisi Bergama Taburu'nun tüfekçisi Hasan Efendi'nin kendi kazası olan Boyabat'a dönmüş olduğu ve zimmetindeki yüz otuz beş buçuk kuruşu posta yolu ile askeriyeeye gönderdiği belirtilmektedir³²⁷.

1846 yılında yapılan düzenleme ile birlikte dörder taburdan oluşturulması kararlaştırılan Redif Piyade Alayları'nın ³²⁸ Bergama'da işlerlik kazanmış hali şöyledir:

³²³Funda Adıatar, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, 2011, ss. 1-34

³²⁴BOA.ML.VRD.TMT.1578; BOA.ML.VRD.TMT.17560

³²⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s. 151

³²⁶Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, s. 51

³²⁷BOA.DH.MKT.1452/84/1; BOA.DH.MKT.1406/7/1

³²⁸Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, s. 51

Bergama, İkinci Ordu-yu Hümayuna Mensup Redif 22. Alayın 3. Taburunu oluşturmaktadır. 1897 yılında bu mahaldeki komutanların ve memurların listesi şu şekildedir:

Binbaşı: Ali Rıza Efendi(Tabur Komutanı), Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı): Osman Efendi, Tabur Kâtibi: Edhem Efendi

1. Bölük: Yüzbaşı Hayreddin Efendi, Mülazım-ı Evvel (Asteğmen) Tevfik Efendi, Mülazım-ı Sani (Üsteğmen) Nazif Efendi

2. Bölük: Yüzbaşı Muhammed Efendi, Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa, Mülazım-ı Sani Hüseyin Efendi

3.Bölük: Yüzbaşı Şükrü Bey, Mülazım-ı Evvel Muhammed Efendi, Mülazım-ı Sani Muhammed Efendi

4.Bölük: Yüzbaşı Bekir Efendi, Mülazım-ı Evvel Hakkı Efendi, Mülazım-ı Sani Selim Bey

Tüfekçi Mustafa Usta, Memur Mülazım Sani Alı Rıza Efendi, Yardımcısı İdris Çavuş, Misafir Mülazım Sani İdris Bey'dir³²⁹.

Redif Teşkilatı'nın masraflarını karşılamak amacıyla Redif-i Mansure Hazinesi kurulduğundan ve giderlerin talim zamanları halktan iane adı verilen vergi ile mütesellimler tarafından toplandığından daha önce söz etmiştik. Bu bağlamda Bergama'da 1897 yılında halktan alınan askerlik bedeli 229.790 kuruş 10 para olarak belirlenmiştir³³⁰.

Arşiv vesikalarından elde edilen bir başka belge ise Edirne tarafına gönderilecek Soma, Bergama ve Dikili redif taburlarının yolculuk masraflarının karşılanması için Maliye Nezaretine 27 Haziran 1903'de gönderilen telgrafta "Soma ve Bergama ve Dikili Redif taburları harekete müheyya olub mezkûr taburlara mahallerince henüz para verilmediği Bandırma fırkası kumandanlığından alınan telgrafname de işar olunmakla mezkûr fırka taburlarının sevklerine muktezi mebali ile taburlar zabitanın bırakacakları ailelerinin medarı iaşelerinin olmak üzere zabitan-ı mümaileyhin matlubesine mahsuben muktezi akçenin mahalleri envalinin tefsiye

³²⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, 1315/1897, s. 189

³³⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, 1315/1897, s. 189

ettirilmesi...”³³¹ belirtilmiştir. 11 Eylül 1903 tarihinde harekete hazır olan taburlar, önce Dedeâğaç’a ardından Edirne tarafına sevk edilmek istenmekteydi. Bu sebeple adı geçen taburların “vapur masrafları, seksen dört bin dört yüz şimendifer ücretleri dahi seksen sekiz bin yedi yüz yirmi guruş ki cem an yüz yetmiş üç bin yüz yirmi guruşa vali olduğu bi’l hesap tebeyyün etmiş olduğundan meblağı mezburun Aydın Vilayet-i emvalinden ve fevkalade tertibinden serien tefsiye ve ifa ettirilmesi hakkında Maliye Nezareti celilesine tebligat-ı icra buyrulması hususunun...” Şeklinde gerekli masrafların miktarları belirtilmiş ve bir hesap pusulası hazırlanmıştır³³². “Ba irade-yi seniye-i cenabı mülükane tahtı silaha alınmış olan Bandırma fırkasına mensub 3 taburun Edirne cihetine masarîf-ı sevkiyyelerini mübeyyin pusuladır³³³.” Adı geçen tezkerede taburların isimleri ve kullanılan ulaşım araçları ve yol ücretleri belgede belirtildiği gibi yazmaktadır³³⁴.

Tablo 14: Tezkerede Verilen Hesap Pusulası

Hareket Noktası	İskelesi	Tabur Esamiyesi	Şimendifer Masrafı	Vapur Masrafı	Yekûn
Dedeâğaç’tan Edirne’ye kadar Şimendifer	Edremid	Bergama	21.030 kuruş	29.180 kuruş	50.210 kuruş
Dedeâğaç’tan Edirne’ye kadar şimendifer	Dikili	Dikili	21.030 kuruş	29.180 kuruş	50.210 kuruş
Soma’dan İzmir’e Dedeâğaç’tan Edirne’ye kadar şimendifer	İzmir	Soma	46.660 kuruş	26.040 kuruş	72.700 kuruş
-	-	-	88.720 kuruş	84.400 kuruş	173.120 kuruş

27 Ekim 1903’de Seraskere gönderilen belgede askerlerin yol masraflarının ödendiği şu şekilde belirtilmektedir: “Bandırma fırkasına mensub taburlardan Soma ve Bergama ve Dikili vapurlarının vapur sevkleri ve demir yolu ücretleri olan yüz yetmiş üç bin yüz yirmi guruşun daire-yi celile-yi nizamiyenin üçer yüz on dokuz senesi fevkalade tahsisatına mahsuben Aydın Vilayeti’nden havalesi icra ve tanzim olunan havale namenin tarafı vâlâ-yı seraskerilerine üsera olunduğu”³³⁵. Redif

³³¹BOA.BEO.2152/161375

³³²BOA.BEO.2180/163458

³³³BOA.BEO.2180/163458/3

³³⁴BOA.BEO.2180/163458/3

³³⁵BOA.BEO.2180/163458/1

askerinin yol masraflarının karşılandığı gibi soğuk hava şartlarında da mağdur edilmediği belgelerden anlaşılmaktadır. 1912 Ocak'ında İzmir Müretteb Kolorduğu Kumandanlığı'na gönderilen arzuhalde kış mevsiminin son derece sert geçmesi sebebiyle askerin çadır altında barınmasının imkânsız olduğu ve İzmir Redif Fırkası'ndan taht-ı silaha celb edilmiş olan İzmir, Bornova, Menemen, Bergama, Soma redif taburlarının terhis edilmesinin gerektiği yazmaktadır³³⁶.

Bergama Redif Taburu'nda yer alan komutanların ve memurların adlarını belgelerden ziyade Aydın Vilayet Salnameleri'nde nizami bir biçimde görebilmek mümkündür. 1903 yılına ait Bergama'daki Redif (İhtiyat Kuvvet) 22. Alayın 3. Bergama Taburu komutanları ve memurlarının isimleri şöyledir:

Tabur Komutanı: Binbaşı Ali Rıza Efendi (Yunan Madalyası), Kurmay Başkanı: Osman Efendi (Girit, Yunan ve Karadağ Madalyası), Tabur Kâtibi: Bekir Efendi

1.Bölük: Yüzbaşı: Mustafa Efendi, Mülazım-ı Evvel: Mustafa Efendi, Mülazım-ı Sani: (Münhal)

2.Bölük: Yüzbaşı: Muhammed Efendi (Yunan Madalyası), Mülazım-ı Evvel: Ahmed Ağa, Mülazım-ı Sani: Hüseyin Efendi

3.Bölük: Yüzbaşı: Şükrü Bey, Mülazım-ı Evvel: (Münhal), Mülazım-ı Sani: Muhammed Efendi (Gümüş İmtiyaz ve Yunan Madalyası)

4.Bölük: Yüzbaşı: Bekir Efendi (Gümüş İmtiyaz ve Yunan Madalyası), Mülazım-ı Evvel: Hakkı Efendi (Gümüş İmtiyaz ve Yunan Madalyası), Mülazım-ı Sani: İbrahim Edhem Efendi

Tüfenkçi: Osman Efendi, İlave Taburiyye-i Memur-u Mülazım-ı Saniler: Rahmi Efendi, Hilmi Efendi, Ziya Efendi, İlave Taburiyye-i Memur-u Süvari Mülazım-ı: Talat Efendi'dir³³⁷.

1908 yılına ait Dikili'deki Redif (İhtiyat Kuvvet) 22. Alayın 4. Dikili Taburu komutanları ve memurlarının isimleri ise şu şekildedir³³⁸:

³³⁶BOA.BEO.3964/297233/2

³³⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 23, 1321/1903, s. 127

³³⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 301

Binbaşı: Mehmed Nuri Efendi, Kolağası: Recai Efendi, Tabur Kâtibi Receb Efendi, Süvari Zabiti Mülazım-ı Sani: İhsan Efendi

1. Bölük: Yüzbaşı Rıza Efendi, Mülazım: Ali Hasan Efendi, Mülazım Binbaşı: Hasan Efendi

2. Bölük: Mehmed Şahab Alaaddin Efendi, Mülazım-ı evvel: İbrahim Efendi, Mülazım-ı sani: Galib Efendi

3. Bölük: Yüzbaşı: Abdi Efendi, Mülazım-ı evvel: Cevded Efendi, Mülazım-ı san: Selahaddin Efendi

4. Bölük: Yüzbaşı mülazım-ı evvel: Hıdır Efendi, Yüzbaşı mülazım-ı sani: Ferid Efendi

Aydın Vilayet Salnamelerinden Bergama Redif Taburu'nda görev yapan askerlerin katılmış oldukları savaşlar hakkında da bilgi edinmemiz mümkündür. Örneğin, 1903 yılında Bergama'daki Redif kuvvetlerinden Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Efendi Yunan muharebesine katılmış ve "Yunan Madalyası" ile ödüllendirilmiştir. Benzer şekilde Kurmay Başkanı Osman Efendi'nin Girit, Yunan ve Karadağ madalyaları vardır. Ayrıca 2. bölükten Yüzbaşı Muhammed Efendi 3. bölükten Mülazım-ı Sani Muhammed Efendi, 4. bölükten Yüzbaşı Bekir Efendi ve Mülazım-ı Evvel Hakkı Efendi'ye de muharebedeki başarılarından ötürü Yunan Madalyası verilmiştir³³⁹.

1.4. KAZADAKİ DİĞER GÖREVLİLER

1.4.1. Tahrirat Kâtibi

Tahrirat kâtipleri, kazalarda yazı işleri ile ilgilenen görevlilerdir. Vilayet nizamnamelerinde kaza tahrirat kâtiplerinin sayısının bir veya yeterli olmaz ise iki olabileceği ifade edilmiştir³⁴⁰. İncelediğimiz dönemde Bergama tahrirat kâtibinin yalnızca bir tane olduğu görülmektedir. 1879 yılında Tahrirat Kâtibi Hafız Sami Bey'dir. İki yıllık bir görev süresinden sonra yerini Sami Bey'e bırakmıştır. Daha eski yıllara dair tahrirat kâtipleri hakkında bilgi elde edilememiştir.

³³⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 23, 1321/1903, s. 127

³⁴⁰Seyitdanlıoğlu, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri, s. 91

Tablo 15: Yıllara Göre Bergama Tahrirat Kâtipleri

Hafız Sami Bey	1296/1879
Hafız Sami Bey	1297/1880
Sami Bey	1298/1881
Ali Efendi	1299/1882
Fehmi Efendi	1300/1883
Hacı Ahmed Efendi	1301/1884
Ahmed Bey	1302/1885
Muhammed Emin Efendi	1303/1886
Ali Efendi	1304/1887
Ali Efendi	1305/1888
Ali Fehmi Efendi	1307/1890
Belirtilmemiş	1308/1891
Mustafa İhsan Efendi	1311/1893
Ali Efendi	1312/1894
Ali Efendi	1313/1895
Ali Efendi	1314/1896
Ali Fehmi Efendi	1315/1897
Ali Efendi	1316/1898
Ali Efendi	1317/1899
Rasih Bey	1320/1902
Rasih Efendi	1321/1903
Rasih Bey	1323/1905
Rasih Bey	1326/1908

1308/1891 senesinde Bergama tahrirat kâtibinin adının yolsuzluğa karışması Hizmet gazetesinde yer bulmuştur. “Bergama Kazası tahrirat kâtibinin bir takım yolsuzlukları haber alınmakla birlikte vilayet-i celilece tahkikat lâzıme icra buyrulmuş ve ihbarât ve îkâ’nın tahkîk etmiş olduğu haber alınmıştır³⁴¹.” İşin ilginç yanı ne gazetede çıkan haberde ne de Aydın Vilayet Salnamesi’nde o yıl görev yapan bu şahsın ismi belirtilmemiştir.

³⁴¹Hizmet, H.25 Cemaziyelevvel 1309/M. 27 Aralık 1891

1.4.2. Mal Müdürü

Osmanlılarda mali teşkilatın I. Murad zamanında kurulmaya başlandığı tahmin edilmektedir. XV. yüzyıla kadar bir başdefterdar ve onun maiyetindeki hazine ve mal defterdarları bulunmaktaydı. Devletin genişlemesine paralel olarak defter sayısı da zamanla artış göstermiştir. Tüm defterdarlar içerisinde maliye teşkilatının başkanlığını başdefterdar temsil etmekteydi³⁴².

II. Mahmut, devlet memurları reformlarını yaparken devletin en yüksek maliye görevlisi olarak başdefterdar unvanını da ortadan kaldırmıştır. 28 Şubat 1838 tarihli bir ferman ile Hazîne-i Âmire ve Mansûre Hazînesi birleştirilip Maliye Nazırlığı kurularak ve bu nazırlıkta en yüksek maliye görevlisi Maliye Nazırı olarak adlandırılmıştır³⁴³. 1841 yılında Maliye Nezareti'ni temsilen mahalli mülki amire bağlı defterdar ve malmüdürü görevlendirilmesi uygulamasına geçilmiş, 1864 yılında Vilayetler Nizamnamesi ile vilayetlere defterdar, sancaklara muhasebeci, kazalara malmüdürü atanmıştır³⁴⁴. 1871 Nizamnamesi'nde de kazadaki mali işleri yürüten kişi yine mal müdürüdür³⁴⁵. Vilayet Nizamnamelerinde verilen hükümlere göre mal müdürlerinin görevi kazaya ait muhasebe evraklarını tutmak ve bunları hazineye göndermekti³⁴⁶.

Tablo 16: Yıllara Göre Bergama Mal Müdürleri

Süleyman Efendi	1296/1879
Hüseyin Tevfik Efendi	1297/1880
Hüseyin Tevfik Efendi	1298/1881
Hüseyin Tevfik Efendi	1299/1882
Hüseyin Tevfik Efendi	1300/1883
Hüseyin Tevfik Efendi	1301/1884
Süleyman Efendi	1302/1885
İbrahim Efendi	1303/1886
İbrahim Edhem Efendi (Rabia)	1304/1887
Edhem Efendi (Rabia)	1305/1888

³⁴² Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 92

³⁴³ Akyıldız, s. 97

³⁴⁴ Gençoğlu, s. 41

³⁴⁵ Tural, s. 77

³⁴⁶ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s. 228

Edhem Efendi	1306/1889
Edhem Efendi (Rabia)	1307/1890
Belirtilmemiş	1308/1891
Halim Bey (Selase)	1311/1893
Ahmed Ahmedi Efendi	1312/1894
Ahmed Ahmedi Efendi	1313/1895
Ahmed Ahmedi Efendi	1314/1896
Ahmed Ahmedi Efendi	1315/1897
Ahmed Ahmedi Efendi (Rabia)	1316/1898
Ahmed Ahmedi Efendi (Rabia)	1317/1899
Mustafa Hamdi Efendi	1320/1902
Mustafa Hamdi Efendi	1321/1903
Mustafa Hamdi Efendi	1323/1905
Ahmed Remzi Efendi	1326/1908

Yukarıdaki tabloda muhtelif yıllarda Bergama’da görev yapan mal müdürlerinin isimleri ve de görev yaptıkları tarihler verilmiştir. Tabloda dikkat çeken husus, Bergama mal müdürlerinin uzun yıllar görev yaptığıdır. En kısa süre ile görev yapan mal müdürleri, Süleyman Efendi, Ahmed Remzi Efendi ve Halim Bey’dir. Diğer görevliler ise en az üç yıl süre ile görev yapmıştır.

1.4.3. Sandık Emni

16 Haziran 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesinin ardından ülke yönetiminde bazı yenilikler yapılmış, bu arada her sancak merkezinde “Memleket Sandığı” adı verilen kuruluşlar vasıtası ile giderlerin tek elden karşılanması sağlanmıştır. Bu sandığın yönetimine getirilen ve “Sandık Emni” denilen kimse sancak merkezinde oturan ileri gelenler tarafından seçilmekteydi. Tanzimat’ın ilanından sonra bu kurum varlığını aynı şekilde korumuştur. Ancak, memurlara maaş bağlanması ve bu maaşın eyalet vergilerinden ödenmesi usulünün benimsenmesi ile sandık emininin görev ve önemini arttırmıştır. Hazırlanan nizamnameler ile sancaklarda olduğu gibi kaza merkezlerine de birer sandık emni atanmaya başlamıştır³⁴⁷.

³⁴⁷Çadırcı, Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri..., s. 211

Tablo 17: Yıllara Göre Tespit Edilen Bergama Sandık Eminleri

Sandık Eminleri	Yıllar
Abdülkadir Efendi	1303/1886
Abdülkadir Efendi	1304/1887
Süleyman Efendi	1305/1888
Kadri Efendi	1307/1890
Hilmi Efendi	1311/1893

Sandık emini, toplanan bütün hazine gelirlerinin mal sandığında saklanması ve gerektiğinde buradan harcamalar yapılmasını sağlıyordu. Görevli asker ve memurların maaşlarının ödenmesi buradan yapılmıyordu. Sandık eminleri tek başlarına sandıktan para çekme veya sandığa para koyma yetkisine sahip değildi. Sandık ancak meclis üyelerinden bir kaçı önünde açılır ve işlem bittikten sonra yine orada hazır bulunan üyelerin mühürleri ile mühürlenerek kapatılırdı³⁴⁸.

Yıllara göre Bergama’da tespit edilen sandık eminleri Abdülkadir Efendi, Süleyman Efendi, Kadri Efendi ve Hilmi Efendi’dir. Tabloda belirtilen tarihler ve isimler dışında bu görevi icra eden kişi tespit edilememiştir.

1.4.4. Tapu Kâtibi

Osmanlı’nın klasik döneminde, fethedilen bütün arazilerin nüfusu, arazinin çeşidi gibi hususlar vergi verenlerin tespiti amacı ile resmi görevliler tarafından sayılarak defterlere kaydedilirdi. Yapılan bu işleme tahrir, kaydedilen defterlere ise tahrir defteri denilirdi³⁴⁹. Tahrir işlemi, Divan-ı Hümayun adına “tevkî” veya “nişancı” denilen görevlilerin kontrolü altında yapılır ve bu iş ile hem kanun hükümlerini hem de şer’i esasları bilenler görevlendirilirdi. Tahrir işlerini iki resmi görevli yürütürdü. Bunlardan birincisi emin, muharrir, muharrir-i mıntıka, muharrir-i memâlik, emînü’l-velâyet yahut defter emini gibi unvanlarla anılan ilyazıcıdır. Diğeri ise, buna yardımcı olarak tayin edilen kâtiptir. Her iki görevli de, kadılar, divan kâtipleri ve benzeri deneyimli şahıslar arasından seçilirdi³⁵⁰.

³⁴⁸ Çadırcı, Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri..., s. 211

³⁴⁹ Mehmet Öz, “Tahrir”, **DİA**, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 425

³⁵⁰ Ahmet Akgündüz, “Hukuk Tarihimizde Tapu-Kadastro İşlemlerinin Hukukî Ehemmiyeti ve İlk Tapu Kanunnâmesi”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu**

Tanzimat döneminde diğer alanlarda olduğu gibi tapu ve kadastro anlamında da devleti yeniliğe iten çeşitli sebepler bulunmaktaydı. Merkezi hükümetin mali kaynak arayışı ve devlet arazilerini tasarruf eden tımar sahiplerinin ekonomik bakımdan güçlenmeleri aynı zamanda bunu siyaseten kullanmaları en önemli sebepler arasındadır. Bu sebepler ile hazırlanan 10 Ocak 1858 tarihli tapu nizamnamesine göre “Taşrada miri arazinin tefvizi, sahib-i arz kabul edilen mal memurları, defterdar ve mal müdürlerine aittir” ibaresi bulunmaktaydı. Nizamnameye göre tapu muamelesi, vilayetlerde, Defteri Hâkânî Emaneti’ne bağlı müdürlükler; livalarda, Defter-i Hâkânî memurları; kazalarda tapu kâtipleri tarafından yürütülecekti. 1860 yılına ait tapu talimatnamesine göre de tapu kâtiplerinin kimler arasından seçileceği belirtilmekteydi. Talimatnameye göre; daha önce mahkeme, nüfus ve kaza kâtipliği görevini ifa etmiş olan, güvenilir ve liyakatli kişilerin bu göreve istihdam edileceği bildirildi. 1867 tarihli Talimatname ile Defter-i Hâkânî’nin taşra teşkilâtı ilân edildi. Defter-i Hâkânî Nezareti’ne karşı sorumlu tutulan taşra teşkilâtı, eyalet merkezlerinde Defter-i Hâkânî müdürleri, sancaklarda Defter-i Hâkânî memurları, kazalarda tapu kâtiplerinden meydana gelmekteydi. Defteri Hâkânî memuru ve kaza kâtipi tayin edilmeyen yerlerdeki tapu işlemleri, eskiden olduğu gibi tapu mal memurlarına bırakıldı. Kaza tapu kâtipleri bağlı köylerin arazilerini gezerek yoklama yapacak, memlekette kayıt dışı arazi kalmayacaktır³⁵¹.

Tablo 18: Bergama’nın Yıllara Göre Tespit Edilen Tapu Kâtipleri

Tapu Kâtipleri	Yıllar
Ahmed Nafiz Efendi	1297/1880
Hacı Ahmed Efendi	1298/1881
Ahmed Efendi	1299/1882
Belirtilmemiş	1300/1883
Ahmed Efendi	1301/1884
Sadeleddin Efendi	1302/1885
Sadeleddin Efendi	1303/1886
Sadeleddin Efendi	1304/1887
Sadeleddin Efendi	1305/1888
Şevket Bey	1306/1889
Şevket Bey	1307/1890
Belirtilmemiş	1308/1891
Sadeleddin Efendi	1311/1893

Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 6, Cilt 1, Ankara 2013 s. 23

³⁵¹Güler Yarcı, “Osmanlı Devleti’nde Modern Tapu ve Kadastro Sisteminin Tesisi ve Defterhâne-i Âmire Nezareti: İdarî, Hukukî ve Malî Düzenlemeler İle Merkez Ve Taşradaki Yankıları”, Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv... ss.34-40

Tabloda görüldüğü gibi Bergama Kazası'nın tapu kâtipleri, 1880-1893 yılları arasında belirlenen isimlerdir. Daha önceki yıllara ait tapu kâtiplerinin kimler olduğu tespit edilememiştir. İlk tapu kâtibi Ahmed Nafız Efendi'dir. Bir yıllık görevinden sonra yerini Hacı Ahmed Efendi'ye bırakmıştır. 1885-1889 yılları arasında en uzun süre bu görevi yapan kişi Sadeleddin Efendi'dir. 1883 ve 1891 yıllarında ise tapu kâtipliği makamı boş kalmış veyahut salnamelerde kimin bu işi yürüttüğü belirtilmemiştir.

1.4.5. Evkaf Vekili

1826 yılında “Evkaf-ı Hümayun Nezareti” adı ile vakıfları idare etmek maksadıyla bir nezaret kurulmuştur. Üç daireden oluşan nezarettin tahsilât yapmak, kira zimmet pusulaları yazmak, yazı işlerini yürütmek gibi sorumlulukları bulunmaktaydı. II. Mahmud, yeniçeri ocağını lağvettikten sonra önemli bir muhalif güç olan ulemanın gücünü de bu düzenleme ile azaltmak istemiştir. Çünkü ulema sahip olduğu vakıf gelirleri ile padişah karşısında bağımsız hareket etme imkânına sahipti. Bu işleri devlet elinde toplamak ve düzene koymak maksadı ile reform programları yapılarak çeşitli kurumların vakıfları tedricen Evkaf Nezareti'nin idaresi altına girmeye başladı. II. Mahmud bu sayede hem ulemayı merkeze bağımlı hale getirerek etkinliğini azaltıyor, hem de çok büyük paraların konuşulduğu gelir kaynaklarını merkezin emrine alıyordu³⁵².

Nezaret bünyesinde vakıf sayısı bu şekilde gittikçe artış göstermekteydi. Vakıf sayısındaki artış daha fazla evrak, yazı işi vb. iş yükü demektir. Bu durum yeni idari memurlukların doğmasını zorunlu hale getirmişti. Bu sebeple Evkaf Nezareti bünyesinde yeni müdürlükler kurulmaya başladı. Kurulan bu müdürlükler sayesinde gelen-giden evrak ve yazışmalar düzenlenmeye çalışılmıştır³⁵³.

1871 Vilayet Nizamnamesi'nde belirtildiğine göre vakıflar da artık vilayetlerin sorumluluğu altına girmiştir. 1 Aralık 1863 yılında yayınlanan Evkaf Nizamnamesi'nde yer alan maddeler, 1871 Vilayet Nizamnamesi'nde yenilendi. Vilayet idare kadrosunda kendisine yer verilen Evkaf müdürlerinin, vakıflardan

³⁵² Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez..., s. 149

³⁵³ Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez..., ss. 148-160

gelen hâsılatın toplanması, vakıf defterlerinin denetim altında tutulması, vakıf mülkünü kullananların faaliyetlerinin kontrol edilmesi, vakıfların bakım ve onarımı, vakıf mütevellilerinin hesap denetimlerinin yapılması gibi görevleri bulunmaktaydı. Bu yükümlülöklere evkaf müdürlerinin uyması bir kez daha şart koşulmuştu³⁵⁴.

Vilayetlerde olduğu gibi kazalarda da vakıf işlerinin yürütmesi için bir koordinatöre ihtiyaç vardı. Bu sebep ile kaza merkezlerine de vakıf yönetimini sağlamak adına evkaf vekili atanmasına karar verilmiştir. Evkaf vekilleri cami, medrese, mescit gibi vakfı ilgilendiren yerlerin idaresinden sorumluydu.

Tablo 19: Bergama Kazası Evkaf Vekilleri

Evkaf Vekilleri	Yıllar
Süleyman Efendi	1297/1880
Süleyman Efendi	1298/1881
Süleyman Efendi	1299/1882
Belirtilmemiş	1300/1883
Mehmed Rasih Efendi	1301/1884
Mehmed Rasih Efendi	1302/1885
Rüşdü Efendi	1303/1886
Mustafa Efendi (Müderriş)	1304/1887
Mustafa Efendi	1305/1888
Mustafa Efendi	1306/1889
Mustafa Efendi	1307/1890
Mustafa Efendi	1308/1891
Mustafa Efendi	1311/1893

Bergama Kazası'nın tespit edilebilen dört evkaf vekili vardır. 1880 yılında kayda geçen Süleyman Efendi ile başlayan görev, 1893 yılında Mustafa Efendi ile noktalanmıştır. Daha sonraki yıllara ait evkaf vekili ismi bulunmamaktadır. Bu süreçte en uzun süre evkaf vekilliği yapan kişi Mustafa Efendi'dir. Müderriş olan Mustafa Efendi altı yıl görevde kalmıştır.

³⁵⁴Tural, s. 76

İKİNCİ BÖLÜM

BERGAMA'DA SOSYAL HAYAT

2.1. OSMANLI DEVLETİNDE NÜFUS SAYIMLARI

Kişi, insan kelimesinin çoğulu olan nüfus, Arapça bir kelime olan “nefs”³⁵⁵,ten türetilmiştir. Bir ülkede, grupta veya ailede insan sayısını ifade eden bu kavram, sosyoloji, tarih, istatistik, siyaset, coğrafya gibi pek çok bilim dalına veri sağlamaktadır. Bu bağlamda, birçok inceleme alanına kaynaklık eden nüfus ve nüfus hareketlerinin, toplumların değişiminde etkin rol oynadığını söylemek mümkündür. Geçmiş incelediğimizde de, göçlerin ve yerleşik hayata geçmenin, benzer şekilde doğum ve ölüm oranlarının artış veya düşüşünün ve bu demografik olayların tümünün toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri net bir şekilde görülebilir³⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl sonlarına doğru yapılan nüfus sayımlarını hariç tutacak olur isek, kuruluş devrinden başlayarak yapılan tahrirler modern manada nüfus sayımları olarak görülmemektedir. Bu tahrirler genellikle arazi sayımları ve vergi hanelerini tespit etmek amacı ile gerçekleştirilmiş olup tahrirlerdeki sonuçlar mufassal ve icmal adı verilen iki çeşit deftere kaydedilmiştir³⁵⁷. Bu hususta yapılan çalışmaların öncüsü Ömer Lütfü Barkan tarafından gerçekleştirilen incelemede Kanuni'nin tahta geçişini takip eden ilk on sene için (1520-1530) Mısır, Irak ve Tuna ötesi Avrupa hariç olmak üzere Osmanlı nüfusunun yaklaşık 11.357.365 olduğu, Akdeniz memleketlerindeki nüfus artışları da dikkate alındığında XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı nüfusunun 30-35 milyon civarında olabileceği belirtilmektedir³⁵⁸.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yukarıda belirtilen tahrirlerin genel olarak yapılamaması, toprak kayıpları, celali isyanları ve göçler gibi nedenler Osmanlı

³⁵⁵Şemseddin Sami, “Nefs”, **Kâmûs-i Türkî**, Dersaadet 1317/1899, s. 1466

³⁵⁶Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2010, s. 25

³⁵⁷Mübahat S. Kütükoğlu, “1830 sayımına göre Menteşe Sancağı'nda Hane Nüfusu”, **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt 23, İstanbul 2003, ss. 75-92

³⁵⁸Ömer L. Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (1)”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 23, Sayı 1-2, ss.20-59

nüfusunun tespitini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, avarız defterleri üzerine yapılan çalışmalarla bazı şehir ve kazaların nüfusları tespit edilmiştir³⁵⁹.

XIX. yüzyıla geldiğimizde ise önemli idari ve askeri ihtiyaçların giderilmesi amacıyla nüfus kayıt sisteminin önem kazandığı, önceki yüzyıllara göre daha modern bir yöntem izlendiği görülmektedir. Devletin merkezileşmesi, hükümeti yeni idari sorumluluklar üstlenmek zorunda bırakmış ve bunların başarılı bir biçimde işlemesi için devletin beşeri ve mali kaynaklarına ilişkin bilgi edinimi zorunlu hale gelmiştir³⁶⁰.

Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi üzerine yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin etkin ve yedek birimler olarak örgütlenmesi zorunluluğu orduya alınabilecek durumdaki erkek nüfusun yaşı ve sayısının tespit edilmesini gerekli kılmıştır³⁶¹. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmeyi amaçlamıştır³⁶². 1830-1831³⁶³ tarihinden itibaren başlayan bu sayımlarda yalnızca erkek nüfusun kaydedilmiş olmasından dolayı nüfusun tamamının hesaplanması mümkün olamazken yalnızca çeşitli tahminler ileri sürülebilmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi sadece vergi mükellefi olan hane reisleri ile mücerredlerin³⁶⁴ kaydedildiği XV. XVI. ve kısmen XVII. yüzyılda da bazı örneklerini görebileceğimiz tahrirlere³⁶⁵ dayanılarak nüfus tahminleri yapılırken hanelerdeki ortalama kişi sayısı için genellikle Ömer Lütfü Barkan'ın ileri sürdüğü "5" rakamı benimsenmiştir³⁶⁶. Yani hane halkı ortalama olarak 5 kişi kabul edilmiştir. Ancak 1830-31 tarihinde durum farklıdır. Sadece vergi mükellefleri değil

³⁵⁹Ertan Gökmen, "Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ed. Yusuf Ayönü, Cilt 27, Sayı 2, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir 2012, ss 381-401

³⁶⁰Karpat, s. 35

³⁶¹Bu durum çok açık bir şekilde belirtilmemiş olmasına rağmen nüfusun *matlub*, *gayri matlub* ve *sabi*, şeklinde ayrılması ve 15-40 yaşlarındakilerin yani askerlik çağındakilerin "matlub" olarak kaydedilmesi bunun için kanıt olarak gösterilebilir. Bkz. Kütükoğlu, s. 76

³⁶²Karpat, s.43

³⁶³1831 tarihli nüfus sayımı için: **Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede 1247 Senesinde Mecud Olan Nüfus Defteri**, (Derleyen: Said Muhib Efendi) İ.Ü. Kütüphanesi yazma no 886. Bu tahrir Enver Ziya Karal tarafından yeni yazıya aktanlarak basılmıştır. **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943.

³⁶⁴Bekâr erkek.

³⁶⁵Osmanlı Devleti'nin sayıma önem verdiğini gösteren yazılar bulunmaktadır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (1638-1643) Sultan İbrahim'e sunduğu bir lâhiyada sayım hakkında şu satırlar göze çarpmaktadır: "tahrir: memleket yazımı demektir. Gayet lazımdır. Otuz yılda bir kere tahriri memleket kanundur. Amma gayet Müslüman ve dindar adamlar tavin olup cümle mahrusa bir uğruna tahrir lazımdır." "Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lahiyası" Tahrir Vesikaları, s.6'dan aktaran Karal, s. 6

³⁶⁶Daha farklı rakamlar ileri süren tarihçiler de bulunmaktadır.

yeni doğanlar dâhil tüm erkekler nüfus defterine kaydedilmiştir. Erkek nüfus da haneden haneye farklılık göstermektedir. Tek bir erkeğin bulunduğu haneler yanında, çok nadir olmakla birlikte oğul sayısının 10'a kadar vardığı haneler de mevcuttur. Aynı aileden olanlar genellikle arka arkaya yazılmıştır. Bu durum, ailelerin aynı çatı altında bir arada veya bir bahçe içindeki evlerde yaşadıkları gibi bir intiba uyandırsa da tahriri yapanın ev ev dolaşmak yerine tahririn yapıldığı mahalle veya köyün belli bir noktasına bekleyerek halkın kendisine mahalle mahalle gelerek kaydolduğu gibi bir durum da düşünülebilir. Bu durumda aynı evi paylaşmayan baba, oğullar veyahut kardeşlerin de heyetin önüne bir arada çıkmış olmaları mümkün olabilir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse; baba ile birkaç oğlun peş peşe yazılmaları halinde bunları, aynı evi paylaşan geniş aile sınıfına mı, yoksa müstakil evlerde yaşayan çekirdek aile sınıfına mı sokmak gerektiği henüz tam olarak belirlenememiştir³⁶⁷.

1829'da kurulan nüfus kayıt düzeni neredeyse Kırım Savaşı başlayana dek düzgün işlemiştir. Kazalardaki nüfus memurları bütün doğumları, ölümleri ve göçleri kaydederek yıl içerisinde bir kez İstanbul'daki merkez daireye bildirmek zorundaydılar. Kaza, başlıca nüfus birimini oluşturmaktaydı. Bu düzenin bir ürünü olan çok sayıdaki nüfus defteri, Osmanlı nüfusunun XIX. yüzyıl başlarındaki büyüklüğünün nispi olarak iyi bir göstergesi olmuştur³⁶⁸.

Düzeltilmemiş sayım sonuçlarına göre Osmanlı Devleti'nin 1831 yılındaki toplam erkek nüfusu 3.727.738'dir. Bu sayı kadınlarda dâhil edildiğinde yani 2 ile çarpıldığında toplam 7,5 milyon olarak verilecektir. Ancak bu sayı asıl sayının çok altında kalmaktadır³⁶⁹.

1839'dan sonra mali reformlar çerçevesinde temettuat sayımlarına gidilmiştir. XIX. yüzyılın sosyal ve iktisadi yönünü aydınlığa kavuşturan temettuat defterleri, genel olarak 1845 yılına ait olmakla birlikte az sayıda 1840 yılında da yapılmıştır. Temettuat sayımları mahalli idareciler tarafından yapılmıştır. 1840'daki sayımlardan muhassıllar sorumlu olup bu tarihli bir temettuat defterinde muhassıllık, müftü, mal ve emlak kâtipleri ve meclis azalarının mühürleri, bir diğer defterde ise tasdik ibaresi

³⁶⁷Kütükoğlu, ss. 76-77; Kemal Karpat da bu konuya benzer şekilde yaklaşmaktadır. Karpat'a göre Osmanlı "ailesi"nin büyüklüğünün henüz tam olarak doğru biçimde belirlenmemiş olması nüfus sayımı ile ilgili sorunsallardan biridir. Ayrıca Karpat, hane teriminin tam karşılığı açık bir şekilde belirtilmeden ve diğer değişkenler hesaba katılmadan Osmanlı nüfusunun büyüklüğüne dair sınıflandırıcı sonuçlara ulaşmanın hatalı olduğunu savunmaktadır. Bkz. Karpat, s. 45

³⁶⁸Karpat, s. 66

³⁶⁹Karpat, s. 70

altında naibin mührü bulunmaktadır. 1261’de sistemde değişiklik yapıldığından Müslümanların kaydı muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni, köy imamı tarafından, gayrimüslimlerin kayda geçişi ise kocabaş veya papazlar tarafından yapılmıştır³⁷⁰. Aslında temettuat defterleri bizlere nüfus bakımından dolaylı bildiler sunmaktadır. Yukarıda da işaret edildiği gibi temettuat defterleri istatistikî sonuçlar derlemek için hazırlanmamış olup asıl amaç mali anlamda devletin vergi sistemini bir düzene sokmak ve gelirlerini hesaplamaktır³⁷¹.

1844 sayımından sonra Osmanlı nüfusuna ilişkin yeni bilgiler elde edilmeye başlanmıştır. Bu yılda başlayan sayımın çok uzun sürdüğü bilinmektedir. Çünkü hükümet 1851 yılında Aydın ve Menteşe eyaletlerine sayım memurları atamış ve 1857 yılında Kıbrıs’ta yapılan sayımın kapsamını genişleterek göçebe aşiretleri de saymayı amaçlamıştır. Her iki eyaletteki göçebe aşiretlerin sayımı, bölgede mevzilenmiş birimlerdeki askeri yetkililer tarafından yürütülmüştür³⁷².

1866 yılında Tuna Vilayeti’nde³⁷³ bir sayım yapılmasının sebebi, bölgenin etnik, dini, ekonomik ve toplumsal bileşiminde gerçekleşen radikal değişikliklerin kayda geçirilmesiydi. Vali Mithat Paşa’nın denetiminde 1866’dan 1873’e kadar gerçekleşen ve olağan verilerin yanı sıra kişilerin mesleklerinin ve mal varlıklarının da kaydedildiği bu sayım, bütün Osmanlı sayımları arasında en kapsamlı olandır. Tutulan bütün defterler en sonunda tek bir deftere indirgenmişti. Sayım memurları bir hanedeki kişi sayısını (kadınlar hâlâ kaydedilmiyordu), bu kişilerin yaşlarını, medeni durumlarını, mesleklerini ve mal varlıklarını kaydetmek için ev ev dolaşmışlardır. Aile reisi sayısını, mal varlıklarını, kiralarnı, mesleklerini ve toplam gelirlerini gösteren özel listeler çıkarmışlardır. 1866 sayımının gerçekleşmesinin başka bir amacı da Osmanlı tebaasından herkese “Tezkere-yi Osmaniye” yani nüfus cüzdanı vermektir. Bu şekilde kişilerin konumlarındaki değişikliklerin buraya kaydedilmesi planlanmıştır. Tuna vilayeti için 5 milyon, ülke genelinde ise bir sayım

³⁷⁰Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Bellekten**, Cilt 59, Sayı 225, TTK, Ankara 1995, ss. 395-418

³⁷¹Tevfik Güran, “XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, **Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik**, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 77

³⁷²Felix Philip Kanitz, **Donau- Bulgarien and der Balkan**, Cilt 3, Leipzig 1875; **La Bulgarie danubien-ne et le Balkan: Etudes de voyages, 1860-1880**, Paris 1862’den aktaran Karpas, ss. 76-77

³⁷³Tuna Vilayeti: Rusçuk, Vidin, Sofya, Tırnova, Varna (Kuzey Bulgaristan), Niş (Sırbistan) ve Tulça’dan (Dobruca-Romanya) oluşuyordu.

yapılması beklendiğinden 15 milyon nüfus cüzdanı basımı ve dağıtımı için hazırlıklar yapılmıştı³⁷⁴.

Şura-yı Devlet, 1867’de kurulduktan sonra Tanzimat dairesi ya da genel meclisler aracılığıyla raporlar ve yönetmelikler yayımlayarak nüfus meselelerini kendi idaresi altına almıştır. Şura, 1881-82’de Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olan Nüfus-ı Umumi İdaresinin kurulmasına ön ayak olmuştur. 1880’li yıllarda Ticaret ve Nafia Bakanlığı’na bağlı bir istatistik dairesi kurulmuştur. Bu daire Nüfus İdaresi’nce sağlanan bilgilere dayanarak nüfus istatistikleri yayımlanmıştır. 1874 yılında yeni bir sayım yapılması ve yeni bir kayıt düzeninin oluşturulması ile alakalı yönetmelik ve talimatlar yayımlanmış olsa da uygulamaya geçirilememiştir. 1875’te Bosna Hersek’te çıkan ayaklanmalar, Sultan Abdülaziz’in tahttan çekilmesi, anayasanın ilanı, II. Abdülhamid’in tahta çıkışı ve sonrasında yaşanan 1877-78 Ormanlı- Rus Harbi ve büyük toprak kayıpları devletin iç düzeninin bozulmasına sebep olmuştur. Bunların yanı sıra, Balkanlar’dan çok sayıda Müslüman’ın Anadolu topraklarına göç etmesi büyük bir iskân sorununu doğurmuştur. Dolayısıyla 74 sayımı bu problemler giderilinceye kadar ertelenmiştir. Osmanlı Devleti, 1880’li yılların başında yeni bir sayımın gerekli olduğunun farkındaydı. Ancak Şura, sayımı artık tek başına yeterli bir hedef olarak görmemiş, sayımla ilgili genel istatistiksel bilgilerin yani doğum ve ölümlerin devamlı kaydedileceği daimi bir kayıt düzeninin bulunmasını istemiştir. 1891 yılında bu sebeple kurulan Babıâli İstatistik Kurulu, İstatistik Dairesi Genel Nüfus İdaresi ile işbirliği içinde çalışmış ve çoğu gayrimüslim ya da yabancı olan üst düzey memurlar tarafından yönetilmeye başlamıştır. Kayıt düzeni, nüfus tezkeresi mecburiyeti, 1881-1882 yılında ilan edilen idari örgütlenme usulleri, bazı gelişmeler ve değişikliklerle birlikte yürürlüğe konmuş, Osmanlı Devleti’nin yıkılışına dek yürürlükte kalmıştır³⁷⁵.

2.1.1. Bergama Nüfusu ve Mahalleleri

Bergama, XV. ve XVI. yüzyıl için hiç de küçümsenmeyecek arşiv malzemesine sahip olan önemli şehirlerden biridir. Bilhassa XV. yüzyılda Bergama şehrine dair bilgileri içeren tahrir defterlerinin bulunuyor olması son derece önemlidir. Bunun yanı sıra XVII. yüzyılda hane sayısını görebilmesi açısından avarız

³⁷⁴Karpat, s.79

³⁷⁵Karpat, ss. 93-103

defterlerinin varlığı Bergama'nın nüfus miktarı hakkında nispeten bazı bilgiler sunmaktadır³⁷⁶.

1487 tarihinde Bergama 34 mahalleli kalabalık bir yerleşim merkeziydi³⁷⁷. Bu sırada toplam nüfusu 6000 dolayında idi ve bunun ancak 90-100 kadarını Hristiyan nüfus teşkil ediyordu. 1521 yılında Bergama merkez mahalleleri nüfusu 6.161 kişiden meydana geliyordu. Suraiya Faroqhi tarafından değerlendirilen 1530-31 tahririne göre Bergama'da 1087 hane, 358 mücerred olmak üzere 1.445 vergi nüfusu tespit edilmiştir. Faroqhi'nin hazırladığı tablodaki veriler dikkate alındığında Bergama'nın XVI. yüzyılın ilk yarısında Konya, Manisa, Denizli, Edremit, Menemen, İzmir, Trabzon, Urfa, Kütahya gibi Anadolu'nun sancak merkezliği yapan pek çok şehirden fazla vergi nüfusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır³⁷⁸. 1573 tarihine gelindiğinde Bergama icmaline göre tahmini nüfus 8.724'tür³⁷⁹. Yine Faroqhi'nin zikredilen araştırmasına göre 1573-74 yılları tahririne göre Bergama'da vergi veren 1.533 hane 911 mücerredten oluşan 2.444 vergi nüfusu bulunduğu kaydedilmiştir. Bergama'nın Manisa, Denizli, Edremit, Menemen, Tire, İzmir, Balıkesir gibi Batı Anadolu'nun önemli pek çok kaza merkezinden fazla vergi nüfusu barındırdığı ve orta ölçekli bir şehir olduğu görülmektedir³⁸⁰. Anadolu'nun diğer orta ve doğu kısmında yer alan birçok şehir ile kıyaslandığında da Adana, Adıyaman, Ergani, Erzincan, Merzifon, Muş gibi şehirlerle nüfus açısından boy ölçüşebilecek derece nüfus yoğunluğuna sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı durum Rumeli'de bulunan Manastır, Sofya, Üsküp, Serez gibi şehirler ile de yapılacak mukayese için de geçerlidir³⁸¹.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yalnızca Bergama'da değil tüm Osmanlı Devleti'nde nüfusu hesaplama yarayacak birinci derece kaynakların azlığı yüzünden ciddi tahminler yapılamamaktadır. Yalnızca tımar sisteminin bozulması, çift bozma gibi olaylar yüzünden köylerin boşaldığı, kentlere göçün arttığı ileri

³⁷⁶Cahit Telci, **Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ**, Selçuk Bel. Yay., Bilnet Matbaa, İstanbul 2010, s. 71

³⁷⁷Emecen, s. 493

³⁷⁸Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 337, Tablo1'den aktaran Günay, s.100

³⁷⁹Günay, s. 88-89. Günay, Bergama merkez nüfusunu hesaplarken, hane (x5), nefer (x3) ve elde edilen sayıya mücerred sayısını da ekleyerek tahmini toplam nüfusu bulmuştur.

³⁸⁰Faroqhi, s.41'den aktaran Günay, s. 101

³⁸¹Yusuf Halaçoğlu, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı", **Yakın Tarihimize Van Uluslararası Sempozyumu Van 2-5 Nisan 1990**, Ankara 1990, ss. 218-219; "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 10 (1951-53), s. 22

sürülebilir³⁸². Elde olan avarız kayıtlarından Bergama mahalleleri ve tahrir konu olan hanelerin miktarını tespit etmek mümkündür. 1649 yılında Bergama’da 26 mahalle bulunmaktadır. Tespit edilen avarızhanelerine bakıldığında 189 adet hane olduğunu görülmektedir. Bu verilere göre Bergama nüfusunun bu tarihlerde 6.000 dolayında olduğu tahmin edilebilir. 1698 yılında yapılan tahrirde ise mahalle sayısının 21’e düştüğü gözlemlenmektedir. Şehirde 151 hane ve 50 nefer tespit edilmiştir³⁸³. Bu duruma paralel olarak Bergama nüfusunun da yarı yarıya düştüğü düşünülebilir. Düşüşün sebebi ise Batı Anadolu’nun genelinde görülen doğal afet ve salgın hastalıkların meydana gelmiş olabilir³⁸⁴.

XIX. yüzyıla geldiğimizde nüfus ile ilgili ilk bilgileri seyyahların aktarımlarından ediniyoruz. 1816 Kasım ayında Bergama’ya uğrayan William Turner şehirde 2.500’ü Türklere, 500’ü Rumlara, 20’si Ermenilere, 20’si Yahudilere ait olmak üzere toplam 3.050 civarında ev bulunduğunu kaydetmiştir³⁸⁵. Bu veriye dayanarak Feridun Emecen Bergama nüfusunun o dönemde yaklaşık 15.000 civarında olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶ 1818 yılında Bergama’yı ziyaret eden Richard Williamson ise Bergama nüfusunun 30.000 kadar olduğunu, bu sayının 5’te 1’inin gayrimüslimlerden oluştuğunu kaydetmiştir³⁸⁷. 1828’de Charles Mac Farlane, Yunan ayaklanması dolayısıyla azalarak 14-15.000 civarına inen nüfusun 3000’i Rum, 300’ünü Ermenilerin oluşturduğunu yazmaktadır³⁸⁸. Ancak seyyahların verdiği bu bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Bu anlamda gerçek bir sayım yapıldığı tarihin dikkate alınması daha doğru olacaktır.

XIX. yüzyılda daha önce de bahsedildiği gibi orduya alınabilecek durumdaki erkek nüfusun yaşı ve sayısının tespit edilmesini gerekli kılması, bunun yanı sıra Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek maksadıyla³⁸⁹ 1830-1831 tarihinden itibaren sayımlar başlamıştır. Sayım, Rumeli ve Anadolu’da yapılmıştır. Defterde gösterildiğine göre sayımın yapıldığı sancak, kaza, kasaba ve nahiyeler sırasıyla. Bu sayımlarda yalnızca erkek nüfusun kaydedilmiş olmasından

³⁸²Nuri Akbayar, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1238-1246

³⁸³Günay, s.101

³⁸⁴Emecen, s. 494

³⁸⁵Turner, s. 279

³⁸⁶Emecen, 494

³⁸⁷Clogg, “Two Accounts...”, s. 656

³⁸⁸Farlane, ss. 330-331

³⁸⁹Karpat, s.43

dolayı nüfusun tamamının hesaplanması mümkün olamazken yalnızca çeşitli tahminler ileri sürülebilmektedir³⁹⁰. Karal’ın hazırladığı “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831” adlı çalışmasında o dönemde Hüdavendigar Sancağı kazalarından olan Bergama nüfusuna da yer vermiştir.

Tablo 20: 1831 Yılı Bergama ve Çevre Kazaların Nüfusu

Kazalar	Mürahikin ve Sigar	Müntehab	Zürre vesaire	Toplam
Bergama	1.332	241	1.879	3.452
Nevahi-i Bergama	1.661	344	2.117	4.122
Ilıca-i Bergama	797	154	966	1.917
Kozak	1.636	77	232	1.945
Ayazmend	1.269	112	332	1.713
Ayvacak	2.291	358	2.833	5.482
Edremid	3.827	192	933	4.952
Ayvalık	-	-	-	1.948 ³⁹¹
Soma	4.655	1.261	6.487	12.403

Burada dikkat çeken ilk husus; Bergama’nın yanı sıra Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Kozak ve Ayazmend’in de birer kaza olarak belirtilmiş olmasıdır. İdari taksimat nahiyele bölümünde daha önce açıkladığımız gibi bu yerleşim birimleri, XV. yüzyıldan beri Bergama gibi Hüdavendigar sancağına bağlı birer kaza konumundadır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru zikredilen yerler kaza değil, Bergama’nın birer nahiyesidir³⁹².

Tabloya tekrar döndüğümüzde 1831 yılı nüfus sayımında orduya asker alımına uygun bir şekilde erkek nüfus odaklı sayım yapıldığını görmekteyiz. Kişiler, Mürahikin ve Sigar³⁹³, Müntehab³⁹⁴, Zürre³⁹⁵ vesaire şeklinde sınıflandırılmıştır.

³⁹⁰Tarihçiler bu dönem için de çeşitli nüfus hesaplama yöntemlerine yönelmişlerdir. Kütükoğlu, 1840 yılında İzmir nüfusunu tespit etmek için bazı tahminlerde bulunmuştur. Her hanede kayıtlı iki erkek bulunurken bunun yanı sıra bir kadın ve bir kız çocuğunun da var olabileceğini hesaba katmıştır. Bkz. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir 2000, s.18

³⁹¹Müslüman nüfus 16 neferan olarak kaydedilmiş, reaya ise Âlâ:122, Evsat: 973, Edna:87, Sübyan 750 şeklinde sınıflandırılarak kaydedilmiştir.

³⁹²Bergama’nın XIX. yüzyılın sonlarına doğru Nevahi-i Bergama(Kınık), Ilıca-ı Bergama(Turanlı), Ayazmend(Altınova), Kozak, Dikili, Çandarlı ve Kiliseköy(Zeytindağ) olmak üzere toplam 7 nahiyesi bulunmaktadır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 3, 1298/1881, ss. 165-166, Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 6, 1301/1884, ss. 107-112

³⁹³Buluğ çağına yaklaşanlar ve küçükler, bkz. Devellioğlu, ss.737-952

Bergama’da orduya alım için uygun görülen kişi sayısı 241, yeni doğandan buluş çağına kadar gelmiş olan erkek çocuk sayısı 1.332, ziraatle uğraşan ve geri kalan nüfus ise 3.452’dir. 1831 sayımı verilerine göre bir kıyaslama yaptığımızda Bergama nüfusunun, Kozak, Ayazmend, Ilıca-i Bergama ve Ayvalık’tan daha fazla, Nevahi-i Bergama, Ayvacık, Edremid ve Soma’dan daha az olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda Bergama, çevre kazalar arasında ortalama bir yere sahiptir. Hüdavendigâr Sancağı dâhilinde Bergama’yı değerlendirdiğimizde ise Taraklı, Karamihal, Gönen, Pazarcık, Domaniç, Gemlik, Mudanya, Aydıncık ve Bayramiç gibi pek çok kazaya kıyasla Bergama’da nüfusun daha yüksek olduğu kayda geçmiştir³⁹⁶.

1836/37 yılı nüfus defterlerine göre Bergama kaza merkezi mahallelerinde Müslüman nüfusun dağılımı şu şekildedir: Hoca Sinan Mahallesi 126 kayıt, Kara Gazi Mahallesi 48 kayıt, Emir Sultan Mahallesi 64 kayıt, Tura Bey Mahallesi 104 kayıt, Demirtaş Mahallesi 68 kayıt, Hacı Nebi Mahallesi 196 kayıt, İplikçi Yunus Mahallesi 88 kayıt, Gazi(Kadı) Hayreddin Mahallesi 164 kayıt, Saray Mahallesi 123 kayıt, Atmaca mahallesi 146 kayıt, Mahalle-i Cedid (İslam) 10 kayıt, Sufiler Mahallesi 140 kayıt, Hacı İlyas Mahallesi 208 kayıt, Aişe Bacı Mahallesi 92 kayıt, İbni Mürsel Mahallesi 134 kayıt, Cami Kebir mahallesi 44 kayıt, Solak Halil Mahallesi 234 kayıt, Divane Hızır Mahallesi 104 kayıt, Kurşunlu Mahallesi 177 kayıt, Hacı Bayezid Mahallesi 193 kayıt, Hacı Fıkıh Mahallesi 100 kayıt, Doğancı Mahallesi 151 kayıt, Zaviye Mahallesi 125 kayıt, Kıbtıyan taifesi 28 kayıt, bekârlar 15 kayıt, yabancılar 61 kayıttan oluşmaktadır³⁹⁷. Kaza merkezinde tahmini Müslüman nüfus yaklaşık 6.372 kişiden meydana gelmektedir³⁹⁸.

Ortaçağda “kara ölüm” diye adlandırılan veba illeti, 1700-1850 yılları arasında 150 yıllık zaman diliminin 80 yılında İzmir’de kendini göstermiştir³⁹⁹.

³⁹⁴İhtiyar olmuş, bkz. Şemseddin Sami, s. 1410

³⁹⁵Ziraatle uğraşanlar, bkz. Devellioğlu, 1195

³⁹⁶Karal, s.201

³⁹⁷BOA.NFS.d.1274, Nüfus defterinin hangi yıla ait olduğu belirtilmemiştir. Ancak bunun tespiti için şöyle bir yol izlenmiştir: Normalde ikamet yeri Bergama olan ancak sayım sırasında orada bulunmayan kişilerin, hangi tarihten beri Bergama dışında yaşadığına dair verilen bilgilerden mevcut defterin hangi yıl aralığında tutulduğuna dair tespit mümkün olabilir. Örneğin, 249’da Hacı Mehmed Hicaz’da bkz: BOA.NFS.d.1274, s.4; veya defterde geçen en son tarih 252’de Hacı İbrahim taşrada bkz: BOA.NFS.d.1274, s. 121 gibi açıklamalar bize bu defterin 1252/1836 veya 1253/1837 yılında tutulmuş olabileceğini göstermektedir.

³⁹⁸Kaza merkezinde toplam 3.186 kayıtlı Müslüman erkek mevcuttur. Bu sayının 15’ini bekârlar oluşturmaktadır. Nüfus hesaplanırken bekârlar hariç tutularak (2.928x2) hesaplanma yapılmıştır.

³⁹⁹Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)**, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 14

Bergama’da bu süreçte kendine düşen payı almış ve 1837 senesinde hastalığın şehirde baş göstermesiyle nüfusun büyük bir kısmı kırılmıştır⁴⁰⁰. Nitekim 1839 senesinde yapılan sayımda öncekine nazaran yaklaşık 2.000 kişilik bir azalma olduğunu söylemek mümkündür.

1839 yılı sayımlarında yine yalnızca Müslüman nüfusun gösterildiği bir nüfus defteri bulunmuştur. Bu yıla ait gayrimüslimlere dair bir nüfus defterine rastlanamamıştır. Müslüman nüfusun mahallelere göre dağılımı ise şu şekilde olmuştur: Hoca Sinan Mahallesi 84 kayıt, Kara Gazi(Kadı) Mahallesi 36 kayıt, Emir Sultan 36 kayıt, Tura Bey Mahallesi 77 kayıt, Demirtaş Mahallesi 60 kayıt, Hacı Nebi Mahallesi 157 kayıt, İplikçi Yunus Mahallesi 75 kayıt, Kadı (Gazi) Hayreddin Mahallesi 120 kayıt, Saray Mahallesi 97 kayıt, Atmaca Mahallesi 116 kayıt, Cedid Mahallesi 4 kayıt, Sufiler Mahallesi 136 kayıt, Aişe Bacı Mahallesi 79 kayıt, İbni Mürsel Mahallesi 131 kayıt, Cami-i Kebir Mahallesi 30 kayıt, Solak Halil Mahallesi 169 kayıt, Divane Hızır Mahallesi 97 kayıt, Kurşunlu Mahallesi 135 kayıt, Hacı Beyazıd Mahallesi 161 kayıt, Hacı Fakih Mahallesi 100 kayıt, Doğancı Mahallesi 112 kayıt, Zaviye Mahallesi 111 kayıt. Bergama’da gerçekleştirilen 1254/55 yılı sayımında 2.120 Müslüman erkek kayda geçmiştir⁴⁰¹. Tahmini Müslüman nüfus ise 4.240 kişidir.

Bergama’ya ait 1840 yılı temettuat defterlerini⁴⁰² incelendiğinde Bergama kaza merkezinin 14 mahallesi olduğunu görmekteyiz⁴⁰³. Bu mahallelerde toplam

⁴⁰⁰Emecen, s. 494

⁴⁰¹BOA.NFS.d.1278

⁴⁰²Bergama’ya ait temettuat defterleri, temettuat sayımlarının ilk gerçekleştiği 1840 yılına aittir.1845 yılında yapılan asıl sayımlarla aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır.1840 yılında tutulan defterler daha çok nüfus defterlerini andırmaktadır. Bergama temettuatları da bu mahiyettedir. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT.d. 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586, 16011, 17560, 17561; Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşiv kataloglarını taradığımızda tezimizde kullanılan temettuat defterlerinin yanı sıra, daha önce kataloglarda yer almayan yeni bir müstakil Bergama Temettuat Defteri kaydına rastlanmıştır. Herhangi bir tarih belirtilmemekle birlikte, belge özetinde verilen bilgide: “Nefs-i Bergama’da isimleri yazılı 27 mahallede sakin İslam ve Ermeni ile Bergama’ya bağlı adları yazılı 6 köy ve bir çiftlikte sakin İslam nüfusun sahip oldukları emlak ve hayvanat miktarıyla temettuatını döküm halinde gösteren temettuat defteri” yazmaktadır. Bkz. BOA.MAD.d.22162; Ancak bu defter ulaşma kapalıdır. Bu sebep ile defterin elimizdeki temettuat defterleri ile aynı bilgileri ihtiva edip etmediğini bilemiyoruz. 11.10.2015, 10.02.2016, 18.05.2016, 04.06.2016 ve 25.11.2016 tarihlerinde Başbakanlık Osmanlı Arşivine gidilerek bu deftere ulaşmaya çalışılmış, ancak defterin her defasında tamirde görünüyör olması ve incelenmeye uygun bulunmaması sebebiyle defter maalesef kullanılamamıştır.

⁴⁰³Bu yıllarda yapılan nüfus sayımlarında Bergama’da mahalle sayısının temettuatlarda verilen mahalle sayısından daha fazla olduğunu görebilmekteyiz. 1836/37 yılı nüfus sayımında Bergama’da 24 mahalle kayıtlıdır. Bkz.BOA.NFS.d.1274; 1838/39 yıllarında yapılan sayımda ise 21 mahalle

hane sayısı 844'dür. Bunlardan Müslüman hanelerin toplamı 546 adet olup mahallelerin hane sayısına göre sıralaması şöyledir; 92 hane ile Kurşunlu Mahallesi, 73 hane Kadı Hayrettin, 70 hane Sufiler, 68 hane Mürsel, 57 hane Hoca Sinan, 55 hane Divane Hızır, 47 hane İplikçi Yunus, 38 hane Tura Bey, 33 hane Demirtaş, 13 hane Atmaca Mahallesi gelmektedir. 546 hanenin 844 hane içinde oranı % 65'tir ⁴⁰⁴.

Temettuat defterlerinde Bergama Kazası mahalleleri gayrimüslim ve Müslüman olarak birbirinden ayrılmıştır. Gayrimüslim hane sayısını hesapladığımızda bunların toplamının 298 olduğunu söyleyebiliriz. Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleleri de hane sayısına göre sıralayacak olursak; Saray 134 hane ile başta gelmektedir. Arkasından 65 hane ile Mahalle-i Cedid, 59 hane ile Cami Kebir, 40 hane ile Ermeni Mahallesi sıralanır. Saray, Mahalle-i Cedid ve Cami Kebir mahallelerini Rumlar oluştururken adından da belli olabileceği gibi Ermeni Mahallesi'nde Ermeniler yaşamaktadır. Bu 298 hanenin 844 hane içinde oranı % 35'dir.

Müslüman mahallelerde hane sahiplerinin cinsiyete göre dağılımı şu şekildedir; Kurşunlu; kadın 35, erkek 57, İplikçi Yunus; kadın 9, erkek 38, Demirtaş; kadın 8 erkek 25, Kadı Hayrettin; kadın 14, erkek 59, Sufiler; kadın 22 erkek 48, Divane Hızır; kadın 12 erkek 43, Hoca Sinan; kadın 23, erkek 34, Tura Bey; 7 kadın, 31 erkek, Mürsel; kadın 7 erkek 61 ve Atmaca Mahallesi haneleri 13 erkek nüfus üzerine kayıtlıdır. Atmaca Mahallesi'nde kadın üzerine kayıtlı hane bulunmamaktadır. Kadınlar üzerine kayıtlı hane sayısı toplam 137'dir. Kadın hane sahiplerinin toplam hane içinde oranı % 25'dir. Erkekler üzerine kayıtlı hane sayısı toplam 409'dur. Erkek hane sahiplerinin toplam hane içinde oranı ise % 75'tir.

Gayrimüslim mahallelerde hanelerin cinsiyete göre dağılımı ise şöyledir; Saray (Rum) kadın 34, erkek 100, Mahalle-i Cedid (Rum) kadın 35, erkek 30, Cami-i Kebir (Rum) kadın 23, erkek 36, Ermeni Mahallesi (Ermeni) kadın 3, erkek 37'dir. Kadınlar üzerine kayıtlı hane sayısı 95'dir. Kadın hane sahiplerinin toplam hane içinde oranı % 32'dir. Erkekler üzerine kayıtlı hane sayısı toplam 203'tür. Erkek hane sahiplerinin toplam hane içinde oranı ise % 68'dir.

vardır. Bkz. BOA.NFS.d.1278; Öyle ise; temettuat defterlerine kaydedilen mahalle sayısının nüfus defterlerine göre bu kadar düşük oluşu, defterde yer yer eksikleri görülen sayfalar ile açıklanabilir.

⁴⁰⁴BOA.ML.VRD.TMT.d.1578; BOA.ML.VRD.TMT.d.1580; BOA.ML.VRD.TMT.d.1583

Bergama merkez mahallelerinin genel toplam hane sayısının 844 olduğundan bahsetmiştik. Toplam hane sayısı üzerinden değerlendirdiğimizde 612 hanenin erkekler üzerinde 232 hanenin ise kadınlar üzerinde kayıtlı olduğunu görmekteyiz. Buna göre erkek hane sahiplerinin toplam hane içinde oranı % 69 iken kadın hane sahiplerinin toplam hane içinde oranı % 31'dir. Kadınların kayıtlara geçmesinin genel sebebi dul olması veya evde erkek bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Dul olan kadınlar her bir mahallede “hal-i dul avratların emlakları” olarak kayıtlanmıştır. Buna göre; Kurşunlu Mahallesi'nde 17, Demirtaş Mahallesi'nde 5, Kadı Hayrettin Mahallesi'nde 11, Sufiler Mahallesi'nde 19, Divane Hızır Mahallesi'nde 11, Hoca Sinan Mahallesi'nde 4, Tura Bey Mahallesi'nde 4, Mürsel Mahallesi'nde 3 kadın, temettuat defterine dul emlak sahibi olarak kayıtlanmıştır. Demirtaş ve İplikçi Yunus mahallelerinde “hal-i dul avrat emlakı” şeklinde bir kayda rastlanmamıştır. Gayrimüslim mahallelerinde ise durum: Saray Mahallesi 1, Mahalle-i Cedid 6, Cami Kebir Mahallesi'nde 6 kişidir. Ermeni Mahallesi'nde dul hatun olarak kayıtlı kimse yoktur.

Nüfus hesaplamaları konusunda şunu bir kez daha belirtmek gerekir ki, temettuat defterleri bizlere nüfus ile ilgili dolaylı bilgiler sunmaktadır. Defterlerde yalnızca hane reisinin görüntüsünün çizilmesi, o hanede yaşayan kişi sayısının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu konuda Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülen tahrir defterlerindeki hane sayısının 5 ile çarpılarak bölgenin nüfusunun hesaplanması yöntemi, tarihçiler tarafından kabul görülmektedir. Ancak bunun dışında makul görülen farklı yöntemler de bulunmaktadır. Biz kazanın ortalama nüfusunu hesaplar iken, Bergama kadı sicil defterlerinin tereke kayıtlarındaki hane örneklerini incelemeyi tercih ettik. Bu şekilde bir hanede kaç kişinin yaşadığını tereke kayıtlarından yaklaşık olarak tespit etmiş olduk. Temettuat defterlerine göre Bergama'nın nüfusu bu şekilde hesaplanmış ve bir hanede yaşayan ortalama kişi sayısı 4,5 kişi olarak belirlenmiştir⁴⁰⁵.

Buna usule göre; Bergama Kaza'sı merkezinin tahmini toplam nüfusu 3.798'dir. Bu nüfusun yarısından fazlasını Müslümanlar oluşturmaktadır ki,

⁴⁰⁵BOA.MŞH.ŞSC.d. 6260/3/0184; Defter 1270-73/1856-59 yıllarına aittir. Bergama'nın daha sonraki yıllara ait sicil defterleri de bulunmaktadır. Ancak Bergama'da temettuat kayıtlarının yapıldığı 1256/1840 tarihine en yakın tarihli tereke kayıtlarını barındıran defter bu olduğundan tercih sebebi olmuştur. 64 tereke üzerinden bir ortalama alınmış ve 4.5 gibi bir sayı tespit edilmiştir. Nüfus defterleri için aynı usul geçerli değildir.

Müslümanların sayısı 2.448 olarak hesaplanmıştır. Sonraki sırayı Rumlar izlemektedir. Rumların nüfusu 1.161'dir. Rumların ardından 180 kişilik nüfusu ile Ermeniler gelmektedir. Temettuat defterlerine baktığımızda merkeze ait mahallelerde Yahudi nüfusa rastlanmamaktadır. Ancak bu durum Bergama'da Yahudilerin yaşamadığı anlamına gelmemektedir. Zira bugünkü Kınık garajı bitişiğinde yer alan havranın İspanyol İbranicesi kitabesi, II. Bayezid döneminde İspanya'dan kovulan Yahudilerin bir kısmının bu bölgeye yerleştirilmiş olduğunun bir göstergesidir⁴⁰⁶.

Tablo 21: Bergama Temettuat Defterleri'ne Göre Bergama'nın Merkez 1840 Yılı Tahmini Nüfusu

Mahalle Adı	Müslim Hane	Gayr-i Müslim Hane		Müslim Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus		Toplam
		Ermeni	Rum		Ermeni	Rum	
Kurşunlu	92	-	-	414	-	-	414
İplikçi Yunus	47	-	-	211.5	-	-	211.5
Atmaca	13	-	-	58.5	-	-	58.5
Demirtaş	33	-	-	148.5	-	-	148.5
Kadı Hayrettin	73	-	-	328.5	-	-	328.5
Sufiler	70	-	-	315	-	-	315
Divane Hızır	55	-	-	247.5	-	-	247.5
Hoca Sinan	57	-	-	256.5	-	-	256.5
Tura Bey	38	-	-	171	-	-	171
Mürsel	68	-	-	306	-	-	306
Saray	-	-	134	-	-	603	603
Mahalle-i Cedid	-	-	65	-	-	292.5	292.5
Cami Kebir	-	-	59	-	-	265.5	265.5
Ermeniyan	-	40	-	-	180	-	180
TOPLAM	544	40	258	2.745	180	1.161	3.798

Nüfus defterlerinde, her bir millet için ayrı bir defter tutulduğunu görmekteyiz. Bergama gayrimüslimleri, 1845 yılına ait nüfus defterlerinde “Rum

⁴⁰⁶ Abraham Galante Bergama'ya yerleşen Yahudilerin tarihini M.Ö. 3. yüzyıla kadar götürmektedir. Filistin Yahudileri Antliecus tarafından baskı altında tutuluyordu. Bu sorunun çözülmesi için Roma'ya bir elçi gönderilmiş, elçilik heyeti önce Atina'ya daha sonra Efes'e gitmiş ondan sonra da Pergamon'u ziyaret etmiştir. M.Ö. II. Attalos zamanında Pergamon'da yaşanan otorite boşluğunu iyi değerlendiren delegasyon baskı altındaki Filistin Yahudileri'ni buraya yerleştirmişlerdir. Bkz. Abraham Galante, *Historie Des Juifs D'anatolie*, Cilt 2, İstanbul 1939, s. 2

taifesi” ve “Ermeni taifesi” olarak kayda geçmiştir. Ancak Yahudilere dair bilgilere, tıpkı temettuat defterlerinde olduğu gibi nüfus defterlerinde de rastlanamamıştır.

1845 sayımında Ermeni Mahallesi’nde 51 hane kaydı ayrı ayrı belirtilmiş, her bir hanenin altında o ailedeki erkekler yaş sırasına göre hane reisi, oğlu var ise torunu kaydedilmiştir. Kaydedilen hanelerdeki toplam erkek sayısı 108’dir. Bu bağlamda, 1845 yılı Bergama Ermenilerinin tahmini nüfusu 216 kişidir⁴⁰⁷. Hane başına düşen kişi sayısı ise yaklaşık 4,2’dir. Kayıtlı 108 erkekte 63’ü cizye vergisi vermektedir. Bunlardan 2’si âlâ, 41’i evsat, 20’si ednâ olmak üzere toplam 19.650 kuruş vergi ödemektedirler⁴⁰⁸. Aynı yıl Bergama’da yaşayan yabancı Ermenilerin kaydı da alınmıştır. Yabancıların sayısı 38’dir. Bunların tahmini nüfusu ise yaklaşık 76 kişiye tekabül eder⁴⁰⁹.

Nüfus defterleri incelendiğinde Rum taifesinin ikamet ettiği mahalle sayısının, temettuat defterlerinde verilen mahalle sayısına nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Nüfus defterlerinde, temettuat defterlerinde belirtilen mahallelere ek olarak Zımyan ve Debbağdere mahalleleri eklenmiştir. Rum taifesinin mahallelere göre dağılımı ise şu şekildedir: Saray Mahallesi 130 hanede 318 kayıtlı kişi, Mahalle-i Zımyan 226 hanede 544 kayıtlı kişi Debbağdere Mahallesi 99 hanede 304 kayıtlı kişi, Mahalle-i Cedid 60 hanede 162 kayıtlı kişi, Cami-i Kebir Mahallesi 62 hanede 149 kayıtlı kişi mevcuttur. 1845 tarihinde Rumların kaza merkezindeki tahmini nüfusu 2.974 kişidir⁴¹⁰ ve hane başına yaklaşık 5 kişi düşmektedir. 2.975 kişilik nüfustan, 54’ü âlâ, 843’ü evsat ve 389’u ednâ olmak üzere 1.295 kişi cizye vergisi ödemektedir. Rum taifesinden toplam alınan vergi 31.365 kuruştur⁴¹¹. Verilen bu bilgilere göre, Bergama’da orta düzeyde hayat süren Rumların yoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

1849 yılı sayımına ait bir nüfus defteri ise Müslüman nüfus hakkında bilgiler vermektedir. Ancak defterde yer yer sayfa eksiklikleri görülmektedir. Bu sebep ile bu defterde verilen nüfus yalnızca adı verilmiş olan mahalleler ile sınırlıdır. Bu duruma göre Bergama kaza merkezinde yaşayan Müslümanların defterde yer alan mahallelere göre dağılımını inceleyecek olur isek: Kara Gazi(Kadı) Mahallesi 24

⁴⁰⁷BOA.NFS.d.1281

⁴⁰⁸Alâ: 60 kuruş, evsat: 30 kuruş ve ednâ 15 kuruş olarak belirlenmiştir.

⁴⁰⁹BOA.NFS.d.1282

⁴¹⁰BOA.NFS.d.1283

⁴¹¹BOA.ML.VRD.CHM.510

kayıt, Emir Sultan Mahallesi 35 kayıt, Hacı Nebi Mahallesi (Çaldırak) 145 kayıt, Saray Mahallesi 87 kayıt, Hacı İlyas Mahallesi 142 kayıt, Hacı Fakih Mahallesi 84 kayıt, Ayşe Bacı Mahallesi 62 kayıt ve İbni Mürsel Mahallesi 120 kayıtlı kişiden meydana gelmektedir. Kayıtlı 699 kişinin bulunduğu kaza merkezinde belirtilen mahallelerin tahmini nüfusu 1.398 kişidir⁴¹².

Tablo 22: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Bergama Mahallelerinde Nüfusun Dağılımı

	1836/37		1839		1840		1845		1849	
Mahalleler	Hane	Nefer	Hane	Nefer	Hane	Nefer	Hane	Nefer	Hane	Nefer
Hoca Sinan	69	126	72	84	57	57	-	-	-	-
Kara Gazi	24	48	29	36	-	-	-	-	20	24
Emir Sultan	32	64	27	36	-	-	-	-	19	35
Tura Bey	28	104	62	77	38	38	-	-	-	-
Demirtaş	23	68	35	60	33	33	-	-	-	-
Hacı Nebi	75	196	116	157			-	-	104	145
İplikçi Yunus	30	88	58	75	47	47	-	-	-	-
Kadı Hayrettin	56	164	95	120	73	73	-	-	-	-
Saray	49	123	61	94	134	134	130	318	60	87
Atmaca	58	146	91	116	13	13	-	-	-	-
Cedid	5	10	2	4	65	65	60	162	-	-
Sufiler	70	140	109	136	70	70	-	-	-	-
Hacı İlyas	82	208	-	-	-	-	-	-	60	142
Aişe Bacı	42	92	53	79	-	-	-	-	33	62
İbni Mürsel	50	134	86	131	68	68	-	-	58	120

⁴¹²BOA.NFS.d.1277

Cami Kebir	19	44	22	30	59	59	62	149	-	-
Solak Halil	88	234	124	169	-	-	-	-	-	-
Divane Hızır	54	104	67	97	55	55	-	-	-	-
Kurşunlu	80	177	107	135	92	92	-	-	-	-
Hacı Bayezıd	79	193	117	161	-	-	-	-	-	-
Hacı Fakıh	40	100	85	100	-	-	-	-	59	84
Doğancı	66	151	100	112	-	-	-	-	-	-
Zaviye	55	125	79	111	-	-	-	-	-	-
Ermeni	-	-	-	-	40	40	51	108	-	-
Zımyan	-	-	-	-	-	-	226	544	-	-
Debbağdere	-	-	-	-	-	-	99	304	-	-
Toplam	1.086	3.097	1.597	2.120	844	844	628	1.585	413	699
Tahmini Nüfus	6.194		4.240		3.798		3.170		1.398	

1836/37, 1839 ve 1849 yıllarına ait defterler yalnızca Müslüman nüfus hakkında bilgi vermektedir. Bu yıllara ait gayrimüslim nüfusu gösterir defter tespit edilememiştir. 1840 yılına ait temettuat defterlerinde Müslüman ve gayrimüslim nüfus birlikte verilmiştir. 1845 yılına ait nüfus defterleri ise yalnızca gayrimüslim nüfusa dair bilgiler ihtiva etmektedir. Yukarıda belirtilen tarihler dışında, Bergama kaza merkezine ait nüfus defterine rastlanamamıştır. Daha sonraki yıllara dair nüfus bilgileri Aydın Vilayet Salnameleri vasıtası ile verilmeye çalışılmıştır.

Vilayet salnameleri, o yere ait resmi ve hususi teşkilat ve müesseselerinden tutun da o mahalin coğrafi özellikleri, tarihi, yer altı ve yer üstü kaynakları, demografik durumu, ticareti, ekili dikili alanları ve daha birçok vaziyeti ile ilgili

bilgiler ihtiva etmektedir⁴¹³. İşte bu sebep ile çalıştığımız dönemi aydınlatması açısından yukarıda sayılan alanlar ile ilgili bizlere nitelikli bilgiler sunan Aydın Vilayet Salnamelerinden faydalanılarak Bergama demografisi de ortaya konmaya çalışılmıştır.

1878 tarihli ilk Aydın Vilayet Salnamesi'nde kazanın nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyip, “Bergama Kazası, 5 nahiye ve 3 kasaba ile beraber Müslim ve gayrimüslim 850 haneden 22.000 nüfusa havidir.” ifadesi yer almaktadır. Buradan kazanın toplam nüfusunun 22.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır⁴¹⁴.

Tablo 23: Salnamelere Göre Bergama Kaza Merkezi Nüfusu

YILLAR	Gayrimüslim			Müslim			Toplam		
Hicri/Miladi	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1305/1889	2.764	2.395	5.159	4.742	7.183	11.925	7.506	9.578	17.084
1306/1890	-	-	-	-	-	-	-	-	17.493
1310/1893	-	-	-	-	-	-	8.764	11.330	20.094
1315/1897	2.439	2.888	5.327	5.189	7.617	12.807	7.628	10.505	18.133
1316/1898	3.450	3.369	6.819	9.643	7.319	16.962	13.093	10.689	23.784
1317/1899	2.605	4.341	6.946	7.397	9.742	17.139	10.002	14.083	24.085
1321/1903	2.505	4.332	6.837	7.397	9.742	17.139	9.902	14.074	23.976
1323/1905	2.605	4.332	6.937	7.397	9.743	17.140	9.850	13.890	24.077

1890 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde Aydın Vilayeti'nin nüfusu başlığı altında vilayetin 5 sancağından İzmir Sancağı'nın nüfusu hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “Beş sancaktan biri İzmir şehri olup doğrudan doğruya 10 kaza 5 nahiye ve Nefs-i İzmir şehir 37.825 haneye, 76 mahalleye, 151.400 nüfusa şamildir. Merkez vilayete tabi olan kazalardan Foçateyn 14.417, Menemen 19.626, Bergama 61.831, Çeşme 30.359, Urla 22.633, Seferhisar 6.833, Kuşadası 7.355, Tire 31.650, Ödemiş 57.019, Bayındır 21.554 nüfusa havidir” ifadesinden, 1890 yılında Bergama

⁴¹³Tevfik Sütçü, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnameler, Yıllıklar”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı18, İstanbul 2004, s.87

⁴¹⁴Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 1, 1296/1879, ss. 127-128

Kazası'nın 61.831 kişilik nüfusuyla İzmir Sancağı'nın en kalabalık kazası olduğu anlaşılmaktadır. Kaza merkezi Bergama'da 17.493 kişi yaşamaktadır⁴¹⁵.

1897 yılından itibaren Bergama nüfusunda artış olduğu gözlenmektedir. Nüfus 18.133'den 23.784'e yükselmiştir. Ancak devamında gelen yıllarda nüfusta çok büyük değişiklikler yaşanmadığını görüyoruz.

Tablo 24: Muhtelif Yıllara Göre Bergama Kaza Merkezinin Tahmini Nüfusu

Yıllar	1487	1521	1530	1573	1649	1840	1889	1905
Nüfus	6.228	6.161	5.790	8.724	6.000	3.798	17.084	24.077

Tablo 25: Yıllara Göre Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı

Yıl Hicri/Miladi	Ermeni			Rum			Yahudi			Gayrimüslim Toplam		
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
1300/1883	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.030
1308/1891	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.467	5.371	10.838
1311/1893	399	410	809	4.390	4.875	9.265	352	243	595	5.141	5.528	10.669
1312/1894	438	334	772	4.852	5.706	10.558	252	243	495	5.542	6.283	11.825
1313/1895	438	334	772	4.852	5.706	10.558	252	243	495	5.542	6.283	11.825
1314/1896	447	340	787	4.536	5.840	10.376	252	243	495	5.235	6.423	11.658
1315/1897	447	340	787	4.218	5.099	9.317	252	243	495	4.917	5.682	10.599
1316/1898	447	340	787	5.144	4.283	9.427	252	243	495	5.843	4.866	10.709
1317/1899	447	340	787	4.280	5.118	9.398	252	243	495	4.979	5.701	10.680
1321/1903	447	340	787	4.280	5.118	9.398	252	243	495	4.979	5.701	10.680
1323/1905	447	340	787	4.280	5.118	9.398	252	243	495	4.979	5.701	10.680
1326/1908	433	453	886	7.063	8.039	15.102	297	308	605	7.766	8.800	16.566

⁴¹⁵ Aysun Sarıbey Haykiran, "Aydın Vilayet Salnamelerine göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Bergama Kazası", **Uluslararası Bergama Sempozyumu 7-9 Nisan**, Cilt 1, Bergama Belediyesi Yayınları, s.208

Yukarıdaki tabloda Ermeni, Rum ve Yahudi nüfusun yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Tabloda işaret edildiği üzere bazı yıllarda nüfusun hiç değişmediğini görmekteyiz. 1893 yılında yapılan sayımda Bergama Kaza genelinde 10.838 gayrimüslimin yaşadığı tespit edilmiştir. 1894 yılında bu sayı 11.825'e çıkmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda durum biraz farklıdır. 1894'ten 1896'ya kadar nüfus aynı görünmektedir. Diğer yıllarda nüfusta değişiklikler görülse de, bu değişim yalnızca Rum nüfusun iniş çıkışlarından kaynaklanmaktadır. Nüfus cetvelinin Yahudilere ait olan kısmında 1908 yılına kadar değişim görülmemiştir. 1894 yılında 495 kişi olan Yahudi nüfus, 1908 yılında 605 kişi olmuştur. Ermeni nüfus ile ilgili de benzer bir durum söz konusudur. 1896 yılında 787 olan Ermeni nüfusu, 1908 tarihinde 886'ya yükselmiştir. Bunun sebebi, nüfusun aynı olduğu tarihlerde bir sayımın gerçekleştirilmemiş olmasından veya salnamedeki hatalardan kaynaklanmış olabilir. 1908 tarihinde tüm gayrimüslimlere bir sayım yapıldığı aşîkârdır. Bu tarihte, gayrimüslim nüfusun 15.102'si Rum, 866'sı Ermeni, 605'i Yahudi olmak üzere toplam nüfusu 16.566'dır.

Tablo 26: Bergama Kazası Umumi Nüfusu

YILLAR Hicri/Miladi	Gayrimüslim			Müslim			Toplam		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1300/1883	-	-	6.030	-	-	25.000	-	-	31.030
1308/1891	5.467	5.371	10.838	25.593	28.235	53.828	31.060	33.606	64.666
1311/1893	5.874	5.838	11.712	25.594	29.040	54.634	31.468	34.878	66.346
1312/1894	6.142	6.593	12.735	27.611	31.274	58.885	33.753	37.867	71.620
1313/1895	6.142	6.593	12.735	27.611	31.274	58.885	33.753	37.867	71.620
1314/1896	5.807	6.634	12.441	28.889	33.697	62.586	34.365	39.330	73.695
1315/1897	5.767	7.343	13.110	28.870	32.271	61.141	34.637	39.614	74.251
1316/1898	5.867	6.527	12.394	29.228	32.716	61.944	35.095	35.755	70.850
1317/1899	5.851	5.752	11.603	29.595	33.128	62.723	35.446	38.880	74.326
1321/1903	5.951	7.363	13.314	29.595	33.178	62.773	35.546	40.541	76.087
1323/1905	5.851	2.411	8.262	29.595	33.128	62.723	35.446	35.539	70.985

1326/1908	7.792	8.800	16.592	26.544	27.194	53.738	34.336	35.994	70.330
-----------	-------	-------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

Tablo 27: Bergama Umumi Nüfusun Yüzdelik Dağılımı

Yıllar Hicri/Miladi	Erkeklerin Oranı (%)	Kadınların Oranı (%)	Gayrimüslimlerin Oranı (%)	Müslümanların Oranı (%)
1300/1883	-	-	19,4	80,6
1308/1891	52	48	16,8	83,2
1311/1893	53	47	16,9	83,1
1312/1894	52,9	47,1	17,8	82,2
1313/1895	52,9	47,1	17,8	82,2
1314/1896	53,3	46,7	16,9	83,1
1315/1897	53,3	46,7	17,7	82,3
1316/1898	50,4	49,6	17,4	82,6
1317/1899	52,3	57,7	15,7	84,3
1321/1903	53,2	46,8	11,7	88,3
1323/1905	50	50	11,6	88,4
1326/1908	51,1	48,9	23,5	76,3

Yukarıdaki tabloda salnamelerdeki nüfus verilerinden yararlanarak toplam nüfus içindeki erkeklerin, kadınların, Müslümanların ve gayrimüslimlerin oranları belirlenmiştir. Tabloda görüleceği üzere nüfusların tespit edildiği yılların çoğunda erkek nüfusu fazladır. Yalnızca 1905 yılında kadın nüfusu ve erkek nüfusu birbirine eşittir. Diğer yıllarda da kadın nüfus ve erkek nüfus arasında çok büyük farklar görülmemektedir. Erkeklerin oranının en fazla olduğu yıl 1896 ve 1897 yılları olup, her ikisinde de %53,3'lük bir oran bulunmaktadır.

1883 ve 1905 yılları arasında Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasında büyük dalgalanmalar olmamıştır. Gayrimüslimlerin oranının 1903'te %15,7'den %11,7'ye düştüğü görülmektedir. Ancak bundan yalnızca 3 yıl sonra, 1908 tarihinde gayrimüslim nüfusun iki katından daha fazla yükselerek %23,5'e çıktığını ve Müslüman nüfusun belirtilen tarihler arasında en düşük yılı yaşadığını söyleyebiliriz. Gayrimüslim nüfusun bu artışının veya Müslüman nüfusun bu denli düşüşünün sebebi belirlenememiştir.

2.1.2. Bergama Nüfus Olayları

Değişik yıllarda Bergama'nın nüfus olayları hakkında salnamelerden bilgiler elde edilebilmektedir. 1893 yılında Bergama kazasında 52'si erkek ve 89'u kadın olmak üzere 141 nüfus müceddiden defteri nüfusa kaydolunmuştur⁴¹⁶. Aynı yıl, 675 erkek ve 576 kız olmak üzere 1251 doğum, 568 nikâh, 183 talâk (boşanma), 183 erkek ve 183 kadın olmak üzere 366 vefat, 204 erkek ve 220 kadın olmak üzere 464 tebdili mekân vuku bulmuştur. 1894 yılında zarfında 78'si erkek ve 52'si kadın olmak üzere 130 nüfus müceddiden defter-i nüfusa kaydolunmuştur. Aynı yıl, 1.105 erkek ve 842 kız olmak üzere 1.947 doğum, 1.015 nikâh, 242 talâk, 355 erkek ve 452 kadın olmak üzere 807 vefat vuku bulmuştur⁴¹⁷. 1895 yılına ait Aydın Vilayet Salmesinde yazan bilgiler bir yıl önceki ile aynıdır⁴¹⁸. Bu yelpaze içerisinde en düşük veriler 1896 yılına aittir. Bu yıl 1.169 doğum olayı gerçekleşmiştir. Ölüm sayısı 455, evlenme sayısı 326, boşanma sayısı ise 168'dir. Göç ile ilgili bu yıla dair de bilgi bulunmamaktadır. Sonraki yıllara ait nüfus olayları ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

Tablo 28: Muhtelif Yıllara Göre Bergama'daki Nüfus Olayları

Yıl Hicri/Miladi	Doğum	Ölüm	Evlenme	Boşanma	Göç
1311/1893	1.251	366	568	183	464
1312/1894	1.947	807	1.015	242	-

⁴¹⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a, 14, 1311/1893, ss.163-182

⁴¹⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a, 15, 1312/1894, s. 243

⁴¹⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 16, 1313/1895, s. 220

1313/1895	1.947	807	1.015	242	-
1314/1896	1.169	445	326	168	-

2.1.3. Bergama Nüfus İdaresi

Bergama’da nüfus idaresinin ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda Aydın Vilayet Salnameleri’ni incelediğimizde en eski tarihin 1886 olduğunu görmekteyiz⁴¹⁹.

Muhtelif yıllarda Bergama nüfus memurluğu ve muavinliğini yapanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir⁴²⁰.

Tablo 29: Bergama Nüfus Memurları ve Muavinleri

Görev Yılı	Nüfus Memuru	Muavini
1886	Mehmed Efendi	-
1890	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1891	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1892	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1893	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1894	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1895	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1896	Tahir Efendi	Şerif Efendi
1897	Hasan Efendi	Şerif Efendi
1903	Hasan Efendi	Şerif Efendi
1905	Ali Efendi	Ali Efendi

⁴¹⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 8, 1303/1886, s. 92

⁴²⁰ İsimler ve ait oldukları yıllar Aydın Vilayet Salnamelerinden tespit edilmiştir.

Tablo 30: Cumhuriyet Döneminde Bergama Nüfusunun yıllara Göre Dağılımı⁴²¹

Yıl	Merkez	Toplam Nüfusa oranı%	Köyler	Toplam Nüfusa oranı%	Toplam
1925	-	-	-	-	72.455
1926	-	-	-	-	79.081
1927	13.868	21.6	50.261	78.4	64.129
1928	13.868	19.8	55.931	80.1	69.779
1935	14.837	25.8	42.505	74.2	57.342
1940	14.569	24.2	45.723	75.8	60.292
1943	17.770	-	-	-	17.770
1945	16.351	24.7	49.722	75.3	66.073
1950	16.419	35.0	30.432	65.0	46.851
1955	18.032	27.3	30.616	72.7	48.648
1960	21.689	29.6	51.430	70.4	73.119
1965	24.121	29.2	58.252	70.8	82.373
1970	27.044	31.4	59.125	68.9	86.169
1975	29.700	32.8	60.842	67.2	90.591
1980	34.716	35.8	62.130	64.2	96.846

⁴²¹İzmir İl Yıllığı 1994, İzmir Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Mart 1994, ss.78-79; “İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusları”Türkiye İstatistik Kurumu2000 Genel Nüfus Sayımı Veri Tabanı, ulaşım:<http://www.webcitation.org/6Bu0UyXta>,(07.07.2016); “İlçelere göre il/ilçe merkezi ve belde/köy nüfusu – 2007”, Türkiye İstatistik KurumuAdrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Veri Tabanı, <http://www.webcitation.org/6Bu209gxs>, (07.07.2016); “İlçelere göre il/ilçe merkezi ve belde/köy nüfusu – 2009”, Türkiye İstatistik KurumuAdrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Veri Tabanı, ulaşım: <http://www.webcitation.org/6BuD1h3Ox>,(07.07.2016); “İlçelere göre il/ilçe merkezi ve belde/köy nüfusu – 2012”, Türkiye İstatistik KurumuAdrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Veri Tabanı, ulaşım:<http://www.webcitation.org/6EZxkK12b>,(07.07.2016); İlçelere göre il/ilçe merkezi ve belde/köy nüfusu – 2014”, Türkiye İstatistik KurumuAdrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Veri Tabanı, ulaşım: <http://www.webcitation.org/6XDI2q9rF>, (07.07.2016)

1985	38.849	40.8	56.451	59.2	95.300
1990	42.554	41.9	58.867	58.1	101.421
1997	46.880	49.8	47.142	50.1	94.02
2000	52.173	48.9	54.362	51.0	106.536
2007	58.212	56.7	44.369	43.2	102.581
2009	50.570	50.1	42.232	49.9	100.802
2012	61.406	60.7	39.598	39.3	101.004
2014	-	-	-	-	101.813

İl yıllıklarının ve de Türkiye İstatistik Kurumu’nun verileri ışığında Cumhuriyet döneminde Bergama’nın nüfusunu tabloya döktüğümüzde, 1925-1960 yılları arasında rakamlarda dalgalanmanın söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bu dalgalanmanın sebepleri net şekilde belirlenememiş olsa da bazı ihtimaller üzerinde durulabilir.

Kurtuluş Savaşı sonrası Anadolu topraklarında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu dönemde savaşta verilen büyük kayıpların yanı sıra 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması gereğince Türkiye ve Yunanistan arasında din esasına dayalı olarak zorunlu göç başlatılmıştır. Yani Anadolu’da bulunan Rumlar ile Yunanistan ve adalarda yaşayan Müslümanlar yer değiştirmiştir. Bu mübadiller arasından bir kısmı Bergama’ya yerleştirilerek Rumlardan boşalan emlaklar onlara tahsis edilmiştir. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı sonrası işgaller sonucu yer değiştirmelerle yeri yurdu tahrip olan “emval-i metruke” bulunan yerlere yerleşen mülteciler de bulunmaktaydı⁴²².

1927 yılında yapılan Türkiye’nin ilk nüfus sayımına göre ise Bergama’nın nüfusunun bir önceki yıldan 15.000 kadar daha düşük olduğu fark edilmiştir. Bu dönemde kaza merkezinin nüfusu 13.868, köyler ve bucakların nüfusu ise 50.261 kişidir.

⁴²²Gazet, s. 13

Tabloda görüldüğü gibi 1945-1950’li yıllarda nüfusun büyük oranda düştüğü tespit edilmiştir. Bu dönem II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı ve de erkeklerin büyük oranda silah altına alındığı zamana tekabül eder. Neticede Türkiye’de bu dönem nüfusunun çok fazla artmadığı bilinmektedir. Ancak Bergama’da nüfusun bu denli düşüşünün nedeni tespit edilememiştir. 1950’lerden 60’lara uzanan dönem ise kentsel ve kırsal göçün yaygın bir şekilde görüldüğü yıllardır. Tarımda makineleşmenin yaygınlaştığı, üretim yöntemlerinin değiştiği bu dönemde tarım işçisine duyulan ihtiyaç azalmaya başlamıştır. Bu durum, yaşamını idame ettirmesi gereken köylünün yeni bir işe ihtiyaç duyarak kitleler halinde kentlere yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Yurt içinde gerçekleşen bu göçlerin yanı sıra, Batı Avrupa ülkelerine de göçler yapıldığı bilinmektedir. II. Dünya Savaşı’nın ardından ekonomik kalkınma ile şekillenmeye çalışan Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa gibi Avrupa ülkeleri yurt dışından iş gücüne ihtiyaç duyarak işçi temin etmeye başlamıştır. Batı Avrupa ülkeleri arasında yaşanan bu iş gücü eksikliğini gideren ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Bu bağlamda Bergama’da yaşanan nüfustaki düşüşler de bir ihtimal göç eylemleri ile açıklanabilir. 1927-1955 yılları arasında köylerdeki nüfusun da peyderpey azaldığı tespit edilmiştir. 1955-1980 yılları arasında ise köy nüfusu bir miktar yükselme gösterse de sonraki yıllarda yeniden bir düşüş söz konusu olmuştur. Bu durum köyden kente göçün bir göstergesi olabilir.

Gene olarak değerlendirildiğinde ise 1945 sonrası Bergama kaza nüfusunun kademeli bir şekilde nüfusun arttığı görülmektedir. Köyler ve bucaklar ile birlikte 2000 yılında en yüksek sayıya ulaşan nüfus, 106.536 kişiden oluşmaktadır. Son sayımın yapıldığı 2014 yılında ise 101.813 kişi kayda geçirilmiştir.

2.1.4. Bergama Nahiyyelerinde Nüfus

1879/1880 tarihinden itibaren nahiye müdürlüklerine sahip olan Bergama’nın, Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Kozak, Çandarlı, Dikili, Ayazmend ve Kilise (Kiliseköy) olmak üzere yedi tane nahiyesi bulunduğundan “İdari Taksimat” bölümü “Nahiye Müdürlükleri” başlığı altında bahsetmiştik. Bu yerleşim birimleri, belirtilen tarihten önce ya birer köy veya büyüklüğüne göre birer kaza konumundaydı. 1840 yılına ait Bergama temettuat defterlerini incelediğimizde Nevahi-i Bergama ile ilgili bilgilerin de bu defterlerde yer aldığını⁴²³, ancak aynı yıllarda Bergama ve Nevahi-i

⁴²³BOA.ML.TMT.VRD.d.1585

Bergama gibi bir kaza olan Ilıca-i Bergama'ya aynı temettuat defterlerinde yer verilmediğini fark ediyoruz. Ilıca-i Bergama'nın neden bu defterlerde yer almadığı ile ilgili bir fikir yürütmemiz gerekir ise, 1840 yılında ilk örnekleri gerçekleştirilen temettuat sayımlarının az sayıda yapılması ve Ilıca-i Bergama'ya bu sayımda yer verilmemiş olması ihtimallerden biridir. Diğerisi ise, Bergama'ya ait on iki adet temettuat defterlerinde yer yer sayfa eksikliklerinin bulunması ve Ilıca-i Bergama'ya ait bölümlerin bu eksik sayfalara denk gelmiş olma olasılığıdır.

Bugün İzmir'in Kınık ilçesinin bir mahallesi olan Poyracık, 1840 yılında Nevahi-i Bergama'nın kaza merkezi olarak belirtilmiştir. Kaza merkezi'nin kuzeyinde Nefs-i Bergama, batısında Soma, güneyinde Ilıca-i Bergama bulunmaktadır⁴²⁴. Hatunili de Nevahi-i Bergama içerisinde bir mahallât yani birkaç mahalleden oluşan yerleşim birimi olarak gösterilmektedir. Kınık ise bu yıllarda Bergama'ya bağlı bir kasaba durumundadır. Kınık, bu dönemde Bergama'ya bağlı görünmesine rağmen belge takibi yaptığımızda, Nevahi-i Bergama Kazası'nın veya nahiye olduğu dönemde Nevahi-i Bergama Nahiyesi'nin merkezi olma görevini Poyracık ile paylaşmaktadır. Bu duruma şöyle bir açıklık getirilebilir; Poyracık, Hatunili ve Kınık aslında aynı bölgeyi yani Nevahi-i Bergama'yı anlatmaktadır. Bu sebep ile bu üç yerleşim biriminin Nevahi-i Bergama bünyesinde anlatılması daha doğru görünmektedir.

Bunların dışında, Nevahi-i Bergama, temettuat defterlerinde bir kaza olarak belirtilmiş olmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde Bergama'nın bir nahiyesi olacağından, bu bilgilerin de nahiye ile alakalı başlıklar altında verilmesi uygun görülmüştür. Defterde tıpkı Bergama gibi Nevahi-i Bergama'nın da tarım, hayvancılık, mülkiyet ve dolaylı olarak nüfusuna dair bilgileri yer almaktadır.

Temettuat defterlerine göre Nevahi-i Bergama'nın nüfusundan bahsetmek gerekirse Poyracık 740, Hatunili 620, Kınık ise 2.060 kişiden meydana gelmektedir. Toplam nüfus ise 3.420'dir.

Poyracık: Müslüman nüfustan oluşan bu yerleşim birimi, aşağı mahalle ve sehren geriye kalanlar olarak kayda geçilmiştir. Aşağı mahallede toplam 148 hane

⁴²⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 567

bulunmaktadır. Bu hanelerden 21'i dul hatunlar olarak kaydedilmiştir. Geriye kalanların sayısı ise 5'tir. Nüfusa katkısı yaklaşık olarak 666 kişidir.

Hatunili: Hacı Musalar Mahallesi ve Bakiye-i Mahalle Hatunili olarak deftere kaydedilmiştir. Burada da Müslümanlar ikamet etmektedir. Hacı Musalar Mahallesi 81 haneye sahiptir. Geriye kalan hane sayısı 43'tür. Bunlardan 9'u dul hatun olarak belirtilmiştir. Hatunili'nde toplam hane sayısı 124 ve nüfusu 558'dir.

Kınık: Mahalle ismi olarak yalnızca "Yukarı Mahalle" belirtilmiştir. Kınık Kasabası, Poyracık ve Hatunili'ne göre daha heterojen bir görünüme sahiptir. Burası Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusu bir arada bulundurur. 201'i Müslüman olan hanenin 15'i, 121'i Rum hanenin 7'si, 90'ı Ermeni hanenin 10'u kadınlar üzerine kayıtlıdır. 905'i Müslim, 950'si gayrimüslim olan kasabanın toplam nüfusu 1.855'tir ve bünyesinde en fazla nüfusu Kınık barındırır.

Tablo 31: Bergama Temettuat Defterleri'ne Göre Nevahi-i Bergama Kazası 1840 Yılı Tahmini Nüfusu

Yerleşim Adı	Müslim Hane	Gayr-i Müslim Hane		Müslim Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus		Toplam
		Ermeni	Rum		Ermeni	Rum	
Poyracık	148	-	-	666	-	-	-
Hatunili	124	-	-	558	-	-	-
Kınık	201	90	121	905	405	545	950
TOPLAM	468	90	121	2.129	405	545	950

Aydın Vilayet Salnamelerine göre Nevahi-i Bergama'nın muhtelif yıllarda nüfusun dağılımını incelediğimizde nüfusun kademeli olarak her yıl artış gösterdiğini görmekteyiz. 1889 tarihinde 14.046 kişilik nüfusun 12.220'si Müslim, 1.826'sı gayrimüslimdir. 1896 tarihinde 15.550 kişilik nüfusun 13.006'sı Müslim, 2.544'ü gayrimüslimdir. 1889-1896 tarihleri arasında nahiyelerin köyleri ile birlikte nüfusları verilmiştir.

Tablo 32: Aydın Vilayet Salnamesine Göre Nevahi-i Bergama Nahiyesi Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1305/1889	Müslim	6.222	5.998	12.220
	Rum	668	705	1.373
	Ermeni	220	233	453
1308/1891	-	7.110	7.036	14.146
1311/1893	Müslim	6.269	5.973	12.242
	Rum	957	945	1.906
	Ermeni	260	268	528
1312/1894	Müslim	6.445	6.116	12.561
	Rum	1.033	1.005	2.038
	Ermeni	190	316	506
1314/1896	Müslim	6.666	6.340	13.006
	Rum	1.033	1.005	2.038
	Ermeni	190	316	506

Salnamelerde, 1897 yılından itibaren nahiyelerin merkezlerinin nüfus bilgilerine rastlıyoruz. Ayrıca Gayrimüslim nüfus hakkında da herhangi bir bilgi verilmediğini görmekteyiz.

Tablo 33: Yıllara Göre Nevahi-i Bergama Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	669	2.541	-	2.541
1316/1898	692	2.968	-	2.968
1317/1899	692	2.988	-	2.988
1320/1902	692	2.988	-	2.988

1897 yılında Nevahi-i Bergama Nahiyesi'nde 669 hane var iken 1898 yılında bu sayının 692'ye çıktığı ve 1902'ye kadar sabit kaldığı gözlemlenmektedir. Ancak nüfus artmaya devam ederek 1897 yılında 2.541 iken nüfus 1902'de 2.988 kişiye yükselmiştir. Gayrimüslim nüfus ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Nevahi-i Bergama'nın değişen nüfus olaylarını incelediğimizde 1893 yılında 90'ı erkek ve 85'i kız olmak üzere 175 doğum, 150nikâh, 45 talak (boşanma), 35

erkek ve 47 kadın olmak üzere 82 vefat ve 70 tebdili mekân vuku bulmuştur⁴²⁵. 1894 yılında ise nahiye-i mezkurede 324 erkek ve 270 kız olmak üzere 594 doğum, 268 nikâh, 69 talâk, 110 erkek ve 124kadın olmak üzere 234 vefat vuku bulmuştur⁴²⁶.

Bugün yine Bergama'ya bağlı bir bucak olan Ilıca-i Bergama'nın şimdiki adı Turanlı'dır. Termal su bakımından zengin olduğu için Osmanlı döneminde bu isimle anılmıştır. Ayrıca bu bölge yaylak ve kışlak özelliğine sahip olduğundan konargöçer aşiretlerin obası konumundadır⁴²⁷.

Ilıca-i Bergama Nahiyesi nüfus durumunu incelememiz gerekir ise Aydın Vilayet Salnameleri'nden tespit edilen verilere göre Ilıca-i Bergama'nın Nevahi-i Bergama'dan sonra nüfus bakımından en büyük nahiye olduğu söylenebilir.

1889 yılında Ilıca-i Bergama'da köyleri de dâhil olmak üzere 8.921 kişi yaşamaktadır. 1891 yılında milleti belirtilmeksizin 4.196'sı erkek, 4.721'i erkek olmak üzere 8.917 kişi kaydedilmiştir.

Tablo 34: Yıllara Göre Ilıca-i Bergama Nahiyesi Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1305/1889	Müslim	4.607	4.114	8.721
	Rum	114	86	200
1308/1891	-	4.196	4.721	8.917
1311/1893	Müslim	4.570	4.183	8.753
	Rum	124	193	317
1312/1894	Müslim	4.706	4.302	9.008
	Rum	124	193	317
1314/1896	Müslim	5.135	4.830	9.969
	Rum	124	193	317

1896 tarihinde Ilıca-i Bergama'nın nüfusu 10.286 kişiye yükselmiştir. Bu nüfusun 5.259'u erkek, 5.023'ü kadındır. Bu tarihte Ilıca-i Bergama'da 317 Rum tebaa yaşamaktadır.

1897-1907 yılları arasında Ilıca merkezinde hane sayısının değişmediği, zaten az sayıda olan nüfusun ise küçük miktarda arttığı gözlenmiştir. Verilere göre nahiye

⁴²⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 176

⁴²⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 15, 1312/1894, s. 254

⁴²⁷ Eriş, *Madra'dan Bergama'ya Bakmak Öteki Bergama Ilıca-i Bergama Turanlı Tarihi Göçbeyli Kültürü*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Bergama 1997, ss. 22-23

merkezinde bu denli düşük nüfusun barınıyor olması bize salnamede bir hata olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 35: Yıllara Göre Ilıca-i Bergama Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	45	135	45	180
1316/1898	45	159	45	204
1317/1899	45	200	85	285
1320/1902	45	-	200	275

1893 yılı verilerine göre Nahiye-i Ilıca'da 55 erkek ve 87 kadın olmak üzere 142 kişi yeni kayıtlıdır. Ayrıca bu senede 70'i erkek ve 57'si kız olmak üzere 128 doğum gerçekleşmiştir. Bunun dışında, 150 nikâh, 183 boşanma mevzubahistir. Boşanmanın bu denli yüksek oluşu ise dikkat çekicidir. Yine aynı yıl 50 erkek ve 75 kadın olmak üzere 125 kişi vefat etmiştir. 30 kişi ise yer değişikliği yapmıştır⁴²⁸.

Bugün Dikili'nin bir mahallesi durumunda olan Çandarlı, Bergama'nın güneyinde olup kuzeyinde Dikili, doğusunda Kiliseköy, güneyinde Çandarlı Körfezi, batısında Midilli Boğazı'nın çıkış yeri vardır. 1893 yılında nahiye 15 köy bağlıdır. Merkezi nahiye İzmir'e 50 mil mesafede ve Çandarlı Körfezi'nin kuzey sahilinde 38 derece 3 dakika kuzey paraleli ve 24 derece 33 dakika doğu meridyenindedir⁴²⁹.

Tablo 36: Yıllara Göre Çandarlı Nahiyesi Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1305/1889	Müslim	1.766	1.573	3.339
	Rum	366	315	681
1308/1891	-	2.132	1.888	4.020
	Müslim	1.743	1.666	3.409

⁴²⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 177

⁴²⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 174

1311/1893	Rum	534	502	1.036
1312/1894	Müslim	1.756	1.680	3.436
	Rum	534	502	1.036
1314/1896	Müslim	1.797	1.716	3.513
	Rum	534	502	1.036

Tabloda görüleceği üzere köyler de dâhil olmak üzere nüfusun en fazla olduğu yıl 1896 tarihine aittir. Bu tarihte Çandarlı Nahiyesi nüfusu 4.549 kişiden meydana gelmektedir. Ancak dikkat edilir ise Rum nüfus verilerinin 1893 yılından beri değişmemiş olduğu görülmektedir. Bu durum, onların sonraki yıllarda sayılmayarak eski verilerin tekrarlandığının göstergesidir. Bu sebep ile 1893-1896 yıllarına ait sayım sonuçlarının hatalı olabilme ihtimali yüksektir.

Yukarıda bahsedilen durum yalnızca nahiye merkezlerinin sayılmaya başlandığı 1897 yılından sonra da görülmektedir. 1897 yılında 1.881 kişiden oluşan nüfus 1898-1902 yılları arasında değişmeyerek 1.915 kişi olarak kayda geçmiştir.

Tablo 37: Yıllara Göre Çandarlı Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	464	1.107	664	1.881
1316/1898	424	1.092	823	1.915
1317/1899	464	1.092	823	1.915
1320/1902	464	1.093	823	1.915

Çandarlı Nahiyesi'nin nüfus olaylarından biraz bahsetmemiz gerekir ise;1893 senesi zarfında 10'u erkek ve 11'i kız olmak üzere 21 doğum gerçekleşmiştir. 86 kişi evlenmiş, 9 kişi ise boşanmıştır. Yine aynı yıl 23 erkek ve 27kadın olmak üzere 50 kişi vefat etmiş, 43 erkek ve 43kadın olmak üzere 86 tebdili mekân vuku bulmuştur⁴³⁰.

⁴³⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 174

Fıstık çamları ile kaplı olan Kozak Yaylası, adını bu ağaçlarının üzerinde bulunan kozalaklardan almıştır⁴³¹. 1893 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi bilgilerine göre burası Bergama kasabasının kuzeyinde olup, kuzeyinde Karesi sancağı, güneyinde Bergama ve Dikili, batısında Ayazmend Nahiyesi vardır. Nahiye aynı yıl toplam 19 köye sahiptir⁴³².

Kozak Nahiyesi'nin şimdiye kadar incelediğimiz nahiyelere göre farkı Rum nüfus barındırmıyor olmasıdır. Bunun sebebi ise bir yayla olan Kozak'ın daha çok Yörük aşiretleri tarafından yerleşmek için tercih edilmesidir. Bugün Kozak Yaylası'nda, Karaveliler, Kıranlı, Çamavlu, Güneşli (Tekke), Terzihaliller, Hacıhamzalar vb. adlarda 15 köy mevcuttur. Bu köyler, Osmanlı döneminde buralara iskân edilen konar-göçer aşiretlerin bölgeye yerleşmeleri ile bu adları almıştır.

Tablo 38: Yıllara Göre Kozak Nahiyesi Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1305/1889	Müslim	2.583	2.525	5.108
1308/1891	-	2.525	2.583	5.108
1311/1893	Müslim	2.900	2.800	4.700
1312/1894	Müslim	2.916	2.813	5.729
1314/1896	Müslim	3.068	2.974	6.032

1889 tarihinde 5.108 olan nüfus kademeli bir şekilde artarak 1896 yılında 6.032 kişi olmuştur. Genellikle kadın ve erkek nüfus arasında 100 kişi kadar bir fark bulunmaktadır. Erkek sayısı daima kadın sayısından fazla olmuştur. Ancak 1891 yılına ait verilen sayım bilgilerinde kadın nüfus erkek nüfustan fazla görünmektedir. 1891 yılı verileri 1889 yılı ile aynı fakat cinsiyet sayıları diğer yıla göre ters bir şekilde verilmiştir. Bunun nedeni ise o yıl sayım gerçekleşmemesi ve eski sayımın salnameye hatalı olarak kaydedilmesi şeklinde düşünülebilir.

Kozak merkezinde 1897-1902 yılları arasında hane sayısının değişmediğini görmekteyiz. Buna karşın 1897'de 445 kişi olan nüfus 1902'de %35 artarak 1.280'e ulaşmıştır.

⁴³¹“Kozak Adı” Adatepe Köyü Kaz Dağı Kozak Yaylası, Ulaşım: <http://www.adatepekoyu.com/kozakyaylasi.html> (10.09.2016)

⁴³²Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a, 14, ss.180-181

Tablo 39: Yıllara Göre Kozak Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	227	445	-	445
1316/1898	227	1.241	-	1.241
1317/1899	227	1.280	-	1.280
1320/1902	227	1.280	-	1.280

Kozak Nahiyesi'nin 1893 senesi doğum, ölüm, göç vb. nüfus olaylarını incelediğimizde şu sayısal veriler elde edilmiştir: 250'si erkek ve 230'u kız olmak üzere 480 çocuk dünyaya gelmiştir. Bu yıl 250 nikâh, 50 talâk gerçekleşmiştir. Bunların dışında 45 erkek ve 70 kadın olmak üzere 115 kişi vefat etmiş ve 50 tebdili mekân vuku bulmuştur⁴³³.

Ayazmend (Altınova) Nahiyesi, Bergama kasabasının kuzey-batısında olup, kuzeyinde Ayvalık Kazası, güneyinde Dikili Nahiyesi, doğusunda Kozak Nahiyesi, batısında Midilli Boğazı bulunmaktadır.

Nahiye nüfusu 1889 yılında 2.166'sı erkek, 1.986'sı kadın olmak üzere 4.152 kişiden meydana gelmektedir. 1889 yılında Müslim ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı belirtilmişken daha sonraki yıllarda yalnızca kadın ve erkek nüfus şeklinde ayrıma gidilmiştir. Nüfusun en yüksek olduğu yıl 1896 tarihine aittir.

Tablo 40: Yıllara Göre Ayazmend (Altınova) Nahiyesi Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1305/1889	Müslim	2.102	1.924	4.026
	Rum	64	62	126
1308/1891	-	1.986	2.166	4.152
1311/1893	Müslim	2.333	2.340	4.524
	Rum			149
1312/1894	Müslim	2.333	2.240	4.424
	Rum			149
1314/1896	Müslim	2.506	2.426	4.783
	Rum			149

⁴³³ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a, 14, 1311/1893, ss. 180-181

Nahiye merkezi nüfusuna baktığımızda hane sayısının değişmediğini görmekteyiz. 1897 yılında 1.491 olan nüfus ise 1898 yılında 2.051'e yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda ise yeni nüfus kaydının tutulmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 41: Yıllara Göre Ayazmend Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	380	1.342	149	1.491
1316/1898	380	1.860	191	2.051
1317/1899	380	1.860	191	2.051
1320/1902	380	1.860	191	2.051

Nahiye-i mezkurede 1893 senesinde 60'ı erkek ve 90'ı kız olmak üzere 150 doğum, 180 nikâh, 30 boşanma, 75 erkek ve 80 kadın olmak üzere 155 vefat ve 50 tebdili mekân vuku bulmuştur⁴³⁴.

Dikili Nahiyesi, Bergama Kazası'nın batısında yer almaktadır. Kuzeyinde Ayazmend ve Kozak, güneyinde Çandarlı, doğusunda Bergama, batısında Midilli boğazı bulunmaktadır. Merkezi nahiye İzmir'e 54 mil mesafede Bergama'ya 2.5 saat, Midilli karşısında 39 derece 7 dakika kuzey paraleli ve 24 derece 32 dakika doğu meridyenindedir. Şehir 1889'da 2.306'sı erkek ve 1.971'i kadın olmak üzere toplam 4.277 kişilik nüfusa sahiptir. 1891'de 3.277'ye düşen nüfus 1893'de 4.674'e, 1896'da 4.799'a yükselmiştir.

Tablo 42: Yıllara Göre Dikili Nahiyesi Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1305/1889	Müslim	1.606	1.370	2.976
	Rum	700	601	1.301
1308/1891	-	1.971	1.306	3.277
1311/1893	Müslim	1.531	1.461	2.992
	Rum	885	764	1.649

⁴³⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a, 14, 1311/1893, s. 179

1312/1894	Müslim	1.549	1.476	3.025
	Rum	885	864	1.649
1314/1896	Müslim	1.656	1.494	3.150
	Rum	885	764	1.649

1897’de 445 olan hane sayısı 1898 yılında 362’ye düşmüştür. Ancak bu duruma rağmen nüfusta artış görülmektedir. Mezkûr nahiyede 1902 yılında 463 hane, 2.059 kişi kayıtlıdır.

Tablo 43: Yıllara Göre Dikili Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	445	468	1.214	1.681
1316/1898	362	495	1.464	1.926
1317/1899	462	495	1.564	2.059
1320/1902	463	495	1.564	2.059

Dikili Nahiyesi’nde 1893 senesinde 41’i erkek ve 50’si kız olmak üzere 91 doğum, 34 nikâh, 10 talâk, 12 erkek ve 12 kadın olmak üzere 24 vefat, 17 erkek ve 15 kadın olmak üzere 34 tebdili mekân vuku bulmuştur⁴³⁵.

Kilise veya Kiliseköy Nahiyesi Bergama merkezinde yer aldığından salnamelerde bu nahiye ile ilgili “Nefs-i Bergama’nın bir kısmı olup ahvali sairesi Bergama gibidir” denilerek detaylı bilgi vermeye gerek görülmemiştir⁴³⁶. Adı Zeytindağ olarak değiştirilen Kiliseköy, bugün yine Bergama’ya bağlı bir belediyedir.

1891 yılında 3.277 olan nüfusun milleti belirtilmemiştir. 1893 yılında 4.232’ye yükselen bu sayının 3.791’i Müslim, 441’i gayrimüslimdir. 1894 yılında Müslümanların sayısı 3.825 iken gayrimüslimlerin sayısı 506’dır. 1896 yılında gayrimüslim sayısı değişmemiş, Müslümanların sayısı 3.917’ye yükselmiştir. Nahiye merkezinin nüfusu 1897’de 1.085 kişi, daha sonraki yıllarda ise 1.196 kişi olarak kaydedilmiştir.

⁴³⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 14, 1311/1893, s. 168

⁴³⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 14, 1311/1893, s. 182

Tablo 44: Yıllara Göre Kiliseköy Nahiyesi Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
1308/1891	-	1.971	1.306	3.277
1311/1893	Müslim	1.878	1.913	3.791
	Rum	153	288	441
1312/1894	Müslim	1.897	1.928	3.825
	Rum	190	316	506
1314/1896	Müslim	1.945	1.972	3.917
	Rum	190	316	506

Tablo 45: Yıllara Göre Kiliseköy Nahiyesi Merkezinin Nüfusu

Yıllar Hicri/Miladi	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1315/1897	240	610	475	1.085
1316/1898	240	807	389	1.196
1317/1899	240	807	389	1.196
1320/1902	140	807	389	1.196

2.1.5. Köylerin Nüfusu

Köy, Bergama’da incelediğimiz dönemde muhtarlık ile yönetilen birimdir. 1840 tarihinde kaydedilen temettuatlara göre Bergama’da 28 köy bulunmaktadır. Ancak bu sayı Aydın Vilayet Salnamesi’ndeki bilgiler ile karşılaştırıldığında aradaki büyük fark göze çarpmaktadır⁴³⁷. 1840 ve 1891 yıllarını gösteren tablolar incelenip karşılaştırıldığında Temettuat kayıtları ile Aydın Vilayet Salnamesi’ndeki verilerin birbiri ile örtüşen kısımlarının bulunmasının yanı sıra, temettuat kayıtlarında yer verilmeyen veyahut çeşitli sebepler ile temettuat defterlerindeki problemlerden kaynaklanan eksikliklerden ötürü defterde mevcut olmayan köy isimlerine, nizami

⁴³⁷ Temettuatlarda verilen köy sayısındaki eksikliği, incelediğimiz yıl aralığından önceki dönemlere ait defterleri incelediğimizde daha net bir şekilde gözlemleyebiliriz. Nitekim 1573 tarihli mufassal defterinde Padişah hassına tabi 32 köy (3 boş), 18 mezraa, 9 çiftlik kayıtlıdır. Şehzade ve defterdar hassı olarak 8 köy (2 boş), 9 mezraa, 5 çiftlik bulunmaktadır. Gelirleri zeamet ve tımara tahsis edilen 93 köy(20 boş), 28 mezraa, 51 çiftlik mevcuttur. Bütün bunlardan kazada toplam 133 köy, 55 mezraa, 63 çiftlik bulunduğu yerleşim merkezlerinin Bergama’da 25, Nevahi-i Bergama’da ise 95 olmak üzere 119 olduğu görülmektedir. Klasik dönem Bergama köyleri ve kır iskânı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Günay, XV. ve XVI. yy’da Bergama, s. 153

bir şekilde Aydın Vilayet Salnamelerinde yer verildiği görülmektedir. 1891 tarihli salnamede, Bergama ve nahiyelerine bağlı 170 adet köy kaydedilmiştir.

Temettuat kayıtlarına göre Nefs-i Bergama'ya tabi olan yalnızca Bölcek, Sarıcalar ve Göçbeyli, Aşağıkırklar köyleri bulunmaktadır⁴³⁸. Geriye kalan köylerin tamamı Nevahi-i Bergama'ya aittir. 1891 yılında da adı geçen bu dört köy, nahiyelere değil yine Bergama'ya bağlıdır.

Bergama köylerinin adları incelendiğinde bunlar, Türkçe olanlar ve de eski iskân yerlerinin yerine kurulmuş olanlar şeklinde kabaca iki başlık altında toplanabilir. Bergama Kazası'na tabi köy isimlerine dikkat edildiğinde Türkmen aşiret ve cemaat isimleri taşıdıkları görülmektedir. Özellikle boy-oymak aşiret ve şahıs adı taşıyan iskân merkezleri mevcuttur⁴³⁹. Bunlardan aitlik-sahiplik eki olan -li, -lı, -lu, lü veya -lar, -ler gibi ekler ile biten köy adları arasında Kocaömerli, Hamzahocalı, Karahıdırlı, Göçbeyli, Sucahlı, Yabanlı, Kıldonlu, Avretlü, Âşıklar, Bağcılar, Uşaklar, Aşağıkırklar, Karakeçiler, Araplar gibi örnekler mevcuttur. Bulunduğu mevki özelliklerini barındıran isimlere sahip iskân yerlerinden birkaçı ise Kaleardı, Çayıralanı, Küçükkaya, Ilıca, Bademalanı, Çam, Narlıdere, Karadere, Yalnızev, Yalnızdam, Deliktaş, Eğrigöl, Hisar, Kocaoba, Çamtepe, Dere, Kızılçukur, Bulutçeşme, Yaylacık, Dibekderesi, Karakuyu'dur.

Bergama'da yerleşim yerlerine orada yaygın meslek grubu veya kurucusu sayılan kimsenin adına ithafen de isimler verildiği görülmektedir. Bu isimler arasında Soğancı⁴⁴⁰, Yağcıbedircanoğlu, Terzihaliller, İsmailler, Salihler, Hasanağa, Muhacirosmaniye, Muhacirhamidiye, Muhacirsultaniye, Kilimalanı, Katıralanı, Demircideresi, Değirmenli, Tahtacı köylerinin isimleri sayılabilir.

⁴³⁸BOA.MLV.VRD.TMT.1579; BOA.MLV.VRD.TMT.1581

⁴³⁹Günay, 157

⁴⁴⁰Temettuatlardaki adı Soğancı iken Aydın Vilayet Salnamelerinde ve bugünkü adı Sağancı şeklindedir.

Tablo 46: Bergama Temettuat Defterleri'ne Göre Bergama Köyleri'nin 1840 Yılı Tahmini Nüfusu

Köy Adı	Müslim Hane	Gayr-i Müslim Hane		Müslim Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus		Toplam
		Ermeni	Rum		Ermeni	Rum	
Bölcek	45	-	3	203	-	14	217
Sarıcalar	60	-	-	270	-	-	270
Göçbeyli	106	-	2	477	-	9	486
Çan	42	-	-	189	-	-	189
Uşaklar	49	-	-	221	-	-	221
Avretlü	38	-	-	171	-	-	171
Bademalanı	32	-	-	144	-	-	144
Aşağıkırklar	26	-	7	117	-	32	149
Soğancı	-	-	55	-	-	248	248
Çam	41	-	-	185	-	-	185
Küçükkaya	19	-	-	86	-	-	86
Ilıca	35	-	-	158	-	-	158
Bağcılar	9	-	-	40	-	-	40
Cumalı	54	-	-	243	-	-	243
Kocaömerli	34	-	-	153	-	-	153
Işıklar	15	-	-	67	-	-	67
Dündarlı	26	-	-	117	-	-	117
Korkaburun	9	-	-	41	-	-	41
Mandır	7	-	-	32	-	-	32
Hamzahocalı	43	-	-	194	-	-	194
Köseler	40	-	-	180	-	-	180
Günler	68	-	-	306	-	-	306
Kebirbaba	27	-	-	122	-	-	122
Karahıdırlı	55	-	-	248	-	-	248
Armağanlar	94	-	-	423	-	-	423

Esenli	17	-	-	77	-	-	77
Örenli	63	-	-	283	-	-	283
Tekkederesi	41	-	-	185	-	-	185
TOPLAM	1.095	-	67	5.235	-	303	5.538

Bergama köylerinin nüfusunu öğrenebilmek amacıyla temettuat defterlerini incelediğimizde, yukarıdaki tabloda yer alan verileri elde ediyoruz. Elimizdeki bilgiler doğrultusunda 1840 yılı Bergama köylerinin tahmini nüfusu 5.538'dir. Bu nüfusun 5.235'i Müslümanlardan meydana gelirken 303'ünü gayrimüslimlerden Rum tebaa oluşturmaktadır. Köylerde Ermeni veya Yahudi nüfusa rastlanmamıştır. Ermeni nüfus daha çok Nevahi-i Bergama Kazası'nda toplanmışken Yahudiler temettuat defterinde yer almadığından onların nüfusu ile ilgili bilgiye maalesef yer verilememiştir. 28 köyden yalnızca Soğancı Karye'sinin tamamı Rumlardan oluşmaktadır. Toplam 55 haneden oluşan köyün nüfusu yaklaşık 248'dir. Soğancı Karyesi dışındaki karyelerde dini bir birliktelikten söz edilse de azınlık durumundaki Rum ve Ermeni toplulukların yani Hristiyan nüfusun varlığı bilinmektedir. Soğancı Karyesi'nden sonra fazla olmamakla beraber Bölcek Karye'sinde 3 hane, Aşağıkırklar Karyesi'nde 7 hane, Göçbeyli Karyesi'nde ise 2 hane Rum tebaaya aittir. Hepsinin toplam nüfusu yaklaşık 303 olarak hesaplanmıştır. Toplam nüfus içerisinde % 5,5'lik bir yere sahiptir.

Köylerin nüfusa göre sıralaması şöyledir: En kalabalık köy 108 hane ve yaklaşık 486 kişilik nüfusu ile Göçbeyli'ye aittir. Daha sonra 94 hane ve 423 kişilik nüfusu ile Armağanlar Köyü gelmektedir. Bundan sonraki sıralama; Günler; hane 68 nüfus 306, Örenli; hane sayısı 283, nüfus 315, Sarıcalar; hane 60, nüfus 270, Karahıdırlı; hane 55, nüfus 248, Soğancı; hane 55, nüfus 248, Cumalı; hane 54 nüfus 243, Uşaklar; hane 49 nüfus 221, Bölcek; hane 45, nüfus 217, Hamzahocalı; hane 43 nüfus 194, Çan; hane 42, nüfus 189, Çam; hane 41, nüfus 185, Tekkederesi; hane 41, nüfus 185, Köseler; hane 40, nüfus 180, Avretlü; hane 38, nüfus 171, Ilıca hane 35 nüfus 158, Kocaömerli; hane 34, nüfus 153, Aşağıkırklar; hane 33, nüfus 117, Bademalanı; hane 32, nüfus 144, Kebirbaba; hane 27, nüfus 122, Dünderli; hane 26 nüfus 117, Küçükaya; hane 19, nüfus 86, Esenli; hane 17, nüfus 77, Işıklar; hane 15, nüfus 67, Korkaburun; hane 9, nüfus 41, Bağcılar; hane 9 nüfus 40, Mandır; hane

7, nüfus 32'dir. Yaklaşık 486 kişi ile Göçbeyli Köyü'nün tüm köyler içindeki nüfus ortalaması % 8,8'dir. En az nüfusa sahip olan Mandır Köyü'nün ise ortalaması % 0,6'dır.

Kadınlar üzerine kayıtlı hane sayısı Bergama merkezindeki kadar çok değildir. Ancak mahallelerde olduğu gibi köylerde de kadınlar her kaydın sonunda dul hatunlar kategorisinde belirtilmiştir. Buna göre Bergama köylerinde 90 hane kadınlar üzerine kayıtlıdır. Bu kadınlardan Müslüman hane sahiplerinin sayısı 85 iken gayrimüslim hane sahibi kadın sayısı 5'tir. Kadınların sahip olduğu hane sayısı toplam hane içinde % 7,8'lik bir yere sahiptir.

1891 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde verilen bilgiler ışığında Bergama Kazası'nda toplamda 170 köy mevcuttur. Bu köylerin merkeze ait kısmı ise 22'dir. Köyler arasında en kalabalık olanı 989 kişi ile Göçbeyli'dir. Tabloda görüleceği üzere köylerin tamamında toplam 4.735 kişi yaşamaktadır. Hane başına düşen kişi sayısı ise yaklaşık 4'tür.

1891 yılında Nevahi-i Bergama'ya bağlı köylerin sayısı Nefs-i Bergama'ya bağlı köylerden daha fazladır. 36 köye sahip olan Nevahi-i Bergama'nın nüfusu 8.487 kişidir. En kalabalık köyü ise 868 kişilik nüfusu ile Babakebir Köyü'dür. Hane başına düşen kişi sayısı ise yaklaşık 4,4'tür.

Nevahi-i Bergama Nahiyesi'nde olduğu gibi Ilıca-i Bergama Nahiyesi'ne bağlı köy sayısı da 36'dır. 160 hanede 848 kişinin yaşadığı Çamoba Köyü en kalabalık köydür. Ilıca-i Bergama'ya bağlı 36 köyün toplam nüfusu ise 9.792 kişidir. Ilıca-i Bergama'ya bağlı köyler diğer nahiyelerin köy nüfusuna nazaran daha fazla kişiyi barındırır. Hane başına düşen kişi sayısı yaklaşık 5'tir.

Kozak Nahiyesi'ne bağlı 18 köyün hemen hemen tamamında konar-göçer aşiretler yaşamaktadır. Ayvazlar, Göbeller, Tıfillar, Karadiller, Terzihaliller, Hacıhamzalar gibi aşiret isimlerinin aynı zamanda köy adı olarak da yaşatılmakta olduğunu görmekteyiz. Bu köylerde 970 hanede 4.398 kişi yaşamaktadır. Hane başına 4,5 kişi düşmektedir.

1891 yılında diğer nahiyelere bağlı köylerin durumu da şu şekildedir: Ayazmend Nahiyesi'ne bağlı toplam 16 köy bulunmaktadır. 653 hanede yaşayan kişi sayısı 2.888'dir ve hane başına yaklaşık 4,4 kişi düşmektedir. Benzer şekilde Dikili

Nahiyesi'ne bağı 16 köy bulunmaktadır. 751 hanede yaşayan kişi sayısı toplam 3.379'dur. Çandarlı Nahiyesi'ne bağı 14 köyde yer alan 569 hanede 2.254 kişi yaşamaktadır. Aynı şekilde Kilise Nahiyesi'ne bağı 14 köyde 647 hane 2.812 kişilik bir nüfusu barındırmaktadır.

Tablo 47: Aydın Vilayet Salnamesine göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Merkezine Bağı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Sazçiftliği	66	15	Tahtacı	187	45
Kalarga	209	60	Kapıkaya	243	50
Aşağıkırklar	262	80	Yağcıbedir - Yanıgöde	154	37
Demirciboğazı	126	38	Yanıgöde - Avunduruk	233	50
Karaçetlemik			Çayıralanı	210	45
Pınar	95	23	Kaleardı		
Narlıdere	114	26	Muhacirhamzalı	94	28
Karadere	247	52	Bölcek	371	100
Yalnızev	145	45	Sarıcalar	417	100
Babasağır	159	42	Göçbeyli	989	238
Yağcıbedircanoğlu	69	13	Yukarıkırklar	345	85
Toplam Hane	1.172				
Toplam Nüfus	4.735				
Hane Başına Düşen Kişi Sayısı	4 Kişi				

Tablo 48: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Nevahi-i Bergama Nahiyesi'ne Bağı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Sağancı	382	110	Bağalanı	53	11
Alacalar	241	58	Akalanıtahtacı	295	48
Esenli	71	14	Değirmenli	86	60
Cumalı	385	85	Kocaömerli	272	60
Çam	210	55	Örtülü	612	137
Tiğelti	226	45	Dağıstan	261	52
Dündarlı	121	23	Babakebir	868	202
Karacaali	99	23	Karateke nam	347	62

			diğer Göcek		
Armağanlar	369	82	Åşıkvıran	93	18
Mısdıklar	174	32	Büyükobacı	162	28
Kodakburnu	79	13	Sucahlı	174	45
Musacalı	159	32	Åşıklar	143	36
Kaşıkcı	158	32	İbrahimoglu	156	40
Yabanlı	211	53	Bademalanı	186	45
Yaylacık	90	14	İnceoğlan	441	90
Yaylalar	70	16	Karasağırlı	377	82
Hamzakocalı	308	70	Çalde	214	45
Çiftlik	137	27	Köseler	257	52
Toplam Hane	1.897				
Toplam Nüfus	8.487				
Hane Başına Düşen Kişi Sayısı	4.4 kişi				

Tablo 49: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası İlca-i Bergama Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Zağnos	180	45	Baklalık	142	21
Ayas	386	75	Çayır diğer abalık deresi	411	80
Muhacirhamidiye	187	42	Urşalardoğan	477	90
Doğancı	205	46	Çaltıkoru	146	23
Paşa	299	75	Kıldonlu	112	25
Oranlı	344	75	Yalnızdam	388	70
Çit	292	75	Yortanlı	126	26
Kıruzlar	492	115	Çamoba	848	160
Ahmedbeyli	187	45	Çaltıkçı	267	60
Alibeyli	485	113	Göçendere	57	8
Dere	254	55	Ürkütler	266	55
Sarıcaoğlu	126	25	Karacalar	135	27
Kıyakabatahtacı	57	12	Tahtacı	232	58
Bölcek	244	75	Karınca	334	55
Kozluca	324	75	Kırcalarbaşı	456	85
Tırmanlar	429	82	Çürükbağlar	165	30
Alhadlı	170	40	Akçengar	159	35
Karalar	230	48	Karakeçiler	180	38

Toplam Hane	1.989
Toplam Nüfus	9.792
Hane Başına Düşen Kişi Sayısı	5 kişi

Tablo 50: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Kozak Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Demircideresi	105	27	Yukarıcuma	104	27
Göbeller	160	42	Kaplan	258	58
Tıfillar	145	34	Tekkederesi	111	27
Hacıhamzalar	102	47	Hisar	179	41
Solaklar	227	52	Bağyüzü	590	135
Ökçeler	199	48	Karadiller	443	105
Aşağıcuma	224	58	Çamhavlu	436	115
Ayvazlar	213	47	Aşağıbey	413	62
Terzihaliller	204	45	Kıranlı	285	59
Toplam Hane	970				
Toplam Nüfus	4.398				
Hane Başına Düşen Kişi Sayısı	4.5 kişi				

Tablo 51: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Ayazmend Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Kemente	151	39	Araplar	260	65
Kansızlar	273	64	Beşiktepe	169	45
Çukuralanı	138	28	Kovakalanı	95	15
Salihler	256	63	Dibekderesi	76	13
Öteberiki	115	26	Ağılderesi	47	7
Çakan	227	48	Kıratlıbeskaya	445	95
Kaberceler	135	38	Muhacirosmaniye	223	55
Bulutçeşme	142	27	Karakuyu	135	25
Toplam Hane	653				
Toplam Nüfus	2.887				
Hane Başına	4.4 kişi				

Düşen Kişi Sayısı	
--------------------------	--

Tablo 52: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Dikili Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
İsmailler	264	58	Çamtepe	113	30
Kabakum	171	47	Bükeller	220	52
Hecriyun	467	100	Yenice	224	50
Muhacirhamidiye	205	55	Kocaoba	309	68
Demirciler	137	25	Samanlık	194	39
Kızılçukur	158	32	Mazılı	181	38
Çağlan	246	48	Bakırdamı	271	55
Karaağaç nebiler	191	49	Arapşehri	28	5
Toplam Hane	751				
Toplam Nüfus	3.379				
Hane Başına Düşen Kişi Sayısı	4.5 kişi				

Tablo 53: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kazası Çandarlı Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Aşağıçaltan	28	13	Deliklitaş	182	45
Çokarı	41	5	Teleskitepesi	151	45
Uzunburun	199	48	Demirtaş	182	43
Hasanağa	146	29	Katıralanı	415	85
Nerdebanlı	119	19	Muhacir sultaniye	74	15
Dörtkarın	13	66	İncenus	472	88
Albedri	126	28	Muhacir hamidiye	106	40
Toplam Hane	569				
Toplam Nüfus	2.254				
Hane başına düşen kişi sayısı	4 kişi				

Tablo 54: Aydın Vilayet Salnamesine Göre 1307/1308 Yılı Bergama Kaza'sı Kilise Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri, Hane sayısı ve Nüfusları

Köyün İsmi	Nüfus	Hane	Köyün İsmi	Nüfus	Hane
Kurfalı	337	80	Kilimalanı	115	25
Boz	241	60	Beşkuyu Bağcedere	111	18
Eğrigöl	238	48	Beşkuyu Örlemeş	112	18
Cevablı	92	22	Çalıbağce	84	13
Aşağışakran	234	82	Sulheler	203	38
Yukarışakran	212	46	Tekcedere	355	82
Tekeccan	113	20	Koyuneli	365	95
Toplam Hane	647				
Toplam Nüfus	2.812				
Hane Başına Düşen kişi Sayısı	4.3				

2.2. BERGAMA'DA AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Osmanlı Devleti yaylak ve kışlaklarda yaşayan göçebe veya yarı göçebe unsurların belirli bir bölgeye yerleştirilmesi maksadıyla bir iskân politikası izlemiştir. Bu politikaya göre amaçlanan şey, yeni fethedilen toprakların Türkleştirilmesi ve boş yerlerin şenlendirilmesi ile o yörede kasaba ve köylerin kurularak ekonomiye canlılık kazandırılmasıdır⁴⁴¹.

Osmanlılarda, ilk kanun metinlerinde Yörük veya konar-göçerlerden bahsedilmez iken XV. yüzyıla ait olanlarda bu taife ile ilgili bazı hükümlere rastlanmaktadır⁴⁴². Mesela yerleşik ahalinin yerlerini terk ederek başka yerlere göç etmeleri kanunnamelerle belirlenmiştir. Bir kimse canı istediği zaman başka bir yere gidemezdi. Bu şekilde yerlerini terk edenler takip edilerek tekrar iade edilmekteydi. Yerlerini terk edip başka bir yere gidenler gittikleri yerde on yıldan fazla kalır ve oranın vergi hanesine kaydedilir ise bulundukları yerden kaldırılamazlardı. Buna

⁴⁴¹Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK., Ankara 1991, s.1

⁴⁴²Halaçoğlu, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650), Cilt 1, TTK., Ankara 2009, s. 17

karşılık bu kişilerden terk ettikleri ekili arazileri için çift bozan resmi alınmaktaydı⁴⁴³.

XVI. yüzyılda Bergama Kazası'nda bulunan yörükân taifesi ile ilgili olarak, 1521-1522 yıllarına ait evkaf, 1530 tarihli muhasebe icmal, 1573 yılına ait mufassal vakıf defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. Bu defterlere isim olarak kaydedilen aşiretler arasında dikkat çeken isimler şöyledir; Arpacılar ve Esirciyân, Asar, Cânâzân, Çakırlar, Çalcılar, Dereköylü, Esedler, Evrencelü, Fesleke, Hoca Ömerlü, İsaoglu, Kanlıciyân, Karaisalar, Kürekçilü, Menteşelü, Musa Çaltusu/Cafer, Müteferrika-i Söğüd, Okçular, Otçular, Temürcüler, Yaycılar, Yörükân-ı Bayramlu, Yörükân-ı Candar ve Sülemişler, Yörükân-ı Karadanişmendlü, Yörükân-ı Timurtaş, Yörükân-ı Türk Göçe Sıgmaz, Yörükân-ı Şehzade, Yörükân-ı Bergama ve Karacalar'dır⁴⁴⁴.

XIX. yüzyılın ilk yarısında ise nüfus defterinden elde edilen bilgilere dayanılarak tabloda işaret edildiği şekilde yörükân taifesi isimlerine rastlanmıştır.

Tablo 55: 1254(1838/39)senesinde Bergama'da Konar-Göçer Aşiretler

Nefs-i Bergama	Nüfus	Nevahi-i Bergama	Nüfus	İlca-i Bergama	Nüfus
Bergama-ı Yörükân	38	Karatekeliler	92	Karaaşıklar Cemaati	92
Ekraz-ı Abdallı	30			Katrancı	28
Yağcıbedir Cemaati	20	-	-	Örüşler	20
-	-	-	-	Karakeçili	10
-	-	-	-	Kobaklar	26
-	-	-	-	Karakocalı	14
-	-	-	-	Sindelçayır	10
-	-	-	-	Sancaklı	12

⁴⁴³Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı... s. 6

⁴⁴⁴Günay, XV ve XVI. yüzyılda..., ss. 290-295

Toplam	88	-	92	-	212

Tabloda görüldüğü üzere 1838/39 yıllarında Bergama ve çevresinde yer alan konar-göçer aşiretlerin isimleri ve nüfusları verilmiştir. Bergama merkezinde Yörükler, Abdallı ve Yağcıbedir aşiretlerinin isimleri yer almaktadır. Bu üç aşiretin toplam nüfusu 88 kişiden meydana gelmektedir. Nevahi-i Bergama Kazası'nda ise 92 kişilik nüfusu Karatekeli aşireti oluşturur. Ilıca-i Bergama Kazası'nda ise Karaaşıklar, Katrancı, Örüşler, Karakeçili, Kobaklar, Karakocalı, Sidelçayır, Sancaklı aşiretleri yaşamaktadır. Bu aşiretlerin toplam nüfusu 212 iken içlerinde en kalabalık aşireti, 92 kişilik nüfusu ile Karaaşıklar oluşturmaktadır⁴⁴⁵. Ayzmend çevresinde ise Aksakallar, Davudlar, Yakublar, Keçilü aşiretleri yaşamaktadır⁴⁴⁶.

Bunların dışında Batı Anadolu yöresinde yaşayan Çepni, Kubaş, Kılaz, Derici, Hardal ve Kaan gibi konar-göçer aşiretler de vardı⁴⁴⁷. Bunlar kendi ihtiyaçlarını giderecek kadar ziraatle meşgul olmakla birlikte daha çok hayvancılık yaparak geçinmekteydiler. Ayrıca Orta Asya'dan getirdikleri halıcılık sanatı ve nakliyecilik de onlar için önemli bir geçim kaynağıydı⁴⁴⁸. Yazın yaylalara, kışın ise deniz kıyılarına ve çukur alanlara konup göçen aşiretlerin dalgalanmalarından yerleşik köy ve kasabalar huzursuz oluyor, ekili-dikili alanlar çiğneniyor ve hırsızlık gibi nahoş olaylar meydana geliyordu. Yaşanan bu tatsız olaylar üzerine problemin çözülmesi için 1842 yılında bir emirname yayınladı. Bu emirnameye göre bölgede yaşayan aşiretlerin ya sabit yaylak-kışlak hareketine katılmaları, ya bağımsız köy kurmaları ya da diğer köylere yerleşmeleri önerildi. Emirname doğrultusunda boş arazilere yerleşen konar-göçerlerin yerleşim birimleri de zaman içerisinde oraya yerleşen aşiretin ismi ile anılmaya başlamıştır⁴⁴⁹.

⁴⁴⁵BOA.NFS.d.1276

⁴⁴⁶Emecen, **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası**, Kitabevi, İstanbul 2010s. 180

⁴⁴⁷Eriş, Bergama'da Uygarlık..., s. 101

⁴⁴⁸M.Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.76

⁴⁴⁹Emecen, İlk Osmanlılar ve..., s. 196; Bergama'da bunun örneklerini görmek mümkündür. Aydın Vilayet Salnameleri incelendiğinde Bergama'ya ve Bergama nahiyelerine bağlı, Alacalar, Kırızlar, Karalar, Karakeçiler, İsmailler, Demirciler vb. aşiret isimleri ile özdeşleşen pek çok köy örneğine rastlanabilir.

Devlet, “il-başı”⁴⁵⁰ da denilen aşiret reislerine birer mühür vererek aşiret mensubu herhangi bir şahsın izinsiz topraklarından ayrılmasını engellenmek istemiştir. Ayrıca eyalet müşirlerinin nezareti altında olmak üzere aşiretler birer muhasıllık haline getirilmiştir⁴⁵¹. Bu şekilde Tanzimat döneminde gerçekleşen iskân hareketlerinin titiz bir şekilde yürütüldüğü göze çarpmaktadır.

1862 tarihinde Karasi Livası Mutasarrıfı Ahmet Süleyman Paşa tarafından Bergama Kazası Müdürü İzzet Bey’e gönderilen emirnamede konar-göçer aşiretlerin düzen bozmalarından ve hırsızlık faaliyetlerinden söz edilmektedir. Bu çirkin durumu önlemek için onlara zorunlu iskân yaptırılmasının gerekliliği, aşiretlerin bulundukları yere derhal köy kurması emri ile desteklenmiştir. Bunun sonucunda Kubaşlar 28, Karakeçili 14, Yağcıbedirler⁴⁵²15, Çepniler⁴⁵³ 36, Akçakoyunlular 11 köy haline gelmişlerdir. Ilıca-i Bergama, Dikili ve Kozak nahiyelerine bağlı birçok köy aslında bu emirname sonrasında kurulmuştur⁴⁵⁴.

Bazı aşiretler ise bu emirnameyi dikkate almayarak devleti oyalama veya kandırma yoluna gitmişler ve “hükümet emri yer bulsun” diyerek birkaç dam ve ev yaparak tekrar yaylalara çekilip, orman içlerine sokulmuşlardır⁴⁵⁵. Bergama’ya bağlı

⁴⁵⁰Köprülü, s. 76; “Mir-i Yörükân” veya “Yörük Beyi”de denilirdi. Bkz. Hale Bozalan, **Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi 2008, s. 15

⁴⁵¹Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı..., s. 7

⁴⁵²Yağcıbedir cemaatinin 1825 yılı veya daha öncesinde de Bergama çevresinde yaşadığı bilinmektedir. Belgelerde cinayet davalarının Bergama Kazası Kırklar Karyesi sakinlerinden maktul İbrahim’in katili bulunan Karasi civarında mezkun Yağcıbedir aşiretinden Kara Halil’in ceza kanununun 174. maddesi hükmüne göre hapse girdiği tarihten itibaren on beş sene müddetle tersane-i amirede kürek cezasına kolunmak üzere canib-i zabtiyeye irsali emir ve irade buyrulmuştur Bkz. Belge: BOA.MVL.682/42

⁴⁵³Bergama çevresinde Çepni aşiretinin kurduğu köyler; Pınarköy, Narlıca, Tepeköy, Yalnızev, Arpaseki, Ularca, Karaçam, Zeytindağ yakınlarında Sarıdere, Dikili-Çandarlı yakınlarında Deliktaş, Kınık civarında Büyükoba ve Soma yakınlarında Almadere’dir. Detaylı bilgi için bkz. Bayatlı, Bergama’da Köyler, s. 39; Çepniler, Kaşgarlı Mahmud’dan edindiğimiz bilgiye göre Oğuzların bir boyudur. Anadolu’ya ne zaman yerleştikleri tam olarak bilinmeyen Çepnilerin adı, XIII. yüzyıla dayanan belgelerde yoğun bir şekilde geçmektedir. Bu da Çepnilerin Anadolu’ya yerleşmiş olduğunun kesin kanıtı olarak kabul edilebilir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Bergama ve Balıkesir bölgesinde yerleşen Çepnilerin Kantemir Çepnileri’nin torunları olduğu bilinmektedir. Bugün Balıkesir yöresi ile Bergama ve Manisa yörelerindeki Çepniler köylerde yaşamakta olup çadır hayatı sona ereli bir asırdan fazla olmuştur. Çepniler, Anadolu’nun iskânında ve Türkleşmesinde büyük rol oynamıştır. Deyalı bilgi için bkz. Faruk Sümer, **Çepniler Anadolu’nun Bir Türk Yurdu Haline Getirilmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 7-124

⁴⁵⁴Eriş, Bergama Uygarlık..., s. 101

⁴⁵⁵Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınevi, İstanbul 2012, s. 235; Bayatlı, Bergama’da Yakın..., s. 144

“Yalnızev” ve Ilıca-i Bergama’da kâin “Yalnızdam” köyleri de kaçak konar-göçerlerin yerleştikleri köyleri terk etmeleri üzerine bu adları almıştır⁴⁵⁶.

Konar-göçer aşiretlerin az önce de belirttiğimiz gibi çevreyi talan ve eşkıyalık faaliyetlerine karıştıklarını birçok belge örneğinde görebilmekteyiz. 1863 senesinde Çaparlı Aşiretinden⁴⁵⁷ Hasan adlı şahsın Bergama ve Menemen Güzelcehisar kazasında yakmadığı can kalmamıştır. En son Bergama’da Bakkal Yorgi adında birini çifte tüfek ile öldürmesi üzerine, adı geçen şahsın kardeşi Kosta tarafından verilen arzuhalle hakikatın araştırılmasına karar verilmiş ve Bergama Kaza Müdürü İzzet Efendi, Saruhan Sancağı Kaymakamı ve İzmir Valiliği harekete geçerek katilin yakalanması için kolluk güçlerini görevlendirmişlerdir⁴⁵⁸. 1865’te yine Çaparlı Aşireti Bergama ve Menemen yakınlarında halka saldırı, küfür ve eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Bir süreliğine bu eşkıyalık faaliyetleri engellenmiş ise de bu nahoş durumla tam olarak başa çıkılamadığı görülmektedir⁴⁵⁹.

1864’te Ilıca-yı Bergama Kazası dâhilinde Karaaşıklar Aşireti’nden Dülgeroğlu Mustafa, Hacı Ahmed oğlu Hasan’ın hanesini silahla basarak on beş yaşında kızı Ümmü Gülsüm’ü cebren alıp ve dağa götürüp bıkırını izale etmesinden dolayı hapsedilmiştir⁴⁶⁰.

Aşiretlerin çevreye verdikleri huzursuzluların yanında, zaman zaman bazı aşiret mensupları da taciz edilmiş, hatta kimi zaman öldürülmüştür. 1864 yılında Kubaş Aşireti’nden Eğiriboyun oğlu Mehmed adlı şahsın İbrahim adlı biri tarafından öldürülmesi üzerine bu durum Meclis-i Valâ’ya intikal etmiş ve bu husus daha önceki kabahatlerin yer aldığı evraklar ile birleştirilerek hakemât dairesinde karara bağlanmıştır. İbrahim adlı şahıs Mehmed’i katlettiğini kabul edince idam cezası affedilerek katilin müebbeten veyahut 15 seneden az olmamak üzere küreğe konulması kararlaştırılmıştır⁴⁶¹.

Bergama mahalinde ikamet eden konar-göçer aşiretlerin devletin iç güvensizlik yaşadığı zamanlarda bir takım vazifelerden sorumlu tutulduğu durumlar

⁴⁵⁶1889-1890 (H. 1307/1308) tarihinde Yalnızev Köyü’nün hane sayısı 45 olup nüfusu 145 kişidir. Yalnızdam Köyü’nde ise 70 hane ve 388 kişilik nüfus mevcuttur. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın Def’a 13, 1308/1891, s. 466

⁴⁵⁷Şimdiki Çalibahçe Köyü yakınlarında iskân olmuşlardır. Bkz. Bayatlı, Bergama’da Yakın..., s. 145

⁴⁵⁸BOA.MVL.656/17

⁴⁵⁹BOA.MVL.476/38

⁴⁶⁰BOA.MVL.684/58

⁴⁶¹BOA.MVL.679/44/3

da söz konusudur. Tıpkı reayadan istendiği gibi Yörükân taifesinden de devlet tarafından iç ayaklanmaların bastırılması için derbent ve geçitlerde görevler verildiği bilinmektedir⁴⁶². Özellikle Madra ve Yund dağlarında yaşayan Yörükler, hem dini vecibelerini saygı ile yerine getirmek hem de düşman kuvvetlere karşı direniş göstermek maksadı ile belirli noktalara “cumalık” inşa ederek bir güvenlik kontrol noktası oluşturmuşlardır⁴⁶³.

Salnamelerde de Aydın Vilayeti’ne iskân edilen aşiretlerin miktarı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. 1885 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi’ne göre vilayet genelinde yaklaşık 70.000 kadar konar-göçer nüfus yaşamaktadır. Vilayette en fazla aşiret nüfusunu barındıran yer Tavas Kazasının Honaz Nahiyesi’dir. Burada toplam 6.641 konar-göçer ikâmet etmektedir. Bergama’da ise bu nüfus 51’i kadın 57’si erkek olmak üzere 108 kişiden oluşur. Bergama’nın bazı nahiyelerinde ise konar-göçer nüfusun merkeze göre daha kalabalık olduğu tespit edilmiştir. Nevahi-i Bergama’da 166, Çandarlı’da 211, Dikili’de 15, Ayazmend’de 50, Kilise Nahiyesi’nde ise 350 aşiret üyesi yaşamaktadır⁴⁶⁴.

2.3. BERGAMA’DA DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

2.3.1. Vakıflar

Yardımlaşma ve dayanışma duygusu ile kurulmuş olan vakıfların ve bu müessese çerçevesinde yapılan faaliyetlerin Türk şehir hayatına olan yansımaları çok büyüktür. Vakıf sistemi şehir tipinde, cami, medrese, hastane, han, hamam, köprü, çeşme, su tesisi, imarethâne gibi kamusal nitelikli kurumların hayırsever kimseler tarafından hayrat olarak yaptırılarak, gelirlerin ise kervansaray, bedesten, dükkân, bağ, bahçe gibi diğer mal ve mülkler temin edilmesi ile işler. Bergama’da genel olarak bilinen bir Türk şehir tipi olduğundan burada vakıflar vasıtası ile vücut bulan yapıların şehrin iktisadi ve içtimai hayatına etkisi kadar fiziki yapısına katkıları da dikkat çekmektedir.

Vakıflar arşivi çalışmalarımız sırasında dönemimiz dâhilinde elde ettiğimiz bilgiler Bergama’da vakıfların durumunu göstermesi ve değerlendirmelerimiz için

⁴⁶²Tabakoğlu, s. 234

⁴⁶³Cumalıkların bulunduğu mahaller; Kozak’ta Aşağı Cuma, Kınık’ta Cumalı ve Sucahlı’dır. Bu cumalıklar etrafında yerleşimler gerçekleştiği için adı geçen yerler birer köy haline gelmiştir. Bkz. Eriş, “Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası”, **Bergama Belleten**, Sayı 12, Kasım 2003 s. 73

⁴⁶⁴Haykıran, s. 224; Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 7, 1302/1885, s. 101

fikir vermesi açısından incelenmiştir. Vakfiye defterlerinden yapılan bu incelemeler aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Akteke Zaviye Vakfı: Nezaret-i Evkaf-ı Hümayunu şahaneye mülhak evkaftan Bergama’da bulunan Akteke Zaviyesi Vakfı’nın ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte 1845 yılına ait gelirleri şöyledir; 9 kile hinta 168 kuruş, 2.5 kie şair 30 kuruş, 2 kıyye burçak 8 kuruş, 110 kıyye dühan 420 kuruş, 18 kıyye revgan-ı zeyd 100 kuruş, 210 kıyye üzüm 20 kuruş ve toplam 371.30 kuruştur. Ayrıca Tekye’de kurban res 2 kıymet 80, Tekye’de 2 defa laha için hinta kile 42, revgan-ı zeyd 7 kıyye 7 kuruş, Ramazan-ı şerifte fukara için hinta bahası 35, kandil için revgan-ı zeyd kıyye 94 kuruştur. Bunların da toplamı 286 kuruştur. Hâsılat 1117.30 kuruş ve masarıflar 286 kuruş, tertib-i maaş-ı hazine ve harcı muhasebe 207.37kuruş, kalan para ise 623.23 kuruştur. Masraflar çıkarıldıktan sonra artan miktarın mütevelliyeye verilmesi uygun görülmüştür⁴⁶⁵.

Hacı Mehmed Ağa Vakfı: Bergama’da XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olmaya başlayan Karaosmanoğlu Ailesi, bu topraklarda voyvodalık yaptığı sürece şehrin imarında büyük rol oynamıştır. Özellikle Hacı Ömer Ağa döneminde başlayan çalışma faaliyetleri onun oğlu ve torunlarının vakfiyelerinden daha iyi anlaşılmaktadır⁴⁶⁶.

Karaosmanoğlu Ailesi’nden Hacı Mehmed Ağa sağlığı sırasında vakıf faaliyetlerini kendisi yürütmekteydi. Ancak Hacı Mehmed Ağa’nın 1832 yılında vefatından sonra vasiyetinde “evladımı, evladı, evladım ve evladı evladı evladım, batından batına, karından karına ve nesilden nesile en büyüğü ve en akıllısı mütevellî olup vakfın tamirlerini, vazifelerini yaptırmak ve artan geliri de erkekler iki, kadınlar bir hisse almak üzere bölüşeceklerdir” şeklinde belirtilmiş ve bu şartlar çerçevesinde vakıf yönetimi gerçekleştirilmiştir. Yani Hacı Mehmed Ağa’nın çocuklarından kimse kalmaz ise vakfın idaresi kardeşlerine, kardeşlerinden de kimse bulunmaz ise onların kardeşleri mütevellî olmuştur. 1885 tarihli Bergama mahkemesi ilamından “Vakıf

⁴⁶⁵BOA.EV.d.12931

⁴⁶⁶Nagata, s.158

Mehmed Ağa'nın kardeşleri evladından Hatice Hatun'a bu sorumluluk verilmiştir. Onun vefatından sonra da yine kardeşlerinin çocukları tarafından idare edilmiştir⁴⁶⁷.

Karaosmanoğlu ailesinde adı geçen Mehmed Ağa dışında tanınmış dört Mehmed Ağa daha bulunmaktadır.

Bunlardan Küçük Mehmed Ağa olarak bilinen Hacı Halil oğlu Mehmed Ağa vakfiyesine göre Saruhan Sancağı, Kayacık Kazası'nda bulunan camii şerifi ve Hüdavendigâr Sancağının Tarhala Kazası'na bağlı Kırkağaç ve Gelenbe kasabalarındaki medreseleriyle çeşme ve yol gibi hayratları vardır. Diğerleri, Hacı İbrahim Ağa oğlu Mehmed Ağa, Hacı Mustafa oğlu Mehmed Ağa ve Hacı Ömer oğlu Hacı Mehmed Ağa'dır. Adı zikredilen son Mehmed Ağa, Bergama'da iki büyük vakıf bırakmıştır. Suyolcu sokağında konakları mevcuttur. Daha büyük konağı ise Bergama Belediyesi'nin bulunduğu sahada yer almaktaydı. Ancak kırk odalı konak 1897'de yıktırılmıştır⁴⁶⁸.

Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa Vakfı: Karaosmanoğullarından Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu Hacı Hüseyin Ağa, Manisa mütesellimi ve Aydın muhassıllığı görevlerini icra etmiştir. Onun dönemde pek çok hayır işi yapıldığı bilinmektedir. Kendisinin Manisa'da medresesi, İzmir'de, Zeytinlioğlu'da ve Kırkağaç'ta hanları, Manisa'da Murâdiye Camii avlusunda kütüphanesi, Kırkağaç'ta çeşmeleri olduğu bilinmektedir⁴⁶⁹. 15 Mayıs 1853 tarihli evkaf defterinde, Bergama'da adına kurulmuş olan vakfın gelirleri ve giderleri belirtilmiştir. 2 dühan dükkânı, 26 babuş dükkânı, 1 han, 2 kuyumcu dükkânı, 6 yemiş dükkânı, 3 kasap, 4 kereste dükkânı, 1 nalçacı dükkânı, 4 kahvehane, 1 kadayıf dükkânı, 6 helva dükkânı, 1 mumhane, 1 susamhane, 1 eskici dükkânı, 4 fırın, 1 bıçak dükkânı, 2 boya dükkânı, 3 berber dükkânı, 1 tabib dükkânı, 16 bakkal, 1 semer dükkânı, 4 arsa, 3 terzi, 1 hane, 1 kalay dükkânı, 2 muhtab dükkânı, 1 mağaza, 1 bardak dükkânı, 1 çömlek fabrikası, 1 kiremithane ve 1 bahçeden gelen gelirler bu vakfın 1853 yılındaki akarlarını oluşturmaktaydı. Bu yıla ait vakıf gelirleri bekaya 11. 617 kuruş tahsil edilen 7.480 kuruştur⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷Seldağ Hamarat, "Hacı Mehmet Ağa Vakfı", **Bergama Belleten**, BERKSAV, Sayı 2, Ekim 1992, ss. 70-73; Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s.18

⁴⁶⁸Bayatlı, Bergama'da Yakın..., ss. 23-24

⁴⁶⁹Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları", **DİA.**, Cilt 24, İstanbul 2001, ss. 468-470

⁴⁷⁰BOA.EV.d.15065

Gülizar Hatun Vakfı: Vakfiye 1851 yılına aittir. Saray Mahallesi sakinlerinden vefat eden Gülizar Hatun adına yaptırılmıştır. Vakıf, sahip olduğu malların üçte biri ile medrese müderrisinin senelik 260 kuruş vazife ücretini, mütevellî Mehmed Efendiye 40 kuruş ve artar ise kalan para ile de medresenin tamir masrafları karşılamaktadır⁴⁷¹.

Hacı Ahmed Vakfı: Poyracık Karyesi sakinlerinden Hacı Ahmed isimli kimse adına yaptırılmış vakıftır. 1855 yılına ait vakıf defterine göre 1.5 dönümlük bağın öşrü alındıktan sonra geriye kalan miktar ile Yıldırım Bayezîd Camii Medresesi müderrislerine verilecekti. Bunun karşılığında müderrislerden Hacı Ahmed Bey ruhuna haftada bir gün Yasin ve Cuma sureleri okumaları istenmiştir. Herhangi bir zorlukla karşılaşılsın ise de bu para fakir fukaraya dağıtılacaktı⁴⁷².

Hacı Mustafa Ağa Vakfı: Nevahi-i Bergama Kazası, Kınık Kasabası, Yukarı Mahalle'den Hacı Mustafa Ağa'ya ait 1862 tarihli vakfiyedir. İbrahim Ağazade Camii şerifi kurbunda 8 odalı yeni bir medrese inşa edilmiş, bu medresede çalışan müderrislere kendi vefatından sonra 3000 kuruşun günlük 5 akça olarak verilmesini istemiştir⁴⁷³.

Hacı Hasan Vakfı: 1877 tarihli vakfiyede Bergama'ya bağlı Kozak Nahiyesi'nde Tahurlar Köyü ahalisinden Hacı Hasan 28 zeytin eşcarının bakımı yapıldıktan sonra kalan meblağın Tahurlar Karyesi'nde yapımına katkı sağladığı camiinin hatiplerine verilmesini, yıllar içerisinde değişen bir durum olur ise gelirin fakir fukaraya dağıtılmasını şart koşmuştur⁴⁷⁴.

İbrahim Efendi Vakfı: Vakfiye 1873 yılına aittir. Bergama Kazası Poyracık Nahiyesi Çiftlik Karyesi ahalisinden İbrahim Efendi adına yaptırılmıştır. Vakfedilen 15 zeytin eşcarının bakımları yapıldıktan sonra geriye kalan miktar Çiftlik Karyesinden Kara Hasan oğlu Hacı Halil'in köy camiine yeni inşa ettirdiği camii cedidin hatibi İbrahim Efendi'ye verilip, vefatından sonra ise camide her kim hatip olur ise ona verilmesi istenmektedir⁴⁷⁵.

⁴⁷¹V.G.M.A., nr:582, s.125, K.N.82

⁴⁷²V.G.M.A., nr:582, s.406, K.N.308

⁴⁷³V.G.M.A., nr: 583, s.186, K.N.161

⁴⁷⁴V.G.M.A., nr: 587, s.228, K.N.284

⁴⁷⁵V.G.M.A., nr: 587, s.53, K.N.73

Hacı Süleyman Vakfı: Bergama'nın Poyracık Nahiyesi'nde yer alan 1874 yılına ait vakfiyedir. Sahip olduğu 4 zeytin ağacı ve mallarından 1.200 kuruşu 7 müteveli ile Poyracıkta inşa olan camiinin hatiplerine vakfedilmiştir.⁴⁷⁶.

Halil Oğlu Mehmed Vakfı: 1885 yılına ait vakfiyedir. Vakıf Ilıca-i Bergama Nahiyesi'ndedir. Mehmed Bey'in mallarından 2.000 kuruş camii şerifte hatip olanlara verilecek, kalanı ile de cami tamir masrafları karşılanacaktır⁴⁷⁷.

Koca İsmail Oğlu Osman Vakfı: Bu vakıf Kozak Nahiyesi Çam Köyü'nde 1886 yılında kurulmuştur. Osman Bey malından 3.000 kuruşu, Çam köyünde inşa edilen caminin hatiplerine ve müteveli Hacı Halil'e vakfedilmiştir. Vefatlarından sonra ise yeni gelen müteveli ve hatiplere verilmesi şart koşulmuştur⁴⁷⁸.

Ömer Oğlu Mehmed Vakfı: Ilıca-i Bergama Nahiyesi Tahtacı köyünde bir vakıftır. 1886 yılında kurulmuştur. Mehmed Bey, 5 zeytin eşcarının gelirlerini Hacı Halil Ağa Camii hatiplerine vakfetmiştir⁴⁷⁹.

Pehlivan Hasan Ağa Vakfı: Dikili Nahiyesi'ne bağlı İslamlar Karyesi'nde yer alan bir vakıftır. Hayırsever kişilerin 1890 yılında inşa ettiği mescidin giderleri için Hasan Ağa, 3 dönüm arazisi üzerinde yer alan zeytin ağaçlarının gelirini vakfetmiştir⁴⁸⁰.

Abdurrahman Ağa Vakfı: Vakıf defterinde Bergama ve Nevahi-i Bergama voyvodası Abdurrahman Ağa'nın vakfı kayıtlıdır. 1906 senesinde vakfettiği malları ise şu şekildedir: Çukurhan yakınında 1 dükkân, 1 mağaza, 1 zeytinlik, mera ile çevrili 4 adet zeytin eşcarı, Kiliseköy yakınlarında 18 adet zeytin eşcarı, Ayazmend Kazası Kilim Karyesi civarında 340 adet zeytin eşcarı, Çukurhan yakınında 1 mağaza vakfedilmiştir. Buranın gelirleri Kadı Hayrettin Camii Şerifi masrafları ve medrese yapımı için harcanacaktır⁴⁸¹.

2.3.2. Camiler ve Mescitler

XIV. yüzyılda Selçuklu ve arkasından Osmanlı idaresine giren Bergama'nın dini ve sosyal yapılarında Selçuklu ve de özellikle Osmanlı kültürünü yansıtan imar

⁴⁷⁶V.G.M.A., nr: 587, s.108, K.N.135

⁴⁷⁷V.G.M.A., nr:588, s.5, K.N.7

⁴⁷⁸V.G.M.A., nr:588, s. 12, K.N.16

⁴⁷⁹V.G.M.A., nr:588, s. 35, K.N.46

⁴⁸⁰V.G.M.A., nr:591, s. 20, K.N.26

⁴⁸¹V.G.M.A., nr:617, s. 78, K.N.2521

faaliyetlerini görmek mümkündür. Bunlardan ilki tarihi net bir şekilde belirlenemese de Karasi Beyliği döneminden kaldığı düşünülen Selçuklu Mescidi'dir⁴⁸². Bu mescit Selçuk Mahallesi'nde ve Şadırvanlı Camii yanındadır. Minarenin tarzı Selçuklu karakteri özellikleri taşımaktadır. Son cemaat mahallinin giriş yerinde bulunan iki mermer sütun bugün ayakta durmaktadır. Şerefesi Selçuk usulü taştan istalaktitler ile işlenmiştir. Minarenin şerefesine kadar yüksekliği 17 m olup 54 taş basamağı vardır. Minarenin gövde ile çekirdeği birbirine ahşap malzeme ile bağlanmıştır⁴⁸³.

Türk- İslam şehri halinde gelişen Bergama'da XV. ve XVI. yüzyılda da devam eden imar çalışmaları ile devrin mimari ve güzel sanat eserleri vücut bulmaya başlamıştır.

Bergama cami ve mescitleri hakkındaki en eski bilgilere vakıf defterlerinde rastlanmaktadır. 1567 tarihli bir vakıf defterinde Bergama'da bulunan Bayezıd Beğ Camii için Kızılca Tuzla'dan günlük 10 akça gelir temin edilmektedir. Bu para imam, hatip, müezzin, huffaz ile caminin hasır yağına sarf olunduğu belirtilmektedir⁴⁸⁴.

Kimi seyyahlar da Bergama gezileri sırasında buradaki cami sayısı hakkında bilgi vermişlerdir. 1816 yılında Bergama'ya gelen William Turner Bergama'da 20 adet cami ve mescit bulunduğunu söylemektedir⁴⁸⁵.

Bizim tespit edebildiğimiz camiler ise şu şekildedir:

Ulu Camii: Ulu Camii Bergama'daki en eski yapıdır. Bu camiye Cedid Cami-i Kebir, Yıldırım Camii'de denilir. Kitabesinde ise şöyle yazmaktadır: “Bu güzel cami kutlu mescidi yüce sultanlar sultanı, Arap ve Acem ümerasının emiri, gaziler ve mücahitler yardımcısı, Murat Han'ın oğlu Sultan Bayezıt Han- Tanrı mülkünü devamlı kılsın” 801(1399).

Bergama Çayı'nın sol kıyısında Teke Boğazına giden yolun başında yer alan Ulu Camii, yapı olarak dikdörtgen planlı dokuz bölüme ayrılmış, ortada üç kubbe yanlarda ise beşik tonozlar ile örtülüdür. Cami'nin yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş, kaba yontu taş ve tuğla kullanılmıştır. Cami, içten 24x26 m ölçüsündedir.

⁴⁸²Emecen, “Bergama”, s. 494

⁴⁸³Bergama'da Yakın...s, 195

⁴⁸⁴Günay, XV ve XVI. yy'da Bergama..., s. 108

⁴⁸⁵Turner, s. 279

Uzunluğu kuzeyden güneye doğru olup dört kalın fil ayağı üzerinde yükselen Türk tarzı kemerli üç kubbe ile örtülüdür⁴⁸⁶.

Kurşunlu Camii: Bugün Gaziosmanpaşa Mahallesi Doğancı Caddesi'nde bahçeli kargir caminin kapısında yer alan kitabede II. Murad devrinde 1435 yılında Hacı Hasan tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabede: “Bu mübarek mescidi yüce tanrının rahmetine muhtaç fakir ve hakir kulu Hacı Hasan bin Sayi 839 yılının rebiyülevvel ayında yapılmasını emretti” yazmaktadır. Bu kitabeden başka camiinin güney duvarına 1878 yılında “Maşallah” yazısı eklenmiştir⁴⁸⁷.

İncirli Mescit: Mekteb-i Rüştîye Caddesi, İncirli Mescit Sokağında yer alan mescidin kare planlı yapısı ve doğusunda minaresi vardır. Yapıda maalesef kitabe yer almamaktadır. Mescidin pek çok tamir geçirdiği bilinmektedir⁴⁸⁸.

Parmaklı Mescit: Ulucamiye giden yol üzerinde ve Tabakhane Hamamı yakınındadır. Pencere parmakları yüzünden bu isimle anılmaktadır. Mescidin XVI. yüzyıl sonunda yapıldığı sanılmaktadır. Önünde yer alan çeşmesi ve güneybatısındaki mezarlığı kaldırılmıştır⁴⁸⁹.

Lonca Mescidi: Eski adı Cafer Çelebi⁴⁹⁰ mescididir. Aynı zamanda burada uzun yıllar imamlık yapmış olan Sarı Hoca namından dolayı Sarıhoca mescidi adları ile de anılmaktadır⁴⁹¹. Kitabesi bulunmayan mescidin XV. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Muhtelif zamanlarda pek çok tamir gören mescit son cemaat mahallinin yıkılmış olan ön cephesi yanında sonradan altı üstlü iki oda yapılmıştır. Mescidin kuzey bitişiğinde yer alan küçük mezarlık kaldırılmıştır⁴⁹².

Mescitalı Mescidi: Barbaros Mahallesi, Şadırvan Caddesi, Bedesten Sokağı'ndadır. 1745 tarihinde Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bu tipik mescit

⁴⁸⁶Günay, XV. ve XVI. yy'da Bergama, s. 107; Bayatlı, Bergama'da Yakın... s. 199; Bozkurt Ersoy, **Bergama Camii ve Mescitleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 5; Bozkurt Ersoy, “Bergama Ulu Camii”, **Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 4, Ankara 1988, ss. 57-66; Heinrich Gelzer, **Pergamon unter Byzantinern und Osmanen**, Berlin 1903, s. 99

⁴⁸⁷Ersay, s. 15

⁴⁸⁸Ersay, s. 20

⁴⁸⁹Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 206

⁴⁹⁰Cafer Çelebi, Bergama'nın Osmanlı'nın eline geçtiği zamanlar burada nüfuz sahibi bir kimse olduğu sanılmaktadır. Çukurhan ile çarşının da bu mescitle birlikte yapıldığı tahmin olunmaktadır. Bkz. Bayatlı Bergama'da Yakın..., s.207

⁴⁹¹Bayatlı, Bergamada Yakın..., s. 207

⁴⁹²Günay, XV ve XVI. yy'da Bergama..., s. 110 ; Ersoy, “Bergama'da Parmaklı ve Lonca Mescitleri”, **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, Sayı 2, Ankara 1938, ss. 38-49

benzerinin yalnızca Konya ile Aksaray çevresinde görüldüğü düşünüldüğünde bu yapının Bergama için özel bir değer taşıdığı anlaşılmaktadır⁴⁹³.

Hoca Sinan Mescidi: Tura Bey Mahallesi, Yeni Kavaklar alanında kare planlı tek kubbeli yapıya sahip bir mescittir. Duvarlar sıvalı ve boyalı olduğu için yapı malzemesi belli olmamaktadır. Ne zaman yapıldığı belli olmayan bu mescide 1597 tarihli bir vakfiyede rastlanmaktadır. Vakfiyeye göre Şeyhülkura Ahmed Efendi adında biri Zeytinlideğirmen bu mescide vakfedilmiştir. Tamir kitabesi 1824 tarihli⁴⁹⁴.

Laleli Camii: Bergama'nın batı yamacında Abacılar Mahallesi, Laleli Camii Sokağı'nda yer almaktadır. Kare planlı ve tek kubbeli bir harimi son cemaat yeri ve minaresi vardır. Roma tiyatrosuna yakın olan caminin yapımında antik taşlar kullanılmıştır⁴⁹⁵. 1816'da William Turner'da camilerin donatılmasında antik sütunların kullanıldığından bahsetmiştir⁴⁹⁶. Caminin kitabesi yoktur.

Hacı Hekim Camii: Kitabesinde Mevlana Hacı Hekim tarafından 1513 yılında yaptırıldığı yazmaktadır. Kare planlı tek kubbeli kübik bir harimi ile kuzeyinde son cemaat yeri ve minaresi vardır. Yapı malzemesi olarak kaba yontu taş ve tuğla kullanılmıştır⁴⁹⁷.

Ansarlı Camii: Selçuk Mahallesinde Çukurbağ semtindedir. Kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre Ali oğlu Hacı Ahmed tarafından 1544 yılında yaptırılmıştır. Taştan yapılmış dört duvar üzerine oturtulmuş bir kubbesi vardır. 8 m uzunluğunda olan son cemaat mahalli de üç küçük kubbe ile örtülmüştür. Cami avlusunda yer alan çeşme hazinesi Roma devrine ait bir lahittir. Üzeri gırlantlıdır. Üzerinde “Ya rab bize şifa ve sıhhat ver” yazılıdır⁴⁹⁸.

Şadırvanlı Camii: Şadırvanlı Caddesi'nde, Selçuklu Minaresi'nin yanında yer alır. Hacı Osman oğlu Hacı Hasan tarafından 951(1550) tarihinde yaptırılmıştır. Yapı, kare planlıdır. Tek kubbeli bir harimi, doğuda üç kubbeli bir son cemaat yeri ve kuzeyinde bir ek mekân ile bir minaresi bulunmaktadır. Yapı malzemesi olarak

⁴⁹³Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 283

⁴⁹⁴Esoy, s. 35

⁴⁹⁵Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 225

⁴⁹⁶Turner, s. 277

⁴⁹⁷Ersoy, s. 41

⁴⁹⁸Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 227

düzgün kesme taş, kaba yontu taş ve tuğla kullanılmıştır. Bugün caminin kaidesi eski olup gövde, şerefe, korkuluk ve petek 1952 yılında yaptırılmıştır⁴⁹⁹.

Arslanca Camii: Çakırağa Sokağı no 76'da yer alan kare yapılı camidir. Kapının üzerindeki kitabede Arslancızade'nin yeniden bina ettiği bu camiye Sofizade Hacı Ahmed 1660 yılında tamir ettiği yazılıdır. Yapı malzemesi olarak kaba yontu taş ve düzgün kesme taş kullanılmıştır⁵⁰⁰. Bayatlı'dan edindiğimiz bilgiye göre caminin batısındaki geniş sahada bulunan on odalı medrese satılmıştır. Buraya eskiden "Müftü Medresesi" denildiği bilinmektedir⁵⁰¹.

Kulaksız Camii: Günümüzde Tura Bey Mahallesi Uzunçarşı mevkiinde bahçeli kargir camiinin eski adı Kadı Hayrettin Camii'dir. Kadı Hayrettin kendi malından inşa ettiği mescidi için 30.000 akça vakfetmiştir⁵⁰². Hayırsever kimseler tarafından her dönem çeşitli akarlar camiye vakfedilmiştir. 1906 yılında Abdurrahman isminde biri Kulaksız Cami ve Medresesi için 1 dükkân, 1 mağaza, 1 zeytinlik, mera ile çevrili 4 adet zeytin eşcarı, Kiliseköy yakınlarında 18 adet zeytin eşcarı, Ayazmend Kazası Kilim Karyesi civarında 340 adet zeytin eşcarı, Çukurhan yakınında 1 mağaza'nın gelirini vakfetmiştir⁵⁰³.

Harputlu Mescidi: Mescit halen İnkılâp Mahallesi Harputlu Sokağı'nda ayaktaadır. Mahallenin eski adı İplikçi Yunus olduğundan bu adla da anılmaktadır. Dikdörtgen yapılı, ahşap çatılı bir harimi ile son cemaat yeri vardır. Mescit kapısındaki kitabeye göre Harputluzade Murtaza oğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından 1809 tarihinde yaptırılmıştır⁵⁰⁴.

Yeni Camii: Kadı Hayrettin Mahallesi Uzun Çarşı Caddesi'nde yer almaktadır. 1813/14 yılında yapılan caminin kitabesinde Karaosmanoğlu İbrahim Nazif Ağa tarafından inşa ettirildiği yazmaktadır. İbrahim Nazif Ağa aynı yıl bu cami ve avlusuna yaptırdığı medrese için bir vakfiye hazırlatmıştır. Bu vakfiyede caminin

⁴⁹⁹Ersay, "Bergama'da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 20, Ankara 1988, ss. 95-104; Bayatlı, Bergama'da Yakın, s. 228

⁵⁰⁰Ersay, Bergama'da Cami..., s. 54

⁵⁰¹Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 230

⁵⁰²Günay, XV. ve XVI. yy'da Bergama..., s. 114

⁵⁰³V.G.M.A., nr:617, s. 78, K.N.2521

⁵⁰⁴Ersay, Bergama'da Cami..., s. 62

adı Yeşil Cami ve Yeşilli Cami şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu cami ve medrese çalışanlarına para vakfedilmiştir⁵⁰⁵.

Hatuniye Camii: Hatuniye Caddesi üzerinde yer almaktadır. Dayızade zevcesi Şemsi Hanım tarafından 1875 yılında yaptırılmıştır. Birçok tamir geçirmiştir. Yol üzerindeki çeşmesi de aynı hanım tarafından yaptırılmıştır⁵⁰⁶.

Emir Sultan Camii: Turabey Mahallesi'nin Üçkemer Köprüsü'ne giden cadde üzerindedir. Bugün yalnızca minaresi yerindedir. Bergama Voyvodası Mustafa Ağa tarafından 1831 tarihinde yaptırılmıştır. Caminin ilk şekli Yıldırım Bayezid zamanında Emir Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Kitabesi bulunmamaktadır. Cami harap durumda olduğu için 1949 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından yıktırılmıştır. Cami avlusundaki mezarlık ise müzeye kaldırılmıştır⁵⁰⁷.

Selimiye Camii: Zafer Mahallesi Dikili Sultan Caddesi üzerinde yer almaktadır. Kitabesinde Tırnovalı Koca Mehmed tarafından 1884 yılında yapıldığı yazılıdır. Yapı malzemesi olarak kaba yontu taş kullanılmıştır. Yapının minaresi ve son cemaat yeri sonradan inşa edilmiştir⁵⁰⁸.

2.3.3. Kiliseler

Geçmişî antik çağlara uzanan Bergama'nın dini yapıları da bir o kadar eskidir. Bu yapılar, genellikle antik çağ tapınakları veya Bizans dönemine ait Hristiyanlık dönemi mimari yapıları olup incelediğimiz dönem dışında kalsalar da Bergama tarihi açısından önem arz ettiğinden yine de bir başlık altında isimlerinin zikredilmesi uygun görülmüştür.

Bugün Kızılavlu olarak anılan Serapis Tapınağı, Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) zamanında inşa edilmiş, daha sonra içine Bazilika oturtulmuştur. Hristiyanlığın Anadolu'daki ilk yedi kilisesinden birinin yani Saint Jean Kilisesi'nin Bergama'da bu tapınağın içine yapıldığı ileri sürülmektedir. Mısır tanrısı Osiris, tanrıca İsis ve Harpocrates adına yapılan bu tapınağın çift yuvarlak binalarından birisi bugün cami olarak kullanılmaktadır⁵⁰⁹.

⁵⁰⁵İnci Kuyulu, **Karaosmanoğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, TTK. Ankara 1992, s. 39

⁵⁰⁶Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 243

⁵⁰⁷Ersay, Bergama'da Cami..., s. 73

⁵⁰⁸Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 243

⁵⁰⁹Tuna, s. 162, Eriş, Bergama Tarihi İnanç..., s. 21

Agora Kilisesi; kalenin aşağısında Agora yakınlarında yer almaktadır 1900-1901 senelerinde W. Dorpfeld Akropolun güney yamaçlarındaki Agorayı açarak bir Bizans kilisesi ortaya çıkartmıştır. Akropol Kilisesi; Bizans döneminde Athena Tapınağı'nın kuzey kısmında yapılmıştır. 15 metre uzunluğa sahip olan kilisenin yapımında antik sütunlar kullanılmıştır. Aya Teodari Kilisesi; Osmanlı döneminde Kale Mahallesi'nde kurulmuş bir Ortodoks kilisedir. Zira Bergama'da yaşayan Rumlar Ortodoks mezhebine mensup Osmanlı vatandaşıydılar. Kilise, mübadeleden sonra Rumların göç etmesiyle bakımsız kalmış, 1960'da da bu sebep ile yıkılmıştır. Zodokhos Pighi Kilisesi; Yine Kale Mahallesi'nde, Osmanlı döneminden Rum tebaaya ait bir kilisedir. Mermerden yapılan bu kilise diğer kiliseye benzer şekilde mübadele sonrası bakımsızlıktan yıkılmıştır. Ayasofya Kilisesi; Domuz Alanı ile Akropol yolu üzerinde yer almaktadır. Rum Ortodoks kilisesi olan yapı ahşap olduğu için bakımsızlıktan yıkılmıştır. Parma Batıran yakınlarındaki Kilise; Bergama'nın yakınındaki Parmak kapı civarında küçük bir kilisenin harabesi bulunmaktadır. Tiyatro Teras Kilisesi; Bizans döneminde yapılan kilise, Akropol tiyatrosu terasında yer almaktaydı. Ancak günümüzde hiçbir kalıntısı bulunmamaktadır. Bunların dışında İncecikler, Cabar, Göbeller ve Bölcek köyleri yakınlarında bazı manastırlara rastlanmıştır⁵¹⁰.

2.3.4. Havra ve Sinagog

Yahudi cemaatinin Bergama'daki varlığı XVI. yüzyıl öncesine dayanmaktadır⁵¹¹. Cemaat Turabey Mahallesi'nde bugünkü Kınık garajı bitişiğinde bir havra inşa ederek bunun çevresinde konuşlanmıştır. Kemerli bir girişi olan havranın ne zaman inşa edildiği tam olarak belli değildir. Havra gibi Sinagog da Turabey Mahallesi'ndedir. Sinagogun girişindeki kitabede 1875 yılında yapılmış olduğu yazılıdır. 1896 yılında bu sinagog büyük bir onarım geçirmiştir⁵¹².

⁵¹⁰Güngör, ss. 119-122; Eriş, Bergama Tarihi İnanç..., s. 23

⁵¹¹Abraham Galante Bergama'ya yerleşen Yahudilerin tarihini M.Ö. 3. yüzyıla kadar götürmektedir. Filistin Yahudileri Antilecus tarafından baskı altında tutuluyordu. Bu sorunun çözülmesi için Roma'ya bir elçi gönderilmiş, elçilik heyeti önce Atina'ya daha sonra Efes'e gitmiş ondan sonra da Pergamon'u ziyaret etmiştir. M.Ö. II. Attalos zamanında Pergamon'da yaşanan otorite boşluğunu iyi değerlendiren delegasyon baskı altındaki Filistin Yahudileri'ni buraya yerleştirmişlerdir. Bkz. Galante s. 2

⁵¹²Eriş, Bergama İnanç..., s. 58; "Bergama Belediyesi'nin Olağanüstü Restorasyon Başarısı: Bergama Yabets Sinagogu", **Şalom**, http://www.salom.com.tr/haber-83824-bergama_belediyesinin_olaganustu_restorasyon_basarisi_bergama_yabets_sinagogu.html (18.10.2016)

2.3.5. Hamamlar

Küplü Hamam: Bergama'nın Rüştîye Mektebi Caddesi'nde bulunur. Kızma hamam olan bu bina bugün halen ayaktadır. Hamamın kitabesi yoktur. Ancak H. 830 (1426) tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bu sebeple Bergama'da yer alan diğer hamamların en eskisi olduğu düşünülmektedir.

Hamamın soğukluğunda yer alan havuzun bulunduğu yerde çok uzun süre kalmış büyük bir mermer küp sebebi ile bu isimle anılır. XIX. yüzyılda yabancı seyyahların ilgisini çeken bu küp Charles Teksier'in Küçük Asya adlı eserinde de anlatılmaktadır. Texier, küpün mermer yapıda olduğuna ve üzerindeki oymaların dikkat çektiğine değinmiştir. Seyyah Farlane'de küpün deformasyona uğramış olduğundan ve şık bir vazo olmadığından bahseder. Küpe 12.500 Fransız Frangı verilse de satılmamıştır. Ancak son Fransız Kralı Lui Philip döneminde II. Mahmud tarafından bu küp Fransa'ya hediye edilmiştir. Bugün Paristeki Lourve Müzesi'nde sergilenmektedir⁵¹³.

Tabaklar Hamamı: Tabaklar Hamamı Ulu Cami karşısında yer alır. Eskiden çay kenarında yer alan tabakhaneler arasında yer almasından dolayı bu hamama Tabaklar Hamamı veya Debbağhane Hamamı adı verilmiştir. 1842 senesinde yaşanan büyük sel felaketinde harap olmuştur. Kitabesi yoktur. Ancak XIV. veya XV. yüzyıl özelliği taşıdığı gözlemlenmiştir. Bugün ayakta olmasına rağmen kullanılabilir durumda değildir⁵¹⁴.

Hacı Hekim Hamamı: Hacı Hekim Camii karşısında yer alır. Erkekler ve kadınlar için iki bölüme ayrıldığından Çifte Hamamlar veya Çarşı Hamamı da denilmektedir. Kapısı üzerinde yer alan kitabede bu hamamın 1918 yılında Hacı Hekim Camiine vakfedildiği yazmaktadır⁵¹⁵.

⁵¹³Bayatlı, **Bergama'da Küplü Hamam**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, ss. 2-16; Bayatlı, **Bergama'da Yakın...**, ss. 66-81; Farlane, ss. 311- 312

⁵¹⁴Sevgi Soyaker, "Bergama'da Türk Hamamları", **Bergama Belleten**, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Sayı 2, Ekim 1992, ss. 27-34

⁵¹⁵Soyaker, s. 32; Bayatlı, **Bergama'da Yakın...**, s. 222

2.3.6. Su Hayratları

Bergama'da yukarıda saymış olduğumuz vakıflar, camiler mescitler ve hamamların yanı sıra başka hayır eserleri de bulunmaktaydı. Bunlardan biri sebillerdir.

Bergama'nın su kaynakları olan Madra Dağı'ndaki Açöldüren Suyu ile Soma'dan getirilen Aksu zamanla bozulunca Geyikli Dağı'ndan su getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bergama'da etkili olan dönemin voyvodası Araboğlu Ailesinden Hacı Mehmed Ağa bu işe ön ayak olarak 1737 yılında Bergama'yı yeni su kaynağına kavuşturmuştur. Halk bu olaydan sonra Hacı Mehmed Ağa'ya derin bir minnet duymuştur⁵¹⁶. Daha sonraki dönemlerde de bu bir gelenek haline gelerek devam etmiş, hayırsever halk tarafından yaptırılan sebil ya da hayratlar kamuya bağlanmıştır⁵¹⁷.

Karaosman Sebili: Sebil Uzunçarşı Caddesi'nde, Yeni Cami karşısında yer alır. Üç cepheli yapılmıştır. Bunun sebebi kibleye dönük olarak planlanmasıdır. Mermer levha yazıtından Karaosmanzade Hacı Ömer Ağa'nın hayrına oğulları tarafından 1814 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır⁵¹⁸. Bugün işlevini kaybederek büro şeklinde kullanılmaktadır⁵¹⁹.

Kasapoğlu Çeşme: Kireççiler Caddesi ile Şeftali Sokağın kesiştiği noktada yer alır. Roma dönemine ait mermer lahit kullanılarak yapılmıştır. Çeşmenin kitabesinden Bergama'da voyvodalık yapmış Kasapoğulları sülalesinden Refik Efendi tarafından 1850 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır⁵²⁰.

Ayşe Hoca Çeşmeleri: 1878 yılında İncirli Mescit Sokak 4 nolu evin duvarına bitişik olarak trahit taştan yapılmış yuvarlak kemerli sağlam yapıda bir çeşmedir⁵²¹.

Hayim Moreno Korkidi Çeşmesi: Bergama Musevilerinden Moreno Korkidi adında bir şahsın Üç Kemer Caddesi üzerinde yaptırdığı çeşmedir. Çeşmenin

⁵¹⁶Ali Özunal, **Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler**, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Bergama 1997, ss. 63-66

⁵¹⁷Mustafa Pulcu, "Bergama Çeşmeleri", **Bergama Belleten**, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Sayı 5, Eylül 1994, ss. 39-43

⁵¹⁸Özunal, s. 81

⁵¹⁹Kuyulu, s. 148; Pulcu, s. 40

⁵²⁰Özunal, s. 89; Pulcu, s. 41

⁵²¹Özunal, s. 91

mermer kitabesi üzerinde yer alan Türkçe ve İbranice metinde 1878 yılında yapıldığı yazmaktadır⁵²².

Dimdanzade Çeşmesi: Ziyabey Sokağı ile Emin Ağa çıkmazının köşesinde yer alır. Trahit taşlardan Türk usulü taş kesmeler ile yapılmış, önünde yalağı, iki yanında testi koymaya yarayan veya binek taşı işlevi gören bir çeşmedir. Çeşmeyi yaptıran Dimdazade İbrahim Ağa oğlu Mustafa Nuri Ağa tarafından yaptırılmıştır⁵²³.

Dayızade Kerimesi Hatice Hanım Çeşmesi: Tura Bey Mahallesi Fabrika Caddesi'nde yer alır. 1884 yılında Dayızadeler adlı toprak ağalığı yapan ailenin üyelerinden Hatice Hanım tarafından yaptırılmıştır⁵²⁴.

Bergama'da bulunan diğer çeşmeler ise kısaca şu şekildedir: Hacı Yamak Kızı Hacı Hatice Hatun Çeşmesi: Demirciler Mahallesi Hatuniye Caddesindedir. Çeşme 1879 yılında yapılmıştır. Bu hatun kişi yedi yere çeşme yaptırmıştır. Hacı Yamakzade Çeşmesi: Tura Bey Mahallesi Hacı Yamak Sokağı'ndadır. Mermerden yapılan yuvarlak kemerli çeşmedir. Kitabesinde Hatice Hanım tarafından Hacı Mustafa Ağa hayrına 1851 yılında inşa edildiği yazmaktadır. Molla Beyzade İsa Bey Çeşmesi: Demirciler Mahallesinde 1797 yılında İsa Bey tarafından yaptırılmıştır. Hatuniye Çeşmesi: Dayızade zevcesi Şemsi Nur tarafından cami ile birlikte trahit taşından yapılmıştır. Yapım tarihi 1876'dır. Sıdhiye Hanım Çeşmesi: Dayızade sülalesinden genç yaşta ölen kızları Sıdhiye Hanım için eşi Hacı İbrahim Ağaoğlu Ali Efendi tarafından 1891 yılında Hatuniye Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Çizmeci Esnafı Çeşmesi: Çizmeci Arastasında aynı adlı sokağın üzerindedir. 1849 yılında çizmeci esnafı tarafından yaptırılmıştır. Günümüze kadar sağlam kalabilmiş 32 çeşme bulunmaktadır. Bunlardan kitabesi okunanlar yukarıda aktarılmaya çalışılmıştır⁵²⁵.

⁵²²Eriş, Bergama'da İnanç..., s. 58

⁵²³Özünel, s. 92

⁵²⁴Özünel, s. 94

⁵²⁵Özünel, ss. 95-104

2.4. BERGAMA'DA MESLEK TEŞEKKÜLLERİ

2.4.1. Meslekler ve Mesleki Kuruluşlar

XIX. yüzyıl ortalarında Bergama'nın toplumsal hayatına dair çıkarımlarda bulunabilmek için, kazalardaki mesleki yapılanma ve çeşitliliği ortaya koymak gerekir. Bu anlamda temettuat defterleri, Bergama halkının hangi meslekleri icra ettiği ve daha çok hangi iş kollarında yoğunlaştığı ile alakalı bilgiler vermektedir. Kazadaki vergi mükellefleri ve de mükellef olmayanlar, yiyecek içecek üretip satan, hizmet üreten, kamu hizmetinde çalışan, zirai üretim yapan kişiler mesleklerine göre tasnif edilerek ve tablolara dökülerek aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Herhangi bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler

Merkeze ait Bergama temettuat defterlerinde Müslüman halka ait 544 kayıtlı hane bulunmasına karşın, kayıtlarda yalnızca 337 hane reisinin meslek bilgisine ulaşabiliyoruz. Bunun sebebi de o dönemde Bergama'da yaşayan geniş ailelerin varlığıdır. Defterlerde aynı hanede birden fazla ailenin birlikte yaşadığı bilgiler de mevcuttur. Ayrıca ahaliye ait 207 hanede kişinin fakir, alil, yetim, talebe gibi özel durumuna atıfta bulunularak mesleği yazılmamıştır. Yalnızca kişinin dış görünüşü ve adı verilerek mesleğinden bahsedilmeyenlerin sayısı da hatırı sayılır düzeydedir. Örneğin yalnızca “kısa boylu, kara bıyıklı İsmail” şeklinde bırakılmış kayıtlanmalar bulunmaktadır. Bunları da tablomuzda mesleği hakkında bilgi verilmeyenler olarak bulundurmaya uygun gördük. Bu hane reislerinin sayısı 113'dür ve tabloda kendi grubu içerisinde yaklaşık %55'lik bir orana tekabül eder. Ayrıca dul olan kadınlar her bir mahallede “hal-i dul avratların emlakları” olarak ayrılan özel bir bölümde kayıtlanmıştır. Deftere bu şekilde kayıtlanan toplam 83 kadın bulunmaktadır.

Tablo 56: Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler (Müslim)

Mahalleler→	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	%
Amel-i mande	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	0,48
Babasının yanında	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	0,48
Hanesi yok	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,48
İhtiyar	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,48
Ovada	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,48
Talebe	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2	0,96
Tebaadan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0,48
Yetim	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2	0,96
Zi berat	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	0,48
Mesleği hakkında bilgi verilmeyen	7	19	1	13	19	11	19	6	7	11	113	55
Dul Hatunlar	17	0	0	5	11	19	11	13	4	3	83	40
TOPLAM	25	21	1	18	31	30	31	21	14	15	207	100

Mesleği yazılmayarak küçük çapta çiftçilikle uğraşanların sayısı yine mevcuttur. Ayrıca daha önce nüfus bölümünde bahsettiğimiz üzere hane reisi olarak kayıtlı kadınlar da bulunmaktadır. Kadınların kayda geçilmesinin genel sebebi dul olması veya evde erkek bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu veriler ışığında hane reislerinin % 62'sinin mesleği hakkında bilgi verilirken % 38'inin bahsedilen sebeplerden dolayı mesleki bilgileri girilmemiştir.

Tablo 57: Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	%
Besleme	-	-	1	-	1	1,9
Bekâr	1	1	-	-	2	3,8
Fakir	2	-	2	1	5	9,4
Yetim	-	-	1	-	1	1,9
Mesleği Hakkında Bilgi Verilmeyen	15	3	10	3	31	58,4
Dul Hatun	1	6	6	0	13	24,5
TOPLAM	19	10	20	4	53	100

Gayrimüslimlerde de durum şöyledir, 280 hane reisinden 224'ü bir meslek sahibi olarak kaydedilmiştir. Mesleği hakkında bilgi verilmeyen 31, dul hatun olarak kayıtlı 13, fakir 5, bekâr 2 ve yetim 1 hane reisi kayıtlıdır. Gayrimüslim hanelerin % 20'si Müslümanlarınkine benzer sebeplerle herhangi bir meslek grubuna dâhil edilmemiştir. %80'i ise daha sonra bahsedeceğimiz üzere bir meslekle meşgul olmaktadır.

Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Bugün ziraat ve hayvancılık ticari açıdan vazgeçilemeyecek bir yere sahip olduğu gibi sanayi öncesi toplumlar için çok daha büyük bir önem arz etmekteydi. Bu sebep ile ziraat ve hayvancılık ile ilgili mesleklerin ve bu meslek grubunda çalışanların sayısının, diğer meslek gruplarına ve çalışanlarına nazaran daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, Bergama temettuat defterleri incelendiğinde farklı meslek gruplarında kayıtlı olan ve hatta mesleği belirtilmeyen hane reislerinin dahi tarım ve hayvancılıkla ilgilendiğini, küçük de olsa bir bağa, tarlaya veya bir hayvana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 58: Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Balyacı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Bostancı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Çiftçi	6	1	-	-	3	3	2	5	-	2	22	25
Çoban	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2	2,2
Deveci	6	3	1	-	-	-	-	2	1	-	13	15
Eşekçi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Katırcı	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	4	5
Rençber	14	1	-	-	3	3	-	11	5	4	41	47
Sarban	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Siğirtmaç	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1
Zeytinci	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1
Toplam	32	4	2	0	7	9	2	19	6	6	87	100

Tabloda görüleceği üzere dikkat çeken ilk şey, Bergama'nın bütün mahallelerinde meslekleri farklı bile olsa hemen hemen tüm hane reislerinin az ya da çok tarım ve hayvancılıkla ilgilendiğidir. Ancak en fazla ziraat erbabı Kurşunlu Mahallesi'ndedir. Bu mahallede toplam 32 hane reisi ziraat veya hayvancılıkla ilgili bir işle meşguldür. Bu meslek grubu içerisinde rençberlik 41 hane reisi ve %47'lik oranla en fazla icra edilen meslektir. İkinci sırada % 25 ile yine geçimini topraktan sağlayan bir diğer meslek olan çiftçilik gelmektedir. Bu meslekleri Batı Anadolu'da Yörük-Türkmenler arasında yaygın bir hayvancılık kolu olan %13 ile devecilik izlemektedir.

Tablo 59: Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	Kendi Meslek Grubu İçerisinde (%)
Ağıl Kâhyası	-	-	1	-	1	1,6
Bağcevan	3	3	3	-	9	13,7
Bağcevan taşçı	1	-	-	-	1	1,6
Çiftçi	13	-	2	-	15	22,8
Çoban	10	4	5	-	19	28,8
Dühancı	1	1	-	-	2	3,03
Kâhya	1	-	1	-	2	3,03
Katırcı	1	1	-	-	2	3,03
Rençber	10	1	4	-	15	22,8
TOPLAM	40	10	16	0	66	100

Gayrimüslim hane reislerinin de Müslümanlarda olduğu gibi ziraat ve hayvancılıkla ilgili meslekler ekseninde kazanın ekonomisine katkıda bulunduklarını söylemek mümkündür. Tabloya baktığımızda gayrimüslim mahallelerin ziraat ve hayvancılık ihtiva eden meslek kollarında, en etkili mahallenin toplam 40 hane ile Saray olduğunu söyleyebiliriz. Bunu sırayla 16 hane ile Cami Kebir, 10 hane ile Mahalle-i Cedid izler. Ermeni Mahallesi'nde ise dikkat çeken husus tarım ve hayvancılıkla da ilgili bir mesleği icra eden hane reisinin bulunmamasıdır. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi hane reisleri, ziraat veya hayvancılık dışında herhangi bir mesleğe sahip olsa da, az ya da çok muhakkak tarım veya hayvancılıkla ilgilenmektedir. Temettuat defterlerine baktığımızda bu durumun Ermeni Mahallesi için de geçerli olduğunu, kayıtlı Ermeni hane reislerinin tarla, bağ, inek vb. mal ve mülklerinin bulunduğunu açık bir şekilde görüyoruz. Bu durum da Ermeni nüfusunun toprağa dayalı işlerden tamamen uzak olmadığını ispatlamış olmaktadır.

Çobanlık kendi meslek grubu içerisinde %28,8 ile en fazla icra edilen meslektir. Yine Müslümanlara benzer şekilde bu mesleği %22,8 ile rençberlik ve

çiftçilik izler. Bunların arkasından bağcevan, katırcı, kâhya, duhancı, Bağcevan taşçı ve ağıl kâhyası gelir.

Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler

Tarih öncesi dönemlerden beri insanoğlu el sanatları ile iç içe yaşamaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanmasından sonra içinde yaşanılan coğrafyaya ve kültüre uygun el becerisine dayalı, ilk etapta soğuk- sıcak hava şartlarından ve tehlikelerden korunmak, daha sonra ise kendi kültürünü ve beğenilerini yansıtmak amacıyla kişinin taşıyabileceği en etkili görsel malzeme olan “giyim-kuşam”, hep varlığını devam ettirmiştir.

Giyim-kuşam’ın Bergama Kazası’nda da etkili olduğunu temettuat defterlerinin kayıtlarına baktığımızda görmemiz mümkündür. Bundan mütevellit bu başlık altında giyim, dokumacılık ve dericilik sektörlerini birlikte değerlendirmeyi uygun gördük. Yünün eğrilerek ip haline getirilmesi yoluyla dokunma ve kumaş yapımı, tabaklama yöntemi ile işlenen derinin çizme, ayakkabı vb. eşya haline getirilmesi gibi yöntemlerle bu meslek kolu geniş bir yelpazeye yayılır.

Bergama’da bu meslek grubuna mensup 88 Müslüman hane reisi kayıtlı bulunmaktadır.

Tablo 60: Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Babuşcu	1	-	-	-	-	3	-	-	1	3	8	9
Çarıkcı	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2	2
Çulcu	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2	2
Çulha	2	-	1	-	1	3	-	1	-	-	8	9
Çizmeci	-	-	-	-	1	2	-	-	1	2	6	7
Debbağ	1	-	1	-	-	-	-	-	3	16	21	24
Haffaf	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1,13
Keçeci	6	-	-	1	-	-	2	-	1	2	12	14
Külahçı	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2	2

Mesci	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2	2
Muytab	2	-	-	2	1	-	-	2	2	4	13	15
Tabakçı	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	3	3
Terzi	-	-	-	1	2	-	2	1	-	2	8	9
TOPLAM	12	0	3	5	8	12	5	4	9	30	88	100

Giyimle ilgili meslekler; debbağ, terzi, babuşçu, keçeci, çulha, muytabdır. Bu meslekler içerisinde en fazla 21 hane reisi % 24 ile debbağlık gelmektedir. 21 hane reisinden 16'sı Mürsel Mahallesi'nde ikâmet etmektedir. Debbağ hayvan derilerini işleyerek kullanılır hale getiren zanaatkâra verilen isimdir⁵²⁶. Bergama'da debbağ ile meşgul olan kişi sayısının yüksek oluşu, derinin, diğer giyim üzerine çalışan mesleklerle göre kaza ekonomisine katkısının fazla olduğunun da bir göstergesidir.

Debbağdan sonra giyim üzerine en fazla icra edilen meslek kıl dokuyarak geçimini sağlayan muytablıktır. Müslüman mahallelerinde toplam 13 muytab bulunmaktadır. Daha sonra yaygın hayvancılık faaliyetinin yürütüldüğü toplumlarda sıkça görülen keçecilik gelmektedir. Keçeciliğe ait 12 hane reisinden 6'sı Kurşunlu mahallesindedir. Dericilik faaliyetlerinin sık görüldüğü Bergama'da babuşculuk da önemli bir meslek dalıdır ve 8 hane reisi babuşculuk yapmaktadır. Daha sonra bunları sırasıyla 8 hane ile terzi, 8 hane ile çulha, 6 hane ile çizmeci, 3'er hane ile tabakçı, mesci ve 2'şer hane ile çarıkçı, çulcu, külahçı izlemektedir.

Tablo 61: Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Babuşçu	5	2	1	-	8	22,9
Çulha	-	-	1	-	1	2,9
Kunduracı	-	-	1	-	1	2,9
Mesci	1	-	-	-	1	2,9
Muytab	3	-	-	-	3	8,6
Terzi	14	2	2	3	21	60
TOPLAM	23	4	5	3	35	100

⁵²⁶Bozkurt Nebi, “Deri”, **D.İ.A.**, Cilt 9, s. 175

Gayrimüslim mahallelere baktığımızda her meslek kolunda olduğu gibi giyim üzerine çalışan meslekler arasında da en fazla hane Saray Mahallesi'ndedir. Bu mahallede toplam 23 hane reisinden 14'ü terzidir. Toplam 21 terziden 18'i Rum 3'ü Ermeni'dir. Terzilik bu iş grubu içerisinde Müslüman mahalleleri de dâhil ettiğimizde % 24 ile en fazla hane reisinin ilgilendiği meslektir ve gayrimüslim nüfus arasında Müslüman nüfusa oranla daha yaygındır. Yine deri ile alakalı olan babuşçu, mesci, kunduracı gayrimüslim mahallelerde de bulunmaktadır. Ayrıca pamuk veya keten ipliğinden dokumanın yapıldığı çulhalık da 1 hane reisi ve % 2,9'luk katkısı ile bu meslek grubu arasındadır.

Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler

Bu başlık altında incelediğimiz meslek gurubuna sahip 38 kişi bulunmaktadır. Bu meslek kolunun mahallelere dağılımına bakacak olursak 10 kişi ile Kadı Hayrettin Mahallesi gıda ile ilgili en fazla mesleğin icra edildiği mahalle olarak karşımıza çıkar. Daha sonra 8 kişi ile Mürsel Mahallesi, 7 kişi ile Divane Hızır Mahallesi, 4 kişi ile Kurşunlu Mahallesi, 3 kişi ile Sufiler Mahallesi, 2 kişi ile Hoca Sinan, Atmaca Mahallesi, 1 kişi ile de Tura Bey Mahallesi gelmektedir. İplikçi Yunus Mahallesi'nde ise yiyecek ve içecek üretimi yapan hane bulunmamaktadır.

Tablo 62: Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Aşçı	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2	5
Bakkal	-	-	-	1	2	-	1	-	-	1	5	13
Börekçi	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	2	5
Değirmenci	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	3	8
Helvacı	1	-	-	-	4	-	2	1	-	3	11	29
Kadayıfçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2,6
Kasap	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2	5
Kebapçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2,6
Leblebici	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2,6
Peynirci bakkal	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2,6

Saki	1		-	-	-	-	-	-	-	-	1	2,6
Sirkeci	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2,6
Yağcı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2,6
Yemişçi	-	-	1	-	4	-	1	-	-	-	6	16
TOPLAM	4	0	2	1	10	3	7	2	1	8	38	100

Mesleklerin dağılımı ise şöyledir: 11 kişi ile helvacılık başta gelmektedir. Helvacılık kendi meslek grubu içerisinde yaklaşık %29'luk bir yere sahiptir. Simit halkalar şeklinde yapılan ve genellikle Ramazan aylarında rağbet gören bu meşhur Bergama helvasının adı, “Zülviye”dir. Bu tatlı günümüzde de hala varlığını sürdürmektedir⁵²⁷. Helvacılık gibi yalnızca Bergama’ya özgü olmasa da kıyı Ege’de yaygın olarak görülen incir, “yemiş” olarak anılmakta ve bunun satışı ile uğraşan kişiye de “yemişçi” denilmektedir. Temettuatlara baktığımızda 7 hane reisinin yemişçilik ile uğraştığını görmekteyiz. Yemişçiden sonra sırayı bakkal almaktadır. Yiyecek, içecek gibi maddelerin satıldığı en küçük marketçilik ile uğraşan bakkallık mesleğinin sayısı Bergama Müslüman mahallelerinde 5’tir. Daha sonra sayıları 3 ile 1 arasında değişen değirmenci, aşçı, kasap, börekçi, yağcı, sirkeci, leblebici, kadayıfçı, kebabçı, saki ve peynirci bakkal gelmektedir.

Gayrimüslim mahallelere baktığımızda bakkal sayısının Müslüman mahallelerden daha fazla olduğunu görüyoruz. 8 bakkalın tamamını Rumlar işletmektedir ve bunun da kendi meslek kolu içerisinde oranı %25’tir.

Müslüman gıda üreticilerinden farklı olarak gayrimüslimlerin tahıl üretimine katkısının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Nedeni ise değirmenciliğin ve buna bağlı olarak yapılan ekmekçilik veya itmekçilik gibi un ile üretimi sağlanan yiyeceklerin satışını yapan hane reislerinin bu bölümde daha fazla bulunmasıdır.

⁵²⁷ Bir rivayete göre bu tatlı Arap helvasıdır. Bergama’dan hacca giden bir helvacı ustası orada bu tatlıyı çok beğenerek Bergama’ya göndüğünde de yapmaya başlamıştır. Ancak Bergama’da yalnızca Ramazan aylarında yapılmaktadır. Bkz. Ogün Kayacan, “Zülviye (Bergama Helvası)”, **Bergama Belleten**, Sayı 4, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı 1993, s. 72

Tablo 63: Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Bakkal	5	1	2	-	8	25
Baklacı	-	-	1	-	1	3,12
Boyozcu	1	-	-	-	1	3,12
Değirmenci	6		3	-	9	28,1
Ekmekçi	-	2	1	-	3	9,37
İtmekçi	1	-	2	-	3	9,37
Kasap	1	-	1	-	2	6,25
Simitçi	1	1	1	-	3	9,37
Yemişçi	2	-	-	-	2	6,25
TOPLAM	17	4	11	0	32	100

Değirmencilik bu meslek grubu içerisinde %28,1’lik bir payla en yukarıdadır. Değirmen ile bağlantılı olarak insanların temel gıdası olan ekmek ve ekmek ürünlerinin üretildiği görülmektedir. 6 ekmekçi, 3 simitçi ve 1 boyozcu bulunmaktadır. Boyoz; XV. yüzyılda Türkiye’ye yerleşen Sefaradların özellikle İzmir yöresine kazandırdıkları bir çeşit mayasız çörektir. Bunların dışında yer alan meslekler ise 2 kasap, 2 yemişçi ve 1 baklacıdır.

Mesleklerin mahallelere göre dağılımına bakacak olursak; Toplam 32 hane reisinden 17’si Saray Mahallesi’nden, 11’i Cami Kebir, 4’ü Mahalle-i Cedid’den’dir. Temettuatlara göre Ermeni Mahallesi’nin yiyecek-içecek ile ilgili mesleklerde bir payı bulunmamaktadır. Yani gayrimüslim mahallelerde bu iş kolunu Rumlar yürütmektedir.

Müslüman ve gayrimüslim mahallelerle birlikte düşünüldüğünde bu meslek kolunda en büyük paya sahip olan meslekler %16,7 ile helvacılık ve değirmenciliktir.

Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler

Bu başlık altında, inşaat, ulaşım, nakliyecilik gibi iş kolları ile küçük ölçekli işletmeler ve diğer iş kolları içerisinde konumlandırımadığımız farklı mal ve hizmet üretip satan ve sunan mesleklere değinilmiştir. Bu kapsamda Müslümanlar arasında 30 farklı meslekle uğraşan 83 hane reisi tespit edilmiştir. Bergama'daki Müslüman nüfusun uğraştığı meslek türlerinin % 9'u bu sınıfa girmektedir

Mevcut iş kolları sınıfına sahip hane reisleri yaklaşık %15,6'lık oranla en fazla Divane Hızır'da ikamet etmektedir. Bu meslek erbabını en az sayıda bünyesinde barındıran mahalle ise %1,2'lik oran ile Atmaca Mahallesi'dir.

Tablo 64: Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Barutçu	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Berber	1	-	-	1	2	-	2	-	1	-	7	8,43
Bıçakçı	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2	2,40
Boyacı	-	-	-	-	-	-	-	1	4	-	5	6
Çeteci	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2,40
Çıkrıkçı	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2	2,40
Demirci	2	1	-	3	1	1	-	-	-	-	8	10
Dülger	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2	2,40
Eskici	3	-	-	4	-	-	-	1	-	1	9	11
Korukçu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1,20
Güftekari	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1,20
Havutçu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Kalyoncu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Kaşıkçı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1,20
Katafalkçı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1,20
Kavukçu	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Kemaneci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Keresteci	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2	2,40

Kılıfçı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Kılapçı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1,20
Kundakçı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1,20
Küfeci	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1,20
Merkici	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2	2,40
Methiyeci	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,20
Oduncu	2	-	-	-	-	3	1	-	-	-	6	7,2
Pehlivan	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1,20
Saraç	-	-	-	-	1	1	3	-	-	2	7	8,43
Semerci	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	2,40
Yapucu	-	-	-	-	-	3	5	2	-	1	11	13
Yorgancı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,20
TOPLAM	11	6	1	12	9	12	13	8	5	7	83	100

İnşaatla ilgili meslekler: boyacı, dülger ve yapucudur. Yapucuların tuğla veya taş kullanarak duvar ördükleri de düşünülebilir. Dülgerler ahşap bina inşaatında uzmanlaşmış, geleneksel Türk ev yapımında usta kişilerdir. Müslüman mahallelerde bu mesleği yapan hane reisi sayısı 2’dir. Boyacı herhangi bir yapının boyanması işi ile ilgilenen kişi olmanın yanı sıra, kumaş ve yün boyama işleri ile de meşgul olanlara verilen isimdir. İnşaatla ilgili mesleklerde en çok yapuculuk icra edilmektedir ve bunların sayıları 11’dir. Yapuculuk, kendi meslek grubu içerisinde toplam %13’lük bir paya sahiptir.

Bergama’da 7 hane reisi berberlikle meşguldür ve bu kendi meslek türü içerisinde %8,43’lük bir orana denk gelir.

Müslüman mahallelerde 9 eskici, 9 demirci, 7 saraç, 7 berber, 6oduncu ve 5 boyacı vardır. 9 kişi olan mesleklerin her biri kendi içinde %11’lik, 5 kişiden oluşan boyacı ise % 6’lık bir paya sahiptir.

Tablo 65: Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Berber	-	1	2	5	8	12,1
Boyacı	1	-	-	-	1	1,51
Çalkıcı	1	-	-	-	1	1,51
Dombaycı	1	-	-	-	1	1,51
Dülger	-	-	1	-	1	1,51
Ebeci	1	1	2	-	4	6,06
Eskici	-	-	1	-	1	1,51
Gazzaz	2	1	2	2	7	10,6
Güreşçi	-	-	-	1	1	1,51
Hallaç	-	-	-	1	1	1,51
Kantarıcı	-	-	2	-	2	3,03
Kayıkçı	-	-	1	-	1	1,51
Kirişçi	-	-	-	1	1	1,51
Kıvırcı	-	-	1	-	1	1,51
Kömürcü	1	-	-	-	1	1,51
Kundakçı	2	-	2	-	4	6,06
Laveyici	-	-	1	-	1	1,51
Mumcu	2	-	-	-	2	3,03
Odabaşı	-	-	-	1	1	1,51
Sabuncu	2	2	-	-	4	6,06
Sıvacı	1	-	-	-	1	1,51
Suyolcu	-	-	1	-	1	1,51
Doğramacı	-	-	1	-	1	1,51
Varilci	1	-	-	-	1	1,51
Yapucu	2	2	9	1	14	21,2
Yorgancı	-	-	-	5	5	7,57
TOPLAM	16	7	26	17	66	100

Gayrimüslim mahallelerde icra edilen mesleklerin başında yapuculuk gelmektedir. Toplam 14 yapucunun 9'u Cami Kebir Mahallesi'ndedir. Yapuculuk Müslüman mahallelerde de en fazla görülen meslektir. Bergama merkez mahallelerinde toplam 25 yapucu hane reisi vardır. Bu sayı da meslek grubu içerisinde %15,8'lik bir orana denk gelir. Bahsedilen azımsanmayacak rakam

Bergama’da yapı işlerinin gelişim gösterdiğinin ve bu bağlamda burada nüfus artışı yaşanarak yeni mekânlara ihtiyaç duyulduğunun da bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Yapuculuk dışında gayrimüslim mahallelerde 8 berber, 7 gazzaz, 5 yorgancı, 4 kundakçı hane reisi ikamet etmektedir.

Kamu Hizmetleri ile İlgili Meslekler

Toplumsal hayatın düzeni ve devamlılığı için âmme hizmetinin bir takım kurumlar tarafından karşılanması gerekmektedir. Bunlar, eğitim, yönetim, sağlık ve dini vb. alanlarda işlerin yürümesini sağlayarak halka hizmet vermektedirler. Bu bağlamda adı geçen alanlarda çeşitli meslekler türemiştir. Bu meslek teşekkülleri altında çalışan şahıslara devlet maaş ödeyerek beşeri hayatın sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Bergama’da kamunun ihtiyacını karşılamak maksadı ile oluşan meslekleri bu başlık altında incelemek mümkündür.

Tablo 66: Kamu Hizmetleri ile İlgili Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Hatip	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	7,14
Hazinedar	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	7,14
İmam	1	1	-	1	1	-	2	-	-	-	6	42,8
Mahalle Muhtarı	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	14,2
Müezzin	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	7,14
Müderriş	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2	14,2
Müftü	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	7,14
TOPLAM	2	2	1	1	4	0	3	1	0	0	14	100

Kamu hizmetine dâhil edebileceğimiz mesleklerden biri olan imamlık, bu başlık altında ön plana çıkmaktadır. Mahallelerde dini hizmet vermelerinin yanı sıra idari işlerle de doğrudan doğruya ilgilenen ve köyün temsil edilmesinde yeri olan

imamlar⁵²⁸, dini bilgileri fazla olan, güvenilir ve sevilen kimseler arasından padişah beratı ile atanıp gördükleri hizmet karşılığında “vazife” adı verilen ücret almaktaydılar. Tabloya göz atıldığında Bergama’da 1840 yılında toplam 6 imam olduğunu görmekteyiz. Bu da meslek grubu içerisinde yaklaşık %42,8 oranına tekabül etmektedir. Atmaca, Sufiler, Tura Bey ve Mürsel mahallelerinde imamlik ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Kurşunlu, İplikçi Yunus, Demirtaş, Kadı Hayrettin mahallelerinde 1 imam bulunurken Divane Hızır Mahallesi’nde 2 imam görev yapmaktadır. İmamlardan vergi alınmadığı bilinmektedir. Kayıtlarda, “İmam olduğundan teklif alınmadığı” ibaresi geçmektedir.

Diğer bir dikkat çeken meslek mahalle muhtarlığıdır. II. Mahmud döneminde, Anadolu ve Rumeli’de 1833-36 yılları arasında oluşturulan muhtarlık kurumu için iyi huylu ve becerikli kimselerden iki kişi (Muhtar-ı evvel- Muhtar-ı sani) halkın katılımıyla ve oy çokluğu ile seçilirdi. Adları kadıya bildirilir ve sicil kayıtlarına geçerdi. XIX. yüzyılın başlarından günümüze aynı ad ve örgütlenme biçimiyle kırsal alanlardaki köylerde, kentlerde ve kasabalarda ise mahallelerde halkın hükümet nezdindeki temsilcileri olan muhtarların bu görevlerine doğrudan doğruya seçilerek getirilmeleri bir demokratikleşme hareketi olarak değerlendirilebilir⁵²⁹. En önemli görevlerinden biri idaresi altındaki mahallenin veya köyün güvenliğini sağlamak olan mahalle muhtarının kaza mahallelerinde Kurşunlu Mahallesi’nde 1, Atmaca Mahallesi’nde 1 kişi olmak üzere toplam 2 hane reisi bulunmaktadır. Muhtarlık kendi meslek grubu içerisinde %14,2’lik bir paya sahiptir.

Kadı Hayrettin Mahallesi’nde 2 kişi müderrislik yapmaktadır. Bu da mahalle’de en az bir tane eğitimle alakalı bir kurumun olduğunun göstergesidir.

Müslüman mahallelerde bunların dışında, 1 hatip, 1 müezzin, 1 müftü ve 1 hazinedar bulunmaktadır.

Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler

Bu grupta değerlendirmeye aldığımız meslek grupları hizmet üreten ve ürettiği bu hizmet ile geçimini temin eden hane reisleridir. Ticaretle uğraşan hane

⁵²⁸Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye..., s. 56

⁵²⁹Muhtarlık teşkilatının kuruluşu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, **Belleten**, Cilt 34, Sayı 135, TTK, Ankara 1970, s. 409-420.

reisleri de bu kategoriye dâhil edilmiştir. Bergama’da 50 kişinin mensup olduğu bu iş kolunun 29 hane ile %58’i Müslüman mahallelerde, 21 hane ile %42’si gayrimüslim mahallelerde ikâmet etmektedir.

Tablo 67: Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Arabacı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2	8,3
Bazar	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	4,16
Bezzaz	-	-	2	1	2	-	-	-	2	1	8	33,3
Canbaz	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,16
Çilingir	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	4,16
Hamamcı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	4,16
Hekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	4,16
Jurnal	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	4,16
Kahveci	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	4,16
Nalbant	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	3	12,5
Nalçacı	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	2	8,3
Natır	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,16
Sergici	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	4,16
TOPLAM	2	2	3	3	3	1	1	2	4	3	24	100

Bu başlık altında incelediğimiz meslek dallarından, ticaret ile uğraşlar, bazarcı, çerçi, sergici, bezzaz, nalbant ve canbazdır. Bu grupta en fazla yer alan meslek bezzazlıktır. Toplam 8 bezzaz % 33,3 ile aynı zamanda bu iş kolu içerisinde de en fazla paya sahiptir. Bezzazların 2’si Atmaca, 2’si Kadı Hayrettin, 2’si Tura Bey Mahallesi’nde mesleğini icra etmektedir. Demirtaş ve Mürsel Mahalleleri’nde ise 1’er kişi bezzazlık yapmaktadır. Osmanlı giyim kuşamında önemli bir yere sahip olan bezzazlık mesleğinin pamuk üretiminin yüksek olduğu Bergama’da görülmesi bir tesadüf değildir. Her ne kadar temettuat defterlerinde penbe (pamuk) tarlaları kaydı

yer almasa da 1301/1884 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde pamuk üretimin yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Öyle ki XIX. yüzyılın sonlarında Bergama'da bahar aylarında çalıştırılan dokuz adet pamuk fabrikası da bulunmaktaydı⁵³⁰.

Osmanlı Devleti'nde öteden beri kimi işlerin kadınlara ayrılmış olduğu çoğu araştırmacı tarafından bilinmektedir. Özellikle dokuma ve gıda işkollarındaki birçok iş kadınlarca yapılmaktadır. Kaynaklarda, 1830'lu yılların sonunda Rumeli ve Anadolu'daki halı atölyelerinde genellikle genç kızların çalışmakta, hangarlarda ya da uzun koridorlarda çömelmiş olarak halı dokumakta olduğundan bahsedilir⁵³¹. Her ne kadar Bergama ile ilgili arşiv vesikaları ve defterlerden kadınların meslek teşekkülleri ile ilgili çok kısıtlı bilgilere rastlansa da muhtemelen Bergama'da da halı, heybe, seccade dokumalarında kadınların emeği bulunmaktadır. Her küçük yerleşim biriminde görülmeyen hekimlik mesleği de bu yıllarda Bergama'da ifa edilmektedir.

Bir diğer farklı meslek ise yetkili kişilere çevresinde olup biteni haber vermekle yükümlü iş türü olan jurnalcılıktır. Daha çok II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşan bu meslek türü, kayıtlara bakılırsa önceki dönemlerde Bergama'da da görülmektedir. 1840-45 yılları arasındaki dönemde "havadis jurnalleri" denilen belge türlerine rastlanmaktadır. Bu belgelere, o dönem insanının kahve, sokak gibi umumi ortamlarda yapılan konuşmaları hafiyeler tarafından kaydediliyordu. Bunun sebebi ise Tanzimat sonrası halkın reformları algılayışı, yeni vergi usulleri, siyasi meseleler ve yöneticiler hakkında neler düşündüklerine karşın devletin kayıtsız kalmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Değiştirdikleri kılık kıyafetleri ile halkın arasında dolaşarak rapor tutan jurnaller, son derece ehemmiyetli bir sorumluluğa sahiptir⁵³². II. Abdülhamid döneminde yayımlanan Şemseddin Sami'nin Kamus-i Türkî'sinde de jurnal sözcüğü, "Bir memurun meşhudatını mübeyyin olarak verdiği müzekkire, küçük lahiya, raport" şeklinde açıklamaktadır⁵³³.

⁵³⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 111

⁵³¹Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 221; Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 867-876

⁵³²Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", **Toplum ve Bilim**, Sayı 83, Birikim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 58-79

⁵³³Şemseddin Sami, s. 486; Jurnal veya Curnal kavramını ilk kez Bağdat Valisi Davud Paşa'nın (1817-1831) "Curnal el Irak" adında Türkçe-Arapça gazete yayımlanarak kullandığı hakkında bir

XVI. yüzyılda yalnızca Yemen’de üretimi olan kahvenin bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin en ücra köşelerinde bile yayılarak hem evlerde hem de kahvehanelerde içildiği bilinmektedir. 1600’lerde Ankara’daki bir kadı sicilinde bir kahvehaneden söz edilmiştir. Karşılıklı haber alıp verme ortamının olduğu bu kahvehaneler, XVIII. yüzyılın başlarında daha çok yaygınlaşmıştır⁵³⁴. Hemen bütün Anadolu’da yayılan kahvehane kültürünü Bergama’da da görmek mümkündür. Temettuatlardan edindiğimiz bilgiye göre Müslüman mahallelerinde 1 gayrimüslim mahallelerden de 1’inde kahvecilik ile uğraşan hane reisi bulunmaktadır.

Tablo 68: Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Arabacı	-	-	1	-	1	4,76
Bakırcı	2	-	-	-	2	9,52
Bezzaz	4	-	-	3	7	33,3
Çerçi	-	-	-	1	1	4,76
Çilingir	-	-	-	1	1	4,76
Kahveci	1	-	-	-	1	4,76
Kalaycı	-	-	-	1	1	4,76
Kuyumcu	-	-	-	1	1	4,76
Meyhaneci	1	-	-	-	1	4,76
Nalbant	-	1	-	-	1	4,76
Odacı	-	-	2	-	2	9,52
Sarraf	2	-	-	-	2	9,52
TOPLAM	10	1	3	7	21	100

iddia varsa da şimdiye kadar bu konuda bir kanıt bulunamamıştır. Asıl başlangıç Mehmed Ali Paşa Mısır valisi olduktan sonra Fransa’ya öğrenci göndererek çağdaşlaşma girişiminde bulunmuş, 1813’ten itibaren yeni bir idari kuruluşa yönelip merkezin taşradan zamanında haber almasını sağlamak için her birimden belirli sürelerle raporlar “jurnaller” vermelerini istemiştir. Bu raporlar “Jurnal Divanı” denilen bir merkezde toplanarak değerlendirilmiştir. Jurnalcılık veya Curnalcılık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa’ya**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Baskı İstanbul 2013, İstanbul 2016, s. 23

⁵³⁴Faroghi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yayınları, 1. Baskı 1997, 6. Baskı İstanbul 2010, s. 262

Müslüman mahallelerde olduğu gibi gayrimüslim mahallelerde de en fazla yapılan meslek bezzazlıktır. Gayri Müslim mahallelerde toplam 7 bezzaz bulunmaktadır ve oranı % 33,3'tür. Buna Müslüman mahalleleri dâhil ettiğimizde Bergama'da toplam 16 bezzaz bulunmaktadır ve kendi meslek grubu içerisindeki oranı % 32'dir.

Fiziki Güç ile İlgili Meslekler

Genellikle ayak işleri veya el çabukluğu gibi fiziki güç gerektiren meslek grupları bu başlık altında toplanmıştır. Bu sınıf içerisinde yer alan iş kollarına mensup kişi sayısının Bergama'da oldukça düşük olduğu görülmektedir. Toplam 5 kişinin yer aldığı bu grupta gulam, sadık köle, köle ve hizmetkâr kaydedilmiştir ve hemen hemen hepsinin görevi aynıdır.

Tablo 69: Fiziki Güç ile İlgili Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Gulam	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	33,3
Hizmetkâr	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	33,3
Köle	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	16,7
Sadık Köle	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	16,7
TOPLAM	2	0	0	0	1	0	0	2	0	0	5	100

Gayrimüslim mahallelerinde toplam 3 kişi olmak üzere Saray Mahallesinden 1 kişi saraydarlık yapmaktadır. Saraydar bulunduğu konağın ayak işlerine koşturan kişidir. Diğer 2'si ise Cami Kebir Mahallesine kürekçi olarak kayıtlıdır.

Tablo 70: Fiziki Güç ile İlgili Meslekler (Gayrimüslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Saray	Mahalle-i Cedid	Cami Kebir	Ermeni Mahallesi	Toplam	%
Kürekçi	-	-	2	-	2	66,7
Saraydar	1	-	-	-	1	33,3
TOPLAM	1	0	2	0	3	100

Askeriye İle İlgili Meslekler

Askeriye ile ilgili meslekler yalnızca Müslüman mahallelerde görüldüğünden bu bölümde tek tablo oluşturulması uygun görülmüştür.

Tablo 71: Askeriye İle İlgili Meslekler (Müslim)

Mahalleler→ Meslekler ↓	Kurşunlu	İplikçi Yunus	Atmaca	Demirtaş	Kadı Hayrettin	Sufiler	Divane Hızır	Hoca Sinan	Tura Bey	Mürsel	T O P L A M	Kendi Meslek Grubu İçerisinde %
Askeriyeden	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	16,6
Askeriyeden Muhrec	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	33,3
Çavuş	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	16,6
Redif-i Askeriyeden	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	16,6
Süvari Askeri	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	16,6
TOPLAM	4	1	0	0	0	0	0	0	1	0	6	100

Yine en kalabalık mahalle olmasından mütevellit Kurşunlu Mahallesi'nde toplam 4 kişi askeri meslek grubuna kayıtlıdır. Bunların 1'i askeriya, 2'si askeriya muhrec yani askeriya ihraç olmuş ve 1'i süvari askeridir. İplikçi Yunus Mahallesi'nde 1 kişi redif-i askeriya'dır. Tura Bey mahallesinden ise 1 kişi çavuştur.

2.4.2. Bergama Kazası'nın Mesleki Yapısı

Bergama'da, Müslümanların mensup olduğu 92 farklı meslek dalı olduğu temettuat defterlerinden anlaşılmaktadır. Çeşitliliğin bu denli fazla oluşu kırsal kesim olmasına karşın, Bergama'nın gelişmişliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu denli fazla olan meslek yelpazesi Müslüman nüfusun şehrin iktisadi ve sosyal hayatındaki etkisinin fazlalığına dalalettir. Kayıtlı hane reislerinin yanı sıra, aynı hane içerisinde yaşayarak aynı işi yapan farklı kişiler de mevcuttur. Ayrıca 2 iş kolunu birlikte yürüten tek bir aile reisinin de temettuat kayıtlarında yer aldığını söylemek mümkündür. Örneğin Divane Hızır Mahallesi'nden biri "muhtar-ı evvel çiftçi Halil Ağa bin Hacı Mustafa" şeklinde kayıtlıdır. Bu mesleklerin her

biri meslekler kategorisine yazılmıştır. Müslüman ahalinin en fazla dâhil olduğu iş kolu ziraat ve hayvancılıkla ilgili meslek teşekkülleri olmuştur.

Gayrimüslimler ise Bergama’da toplam 64 farklı işkoluna sahip 224 hane reisi ile en fazla intisap ettikleri sektör Müslümanlarda olduğu gibi ziraat ve hayvancılıkla alakalı olanlardır. Ancak hemen arkasında ticaretle ilgili meslek kollarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu alanda Rumlar, nüfus bakımından Ermenilere göre baskın olmasından dolayı daha etkilidir. Yahudiler merkez temettuatlarında yer almamalarına rağmen onların küçük esnafıktan ziyade ticarete dayalı işler ile meşgul oldukları bilinmektedir⁵³⁵.

Rumlar ve Ermenilerin Müslümanlardan ayrı müstakil mahalleleri olduğu için meslek değerlendirmelerini yaparken Müslim ve gayrimüslim şeklinde farklı tablolarda inceleme yapılması daha uygun görülmüştür.

Tablo 72: Müslüman Halkın Mesleki Dağılım Oranı (%)⁵³⁶

Meslek	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Mesleklerdeki Payı (%)
Rençber	41	% 12
Çiftçi	22	% 6,5
Debbağ	21	% 6,1
Muytab	14	% 4,1
Keçeci	13	% 3,8
Deveci	13	% 3,8
Helvacı	11	% 3,2
Yapucu	11	% 3,2
Eskici	8	% 2,3
Demirci	8	% 2,3
Bezzaz	8	% 2,3
Babuşcu	8	% 2,3
Terzi	7	% 2
Berber	7	% 2
Çulha	7	% 2
Saraç	7	% 2
Oduncu	6	% 1,8
Yemişi	6	% 1,8
Çizmeci	6	% 1,8
İmam	6	% 1,8
Bakkal	5	% 1,4

⁵³⁵Daha çok tahıl, zeytin, pamuk, üzüm, tütün gibi hammadde alımı; kuyumculuk, sarafılık gibi para işleri ile meşguldürler. Bkz. Eriş, Bergama İnanç, s. 57

⁵³⁶Verilerin hesaplanmasında, Bergama Temettuat Defterleri’nde mesleklerin yazıldığı bölümde yer alan fakat meslek olarak kabul etmediğimiz amel-mande, talebe, âmâ alil, yetim, fakir, dul hatun, mesleği belirtilmeyen gibi kişinin özel durumlarını ihtiva eden haneler dâhil edilmemiştir.

Boyacı	5	% 1,4
Katırcı	4	% 1,1
Değirmenci	3	% 0,9
Semerci	3	% 0,9
Tabakçı	3	% 0,9
Mahalle Muhtarı	2	% 0,6
Mesci	2	% 0,6
Çoban	2	% 0,6
Çarıklı	2	% 0,6
Çulcu	2	% 0,6
Külahçı	2	% 0,6
Nalbant	2	% 0,6
Aşçı	2	% 0,6
Börekçi	2	% 0,6
Kasap	2	% 0,6
Bıçakçı	2	% 0,6
Çeteci	2	% 0,6
Çıkrıkçı	2	% 0,6
Dülger	2	% 0,6
Keresteci	2	% 0,6
Merkici	2	% 0,6
Müderres	2	% 0,6
Arabacı	2	% 0,6
Nalçacı	2	% 0,6
Askeriyeden Muhrec	2	% 0,6
Gulam	2	% 0,6
Kahveci	1	% 0,3
Balyacı	1	% 0,3
Askeriyeden	1	% 0,3
Hamamcı	1	% 0,3
Eşekçi	1	% 0,3
Sarban	1	% 0,3
Zeytinci	1	% 0,3
Haffaf	1	% 0,3
Kadayıfçı	1	% 0,3
Kebapçı	1	% 0,3
Leblebici	1	% 0,3
Peynirci Bakkal	1	% 0,3
Saki	1	% 0,3
Sirkeci	1	% 0,3
Yağcı	1	% 0,3
Barutçu	1	% 0,3
Korukcu	1	% 0,3
Güftekâri	1	% 0,3
Havıtcı	1	% 0,3
Kalyoncu	1	% 0,3
Kaşıkçı	1	% 0,3
Katafalkçı	1	% 0,3
Kemaneci	1	% 0,3
Kılıfçı	1	% 0,3

Kılapçı	1	% 0,3
Kundakçı	1	% 0,3
Pehlivan	1	% 0,3
Sığırtmaç	1	% 0,3
Hatip	1	% 0,3
Hazinedar	1	% 0,3
Müezzin	1	% 0,3
Müftü	1	% 0,3
Bazar	1	% 0,3
Canbaz	1	% 0,3
Çilingir	1	% 0,3
Hekim	1	% 0,3
Jurnal	1	% 0,3
Natır	1	% 0,3
Sergici	1	% 0,3
Hizmetkâr	1	% 0,3
Köle	1	% 0,3
Sadık köle	1	% 0,3
Çavuş	1	% 0,3
Redif-i Askeriyeden	1	% 0,3
Süvari Askeri	1	% 0,3
TOPLAM	340	100

Toplam 92 farklı meslek türü ve 340 kayıtlı hane reisi ile Müslüman nüfusun mahallelere göre mevcut işkolu nispetlerine bakılacak olur ise Kurşunlu Mahallesi'nin nispeten ayrı bir önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Nüfusunun diğer mahallelere oranla daha fazla olmasından mütevellit, hem iktisadi hem de sosyo-kültürel açıdan hemen hemen çoğu meslek grubunu bünyesinde barındırmaktadır. Daha sonra mesleki çeşitlilik açısından sırasıyla Mürsel, Hoca Sinan, Sufiler, Divane Hızır, İplikçi Yunus, Demirtaş, Tura Bey ve Atmaca mahalleleri gelmektedir.

Bergama'da refah seviyesini göstermesi bakımından hacca gidebilecek derecede varlığa sahip kimselerin sayısı da oldukça fazladır. XIX. yüzyıla kadar İstanbul'dan hacca gidip gelmek yaklaşık dokuz ay sürmekteyken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşım imkânlarının artması sayesinde hac yolculuğu süresinin kısalmasıyla⁵³⁷ Hac ibadetine olan ilginin artışı Bergama'da da kendini göstermiştir.

⁵³⁷Murat Bardakçı, "Padişahlar Neden Hacca Gitmezdi?" erişim: <http://www.haberturk.com/ramazan/haber/964082-padisahlar-neden-hacca-gitmezdi>, ulaşım: 13.03.2016, XVII-XVIII. yüzyıllarda hac katilesinin güvenliği için "cerde" adı altında teşkil edilen özel bir hafif süvari birliğinden faydalanılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise güvenlik

Kayıtlara baktığımızda, hane reisinin sahip olduğu meslekten önce veya sonra kişinin Hacı olup olmadığı ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Defterlerde “Hacı” unvanlı (Saraç Ali bin Hacı Ahmed) kimseler olduğu gibi ismi “Hacı” olanlara da rastlanmaktadır. En fazla hacı unvanı 16 kişi ile Kurşunlu Mahallesinde bulunurken 2 kişi ile en az unvan Atmaca Mahallesi’ndedir. 1840 yıllarında Bergama kaza merkezinde 113 kişi Hacı lakaplıdır.

Tablo 73: Gayrimüslim Halkın Mesleki Dağılım Oranı (%)⁵³⁸

Meslekler	Rum	Ermeni	Toplam	Toplam Mesleklerdeki Payı (%)
Terzi	18	3	21	% 9,4
Çoban	19	0	19	% 8,5
Çiftçi	15	0	15	% 6,7
Rençber	15	0	15	% 6,7
Yapucu	13	1	14	% 6,3
Bağcevan	9	0	9	% 4
Değirmenci	9	0	9	% 4
Babuşçu	8	0	8	% 3,6
Bakkal	8	0	8	% 3,6
Berber	3	5	8	% 3,6
Gazzaz	5	2	7	% 3,1
Bezzaz	4	3	7	% 3,1
Yorgancı	0	5	5	% 2,2
Sabuncu	4	0	4	% 1,7
Kundakçı	4	0	4	% 1,7
Ebeci	4	0	4	% 1,7
Muytab	3	0	3	% 1,3
Ekmekçi	3	0	3	% 1,3
İtmekçi	3	0	3	% 1,3
Simitçi	3	0	3	% 1,3
Dühancı	2	0	2	% 0,9
Kâhya	2	0	2	% 0,9
Katırcı	2	0	2	% 0,9
Yemişçi	2	0	2	% 0,9
Kasap	2	0	2	% 0,9
Mumcu	2	0	2	% 0,9
Bakırcı	2	0	2	% 0,9

hizmeti Şam’daki düzenli orduyla sağlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde ise askeri nakliyatın yanı sıra hac yolculuğunu kolaylaştırmak amacıyla Hicaz demiryolu yaptırılmışsa da 1908’de Medine’ye ulaşan hattın daha sonra Mekke’ye ve oradan da Cidde’ye kadar uzatılma planı, imparatorluğun dağılış sürecinde Türkler aleyhine kışkırtılan bedevilerin saldırıları yüzünden gerçekleştirilememiştir. Medine’ye gelen trenler de daha çok asker ve mühimmat taşımıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Hac”, **DİA**, Cilt 14, İstanbul 1996, ss. 400-408

⁵³⁸Verilerin hesaplanmasında, Bergama Temettuat Defterleri’nde mesleklerin yazıldığı bölümde yer alan fakat meslek olarak kabul etmediğimiz amel-mande, talebe, âmâ, alil, yetim, fakir, dul hatun, mesleği belirtilmeyen gibi kişinin özel durumlarını ihtiva eden haneler dâhil edilmemiştir.

Otacı	2	0	2	% 0,9
Sarraf	2	0	2	% 0,9
Kürekçi	2	0	2	% 0,9
Nalbant	1	0	1	% 0,4
Meyhaneci	1	0	1	% 0,4
Kuyumcu	0	1	1	% 0,4
Kalaycı	0	1	1	% 0,4
Kahveci	1	0	1	% 0,4
Çilingir	0	1	1	% 0,4
Çerçi	0	1	1	% 0,4
Arabacı	1	0	1	% 0,4
Saraydar	1	0	1	% 0,4
Varilci	1	0	1	% 0,4
Toğrakçı	1	0	1	% 0,4
Sopalıcı	1	0	1	% 0,4
Odabaşı	0	1	1	% 0,4
Laveyici	1	0	1	% 0,4
Kömürcü	1	0	1	% 0,4
Kıvci	1	0	1	% 0,4
Kirişçi	0	1	1	% 0,4
Hallaç	0	1	1	% 0,4
Eskici	1	0	1	% 0,4
Dombaycı	1	0	1	% 0,4
Dülger	1	0	1	% 0,4
Güreşçi	0	1	1	% 0,4
Kayıkçı	1	0	1	% 0,4
Boyozcu	1	0	1	% 0,4
Baklacı	1	0	1	% 0,4
Mesci	1	0	1	% 0,4
Kunduracı	1	0	1	% 0,4
Çulha	1	0	1	% 0,4
Bağcevan Taşçı	1	0	1	% 0,4
Çalıkçı	1	0	1	% 0,4
Boyacı	1	0	1	% 0,4
Ağıl Kâhyası	1	0	1	% 0,4
Sıvacı	1	0	224	100

Gayrimüslim hane reislerinin işkollarına göre Bergama'daki dağılımı şöyledir: Saray Mahallesi 44 meslek türünün bulunduğu en fazla çeşitliliğe sahip mahalledir. Sırası ile Saray Mahallesi'ni, Cami Kebir, Mahalle-i Cedid ve Ermeni Mahallesi izlemektedir. XIX. yüzyılın ortalarında Bergama'da, başta ziraat olmak üzere aynı zamanda ticaret hayatında her meslek grubunda gayrimüslimler mevcut olup, Bergama ekonomisine katkıda bulunmuşlardır.

2.4.3. Bergama Nahiyeleri Meslek Durumu

Kısaca tekrar değinmek gerekir ise, temettuat defterlerinde, Bergama ve Nevahi-i Bergama kazaları ile bilgilere yer verildiğinden ve Nevahi-i Bergama'nın da 1840'ta nahiye değil bir kaza olduğundan bahsetmiştik. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru tıpkı Ilıca-i Bergama, Kozak, Ayazmend, Dikili, Çandarlı, Kiliseköy(Kilise) gibi Nevah-i Bergama'nın da, Bergama'nın bir nahiyesi durumuna geldiğine, dolayısıyla bununla ilgili bilgilerin nahiyeler ile alakalı başlıklar altında verilmesini uygun bulduğumuzun bir kez daha altını çizelim. Bu bağlamda, Bergama kaza merkezinde olduğu gibi Nevahi-i Bergama'da da mesleki bilgiler çeşitli sınıflara ayrılarak incelenmiştir. Temettuat defterlerine göre yapılan bu incelemede Poyracık, Hatunili ve Kınık gibi yerleşim birimlerinin meslek grupları çeşitli tablolarda belirtilmiştir. Buna göre Nevahi-i Bergama'da 70 farklı meslek bulunurken meslek sahibi hane sayısı 536'dır.

Nevahi-i Bergama'nın yerleşim birimlerini tek tek ele aldığımızda herhangi bir meslek grubuna dâhil edilmeyen hane reisi sayısı Poyracık'ta 41, Hatunili'nde 30, Kınık'ta 82 olmak üzere toplam 149'dur. Bu sınıfa kaydedilenler yetim, fakir, menzili bulunmayan, alil, bekâr, âmâ dul kadınlar ve meslek bilgisi bulunmayan hane reisleridir.

Poyracık ve Hatunili'nde kayıtlı olan hane reislerinin tamamı Müslümanlardan oluşurken Kınık; Müslüman, Rum ve Ermenilerden meydana gelmektedir. Poyracık'ta mesleği belirtilmeyen 16, Hatunili'nde 25, Kınık'ta ise 42 hane reisi bulunmaktadır. Kınık'ta mesleği belirtilmeyen hane reislerinin 23'ü Müslüman, 7'si Ermeni, 12'si Rum tebaadandır.

Tablo 74: Nevahi-i Bergama'da Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyenler ve Meslek Bilgisi Bulunmayanlar

Yerleşim Adı	Poyracık	Hatunili	Kınık	Toplam	%
Yetim	2	1	1	4	2,68
Fakir	1		1	2	1,34
Menzili olmayan	-	-	3	3	2,01
Alil	1	-	-	1	0,67

Bekâr	-	-	2	2	1,34
Âmâ	-	-	1	1	0,67
Dul Hatun	21	9	32	62	41,6
Mesleği Belirtilmeyen	16	25	42	83	55,7
TOPLAM	41	30	82	149	100

Meslek durumu belirtilmeyenlerden sonra en fazla hane reisi sayısı dul kadınlara aittir. Poyracık'ta 21, Hatunili'nde 9 ve Kınık'ta 32 dul kadın üzerine kayıtlı hane bulunmaktadır. Bunların dışında 4 yetim, 2 fakir, 1 alil yani hasta, 2 bekâr, 1 âmâ üzerine hane kayıtlıdır. Menzili bulunmayan ise 3 kişi vardır. Mesleği belirtilmeyen ve dul kadınlar dışında kalan bu kişiler özel durumlarından dolayı vergi mükellefi değildir.

Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Temettuat kayıtlarına baktığımızda Nevahi-i Bergama'da da Bergama kaza merkezinde olduğu gibi ziraat ve hayvancılığın önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Meslek sahibi hane reisi sayısının 544 olduğunu söyleyecek olursak bu sayının 334'ü yani yaklaşık %61,3'ü ziraat ve hayvancılık ile meşguldür.

Tablo 75: Nevahi-i Bergama'da Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Yerleşim Adı→ Meslekler↓	Poyracık	Hatunili	Kınık	Toplam	%
Beygir Kâhyası	-	-	1	1	0,29
Bahçevan	-	-	16	16	4,79
Çiftçi	65	59	87	211	63,1
Çoban	-	-	8	8	2,39
Rençber	25	9	62	96	28,7
Sığırtmaç	1	1	-	2	0,59
Toplam	91	69	174	334	100

Nevahi-i Bergama'da 211'i çiftçilik ve 96'sı rençberlik ile meşgul hane reisi mevcuttur. Çiftçilik bu meslek grubu içerisinde %63,1'lik tüm meslek grupları içerisinde yaklaşık %39'luk bir yere sahiptir. Çiftçi sayısının 65'i Poyracık, 59'u

Hatunili ve 87'si Kınık'ta ikamet etmektedir. Kınık'ta ikamet eden 87 çiftçi hane reisinin 75'i Müslüman, 2'si Ermeni ve 10'u Rum tebaadan meydana gelmektedir. Toplamda 96 olan rençber hane reisi sayısının bu meslek grubu içerisinde oranı %28,7'dir. Tüm meslek grupları içerisinde ise %17,6'lık bir yeri vardır. Rençberlerin 25'i Poyracık, 9'u Hatunili, 62'si ise Kınık'ta bulunmaktadır. Kınık'ta yaşayanların 10'u Ermeni, 48'i Müslüman, 4'ü Rum'dur. Bu başlık altında geriye kalan mesleklerden toplam 2 sığırtmaç Poyracık ve Hatunili nahiyelerindedir. Kınık'ta 1 beygir kâhyası, 8 çoban ve 16 bahçevan mesleğini icra etmektedir.

Kamu Hizmeti ile İlgili Meslekler

Temettuat defterlerine göre Nevahi-i Bergama'da 1 esnaf şeyhi, 1 hatip, 8 imam, 1 mahalle tahsildarı, 1 papaz, 1 medrese-i kiramdan, 1 muallime, 5 muhtar, 1 müderris, 1 tamgacı ve 1 yazıcı görev yapmaktadır. Bu meslek grubu tüm meslek grupları içerisinde % 4'lük bir yere sahiptir.

Mesleklerin Nevahi-i Bergama'daki yerleşim birimlerine göre dağılımından bahsedecek olursak; Kınık Kasabası'nda 1 esnaf şeyhi hane reisi bulunmaktadır. Esnaf şeyhi veya esnaf başkanı da denilen bu kişi bütün üyeleri bir baba şefkati ile koruyan mesleki, siyasi, ahlaki ve dini liderdir. Sistem içinde lidere duyulan itimat, ahi birliklerinin yönetim yapısının kurulmasında temel hareket noktası olmuştur. Esnafın mesleki meselelerini halletmek, birliğe ait binaların bakım ve onarımını yaptırmak, bunları kiraya vermek, personelin maaşlarını ödemek, bunları işe almak veya işten çıkarmak, esnafın mesleki ve hususi davranışlarını takip etmek, idare kurulu toplantılarına katılmak, esnafı toplantıya çağırarak, esnaf kolunu temsilen büyük meclis toplantılarına katılmak esnaf şeyhinin başlıca görevlerindendir. Esnaf şeyhi, yaptığı her işten esnafa karşı sorumludur. İdare kurulu istediği zaman esnaf orta sandığını kontrol edebilir, bu sayede esnaf şeyhinin mali yönden denetimi sağlanırdı. Esnaf şeyhlerinin işleri büyük meclis tarafından denetlenirdi⁵³⁹.

⁵³⁹Yusuf Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, M.E.B., İstanbul 1990, s. 28

Tablo 76: Nevahi-i Bergama’da Kamu Hizmeti ile İlgili Meslekler

Yerleşim Adı→ Meslekler↓	Poyracık	Hatunili	Kınık	Toplam	%
Bab erad-ı esnaf şeyhi	-	-	1	1	4,76
Hatip	1	-	-	1	4,76
İmam	2	3	3	8	38
Papaz	-	-	1	1	4,76
Mahalle tahsildarı	-	1	-	1	4,76
Medrese-i kiram’dan	-	-	1	1	4,76
Muallime	-	-	1	1	4,76
Muhtar	1	2	2	5	23,8
Müderriş	-	1	-	1	4,76
Tamgacı	-	-	1	1	4,76
Yazıcı	-	-	1	1	4,76
TOPLAM	4	7	11	22	100

Nevahi-i Bergama’da 8 hane reisi imamlık ile iştigal olmaktadır. Bunların 2’si Poyracık, 3’ü Hatunili, 3’ü Kınık’tadır. Hatunili’nde 1 hane reisi mahalle tahsildarıdır. Muhtarlık mesleğini icra eden 5 hane reisi mevcuttur. Bunların 2’si Kınık 2’si Hatunili, 1’i Poyracık’ta bulunmaktadır. Bu meslek grubu içerisinde muhtarların oranı %23,8’dir. Bunların dışında Nevahi-i Bergama’da eğitim ile ilgili mesleklerin de olduğunu görmekteyiz. Kınık’ta medrese-i kiramdan 1, muallime 1 ve Hatunili’nde 1 müderriş hane reisi vardır. Ayrıca Kınık’ta 1 yazıcı ve 1 tamgacı hane reisi kayda geçmiştir. Tamgacı İslamiyet öncesi Türklerde yazı işlerini yürüten kişiye verilen isimdir. Burada da yazıcı ve tamgacının görevleri birbiri ile benzer anlamlar taşır.

Askeriye ile İlgili Meslekler

Bergama kaza merkezinde olduğu gibi Nevahi-i Bergama’da da sayıları az olmasına rağmen askeri sınıfa dâhil olan meslekler mevcuttur. Asakir-i mansureden 1

asakir-i suvariden 3, asakir-i şahaneden 2 olmak üzere toplam 6 hane reisi bulunmaktadır. Bu meslek grubunun tüm meslekler içinde oranı %1,10'dur.

Tablo 77: Nevahi-i Bergama'da Askeriye İle İlgili Meslekler

Yerleşim Adı→ Meslekler↓	Poyracık	Hatunili	Kınık	Toplam	%
Asakir-i mansureden	-	1	-	1	16,7
Asakir-i suvariden	1	2	-	3	50
Asakir-i şahaneden	-	1	1	2	33,3
TOPLAM	1	4	1	6	100

Yiyecek ve İçecek ile İlgili Meslekler

Bu meslek grubu içerisinde toplam 32 hane reisi bulunmaktadır. Tüm meslekler içerisindeki yeri %5,88'dir. Yiyecek ve içecek ile ilgili mesleklerde en fazla hane reisi değirmencilik ve yağcılıktır. Tamamı Kınık'da bulunan değirmenci sayısı 7, yağcı sayısı 6'dır ve bu işler ile Rumlar meşgul olmaktadır. Kendi meslek grubu içerisinde değirmenci oranı %21,8, yağcılarının oranı %18,75'dir.

Tablo 78: Nevahi-i Bergama'da Yiyecek ve İçecek ile İlgili Meslekler

Yerleşim Adı→ Meslekler↓	Poyracık	Hatunili	Kınık	Toplam	%
Aşçı	1	-	1	2	6,25
Değirmenci	-	-	7	7	21,8
Helvacı	-	1	3	4	12,5
Kasap	-	-	5	5	15,6
Simitçi	-	-	4	4	12,5
İtmekçi	-	-	4	4	12,5
Yağcı	-	-	6	6	18,75
TOPLAM	1	1	30	32	100

Poyracık'a dâhil edilebilecek yalnızca 1 hane reisi aşçılık ile meşguldür. Hatunili'nde ise yalnızca 1 kişi helvacılık yapmaktadır. Geriye kalan 30 hane reisinin tamamı Kınık'ta ikamet etmektedir. Nevahi-i Bergama'da dikkat çeken husus gıda sektöründe etkili olanların Müslümanlardan çok Ermeni ve Rum tebaa tarafından icra ediliyor olmasıdır.

Mal ve Hizmet Üretim Satan Meslekler

Nevahi-i Bergama'da mal ve hizmet sektöründe 46 farklı meslek türüne yer verilmiştir. Bu meslek grubu içerisinde ise 149 hane reisi bulunmaktadır. Mal ve hizmet üretim satan meslekler içerisinde sayıca en fazla olanlar bakkal, berber, çulha, hallaç, terzi, kahveci ve kuyumcudur. Bakkalların tamamı Kınık'tadır ve Rumlar tarafından işletilmektedir. Bakkalların kendi meslek grubu içerisinde oranı %10,7'dir.

Kınık'ta meslek sahibi hane reisi sayısının diğer yerleşim birimlerine oranla fazla olmasının sebebi hem nüfusunun fazlalığı hem de kozmopolit yapısının çeşitli oluşundan kaynaklanmaktadır. Yaklaşık 2.060 kişiden oluşan Kınık nüfusunun 1005'i Müslüman, 450'si Ermeni ve 605'i Rum tebaadan oluşmaktadır.

Tablo 79: Nevahi-i Bergama'da Mal ve Hizmet Üretim Satan Diğer Meslekler

Yerleşim Adı→ Meslekler↓	Poyracık	Hatunili	Kınık	Toplam	%
Abacı	-	-	1	1	0,67
Arabacı	1	-	-	1	0,67
Babuşcu	-	-	3	3	2,01
Bakkal	-	-	16	16	10,7
Bakkal Çırağı	-	-	1	1	0,67
Berber	3	3	13	19	12,7
Bezzaz	-	-	2	2	1,34
Bıçakçı	-	-	1	1	0,67
Boyacı	-	-	4	4	2,68
Çanakçı	-	-	1	1	0,67

Çulcu	-	-	2	2	1,34
Çulha	-	-	8	8	5,36
Çukalcı	-	-	1	1	0,67
Çömlekçi	-	-	1	1	0,67
Dellal	-	-	1	1	0,67
Demirci	-	1	2	3	2,01
Dühancı	-	-	1	1	0,67
Dülger	1	-	-	1	0,67
Eskici	-	2	5	7	4,69
Gazzaz	-	-	1	1	0,67
Gulam	1	-	1	2	1,34
Hallaç	-	-	9	9	6,04
Kahveci	1	2	4	7	4,69
Kâhya	1	-	2	3	2,01
Kalaycı	-	-	2	2	1,34
Kantarcı	-	-	1	1	0,67
Katafalkçı	1	-	-	1	0,67
Kavcı	1	-	-	1	0,67
Keçeci	-	1	1	2	1,34
Kemaneci	-	-	1	1	0,67
Kireççi	-	-	1	1	0,67
Kundakçı	-	-	2	2	1,34
Kuyumcu	-	-	7	7	4,69
Lagetacı	-	-	1	1	0,67
Mezarcı	-	-	1	1	0,67
Nalbant	2	-	3	5	3,35
Nalçacı	-	1	-	1	0,67
Okçu	1	-	2	3	2,01
Ormancı	-	-	1	1	0,67
Saraç	-	1	-	1	0,67
Penbe Simsarı	-	-	1	1	0,67
Simsar	-	-	1	1	0,67
Terzi	-	-	16	16	10,7
Tütüncü	-	-	1	1	0,67
Yapucu	-	-	2	2	1,34
Yorgancı	-	-	1	1	0,67
TOPLAM	13	11	125	149	100

Poyracık'ta 3, Hatunili'nde 3, Kınık'ta ise 16 olmak üzere toplam berber sayısı 19'dur. Kınık'ta berberlik mesleği ile Ermenilerden 15, Müslümanlardan ise yalnızca 1 hane reisi meşgul olmaktadır. Terzilik de yine çoğunlukla gayri müslimlerce özellikle Ermeni milleti tarafından icra edilen bir meslek teşekkülüdür. Toplam 16 hane reisinin 12'si Ermeniler, 4'ü Rumlardan meydana gelmektedir.

2.4.4. Bergama Nahiyelelerinin Mesleki Yapısı

Temettuat defterlerine göre Nevahi-i Bergama'yı incelediğimizde 73 farklı meslek türünün ve bu meslekleri icra eden 544 hane reisinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Meslek sahibi hane reisi sayısının Nevahi-i Bergama'daki yerleşim birimlerine göre dağılımına baktığımızda Poyracık'ta 109, Hatunili'nde 92 ve Kınık'ta 343 çalışan hane reisi bulunmaktadır. Meslek sahibi kişilerin 170'i Müslüman, 98'u Rum ve 75'i Ermeni tebaadandır.

Tablo 80: Nevahi-i Bergama'da Mesleki Dağılım Oranı (%)⁵⁴⁰

Meslek	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Mesleklerdeki Payı (%)
Çiftçi	211	% 39
Rençber	96	% 17,7
Berber	19	% 3,51
Bağcevan	16	% 2,95
Bakkal	16	% 2,95
Terzi	16	% 2,95
Hallaç	9	% 1,66
Çoban	8	% 1,48
İmam	8	% 1,48
Çulha	8	% 1,48
Kahveci	7	% 1,29
Eskici	7	% 1,29
Değirmenci	7	% 1,29
Kuyumcu	7	% 1,29
Yağcı	6	% 1,10
Muhtar	5	% 0,92
Nalbant	5	% 0,92
Kasap	5	% 0,92
Helvacı	4	% 0,73
Simitçi	4	% 0,73
İtmekçi	4	% 0,73
Boyacı	4	% 0,73
Kâhya	3	% 0,55

⁵⁴⁰ Verilerin hesaplanmasında, Bergama Temettuat Defterleri'nde mesleklerin yazıldığı bölümde yer alan fakat meslek olarak kabul etmediğimiz amel-mande, talebe, âmâ, alil, yetim, fakir, dul hatun, mesleği belirtilmeyen gibi kişinin özel durumlarını ihtiva eden haneler dâhil edilmemiştir.

Demirci	3	% 0,55
Okçu	3	% 0,55
Babuşçu	3	% 0,55
Asakir-i Suvariden	3	% 0,55
Aşçı	2	% 0,36
Gulam	2	% 0,36
Kundakçı	2	% 0,36
Keçeci	2	% 0,36
Kalaycı	2	% 0,36
Asakir-i Şahaneden	2	% 0,36
Yapucu	2	% 0,36
Sığırtmaç	2	% 0,36
Bezzaz	2	% 0,36
Çulcu	2	% 0,36
Bab-ı erad-ı esnaf şeyhi	1	% 0,18
Mahalle tahsildarı	1	% 0,18
Medrese-i kiramdan	1	% 0,18
Muallime	1	% 0,18
Müderris	1	% 0,18
Hatip	1	% 0,18
Yazıcı	1	% 0,18
Tamgacı	1	% 0,18
Asakir-i Mansureden	1	% 0,18
Abacı	1	% 0,18
Arabacı	1	% 0,18
Bakkal çırağı	1	% 0,18
Bıçakçı	1	% 0,18
Çanakçı	1	% 0,18
Çukacı	1	% 0,18
Çömlekçi	1	% 0,18
Dellal	1	% 0,18
Dühanacı	1	% 0,18
Dülger	1	% 0,18
Gazzaz	1	% 0,18
Kantaracı	1	% 0,18
Katafalkçı	1	% 0,18
Kavcı	1	% 0,18
Kemaneci	1	% 0,18
Kireççi	1	% 0,18
Lagetacı	1	% 0,18
Mezarcı	1	% 0,18
Nalçacı	1	% 0,18
Ormancı	1	% 0,18
Papaz	1	% 0,18
Beygir kâhyası	1	% 0,18
Saraç	1	% 0,18
Penbe Simsarı	1	% 0,18
Simsar	1	% 0,18
Tütüncü	1	% 0,18
Yorgancı	1	% 0,18

TOPLAM	544	100
---------------	------------	------------

Gayrimüslimler Nevahi-i Bergama’da 20 farklı işkoluna mensuptur ve 173 hane reisi ile en fazla intisap ettikleri sektör mal ve hizmetle ilgili sektörlerdir. Müslümanların ise büyük bir çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla ilgili meslekler ile meşguldür.

Bergama kaza merkezinde olduğu gibi, Nevahi-i Bergama’da da hacı lakaplı kişiler mevcuttur. 1840 yılında Poyracık’ta 18, Hatunili’nde 9 Kınık’ta ise 26 hacı lakaplı kişi bulunmaktadır.

2.4.5. Bergama Köylerinin Meslek Durumu

Bergama kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de toplumsal yapıya dair fikir sahibi olabilmek adına meslek kollarını kendi içerisinde çeşitli gruplara ayırarak incelemek doğru olacaktır. Öncelikle, Bergama köylerinde herhangi bir meslek grubuna dâhil edemeyeceğimiz ve mesleği belirtilmemiş olan hanelerin dağılımına baktığımızda Bergama’ya bağlı toplam 28 köyden 275 hane reisini yetim, ayan, tebaadan, bekâr, sıbyan, amelmande, nefer, dul hatun ve mesleği hakkında herhangi bir bilgi verilmemesinden dolayı bu bölüme dâhil edilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 81: Köylerde Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilmeyen ve Meslek Bilgisi Bulunmayanlar

Köyler ↓	Özel durumu olanlar →	Yetim	Ayan	Tebaadan	Bekâr	Sıbyan	Amelmande	Nefer	Dul Hatunlar	Meslek Bilgisi Olmayan	T O P L A M	%
Bölcek		-	-	-	-	-	-	-	2	13	15	5,4
Sarıcalar		-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	1,4
Göçbeyli		1	-	-	-	-	-	-	-	19	20	7,2
Çan		-	1	-	-	-	-	-	-	6	7	2,5
Uşaklar		-	1	-	-	-	-	-	-	4	5	1,8
Avretlü		-	-	1	-	-	-	-	-	1	2	0,7
Badem Alanı		-	1	-	-	-	-	-	5	2	8	2,9

Aşağı Kırklar	-	-	-	-	-	-	-	3	9	12	4,3
Soğancı	-	-	-	1	-	-	-	-	20	21	7,6
Çam	3	-	-	-	-	-	-	9	9	21	7,6
Bağcılar	-	-	-	-	-	-	-	4	2	6	2,1
Küçük kaya	1	-	-	-	-	-	-	3	19	23	8,3
Cumalı	-	1	-	-	-	-	-	2	7	10	3,6
İlca	-	-	-	-	-	-	-	-	6	6	2,1
Kocaömerli	-	-	-	-	-	-	-	3	4	7	2,5
Işıklar	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0,3
Dündarlı	3	-	-	-	-	-	2	5	3	13	4,7
Korkaburun	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	0,7
Mandır	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	0,7
Karahıdırlı	1	-	-	-	-	1	-	6	8	16	5,8
Armağanlar	-	-	-	-	-	2	-	3	9	14	5,09
Örenli	3	-	-	1	-	-	-	-	6	10	3,6
Kebirbaba	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	0,7
Hamzahocalı	1	-	-	-	-	-	-	5	2	8	2,9
Köseler	-	1	-	-	-	-	-	2	1	4	1,4
Günler	-	-	-	-	-	-	-	17	3	20	7,2
Esenli	-	-	-	-	-	-	-	4	6	10	3,6
Tekkederesi	-	-	-	-	1	-	-	-	5	6	2,1
TOPLAM	13	5	1	2	1	3	2	73	175	275	100

Temettuat defterlerine göre Bergama köylerinde hiçbir meslek grubuna dâhil edilmeyen 275 haneden 247 hane reisinin Müslümanlardan 28 hane reisinin ise gayri müslimlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu başlık altında mesleği belli olmayan ve dul kadınlara ait toplam 248 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlarda herhangi bir meslek grubundan bahsedilmese dahi hane reislerinin büyük bir çoğunluğunun çiftçilik ve hayvancılık ile uğraştığını bilmekteyiz.

Gayrimüslimlerde hiçbir meslek grubuna dâhil edilmeyen hane reisi sayısının toplam 28 olduğundan bahsetmiştik. Bu köylerden 21 hane Soğancı, 3 hane Bölcek, 3 hane Göçbeyli ve 1 hane de Aşağıkırklar karyesinde kayıtlıdır.

Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Tarımsal üretim ve hayvancılığı içinde barındıran meslek teşekküllerinin köy yerleşik alanlarında, şehir ve şehirleşme eğiliminin arttığı bölgelere göre daha fazla icra edildiğini söyleyebiliriz. Temettuat defterlerine göre Bergama köylerini incelediğimizde de nüfusun büyük bir kısmının ziraat ve hayvancılık ile geçimlerini sağladığını söylemek mümkündür. Öyle ki bu iş kolu içerisinde toplam 790 hane reisi bulunmaktadır. Mevcut meslek sahibi hane reisi sayısının 923 olduğunu göz önüne alacak olursak ziraat ve hayvancılığın tüm meslek gurupları içerisinde çok ciddi bir yere sahip olduğu ortadadır. Meslek sahibi nüfusun yaklaşık %85,6'sı ziraat ve hayvancılıkla meşguldür.

Bu meslek grubunun 589'unu çiftçiler oluşturmaktadır. Çiftçilik bu meslek grubu içerisinde %74,5'lik bir yere sahip iken tüm meslek gurupları içerisinde % 64,7'lik bir yere sahiptir. Bu da Bergama köylerinde nüfusun yarısından fazlasının çiftçilikle uğraştığının göstergesidir.

Tablo 82: Köylerde Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Köyler ↓	Meslekler→	Çiftçi	Rençber	Çoban	Deveci	Danacı	Sığırtmaç	Bağcevan	Katırcı	T O P L A M	%
Bölcek		16	7	-	-	-	-	-	-	23	2,9
Sarıcalar		44	8	-	1	-	-	-	-	53	6,7
Göçbeyli		70	8	-	2	-	-	-	-	80	10,1
Çan		14	10	2	7	-	-	-	-	33	4,1
Uşaklar		23	9	-	1	-	2	-	-	35	4,4
Avretlü		22	7	1	-	-	-	-	-	30	3,8
Badem Alanı		5	14	-	-	-	-	-	-	19	2,4
Aşağıkırklar		12	1	3	1	-	-	-	-	17	2,1
Soğancı		21	-	3	-	-	-	1	1	26	3,2

Çam	15	1	1	-	-	-	-	-	17	2,1
Bağcılar	-	1	1	-	-	-	-	-	2	0,2
Küçükkaya	20	3	-	-	-	-	-	-	23	2,9
Cumalı	35	5	1	-	-	-	-	-	41	5,1
Ilıca	17	5	-	-	-	-	-	-	22	2,7
Kocaömerli	19	2	3	-	-	1	-	-	25	3,1
Işıklar	5	9	-	-	-	-	-	-	14	1,7
Dündarlı	12	1	-	-	-	2	-	-	15	1,8
Korkaburun	3	3	-	-	-	-	-	-	6	0,7
Mandır	5	-	-	-	-	-	-	-	5	0,6
Karahıdırlı	24	12	1	1	1	1	-	-	40	5,06
Armağanlar	47	9	9	-	-	1	-	-	66	8,3
Örenli	42	5	1	-	-	-	-	-	48	6,07
Kebirbaba	21	-	-	-	-	-	-	-	21	2,6
Hamzahocalı	31	2	-	-	-	-	-	-	33	4,1
Köseler	26	5	1	-	-	-	-	-	32	4,05
Günler	16	21	-	-	-	-	-	-	37	4,6
Esenli	4	2	-	-	-	-	-	-	6	0,7
Tekkederesi	20	-	-	1	-	-	-	-	21	2,6
TOPLAM	589	150	27	14	1	7	1	1	790	100

Rençberlik, çobanlıktan sonra en sık görülen meslek teşekkülüdür ve köylerde toplam 150 hane reisi rençberlik ile uğraşmaktadır. Bu meslek kolu bütün meslek grubu içerisinde % 16,2'lik kendi meslek grubu içerisinde ise % 18,9'luk bir yere sahiptir. Bu iki yaygın meslek dışında Bergama köylerinde ziraat ve hayvancılık ile ilgili diğer meslekler ve dağılımları şu şekildedir: 27 çoban, 14 deveci, 1 danacı, 7 sığırtmaç, 1 bahçevan, 1 katırcı hane reisi bulunmaktadır.

Kamu Hizmeti ile İlgili Meslekler

Bergama merkezinde olduğu gibi köylerinde de kamu hizmetinde çalışanlar mevcuttur. Bu meslek grubunda toplam 64 hane reisi bulunmaktadır ve tüm meslek grupları içerisinde % 6,93'lük bir yeri vardır.

Tablo 83: Köylerde Kamu Hizmeti ile İlgili Meslekler

Köyler ↓	Meslekler→	Hatip	İmam	Kayyum	Muhtar	Müezzin	Papaz	Karye Hizmetinde	T O P L A M	%
Bölcek		1	1	1	1	-	-	-	4	6,25
Sarıcalar		1	1	-	1	-	-	-	3	4,6
Göçbeyli		1	1	-	2	-	-	-	4	6,25
Çan		1	-	-	2	-	-	-	3	4,6
Uşaklar		1	1	-	2	-	-	-	4	6,25
Avretlü		-	1	-	-	-	-	-	1	0,02
Badem Alanı		1	1	-	1	-	-	-	3	4,6
Aşağıkırklar		1	1	-	-	-	-	-	2	3,1
Soğancı		-	-	-	-	-	1	1	2	3,1
Çam		-	-	-	-	-	-	-	0	0
Bağcılar		-	-	-	-	-	-	-	0	0
Küçükkaya		1	1	-	-	-	-	2	4	6,25
Cumalı		-	-	-	3	-	-	-	3	4,6
Ilıca		1	-	-	-	-	-	1	2	3,1
Kocaömerli		1	1	-	1	-	-	1	4	6,25
Işıklar		-	-	-	-	-	-	-	0	0
Dündarlı		-	-	-	1	-	-	-	1	0,02
Korkaburun		-	1	-	-	-	-	-	1	0,02
Mandır		-	-	-	-	-	-	-	0	0
Karahıdırlı		1	-	-	-	-	-	1	2	3,1
Armağanlar		2	2	-	1	-	-	1	6	9,3

Örenli	-	-	-	-	-	-	-	0	0
Kebir baba	-	2	-	1	1	-	-	4	6,25
Hamzahocalı	-	2	-	2	-	-	1	5	7,8
Köseler	1	2	-	1	-	-	-	4	6,25
Günler	-	-	-		1	-	-	1	0,02
Esenli	-	-	-	1	-	-	-	1	0,02
Tekkederesi	-	-	-	-	-	-	-	0	0
TOPLAM	14	18	1	20	2	1	8	64	100

Temettuat defterlerine ait bilgiler ışığında toplada gördüğümüz 28 köyde, 14 hatip, 18 imam, 1 kayyum, 20 muhtar, 2 müezzin, 1 papaz ve 8 kişi karye hizmetinde çalışmaktadır. Papaz, tamamı Rum tebaadan meydana gelen Soğancı karyesinde ikamet etmektedir. Müslüman olmayan köylerde imama karşılık papazlar buralarda hükümet halk ilişkilerinin düzenlenmesinde etkin rol oynamaktadır⁵⁴¹. Kayyum, cami hademesi veya müteveli anlamlarına gelmektedir⁵⁴². Bölcek karyesinde 1 hane reisi kayyumluk ile meşguldür.

Askeriye ile İlgili Meslekler

Askeriyeyi ilgilendiren meslek kolları yalnızca 5 köyde mevcuttur. Bunlar Göçbeyli, Uşaklar, Karahıdırlı, Günler ve Örenli köyleridir.

Tablo 84: Köylerde Askeriye ile İlgili Meslekler

Köyler ↓	Meslekler→	Asakir-i Mansure	Asakir-i Süvari	Asakir-i Redife	Asakir-i Bahriye	Asakir-i Hassa-i Şahane	Topçu Asakiri	T O P L A M	%
Göçbeyli		1	1	-	-	-	-	2	20
Uşaklar		-	-	-	1	1	-	2	20
Karahıdırlı		1	-	1	-	-	-	2	20
Örenli		-	-	-	-	-	1	1	10

⁵⁴¹Çadırcı, s. 56

⁵⁴²Devellioğlu, s. 498

Günler	1	-	2	-	-	-	3	30
TOPLAM	3	1	3	1	1	1	10	100

Tabloda zikredilen köylerden 10 hane reisi askeri meslek ile meşguldür. Bu meslek grubu bütün meslekler içerisinde %1,85 gibi kısıtlı bir yere sahiptir.

Bergama Köylerinde Diğer Meslek Grupları

Bergama köylerinde belirlenen başlıklar altında bir sınıfa dâhil edilemeyen meslek teşekküllerini bu başlık altında toplamayı uygun gördük. Gıda, giyim, hizmet sektöründen çeşitli mesleklerin yer aldığı tabloda toplam 61 hane reisi bulunmaktadır. Bu başlık altında yer alan mesleklerin tüm meslekler içerisinde payı % 6,6'dır. Bu meslekler; arabacı, aşçı, balcı, balyacı, berber, bekçi, çakmakçı, çulha, demirci, dombaycı, eskici, esnaf, helvacı hizmetkâr, kahveci, ırgat, kâhya, kalaycı, oduncu, okçu, ormancı, pehlivan, taşçı, sirkeci ve uncudur.

Tablo 85: Köylerde Diğer Meslek Grupları

Köyler→ Meslekler↓	Bölcek	Sarıcalar	Göçbeyli	Çan	Uşaklar	Avretli	Aşağıkırklar	Soğanlı	Çam	Küçükkaya	Cumalı	Ilıca	Armağanlar	Örenli	Kebirbaba	Hamzahocalı	Köseler	Esenli	Tekkederesi
Arabacı	-	1		-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Aşçı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Balcı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Balyacı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Berber	1	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Bekçi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Çakmakçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Çulha	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Demirci	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1	-	-	-	-
Dombaycı	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eskici	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-

Esnaf	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Helvacı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hizmetkâr	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Irgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
Kahveci	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kâhya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Kalaycı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Oduncu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Okçu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ormancı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Pehlivan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-
Taşçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sirkeci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Uncu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3	2	7	1	3	1	2	2	2	2	2	1	3	7	1	1	3	1	14

2.4.6. Bergama Köylerinin Mesleki Yapısı

Temettuat defterlerine baktığımızda Bergama köylerinde halkın mensup olduğu 40 farklı meslek dalı olduğunu görüyoruz. Bu meslek dalları içerisinde halkın büyük bir çoğunluğu ziraat ve hayvancılık ile iştigal olmaktadır. Meslek sahibi nüfusun yaklaşık %85,6'lık bir kısmı bu gruba dâhildir. 923 hane reisinden 739'ü çiftçi ve rençberdir.

Yaklaşık 5.815 olan Bergama köylerinin nüfusun çoğunluğunu yani 5.480'ni Müslümanlar oluşturmaktadır. Çoğunluğu ziraat ve hayvancılık ile uğraşan Müslüman ahali gibi gayrimüslimlerin de büyük çoğunluğu çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşmaktadır. Temettuat defterlerine göre 28 köyden oluşan Bergama'da yalnızca Soğancı Karye'sinin tamamını Rum tebaanın oluşturduğundan ve toplam 55 haneden oluşan köyün nüfusunun yaklaşık 275 olduğundan daha önce bahsetmiştik. 55 hane reisinden 21'i çiftçi 3'ü çoban, 2'si hizmetkâr, 1'i bahçevan, 1'i katırcı ve 1'i papaz olarak defterlerde kayıtlıdır. Bunun dışında Bölcek Karye'sinde 3 hane,

Aşağıkırklar Karyesi'nde 7 hane, Göçbeyli Karyesi'nde ise 2 hane Rum tebaaya aittir. Bu hane reisleri de genel olarak çiftçilik ile meşguldür.

Tablo 86: Bergama Köylerinin Mesleki Dağılım Oranı (%)⁵⁴³

Meslek	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Mesleklerdeki Payı (%)
Çiftçi	589	% 63,9
Rençber	150	% 16,2
Çoban	27	% 2,92
Muhtar	20	% 2,16
İmam	18	% 1,95
Hatip	14	% 1,51
Deveci	14	% 1,51
Irgat	13	% 1,40
Demirci	9	% 0,97
Karye Hizmetinde	8	% 0,86
Sığırtmaç	7	% 0,75
Berber	7	% 0,75
Asakir-i Mansure	3	% 0,32
Asakir-i Redife	3	% 0,32
Pehlivan	3	% 0,32
Çulha	3	% 0,32
Hizmetkâr	3	% 0,32
Müezzin	2	% 0,21
Arabacı	2	% 0,21
Dombaycı	2	% 0,21
Kalaycı	2	% 0,21
Eskici	2	% 0,21
Danacı	1	% 0,11
Bağcevan	1	% 0,11
Katırcı	1	% 0,11
Kayyum	1	% 0,11
Papaz	1	% 0,11
Asakir-i Bahriye	1	% 0,11
Asakir-i Hassa-i Şahane	1	% 0,11
Topçu Asakiri	1	% 0,11
Aşçı	1	% 0,11
Balcı	1	% 0,11
Bekçi	1	% 0,11
Çakmakçı	1	% 0,11
Esnaf	1	% 0,11
Helvacı	1	% 0,11
Kahveci	1	% 0,11
Kâhya	1	% 0,11
Oduncu	1	% 0,11

⁵⁴³Verilerin hesaplanmasında, Bergama Temettuat Defterleri'nde mesleklerin yazıldığı bölümde yer alan fakat meslek olarak kabul etmediğimiz amel-mande, talebe, âmâ, alil, yetim, fakir, dul hatun, mesleği belirtilmeyen gibi kişinin özel durumlarını ihtiva eden haneler dâhil edilmemiştir.

Okçu	1	% 0,11
Ormancı	1	% 0,11
Taşçı	1	% 0,11
Sirkeci	1	% 0,11
Uncu	1	% 0,11
TOPLAM	923	100

Bergama köylerinde en fazla iş kolunun olduğu köy, nüfus itibari ile de nispeten daha fazla olan Göçbeyli köyüdür. 108 hane ve yaklaşık 540 kişilik nüfusu ile en kalabalık köy olan Göçbeyli’de 70 çiftçi, 8 rençber, 2 deveci, 2 askeriyeden, 2 muhtar, 3 berber, 1 imam, 1 hatip, 1 aşçı, 1 eskici ve 2 demirci hane reisi mevcuttur. En az iş kolunun bulunduğu köy ise 7 hane sayısı ve yaklaşık 35 kişilik nüfusu ile Mandır karyesidir. Mandır karyesinde 5 çiftçi hane reisi bulunmaktadır.

Kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de hacı lakaplı kişi sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bergama köylerinde hacı unvanlı toplam 141 kişi mevcuttur ve bunlar arasında en fazla hacı 19 kişi ile Uşaklar Karyesi’ndendir.

2.5. ULAŞIM

Bir geçit niteliği taşıyan Anadolu coğrafyasında yolların tarihi, uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Osmanlı Devleti mevcut olan bu yolları muhafaza etmenin yanında, geliştirmeye de çalışmıştır. Nitekim çeşitli bölge ve merkezi noktaları birbirine bağlayan, ulaşım, taşımacılık ve haberleşmeyi sağlamanın yanında idari ve askeri ehemmiyeti de bulunan yolların yapım ve bakımı ile bu şebekenin devamlılığını sürdürme konusuna oldukça önem verildiği bilinmektedir⁵⁴⁴.

Tanzimat öncesi dönemde henüz ulaşım sistemlerinin günün modern teknolojisi ile uyum sağlayacak ölçüde değişmediği bilinmektedir. Yani demiryolu hattının inşa sürecinden önce yüzyıllardır var olan az önce bahsetmiş olduğumuz geleneksel yollar kullanılmaktaydı. Bu yollar, Batı Anadolu’nun iç bölümlerini limanlara bağlayan kervanların gelip geçtiği, kentsel gelişmenin kaderinde çok önemli roller yüklenmişlerdi. Ancak 1839 sonrası dönemde döşenmeye başlayan demiryolu ağı, şehirlerin sosyo kültürel yapısında büyük bir değişim meydana

⁵⁴⁴Hüdaî Şentürk, “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, Cilt 10, Ankara 2002, ss. 904-912

getirmiştir⁵⁴⁵. Modernleşmeye çalışan Osmanlı ülkesinde geniş yatırım imkânları bulan Avrupalı sermayedarlar, kendi aralarında kurdukları şirketler ile başta ulaştırma olmak üzere kentsel alt yapı hizmetleri konusunda yatırımlarda bulunmuşlardır⁵⁴⁶. Bunlardan biri İzmirli Robert Wilkin ve ortaklarıdır. Bu İngiliz grup Batı Anadolu'nun en önemli iki kenti İzmir ve Aydın'ı birbirine bağlayacak demiryolunun inşa imtiyazı için 1856 yılında Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve imtiyazı elde ettikten sonra İngiltere'de başka bir gruba satmıştır⁵⁴⁷. Kurulan "Ottoman Railway From İzmir to Aidin Company (ORC)" adlı şirket harekete geçmiştir. Böylelikle, devletin de büyük destekleriyle demiryolu şirketi, 22 Eylül 1858'de Punta (Alsancak)'ta yapılan büyük bir törenle inşaatla başlamıştır⁵⁴⁸.

Demiryolunun bölge üzerinde etkisi hemen hissedilmiş, güzergâhın geçtiği yerler ivme kazanmaya başlamıştır. Demiryolu bazı "yeni" kentlerin doğması ya da gelişmesini sağlarken, bazı kentlerin de eski önemlerini kaybetmelerine neden olmuştur⁵⁴⁹.

Ottoman Railway Company'nin Batı Anadolu'daki demiryolu girişimi, 1887 yılında Menemen- Dikili- Bergama- Soma- Kırkağaç- Manisa güzergâhında çekilecek demiryolu hattında da kendini göstermiştir. Kazıklar çakılarak inşaat aynı yıl başlamıştır⁵⁵⁰. Ancak Bergama yöresinde katırcılık ile taşımacılık yapan kişiler bu durumdan hoşlanmayarak inşaatla karşı çıkmıştır. Çünkü tren Bergama'ya geldiği takdirde deveci, katırcı, mekkâre, kervan, nakliyecisi, hancı, hamamcı, tatar, kayıkçı, vapurcu, mavnacı işinden olma korkusu yaşamıştır. Halk ve kent ileri gelenleri Bergama'ya demiryolu gelirse, düzenin bozulacağı gerekçesiyle saraya birçok

⁵⁴⁵Bu dönemde saray duvarlarına tren resimleri astıran Abdülmecid Han, "ülkemde bu trenlerden bulunması en büyük arzumdur" diyerek demiryolu ulaşımına ne kadar önem verdiğini belirtmiştir. Osmanlı'da ulaşım ile ilgili daha detaylı bilgiler için bkz. Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2012

⁵⁴⁶Ulaştırmanın yanı sıra bankacılık, sanayi, madencilik, tarım, su, elektrik, havagazı, tramvay gibi alanlarda da yatırımlar yapmışlardır. 1914 yılında Demiryolları da dâhil bu sektörlerin tamamına harcanan miktar 74.305.000 sterlin'dir. Demiryolları diğer sektörler arasında %63,1'lik bir paya sahiptir. Bkz. Zafer Atar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kamu Hizmeti İmtiyazları**, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2012, s. 10

⁵⁴⁷Akyıldız, **Ankaranın Sonbaharı, Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 17

⁵⁴⁸Olca Pullukcuoğlu Yapucu, **Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, Kültürel, İdari Durum)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2006, s. 122

⁵⁴⁹Yapucu, s. 70

⁵⁵⁰Hizmet, 14 Cemaziyeahir 1304/10 Mart 1887

başvuruda bulunmuş, İstanbul şikâyetlere kulak vererek demiryolu projesinden vazgeçmiştir. Bu sırada İzmir belediye başkanı Yahya Hayati Paşa'nın İzmir'den Dikili'ye vapurları işlemekteydi. Bu olaylar üzerine Dikili'ye işleyen vapurlara rekabet için İzmir-Soma tren ücretleri yarıya indirilmiş ve Bergama-Soma arası araba yolculuğunun tutarı olan 12 kuruşun da ödemesi yüklenmişti⁵⁵¹. Bu durum üzerine İzmir, Menemen ve Soma'dan Bergama'ya tren seferleri başlamış oldu.

Bergama'da tren ve deniz yolu ile ulaşımın yanı sıra eski usul ulaşım ve taşımacılığın da devam ettiği bilinmektedir. Bergama, coğrafi olarak merkezi yolların kesişim noktasında bulunduğu ve ayrıca arazisi ulaşım elverişli olduğundan incelenen dönemde çevre nahiye, kaza ve sancaklara fayton, karûça gibi her türlü ulaşım araçlarıyla da seyahat yapılmaktadır. Tren yolu kadar rahat bir ulaşım sağlamayan kara yolunun engebeli ve hasarlı yapısı sık sık arşiv belgelerine ve gazetelere yansımıştır. Daha sonraki arkeolojik kazılar bölümünde detaylı bir şekilde anlatacağımız Märksiche Demiryolu Şirketi'nde mühendis olarak çalışan, ancak daha sonra Pergamon kazılarını yöneten Carl Humann⁵⁵², resmi olarak 1878'de başladığı Pergamon'daki kazı çalışmaları esnasında Bergama'dan Dikili Limanı'na ve oradan da İzmir Limanı'na gönderilecek olan asar-ı atikanın hasarsız bir şekilde Berlin Müzesi'ne ulaşması için 27 kilometrelik Bergama- Dikili yolunun tamir ve bakımını üstlenmiştir⁵⁵³. Bunun dışında Bergama-Menemen yolunun tahribatı Ahenk Gazetesi'nin 30 Mart 1900 tarihli haberinde yer almıştır. Habere göre tren ile Bergama'dan Menemen'e ulaşım artık çok kolay bir şekilde sağlanabilmektedir. Ancak Bergama-Menemen şosesinin çok eski dönemlerden beri kullanılmakta olduğu, tamir görmediği için de kötü durumda olduğu ve halkın bu durumun çözülmesini istediği yazmaktadır⁵⁵⁴.

Aşağıdaki tabloda Aydın Vilayet Salnamesi 25. Def'a'da Bergama ve diğer şehirlere nasıl ve ne ile gidileceği ve gidiş ücretleri belirtilmektedir⁵⁵⁵.

⁵⁵¹Uyar, s. 125

⁵⁵²Erns Curtius, **Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens**, Königliche Gartenakademie, Berlin 1872, s. 50; Dietrich Nummert, "Pergamon Wurde Seine Passion- Der Ingenieur Carl Humann", **Berlinische Monatsschrift**, Heft 2, 1999, ss. 48-53; Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji", **Tarih Okulu Dergisi(TOD)**, Sayı 15, İzmir 2013, ss. 261-283

⁵⁵³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112; Yaşar Yılmaz, "Mösyö Humann'ın Bergama Raporları ve Osman Hamdi Bey"**Aktüel Arkeoloji**, Eylül-Ekim 2015, ss. 18-35

⁵⁵⁴Ahenk, 28 Zilkade 1317/30 Mart 1900

⁵⁵⁵Uyar, s. 106 ; Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 24, 1323/1905, s. 333

Tablo 87: 1325/1905 yılında Bergama'ya Ulaşım Vasıtaları ve Fiyat Listesi

Nereden	Nereye	Vasıta	Yön	Sınıf	Kuruş	Para
İzmir'den	Soma'ya	Tren	Tek Yön	1.Sınıf	76	-
İzmir'den	Soma'ya	Tren	Tek Yön	2.Sınıf	60	30
İzmir'den	Soma'ya	Tren	Tek Yön	2.Sınıf	42	20
Soma'dan	Bergama'ya	Fayton	Tek Yön	Hususi	80	-
Soma'dan	Bergama'ya	Karûça*	Tek Yön	-	50	-
İzmir'den	Bergama'ya	Tren	Gidiş Dönüş	1.Sınıf	114	-
İzmir'den	Bergama'ya	Tren	Gidiş Dönüş	2.Sınıf	90	-
İzmir'den	Bergama'ya	Tren	Gidiş Dönüş	3.Sınıf	66	30
Soma'dan	Bergama'ya	Fayton	Gidiş Dönüş	-	140	-
Soma'dan	Bergama'ya	Karûça	Gidiş Dönüş	-	90	-
İzmir'den	Menemen'e	Tren	Tek Yön	1.Sınıf	13	-
İzmir'den	Menemen'e	Tren	Tek Yön	2.Sınıf	10	10
İzmir'den	Menemen'e	Tren	Tek Yön	3.Sınıf	7	20
İzmir'den	Bergama'ya	Fayton	Tek Yön	-	150	-
İzmir'den	Bergama'ya	Karûça	Tek Yön	-	100	-
İzmir'den	Menemen'e	Tren	Gidiş Dönüş	1.Sınıf	19	20
İzmir'den	Menemen'e	Tren	Gidiş Dönüş	2.Sınıf	15	25
İzmir'den	Menemen'e	Tren	Gidiş Dönüş	3.Sınıf	11	10
İzmir'den	Bergama'ya	Fayton	Gidiş Dönüş	-	250	-
İzmir'den	Bergama'ya	Karûça	Gidiş Dönüş	-	160	-
İzmir'den	Dikili'ye	Vapur	Tek Yön	-	40	-
Midilli'den	Dikili'ye	Vapur	Tek Yön	-	30	-
Dikili'den	Bergama'ya	Fayton	Tek Yön	-	60	-
Dikili'den	Bergama'ya	Karûça	Tek Yön	-	40	-
İzmir'den	Dikili'ye	Vapur	Gidiş Dönüş	-	80	-
Midilli'den	Dikili'ye	Vapur	Gidiş Dönüş	-	60	-
Dikili'den	Bergama'ya	Fayton	Gidiş Dönüş	-	100	-
Ayvalık'tan	Dikili'ye	Vapur	Tek Yön	-	40	-
Ayvalık'tan	Dikili'ye	Vapur	Tek Yön	-	80	-
Ayvalık'tan	Bergama'ya	Karûça	Tek Yön	-	160	-
Ayvalık'tan	Bergama'ya	Karûça	Tek Yön	-	300	-

Tabloda görüldüğü üzere İzmir'den Bergama'ya trenle 3. mevkide yolculuk bedeli 33 kuruş 15 paradır. En pahalı yolculuk ise faytonla olup 125 kuruştur. 1. ve 2. mevki tren ücretleri ise sırasıyla 57 ve 45 kuruştur. Karûça ile yolculuk yapılacaksa ücreti 80 kuruştur⁵⁵⁶. Bir kişi hususi olmak üzere fayton veya karûça tutacak olursa yukarıda gösterilen ücreti ödemesi gerekmektedir. Eğer bir fayton ya da karûçaya iki veya üç kişi binecek olursa yukarıdaki ücret kaç kişi binerse ona göre bölüştürülür. Bergama'da bütün gün gezmek üzere bir at kiralamak ise 30 kuruştur⁵⁵⁷.

Aşağıdaki tablolarda Bergama ve nahiyelerine bağlı köylerin kaza merkezine ve nahiye merkezine olan uzaklıkları işaret edilmiştir. 1897'yılında Bergama'ya bağlı köy sayısı 20 olup bunlar arasında kaza merkezine en uzak mesafedekiler Sarıcalar ve Göçbeyli köyleridir. Bu köyler Bergama'ya yürüyüş mesafesi ile 6 saatlik uzaklıktadır.

Nevahi-i Bergama Nahiyesi'nin kaza merkezine olan uzaklığı 3 saattir. 39 köye sahip olan Nevahi-i Bergama'nın nahiye merkezine en yakın köyler, 30 dakikalık yürüyüş mesafesi ile Dünderlı, Âşıklar ve Büyükyay'dır. Soğancı Karyesi nahiye merkezine en uzak köy olup 6 saatlik bir mesafededir. Bu köyün Bergama'ya olan uzaklığı ise 2 saat 30 dakikadır.

Ilıca-i Bergama'ya bağlı 35 köy mevcuttur. Bu nahiyenin kaza merkezine olan uzaklığı 3 saattir. Nahiye merkezine en uzak köyler 4 saatlik mesafede bulunan Katrancı, Çobanlar, Yalnızdam, İğneşir, en yakın köyler ise 15 dakika ile Ayas ve Hamidiye köyleridir.

Çandarlı Nahiyesi'ne bağlı köy sayısı ise 12 olup bu nahiyenin merkeze olan uzaklığı 6 saat 30 dakikadır. Çandarlı Nahiyesi'nin en yakın köyü 45 dakika ile Deliktaş en uzak köy ise 3 saat 20 dakika ile Elidir'dir.

Kozak Nahiyesi'nin merkeze uzaklığı 4 saattir. Bu nahiyeye bağlı 18 köyden nahiye merkezine en yakın olanı 1 saatlik yürüyüş mesafesi ile Terzihaliller, en uzak köy ise 4 saatle Solaklar'dır.

Yedi Nahiyeden biri olan Ayazmend Nahiyesi'nin Bergama'ya olan uzaklığı 8 saattir. Bu nahiye Bergama'nın en uzak mesafede yer alan nahiyesidir. 17 karyesi

⁵⁵⁶Uyar, s. 127

⁵⁵⁷Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 156

bulunan nahiye'nin en uzak köyleri Kavakalanı, Karakıyıdahtacı, Çukuralanı'dır. Bu köyler Ayazmend'e 4 saat uzaklıktadır.

Dikili Nahiyesi 1897 yılında 8 köye sahiptir. Kaza merkezine 6 saat uzak uzaklıkta olan Dikili'nin en yakın mesafedeki köyleri Hamidiye ve İsmailler'dir. Bu köyler ile Dikili'nin arası yürüyerek 10 dakikadır.

Son nahiye olan Kilise Nahiyesi'nin 16 köyü mevcuttur. Kaza merkezine 4 saatlik mesafede bulunan bu nahiye'nin merkezine en yakın köyü Tekkeçeçen'dir ve yürüyüş mesafesi ile 30 dakika uzaklıktadır. En uzak köyü Koyuneli ise 4 saat 30 dakikalık mesafededir.

Tablo 88: 1315/1897 Yılı Bergama Kaza'sına Bağlı Köylerin İsimleri ve Merkeze Uzaklığı

Köy İsimleri	Merkeze Uzaklık	Köy İsimleri	Merkeze Uzaklık
Muhacirhamzalı	1 saat	Narlidere	2 saat 15 dk
Yukarıkırklar	1 saat 30 dk	Pınar	2 saat 30 dk
Yanığöde	2 saat	Karaçanlıcak	3 saat
Çayrlar	1 saat	Aşağıkırklar	3 saat
Çakırlar	1 saat 15 dk	Kalarga	2 saat 30 dk
İncecikler	1 saat 30 dk	Sazçiftlik	2 saat 30 dk
Yerli Tahtacı	1 saat 30 dk	Bölcek	5 saat
Yayasağır	1 saat	Sarıcalar	6 saat
Yalnızev	1 saat 15 dk	Göçbeyli	6 saat
Tepeköy	1 saat 30 dk	Avunduruk	2 saat 30 dk

Tablo 89: 1315/1897 Yılı Nevahi-i Bergama Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiye	Kazaya		Nahiye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	3 s.	Yaylacık	1s. 30dk	3s.
Konak	35dk	3s. 15dk	Musacalı	2s. 20dk	3s.
Hamza Hocalı	2s.	5 s.	Yaylalar	3s. 30dk	3s. 30dk
Cumalı	2s. 30dk		Balabanlı	2s. 30dk	3s. 30dk
Değirmenci	1s. 30dk	4s. 30dk	Sucahlı	1s. 30dk	3s. 30dk
Koca Ömerli	1s. 30dk	4s. 30dk	Büyük Yay	30dk	2s.25dk
Çebni Büyük Oba	3s.	6s.	Dündarlı	30dk	2s. 15dk
Çak	2s. 30dk	6s.	Dağıstan	1s. 30dk	3s.
Aşıkviran	2s. 30dk	5s. 30dk	Bağ Alanı	2s. 30dk	4s.
Musdaklar	2s.	5s.	Burhan	3s.	2s. 20dk

Köseler	2s. 15dk	5s. 15dk	Kara Hıdırlı	2s.	1s. 20dk
Evrenveli	4s.	5s. 30dk	Armağanlar	2s.	1s. 20dk
Bademalanı	1s. 20dk	5s.	Kaşıkcı	2s. 20dk	1s. 30dk
Muzukburnu	45dk.	3s. 45dk	Soğancı	6s.	2s. 30dk
Âşıklar	30dk	3.s	Çam Köy	5s.	2s.
Tekeli	1s.	4s.	Alacalar	4s.	2s.
Çiftlik	2s.	4s.	Tiğelti	3s. 30dk	30dk
Ak Alanı	2s. 25dk	4s.	Esenli	3s. 30dk	30dk
Karaçalı	2s. 20dk	3s. 20dk	Sidel	3s.	1s.
İbrahimoğlu	2s.	4s.	-	-	-

Tablo 90: 1315/1897 Yılı Ilıca-ı Bergama Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiyyeye	Kazaya		Nahiyyeye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	3s.	Çaltıkoru	2s.	3s. 30dk
Ayas	15dk	2s. 45dk	Dar	2s.	3s. 30dk
Hamidiye	15dk	2s. 45dk	Karalar	3s.	5s.
Doğancı	45dk	3s.	Kırcalar	3s. 15dk	5s. 15dk
Ferizler	1s.	2s. 30dk	Akçenger	3s.	5s.
Çit	1s. 15dk	2s.	Karacalar	3s.	5s.
Ahmetbeyler	1s. 15dk	2s.	Ürkütler	5s.	7s.
Paşa	1s. 30dk	3s.	İğneşir	4s.	6s.
Örenli	2s.	2s.	Sarıcaoğlu	3s. 30dk	5s. 30dk
Göçendere	2s. 15dk	3s. 15dk	Alhatlı	3s.	5s.
Tahtacı	3s.	3s.	Çamoba	3s.	4s.
Yoğurtdöken	2s. 30dk	2s. 30dk	Çayırıldere	3s.	7s.
Çürükbağlar	3s.	3s. 30dk	Karakeçili	1s. 30dk	4s.
Pireveliler	3s.	5s.	Yalnızdam	4s.	5s.
Yotanlı	2s. 20dk	4s.	Güzellice	2s. 30dk	6s.
Tırmanlar	3s.	4s.	Alibeyli	1s.	4s.
Çobanlar	4s.	5s.	Rum	30dk	3s. 30dk
Katrancı	4s.	5s.	Kırıkabatahtacı	2s. 30dk	4s.

Tablo 91: 1315/1897 Yılı Çandarlı Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiyyeye	Kazaya		Nahiyyeye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	6s. 30dk	Uzunburun	2s. 45dk	6s.
Dertkadın	30dk	6s. 30dk	Hasan Ağa	3s.	7s.
Deliklitaş	45dk	6s.	Nerdebanlı	3s.	7s.
Buhurtaş	1s.	5s.	Elidir	3s. 20dk	7s.
Çaltan	2s.	5s.	Eyi Yunus	4s.	7s.
Sultaniye	2s. 15dk	5s.	Kıta Alanı	3s.	6s.
Rotkitepe	2s.	6s. 30dk	-	-	-

Tablo 92: 1315/1897 Yılı Kozak Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiye	Kazaya		Nahiye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	4s.	Bağyüzü	2s. 30dk	7s.
Karaveliler	1s. 30dk	5s.	Solaklar	4s.	8s.
Karaklı	2s.	5s. 30dk	Tıfıllar	5s.	9s.
Çamavlu	2s. 15dk	6s.	Demircidere	3s. 30dk	6s. 30dk
Teke	2s. 20dk	7s.	Aşağıbey	3s.	7s.
Yukarıcuma	2s.	5s.	Kaplan	3s. 30dk	7s. 30dk
Terzihaliller	1s.	5s.	Ayvadlar	2s. 30dk	
Hamzalar	1s. 30dk	5s. 30dk	Hazar	2s.	6s.
Aşağıcuma	1s. 30dk	5s. 30dk	Gövdeller	1s. 30dk	5s. 30dk
Okçular	2s. 30dk	6s. 30dk	-	-	-

Tablo 93: 1315/1897 Yılı Ayazmend Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiye	Kazaya		Nahiye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	8s.	Kansız	1s. 45dk	8s.
Arablı	2s. 20dk	10s.	Salihler	2s. 30dk	6s.
Osmaniye	2s.	10s.	Kimse	3s. 30dk	6s.
Mezarardı	1s. 30dk	9s.	Yaskaya	2s. 30dk	6s. 30dk
Ortaburnu	1s. 30dk	9s.	Dibek Deresi	3s. 30dk	9s. 30dk
Bulutçeşme	1s. 45dk	9s. 30dk	Kavakalanı	4s.	9s.
Çakmak	1s. 15dk	9s.	Karakıyı Tahtacı	4s.	9s.
Üçkayaagaç	1s. 15dk	9s.	Ağılderesi	2s. 45dk	8s.
Pestebektepe	1s. 45dk	9s.	Çukuralanı	4s.	10s.

Tablo 94: 1315/1897 Yılı Dikili Nahiyesine Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiye	Kazaya		Nahiye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	6s.	Mahlebe	2s.	5s.
İsmailler	10dk	5s. 45dk	Çaklan	4s.	4s.
Hamidiye	10dk	5s. 45dk	Samanlık	3s. 30dk	4s.
Kabakum	30dk	6s. 30dk	Yenice	3s.	3s. 30dk
Benili	3s.	6s.	Kocaoba	2s. 30dk	4s.
Bükeller	2s. 30dk	6s.	Karye	2s.	4s. 30dk
İslamlar	6s.	5s. 30dk	Demirciler	1s. 30dk	5s.
Güzelceğöz	1s. 30dk	5s.	-	-	-

Tablo 95: 1315/1897 Yılı Kiliseköy Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin İsimleri ve Nahiye ile Kaza Merkezine Uzaklıkları

Köy İsimleri	Mesafe		Köy İsimleri	Mesafe	
	Nahiye	Kazaya		Nahiye	Kazaya
Merkezi Nahiye	-	4s.	Eğriköy	2s. 30dk	3s.
Aşağı Şakran	2s.	6s.	Bozköy	2s.	3s. 30dk
Yukarı Şakran	2s. 10dk	6s.	Körkaleli	1s. 30dk	4s.
Bahçedere	2s. 30dk	4s.	Hekim Alanı	1s. 45dk	3s. 30dk
Oğuzköy	3s.	4s.	Çalibahçe	1s. 30dk	1s.
Urlamış	1s. 15dk	5s.	Tekkedere	1s.	5s.
Çölmeler	1s. 30dk	5s. 30dk	Tekkeçeçen	30dk	5s. 30dk
Koyuneli	4s. 30dk	4s. 30dk	Çetmi Sarıdere	1s 30dk	4s.
Cevaplı	2s. 30dk	4s. 30dk	-	-	-

2.6. BERGAMA'YI ETKİLEYEN AFETLER

Bergama'da incelenen dönem aralığında meydana gelen afetleri, hem arşiv belgeleri hem de ikinci el kaynaklardan faydalanılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu afetlerden sel baskını, yangın, çekirge istilas, deprem, mahsullerde görülen flokra illeti gibi afetlerin hemen hepsini aşağıdaki başlıklar altında aktarmaya gayret gösterdik.

2.6.1. Depremler

Diğer adı ile zelzele olarak bilinen depremler insanlık tarihinde en büyük afetler arasında kabul edilir. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de olağanüstü kayıpların verildiği depremler meydana gelmiştir. Özellikle bir deprem kuşağı üzerinde yer alan Anadolu topraklarında gerçekleşen bazı depremler binlerce insanın hayatını kaybetmesine, on binlerce binanın yıkılmasına sebebiyet vermiştir⁵⁵⁸.

İncelenen dönemde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aydın Vilayeti'nde çok sayıda deprem olmuştur. Vilayette, 1850-1900 yılları arasında aşağı yukarı 300 kadar deprem yaşandığı tespit edilmiştir. Bu depremlerden bir kısmı herhangi bir hasara sebep olmaz iken bazıları afet denilebilecek boyutlarda yaşanmıştır⁵⁵⁹. Ceride-i Havadis'in haberine göre 3 Nisan 1850 tarihinde merkez üssü İzmir olan bir deprem meydana gelmiştir. Bergama dâhil İzmir çevresini sarsan

⁵⁵⁸Selahattin Satılmış, **Aydın Vilayeti'nde Doğal Afetler**, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2012, s. 19

⁵⁵⁹Satılmış, s. 23

bu depremin çok fazla hasara sebep olmadığı tespit edilmiştir⁵⁶⁰. 27 Kasım 1886 yılında yaşanan İzmir depremi Manisa, Menemen, Bayındır, Bergama, Tire, Eski ve Yeni Foça, Kuşadası, Aydın, Urla, Ödemiş ve Çeşme kazalarında da hissedilmiştir. 4 Ocak 1890 İzmir depremi de yine Bergama'nın yanı sıra çevre ilçeler tarafından da hissedilmiştir⁵⁶¹.

Bergama'yı sarsan asıl büyük deprem ise 1895 yılında yaşanmıştır. Bu depremde çok sayıda binanın yıkılmasının yanı sıra, can kayıpları da verilmiştir. Depremde, Bergama kazası merkezinde cami, mescit ve diğer binaların 2/3'lük bölümü tamamen, 1/3'lük bölümü ise kısmen yıkılmıştır. Bu binalardan Ansarlı Camii'nin minaresinin çok büyük bir bölümü ile son cemaat mahalindeki üç kubbeden ikisi göçmüştür. Yeni Cami minaresinin ise külahı devrilmiştir⁵⁶². Enkaz altından bir Ermeni ve bir Rum çocuğu olmak üzere iki kişi ölü, bir Müslüman ise yaralı olarak çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra, kışlada askerlerin kaldığı bir bina çökmüştür. Rum okullarının, içinde eğitim yapılamayacak derecede hasar görmesi nedeniyle kapatıldığını belirtilmiştir⁵⁶³. Rüştîye mektebinin de aynı şekilde hasar görmesi sebebi ile eğitimin başka bir binada devam etmesi kararı alınmıştır⁵⁶⁴.

Deprem gibi büyük bir afetin gerçekleştiği bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin afetlerle mücadeleye dair herhangi bir kurumunun bulunmaması büyük bir eksikliktir. Bu tür olaylar yaşandığında mağdurlara yardım toplamak amacı ile çeşitli yardım komisyonları kurulmuştur. Bu yardım kampanyalarına, 1899'da gerçekleşen Aydın-Denizli depremi sonrası II. Abdülhamid öncülük ederek kendi bütçesinden 5.000 lira bağışta bulunduğu bilinmektedir⁵⁶⁵.

2.6.2. Çekirge İstilaları

Aydın Vilayeti'nde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra baş gösteren çekirge istilaları I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bu durumun Aydın Vilayeti'nde yaşayan ahaliyi ve yöneticileri huzursuz ettiği bilinmektedir.

⁵⁶⁰Ceride-i Havadis, 24 Cemaziyevvel 1266/7 Nisan 1850

⁵⁶¹Satılmış, ss. 47-49

⁵⁶²Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 159

⁵⁶³Satılmış, s. 55

⁵⁶⁴Hizmet, 3 Cemaziyelahir 1313/15 Kasım 1895

⁵⁶⁵Atar, "Fotoğraflarla 1899 Aydın-Denizli Depremi", **Çağdaş Türkiye Tarihi, Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, Sayı, 27, Güz 2013, ss. 5-32

Arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri incelendiğinde çekirge afetinin 1850’li, 1860’lı, 1880’li ve 1910’lu yıllarda meydana geldiğini göstermektedir⁵⁶⁶.

Bahsi geçen bu yıllarda Aydın Vilayeti’nin merkezi olan İzmir Sancağı ve çok sayıda kaza ve nahiyesi çekirge felaketine maruz kalmıştır. Bergama Kazası’nın da dâhil olduğu İzmir Sancağı’nda yıllar içerisinde çeşitli yerlerde bu felaketi görmek mümkündür. 1851 yılında Bergama’nın Çandarlı ve Kozak Nahiyesi ile Balıkesir Sancağı’nın Edremid Kazası ve çevresinde çekirge felaketi görülmüştür⁵⁶⁷. 1906 yılının Haziran ayında Burhaniye Kazası’nın Emruabad Nahiyesi çevresinde görülen çekirgelerin Bergama’ya bağlı Ayazmend Nahiyesi tarafından geldiği tespit edilmiştir⁵⁶⁸. Burhaniye Kaymakamlığı’nın iş’arı üzerine Dâhiliye Nezareti ve Orman ve Meadil ve Ziraat Nezareti Celilesi’ne yazılan malumatta, iki mahalde görülen çekirgenin eksiksiz biçimde itlâf edildiği yazmaktadır⁵⁶⁹. 1910 yılında yine Bergama Kazası’na bağlı Kozak Nahiyesi’nin Kaplan Köyü’nde ve Menemen civarında yaşanan çekirge felaketi çevre yerleşim merkezlerini de tehdit etmiştir⁵⁷⁰. 1911 ve 1912 yıllarında da bu kazalarda aynı durumun yaşandığı bilinmektedir. 1913 yılında İzmir sancak merkezi ile Seydiköy, Bornova, Torbalı, Urla, Nif, Bayındır, Menemen, Tire gibi kaza ve nahielerde çekirge felaketi gerçekleşmiştir. 1916 tarihinde yeniden Bergama çevresinde çekirge istilası görülmüştür. Ayazmend, Reşadiye, Dikili gibi Bergama’nın nahielerinin yanı sıra Seferhisar, Bayındır, Nif, Kuşadası, Torbalı gibi İzmir Sancağı’nın farklı kazaları da bu istilaya maruz kalmıştır⁵⁷¹.

1840’lı yıllarda başlayan çekirge felaketi 1860’lı yıllarda yoğunlaşmıştır. Ara ara bastırılmış olan istilalar 1910 yılında yeniden ortaya çıkmıştır. Devleti ve halkı ekonomik olarak sıkıntıya sokan bu durumun önlenmesi için bir takım nizamnameler yayınlanmıştır. 14 Kasım 1912 Çekirgenin Dercine Dair Muvakkat Çekirge Kanunu hükmüne göre oluşturulacak komisyonda devamlı ve geçici memur ve işçilerin çalıştırılması kararı alınmıştır. Herhangi bir bölgede çekirge görüldüğü zaman komisyonlar halkı o bölgeye sevk edecektir. Bu konudan sorumlu en yetkili kişi olan

⁵⁶⁶Gökmen, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, **Belleten**, TTK., Cilt 74, Sayı, 269, Nisan 2010, ss. 127-180

⁵⁶⁷Gökmen, Batı Anadolu’da Çekirge..., s. 154

⁵⁶⁸BOA,DH.MKT.1088/57/1

⁵⁶⁹BOA,DH.MKT.1088/57/2

⁵⁷⁰BOA.MV.139/36

⁵⁷¹Gökmen, Batı Anadolu’da Çekirge..., s. 129

vilayet valisi, zaman zaman ziraat müdürü ve komisyon üyelerini toplayarak çekirge ile mücadeleye dair bilgiler almaktaydı. Halkın bilgilendirilmesi bu süreçte oldukça önemli hale gelmiştir. Adeta vilayet genelinde bir seferberlik ilan edilmiş, vali, kaymakam, nahiye müdürü ve halk üzerini düşeni yerine getirmeye çalışarak felaketi önlemeyi başarmıştır⁵⁷².

2.6.3. Sel Baskınları

Osmanlı coğrafyasında sel afetinin en çok yaşandığı yerlerden birisi Aydın Vilayeti'dir. Vilayet dâhilinde 1550, 1842, 1847 ve 1848 yıllarında büyük sel afetlerinin yaşandığı bilinmektedir⁵⁷³. Bergama'da 15 Ekim 1842 tarihinde şiddetlenen yağmur bir anda yağmur bir anda sele dönüşerek bütün şehri basarak birçok insanın ve hayvanın boğulmasına sebep olmuştur. Can kayıplarının yanı sıra selin şiddeti ile köprü, cami, hane, medreseler yıkılmış veya hasar görmüştür. Sel baskınından geriye kalan evlerde yaşayan hane halkı evsiz kalanlara kapılarını açarak yardım etmiştir. 1842 yılında Bergama'da yaşanan bu sel baskınının büyüklüğünü, felakette ölen kişilerin mezar taşlarına düşen satırlardan ve bu büyük afetin ardından yakılan 28 kıtalık sel destanından anlamak mümkündür⁵⁷⁴. Sel baskını ile ilgili diğer bilgi ise 1887 yılının Ocak ayında Menemen ve Bergama Kazası civarına yağın fazla yağmur sonucu oluşan felakettir. Selden dolayı bazı köylerde binalar harab olarak oturulamaz hale gelmiştir. Bergama'da bazı hane ve dükkânların duvarları yıkılmıştır⁵⁷⁵.

2.6.4. Salgın Hastalıklar

Deprem, çekirge istilaları, sel felaketleri gibi afetlerin dışında bu afetlerin sonuçlarına bağlı olarak veya olmayarak gelişen salgın hastalıklar da doğal afetler başlığı altında değerlendirilmektedir. Bunlardan biri yaşanan sel felaketleri veya su taşkınlarının sebebiyet verdiği sivrisinek üreme alanlarının artışıdır. Bölgede artan sivrisinekler sıtma hastalığının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 1816'da Bergama'yı gezen Turner, şehrin tüm Türk şehirleri gibi düzensiz ve dar olan sokakların iğrenç şekilde kirli olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca yaz aylarında kurutulmamış bataklıktan dolayı şehirde ıstıraplı ateş ve sıtma görüldüğünü

⁵⁷²Satılmış, s. 217; Gökmen, Batı Anadolu'da Çekirge..., ss. 141-142

⁵⁷³Satılmış, s. 269

⁵⁷⁴Bayatlı, Bergama'da Yakın..., ss. 136-138

⁵⁷⁵Hizmet, 15 Rebiülahir 1304/11 Ocak 1887

belirtmektedir⁵⁷⁶. Osmanlı topraklarını ziyaret eden başka seyyahlar da titreme ve yükselen ateş ile kendini gösteren sıtmaya tutulmamak için sivrisineklerden korunmayı, her gün kinin almayı ve geceleri cibinlik ile örtünmeyi önermektedir⁵⁷⁷. 1863 tarihinde vilâyet dâhilinde çekirge afetinin yol açtığı zararların yanı sıra, mahsulün kuraklık nedeniyle bazı yerlerde telef olduğu görülmüştür. Zincirleme bir bağ kurulduğunda kuraklığın Aydın vilâyetinde yol açtığı en önemli sonuç; kıtlıklar sırasında yaşanan salgın hastalıklar neticesinde meydana gelen toplu ölüm vakalarıdır⁵⁷⁸. 1890 ve 1894 yıllarında Bergama’da da kuraklık görülmüştür. Ancak bu yıllarda kuraklığa bağlı bir hastalığın Bergama’da yaşanıp yaşanmadığı tespit edilememiştir.

Bergama yöresinde en etkili olan salgın hastalık hiç kuşkusuz vebadır. Ortaçağ boyunca kıta Avrupasını kasıp kavuran bu illet, Osmanlı Devleti’nde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda görülmüştür⁵⁷⁹. Devletin sanayi, ticaret ve dışa açılmada önemli liman kentlerinden biri olan İzmir’de konumundan dolayı 1709, 1728, 1735, 1741, 1759, 1762 ve 1788 tarihlerinde ciddi derecede, 1740, 1758, 1760, 1764 ve 1785 korkunç düzeyde veba yaşanmıştır. Bu illet, XIX. yüzyılın ilk yarısında da etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir. 1809’da başlayan ve oldukça şiddetli geçen hastalıktan sonra 1812, 1816, 1826 ve 1837 yıllarında yaşanan veba salgınında toplam 50.000 kişi hayatını kaybetmiştir⁵⁸⁰.

Bergama’da 1834 tarihinde bir yıl aralıkla iki yıl süren veba, şehir merkezi ve çevresinde oldukça büyük can kayıplarına sebep olmuştur. Hastalık ateşle başlayarak kendini göstermekte, sırtta veya ensede çıkan çıbanlar kişiye dayanılmaz acı vermektedir. Tedavi yöntemi geliştirenler, hastalardan kan alarak, hastalığa

⁵⁷⁶Turner, ss. 277-278

⁵⁷⁷Bayatlı, Bergama’da Yakın..., s. 130

⁵⁷⁸Satılmış, s. 345

⁵⁷⁹Vebanın Osmanlı Devleti’nde yayılmasının sebepleri ile ilgili pek çok inanış mevcuttur. Bunlardan biri Evliya Çelebi’nin ileri sürdüğü bir rivayettir. Çelebi’ye göre Osmanlıya musallat olan vebanın sebebi; İstanbul’un sahip olduğu bir tılsımın yok edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çelebi, seyahatnamesinde eski dönemlerde Sultan Bayezid-i Veli Hamamı’nın bulunduğu bölgede 80 arşın olan dört köşe ve tek parça bir sütunun yer aldığını ve bu sütunun Gezbazya adında bir kâhin tarafından tılsımlandığını söylemektedir. Bayezid-i Veli tarafından bu sütunun yıktırılıp yerine hamam yaptırılmasının veba salgınlarının sebebi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, s. 34; Bergamalılarının inanışına göre ise geceleri ortaya çıkan ve anahtar deliğinden odalara sızan bir takım hayaletler insanları damgalamaktadır. Damgalanan bu insanlar sabah vebalı olarak uyanmaktadır. Duruma çözüm arayan Bergamalılar ise gece nöbet tutarak bu hayaletleri kovmayı görev edinmişlerdir. Bkz. Bayatlı, Bergama’da Yakın..., s. 133

⁵⁸⁰Sabri Yetkin, “İzmir’de Veba Salgını”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 1993, ss. 371-385; Panzac, s. 14

yakalanmayanları ise aşılayarak önlemler almaktaydılar⁵⁸¹. Salgın dönemlerde, gayrimüslim ailelerin de büyük önlemler aldıkları bilinmektedir. İlhan Pınar, İzmir ve çevresinde yaşayan Avrupalılar ve seyyahların salgın dönemlerindeki temkinli tutumları ve yaşam şekillerini eserinde detaylı bir biçimde aktarmıştır. Pınar'ın verdiği bilgiye göre; zengin ailelerin oturdukları evler yüksek duvarlarla çevrili olup evlerin tek kapısı da salgın zamanı sıkı denetim altında tutulmaktaydı. Yiyecek gereksinimi sokaktan geçen satıcı sayesinde sağlanıyor, satıcı kapıyı çaldığında hane reisi, satıcıdan sebze ve meyveleri kapının yanındaki ilaçlı su dolu fiçinin içerisine bırakmasını istiyordu. Ancak alınan bu önlemlere rağmen hastalığın zengin gayrimüslim ailelere de bulaştığı görülmüştür. Pınar, böyle bir durumda ailelerin bile birbirinden ayrıldığını, hatta bazı annelerin hasta olan çocuklarını Rum bakıcılarına terk ettiklerini belirtmiştir⁵⁸².

1837 senesinde Bergama'da tekrar baş gösteren hastalık, nüfusun büyük bir kısmını kırmıştır⁵⁸³. Gerçekten de 1839 senesinde yapılan sayımda önceki sayıma nazaran yaklaşık 2.000 kişilik bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Bazı köylerin insansız kalarak ortadan kalktığı bilinmektedir. Texier'in verdiği bilgilere göre bu köylere çevre vilayetlerden insanlar getirilerek parasız mal ve iskânları sağlanmış, boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır⁵⁸⁴.

Ege bölgesinde bu denli geniş sahaya yayılan veba illetinin ortadan kalkması için devletin bir irade çıkardığını görüyoruz⁵⁸⁵. 1836 yılında çıkarılan iradede İslam dininin gereklerini tam olarak yerine getirmeyenler yüzünden bu illetin bölge halkına musallat olduğu, veba gibi bir belanın ortadan kalkması için her türlü kötülüklerden sakınılması ve beş vakit namaz kılınması emredilmektedir. Herhangi bir özrü olmadan namaz kılmadığı tespit edilen kişilere vücudunun dayandığı ölçüde meydan dayağı atılacağı belirtilmektedir⁵⁸⁶.

⁵⁸¹ Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 132

⁵⁸² İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir; Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918**, İzmir 2001, ss. 150-151

⁵⁸³ Emecen, "Bergama", s. 494

⁵⁸⁴ Texier, s. 10

⁵⁸⁵ Padişah emri, Hüdavendigâr vilayeti müşiri, Aydın, Saruhan, Menteşe mutasarrıfı, Saruhan Sancağı mütesellimi, Bursa mütesellimi, Karasi Sancağı mütesellimi, Muğla Sancağı mütesellimi, Eskişehir Sancağı mütesellimi ve sancaklarda bulunan kadılar, naibler, ulema ve müftülere hitaben yazılmıştır. Emrin tamamı için bkz. Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 134

⁵⁸⁶ Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 134

1888 yılında İzmir’de ortaya çıkarak Bergama ve Ayvalık’ta da görülen bir diğer epidemik hastalık Dang Humması’dır. Daha çok Güneydoğu Asya, Amerika Kıtası ve Batı Pasifikte görülen, yağmurlu mevsimlerde ortaya çıkan ve genellikle sivrisinek yolu ile bulaşan bu hastalık, ciltte kızamık benzeri görüntüler, baş ağrısı, şiddetli eklem ve kemik ağrıları gibi emareler ile kendini göstermektedir. Ölümle sonuçlanan vakalara da rastlanmaktadır⁵⁸⁷. Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen belgede Bergama ve Ayvalık’ta görülen bu hastalığın çevreye yayılmasını engellenmek için başta sıkı tedbirler alındığı görülmektedir. Örneğin, Edremit ve Kemer’e gidiş-dönüş yapacak yolcular kordon ruhsatı taşıyacak, Akçay ve Ilıca iskelelerinde iki nefer gardiyan bulunacak ve yolcuları kontrol edecektir. Ancak daha sonra bu kadar ehemmiyete lüzum görülmeyerek gardiyan kontrolünden vazgeçilme kararı alınmıştır. Ancak yine de hastalığın sirayetini önlemek amacı ile belirli tedbirlerin alınması istenmiştir⁵⁸⁸.

1910 tarihinde, Bergama Kazası’na tabi Kınık Nahiyesi’nde dizanteri hastalığı ortaya çıkmıştır. Su, sebze, meyve ve temas yolu ile bulaşıp yayılan ve karın ağrısının yanı sıra dışkıda kan ile anlaşılan⁵⁸⁹ bu hastalıktan Aydın Vilayeti Sıhhiye Müfettişliği’nin verdiği beyana göre sekiz kişi hayatını kaybetmiştir⁵⁹⁰. Mahalli yönetim tarafından tetkiklerin yapılarak tedbirlerin alınmaya devam ettiği Aydın Vilayeti’ne bildirilmektedir⁵⁹¹.

2.6.5. Diğer Afetler

Şu ana kadar saydığımız afetler dışında kalan ve de müstakil bir başlık altında değerlendirilebilecek kadar bilgiye sahip olmadığımız bazı aferleri bu başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Bu afetlerden tarihi bir sıralama ile bahsedilir ise; 1853 tarihinde yaşanan büyük yangın, 1890 ve 1894 tarihlerinde vilayet genelinde görülen kuraklık, 1903’de Ayazmend Nahiyesi yakınlarındaki üzüm bağlarında gözlemlenen filoksera hastalığıdır.

⁵⁸⁷Mesut Mungan, “Dünya Dang Humması; Mevcut Durumuna Genel Bakış”, **Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi**, Cilt 64, Sayı 3, Sağlık Bakanlığı 2007, ss. 8-9

⁵⁸⁸BOA.DH.MKT.1667/106/1

⁵⁸⁹Recep Öztürk, “Akut Diyare”, **Gastrointestinal Sistem Hastalıkları Sempozyumu, 11-12 Ocak 2001**, İstanbul 2001, ss. 27-56

⁵⁹⁰BOA.DH.MUİ.109/27/1

⁵⁹¹BOA.DH.MUİ.109/27/2

1853 tarihinin sonbaharında Karaosmanoğlu vakıflarından biri olan Abacı Hanı'nda bir yangın çıkarak rüzgârın şiddeti ile tüm şehre yayılmıştır. Yangın handan şehre doğru indiği için tepedeki Rum mahallesi bu felaketten kurtulmuştur. Bu yangında 400 kadar dükkân, 200 kadar ev ile Başhan'ın yandığı söylenmektedir. Çarşının büyük bir kısmının yok olması şehrin bir süre kıtlık çekmesine sebep olmuştur. Bu olaydan yaklaşık 12 yıl önce yaşanan sel baskınının yaraları henüz sarılmadan çıkan bu yangın ile Bergama sosyo- ekonomik hayatı büyük bir darbe almıştır⁵⁹². 1890 ve 1894 yıllarında yaşanan kuraklığın Bergama'yı maddi manevi sarstığını söylemek mümkündür. Özellikle 1890 yılında yaşanan kuraklık yalnızca Bergama'yı değil, Saruhan, İzmir ve Aydın sancakları da dâhil olmak üzere büyük bir sahayı çok ciddi bir şekilde etkilemiştir⁵⁹³.

20 Kasım 1903'deki bir belgede, Avrupa'da uygulanan bir yöntemin Osmanlı Devleti'nde de benimsendiği görülmektedir. Bu yöntem gereği; İzmir'de üzüm bağlarında ortaya çıkan filoksera illetinin engellenmesi için kış mevsiminde asma kütüklerinin toprağın haricindeki kısımlarının 50 gün kadar su altında tutularak zararlı mantardan kurtarılması amaçlanmıştır. Gediz nehri kıyısındaki arazinin su altında bulundurulması mümkün olacağından, başlangıç olarak Aydın Vilayeti'ne mahsus olmak üzere nehir kenarlarında yetiştirilecek bağların belirlenen tarihten itibaren 10 sene müddetle öşürden muaf tutulması ve bu muafiyetin yeni bağ yetiştirenleri de kapsayacağı kararı alınmıştır⁵⁹⁴. Bu süreçte devletin bu politikasından yararlanmak isteyen kurnaz kişilerin de mevcut olduğunu söylemek mümkündür. İngiltere'nin Ankara konsolosu Yunan tebaasından Mösyö İlimpulo'nun, Bergama Kazası Ayazmend Nahiyesi'nde himayesinde bulunan beylik çiftliği arazisinde dört yüz dönüm bağı bulunmaktadır. Bağında yaşanan filoksera illetinden şikâyetçi olan bu şahıs, başta öşürden muaf tutulmuş⁵⁹⁵, ancak bağında filoksera olmadığı ve de bağlarını hiçbir şekilde su altında tutmayarak devleti kandırdığı anlaşılmış ve öşür muafiyeti kaldırılmıştır⁵⁹⁶.

⁵⁹²Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 142-143

⁵⁹³Satılmış, s. 332

⁵⁹⁴BOA.BEO.2539/190355/2

⁵⁹⁵BOA.BEO.2539/190355/1

⁵⁹⁶BOA.BEO.2539/190355/2

2.7. BERGAMA'DA EŞKİYALIK FAALİYETLERİ

Dağlar ve ormanlarda şiddete başvurarak ve silahlı olarak yaşayan, kurbanlarından baskı yolu ile mal ve paralarını alan gruba eşkıya denir⁵⁹⁷. Varlığı gereği toplumsal düzene kafa tutuşu ifade eden eşkıyalık faaliyetlerinin Bergama'ya yansıdığı ilk zamanlar, XVI. yüzyıla rastlamaktadır. Bu yüzyılda, toplumsal ve ekonomik yapının bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan Celali isyanları ile birlikte artan asayiş problemlerine çözüm üretmek için bir hayli uğraşıldığı bilinmektedir. Özellikle sefer zamanlarında, otorite boşluğundan faydalanılmasını engellemek ve geride kalanları koruma maksadı ile çeşitli bölgelerde asker bırakılması kararı alınmıştır. Örneğin, 1570 tarihinde Saruhan Sancağı alaybeyi, sefere gitmeyerek İzmir, Çeşme, Ayasuluğ, Menemen, Bergama, Ayazmend ve çevre mahalleri gözetip muhafaza etmek için kalmıştır⁵⁹⁸. 1579 tarihinde Bergama, Nevahi-i Bergama, Tarhala, Karacalar, Güzelhisar, Ayazmend, Edremid ve İvrindi kazalarının muhafazasına tayin edilen Zaim Abdurrahman'ın sefere çağırılması üzerine yerine Sipahi Yusuf görevlendirilmiş, bu kazalarda eşkıyalığın önüne geçilmesi, şayet eşkıyalık ortaya çıkar ise de üzerlerine yeteri kadar il eri gönderilerek eşkıyaların muhafaza teslim edilmesi emredilmiştir⁵⁹⁹. 1581 tarihinde Anadolu beylerbeyine yazılan hükümde levend, suhte, eşkıya meselelerinin halledilemediği, eşkıyalığın boyutunun büyüdüğü anlaşılmaktadır⁶⁰⁰. Eşkıyalığın bu denli artışı bölgenin demografik yapısını da etkilemiştir. Nitekim eşkıya baskınları ve kolluk kuvvetlerinin eziyetleri yüzünden köylüler, ekili topraklarını terk edip büyük yerleşim merkezlerine göç etmişlerdir. Bu göçler, demografik dengenin bozulmasına yol açarak kırsal yerleşim bölgelerinin nüfusunun azalmasına ve başta İzmir olmak üzere diğer şehirlerin nüfuslarının artmasına sebep olmuştur⁶⁰¹.

XIX. yüzyılda II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus savaşı ardından 1821 Mora isyanı, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, 1827'de Osmanlı donanmasının yakılması, 1828-29'da Osmanlı-Rus savaşı sonrası

⁵⁹⁷Eric J. Hobsbawm, **Eşkıyalar**, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, ss. 8-11

⁵⁹⁸Günay, s. 41

⁵⁹⁹Günay, s. 42

⁶⁰⁰Günay, s. 42

⁶⁰¹Yetkin, **Ege'de Eşkıyalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı İstanbul 1996, İstanbul 2003, s. 50

Fransa'nın Cezayir'i işgali devletin mali bünyesini sarstığı gibi Batı Anadolu'da eşkıyalık hareketlerini de canlandırmıştır⁶⁰².

1830 yılında ortaya çıkan “Atçalı Kel Mehmed” hadisesi bütün vilayeti bir anda etkisi altına almıştır. Kendisini vilayetin valisi olarak adlandıran bu kişi 7.000 kadar zeybek ve yörüklerden oluşan güç topluluğu ile keyfi yönetim sergileyen yöneticilere karşı ayaklanarak Kuyucak, Nazilli, Tire, Bayındır, Beydağı, Birgi ve Ödemiş'i ele geçirmiştir⁶⁰³. Zapt ettiği yerlerde vergi miktarını azaltarak veya tamamen kaldırarak halkın gözünde bir kahraman olmuştur⁶⁰⁴. Ancak Kel Mehmed, 10 Haziran 1830 tarihinde merkezden gelen İbrahim Paşa'nın birlikleri ve Aydın ile Saruhan mütesellimlerinin desteği ile öldürülerek bu hadiseye son verilmiştir⁶⁰⁵.

13 Nisan 1848'da Menemen yakınlarından geçen Bergama katırcısıyla 15 kadar yolcu ve 2 nefer zabtiye yüzleri siyah boyanmış 7 eşkıya tarafından saldırıya uğramıştır. Zaptiyelerden biri öldürülmüş, iki kişi ise yaralanmıştır. Eşkılar, yolcuların paralarını ve eşyalarını yağmaladıktan sonra hayvanlarını alıp kaçmıştır⁶⁰⁶. Daha sonra Birun-u abad'a (Bornova'ya) kadar Saruhan kaymakamlığı tarafından izleri takip edilmiş ise de, Şakran dolaylarında ortaya çıkmışlardır. 15 zaptiyenin peşine düştüğü ekibe, İzmir'den 20 zaptiye ve asakir-i hassayı şahanedan iki on başı takımı daha ilave olunarak aranmaya devam edilmiştir. Çevre köylerde ve de kasabalarda aranan bu zeybek eşkıyası takımından Çarkacı Mehmed, Bandırmalı Sarraçoğlu, Ayazmendli Kara Mustafa isimli şahısların, Aydın Vilayeti İnegöl

⁶⁰²Yetkin, Ege'de..., s. 51

⁶⁰³Çağlar, s. 133

⁶⁰⁴Uluçay, **Atçalı Kel Mehmed**, As Yayınları, İstanbul 1968, s. 59; Birçok sinema filmine de konu olan eşkıyalar ve eşkıyalık ile ilgili çok sayıda efsaneler ve mitler mevcuttur. Özellikle XVIII. yüzyılda Avrupa köylüleri arasında yayılan efsanelerde kanun kaçaklarının şahsi bir saygınlığa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Akla ilk gelen Robin Hood bu bakımdan eşkıya efsanesinin kaynağını oluşturmaktadır. Adaletsiz yönetime karşı koyarak bir duruş sergileyen ve zenginden alıp fakirlere dağıtarak halkın gönlünde taht kuran benzer kahramanlık örneklerine Slovakya, Fransa, İskoçya gibi çeşitli Avrupa ülkelerinin kültürlerinde de rastlanmaktadır. Bkz. Hobsbawm, ss. 183-185; Bu bağlamda, Aydın vilayetinde sömürülen insanları korumayı kendine görev edinmiş Atçalı Kel Mehmed'i Avrupa mitlerindeki örnekler ile benzeştirmemiz doğru bir tespit gibi görünmektedir. Nitekim Atçalı Kel Mehmed, ayan ve eşrafın adaletsizliğine karşı verdiği mücadele ile o dönem Osmanlı halkının nezdinde bir kahraman olarak kabul edilmiştir.

Eşkılar ve eşkıyalık üzerine halkın bu konudaki görüşünü ifade eden pek çok destan, ağıt ve türküler de bulunmaktadır. Bu destan veya türkülerde eşkıyaların kimi zaman kahraman, kimi zaman ise canavar ilan edildiği görülür. Eşkilyalığın türkü ve destanlara yansması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uluçay, “Üç Eşkılar Türküsü”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 13, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1958, ss. 85-100; Yetkin, Ege'de..., ss. 180-189

⁶⁰⁵Çağlar, s 135

⁶⁰⁶BOA.A.MKT.120/77

Kazası'nda halka zorbalık yaptığı haberi gelmiştir⁶⁰⁷. Burada ele geçirilen zeybek eşkıyaları “Aydın Valisi atufetlü paşa hazretlerine gönderilmiş idiği işar olunmuştur”⁶⁰⁸.

İkinci bölümünde “Bergama’da Aşiretlerin İskânı” başlığı altında bahsettiğimiz gibi konar-göçer aşiretlerin de zaman zaman talan ve eşkıyalık hadiseleri çıkardıklarını birçok belge örneğinde görülebilmektedir. 13 Nisan 1848 tarihli bir belgeye göre, Bergama’nın Sağancı Karyesi civarında yaşayan ve çete tabir olunup çadırda yaşayan aşiretin hayvanları, çevre tarlalara zarar vermekte, zeytinlikleri talan etmekteydiler. Halkın, tarlaların ve zeytin fidanlarının telef olmasından şikâyetçi olması üzerine aşiretin, oraya iki saat mesafede bir mahale nakledilmeleri hususunda Bergama kazası meclisinden bir karar çıkmıştır⁶⁰⁹. Yine aynı yıl Ayazmend ve Bergama taraflarında göç ederken ahaliye zarar veren zeybek aşiretinin gönderilen emirname üzerine çevreye hasar vermesi kesin bir dille yasaklanmıştır⁶¹⁰. 1863 tarihine ait bir belgeye göre, Çaparlı Aşireti’nden Hasan isimli şahıs, Bergama ve Menemen Güzelcehisar kazalarında insanlara zorbaca davranışlarda bulunmaktadır. Sergilediği kötü davranışları dışında, Bergama’da Bakkal Yorgi adında bir şahsı öldürmesi üzerine, Bergama Kaza Müdürü İzzet Efendi, Saruhan Sancağı Kaymakamı ve İzmir Valiliği harekete geçerek olayın araştırılması ve katilin yakalanması için kolluk güçlerini görevlendirmişlerdir⁶¹¹. Saldırgan davranışları ile dikkat çeken Çaparlı Aşireti, 1865’te yine Bergama ve Menemen yakınlarında halka saldırmış ve eşkıyalık yapmaya devam etmiştir. Bir süreliğine aşiretin saldırıları engellenmiş ise de tam olarak başa çıkılamadığı belgelerden anlaşılmaktadır⁶¹². 1864’te Ilıca-yı Bergama Kazası dâhilinde Karaaşıklar Aşireti’nden Dülgeroğlu Mustafa, Hacı Ahmed oğlu Hasan’ın silahla hanesini basarak 15 yaşında kızı Ümmü Gülsüm’ü cebren alıp ve dağa götürüp bokrini izale etmiştir. Daha sonra yakalanan Dülgeroğlu Mustafa hapse atılmıştır⁶¹³. Yine konar-göçerlerin yarattığı huzursuzluklardan kaynaklanan bir başka olay, 10 Haziran 1911’de Aydın Vilayetine yazılan bir dilekçede anlatılmaktadır. Bergama Kazası’nda ikamet eden Ceyni Aşireti’nin kaza ahalisinin hayvanlarını çalması

⁶⁰⁷BOA.A.MKT.120/77

⁶⁰⁸BOA.A.MKT.4/22

⁶⁰⁹BOA.A.DVN.36/42

⁶¹⁰BOA.A.M.5/3

⁶¹¹BOA.MVL.656/17/5

⁶¹²BOA.MVL.476/38

⁶¹³BOA.MVL.684/58

huzursuzluğa sebep olmuştur. Sürekli yaşanan bu olaydan dolayı halkın dayanacak gücünün kalmadığı ve yardım beklendiği belirtilmiştir⁶¹⁴.

2.8. BERGAMA’DA EĞİTİM ve KÜLTÜR

2.8.1. Bergama’da Eğitim

Kuruluş döneminden beri Osmanlı Devleti’nin eğitim ve öğretime önem verdiği bilinmektedir. Klasik dönemden Tanzimat’a kadar geçen süreçte sıbyan mektebi, medreseler, enderun mektebi ve bazı askeri mektepler başlıca örgün öğretim kurumlarını oluşturmaktaydı. Tanzimat’ın ilanından sonra ise “usul-i cedit” hareketinin kendini eğitim alanında hissettirmesi ile yeni mektepler açılmış ve modern anlamda eğitim öğretime geçilmiştir.

Bergama’da da usul-i cedit hareketinin etkilerini görebilmek mümkündür. Kazada eski medreselerin eğitime devam etmesinin yanı sıra, yeni açılan mekteplerin de faal oldukları dikkat çekmektedir. 1883 yılına ait vilayet salnamesinin verilerine göre, Bergama’da kaza genelinde büyüklü küçüklü 100 kadar erkek-kız mektep bulunmaktaydı. Bu mekteplerdeki yaklaşık 2.500 talebenin 1.900 kadarı Müslüman, 600 kadarını gayrimüslim çocuklar oluşturmuyordu. Mekteplerin en muntazamı 1880 yılında açılan Bergama İslam Rüştîyesi ile Bergama Nevahi-i Ayazmend ve Çandarlı Mekteb-i İbtidaileri ve Hristiyanların kız mektepleri idi⁶¹⁵. Salnamelerde verilen bilgilere göre Bergama’da verilen eğitime gıpta ile bakıldığı bilinmektedir. 1884 tarihinde şehirde 600’den fazla medrese öğrencisi, 300’den fazla da mekteb-i ibtidai öğrencisi mevcuttur⁶¹⁶. Ayrıca yıldan yıla okul sayısının arttığı görülmektedir.

İncelenen dönemde Bergama’da bulunan eğitim kurumlarını medreseler ve mektepler olarak iki başlık altında toplanmıştır.

⁶¹⁴BOA.DH.MKT.1837/72/1

⁶¹⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 5, 1300/1883, s. 151

⁶¹⁶Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 6, 1301/1884, s. 112

Bergama'daki Medreseler

Taşhan Medresesi: Doğancı Mahallesi'nde eğitim vermekteydi. 1898 yılındaki müderrisi Hacı Rüştî Efendi'dir ve 35 öğrencisi mevcuttur. Hayırsever şahısların yardımı ile ayakta durmaktaydı⁶¹⁷.

Kadı Hayreddin Medresesi: Hayırsever kimseler tarafından her dönem çeşitli akarların camiye vakfedilmesi ile ayakta durmaktaydı. 1906 yılında Abdurrahman isminde biri Kadı Hayreddin (Kulaksız) Cami ve medresesi için 1 dükkân, 1 mağaza, 1 zeytinlik, mera ile çevrili 4 adet zeytin eşcarı, Kiliseköy yakınlarında 18 adet zeytin eşcarı, Ayazmend Kazası Kilim Karyesi civarında 340 adet zeytin eşcarı, Çukurhan yakınında 1 mağaza'nın gelirini vakfetmiştir⁶¹⁸.

Yeşil Medrese: 1813/14 yılında Karaosmanoğlu ailesinden İbrahim Nazif Ağa tarafından yaptırılan ve vakfiyede caminin adı Yeşil Cami ve Yeşilli Cami şeklinde geçmektedir. Medresenin adı da Yeşil Medrese olarak bilinmektedir⁶¹⁹. Kadı Hayreddin Mahallesi'nde yer alan medresenin XIX yüzyılın sonlarına doğru öğretime devam ettiği bilinmektedir. 1900 yılında medresenin müderrisi Hocaşade Bahaddin Efendi'dir. 5 öğrencisi bulunan medreseye cami ile birlikte para çeşitli akarlar vakfedilmiştir⁶²⁰.

Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa ve Kocabaşzade Medreseleri: Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa ile Kocabaşzade Medresesi kütüphanelerinde 1884 yılında 1.000 cilde yakın kitabın mevcut olduğu bilinmektedir⁶²¹.

Yıldırım Bayezid Medresesi: Medrese Poyracık Karyesi'ndedir. Vakıf defterlerinden elde edilen bilgiye göre Poyracıklı Hacı Ahmed isimli kimse 1855 yılında 1.5 dönümlük bağın gelirini Yıldırım Bayezid Camii Medresesi müderrislerine vakfetmiştir⁶²².

⁶¹⁷Çiğdem Taş, **Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında(1898-1904) Aydın Vilayeti'nde Eğitim**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Afyon 2006, s. 152

⁶¹⁸V.G.M.A., nr:617, s. 78, K.N.2521

⁶¹⁹Kuyulu, s. 39

⁶²⁰Günay, "Bergama Yeşil Medrese ve II Numaralı Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 1998, ss. 209-231

⁶²¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112

⁶²²V.G.M.A., nr:582, s.406, K.N.308

İbrahim Ağazade Medresesi: Kınık Kasabası Yukarı Mahallesinde yer almaktadır⁶²³. 1862 yılına ait bir vakfiyeden Hacı Mustafa Ağa tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. 8 odalı olan bu medrese müderrislerine günlük 5 akça vakfedilmiştir⁶²⁴. 1898 yılında 57 öğrencisi olan medresenin müderrisi Hafız Rıza Efendi'dir⁶²⁵.

Poyracık Yeni Cami Medresesi: Poyracık kasabasında yer alır. Bânisi İsmail Ağa zevcesi Ümmühan Hanım'dır. 1898 yılında müderrisliğini Hafız Musa Efendi'nin yaptığı medresede 7 öğrenci bulunmaktadır.

Devre Medresesi: Hasan Efendi isimli bir zat tarafından Poyracık'ta kurulan medresenin ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. 1898 yılında müderrisliğini Hafız Hasan Efendi'nin yaptığı medresenin 20 öğrencisi mevcuttur.

Aşağı Medrese: Poyracık'ta kurulan medresenin kurucusu Arabacı Hacı Mehmed Ağa'dır. 1898 yılına ait Maarif Salnamelerinin verilerine göre müderrisi Hafız Ahmed Efendi'dir ve öğrenci sayısı 9'dur.

Hacı Musalar Medresesi: Hafız Ahmed Efendi tarafından diğer medreseler gibi bu da Poyracık'ta kurulmuştur. 1898 yılında müderrisi Hafız Ahmed Bey'dir ve yine bu tarihte 10 öğrencisi bulunmaktadır.

Diğer Musalar Medresesi: Hüseyin Efendi tarafından Poyracık'ta kurulmuştur. 1898 yılında müderrisi Hasan Efendi'dir ve 15 öğrencisi vardır. Hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır.

Dere Medresesi: Kınık'ta bulunan bu medresenin kurucusu Hatice Kadın isimli biridir. 1898 yılında müderrisliğini Ali Efendi yapmaktadır ve yalnızca 7 öğrencisi vardır.

Derviş Ağa Medresesi: Pehlivan Efendi tarafından Kınık'ta kurulmuştur. 1898 yılında müderrisi Hafız Kamil Efendidir ve 5 öğrencisi bulunmaktadır.

Sağır Alanı Medresesi: Kınık'ta kurulan medresenin kurucusu Hacı Hasan Efendi'dir. 1898 yılında müderrisliğini Alaiyeli Ali Efendi yapmaktadır.

⁶²³BOA.ŞSC.d.nr: 6267, bölüm 1 s. 260

⁶²⁴V.G.M.A., nr: 583, s.186, K.N.161

⁶²⁵Taş, s. 151

Dağıstanlı Medrese: Bergama'nın Dağıstan Karyesi'nde yer almaktaydı. Kurucusu ve müderrisi Dağıstanlı Muharrem Efendi'dir. 1898 yılında öğrenci sayısı 4'tür.

Tekeli Medresesi: Kuruculuğunu ve müderrisliğini Hacı Ali Efendi'dir. Tekeli Köyünde bulunan medresenin 1898 yılında 6 öğrencisi bulunmaktadır.

Hacı Ali Ağa Medresesi: İane ile Çandarlı Nahiyesi'nde kurulmuştur. 1898 yılında müderrisi Mehmed Efendi'dir ve 8 öğrencisi vardır.

Yalı Medresesi: İane ile Çandarlı Nahiyesi'nde kurulmuştur. 1898 yılında müderrisi Hocaşade Hüseyin'dir, yalnızca 3 öğrencisi bulunmaktadır.

Kiliseköy Medresesi: Bugünkü Zeytinadağ olarak adlandırılan Kilise Nahiyesi'nde İane ile kurulmuştur. 1898 yılı müderrisi Bozkırlı Mustafa Efendidir o yıl eğitim gören öğrenci sayısı 25'tir.

Yukarıbey Medresesi: Kozak Nahiyesi Yukarıbey Karyesinde kurulmuştur. 1898 yılı müderrisi Hafız Mehmed Efendi'dir ve 25 öğrencisi vardır. İane ile kurulmuştur.

Ayazmend Medresesi: Ayazmend Nahiyesi'nde hayırseverlerin yardımları ile kurulmuştur⁶²⁶.

Mektepler

İlköğretim Düzeyindeki Mektepler

İlköğretim düzeyindeki “sıbyan mektebi” olarak anılan okulların 1869 Maarif Nizamnamesi ile “ibtidai” adında yeni usule uygun eğitim veren bir kurum haline getirilmesi maksadıyla ilk adım atılmıştır. Tanzimat dönemi içinde rüştiyelere öğrenci yetiştirmek üzere reforme edilen bu okullarda, 1876 anayasası ile eğitim görmek ücretsiz ve zorunlu hale getirilmiştir. 1882'de de sıbyan mekteplerinin tamamen ibtidai mektebe dönüştürüldüğü bilinmektedir⁶²⁷.

Bu değişime uyum sağlayan Bergama Kazası'nda da ibtidai mektepler mevcuttur. 1883 yılında Bergama'da ibtidai mektep sayısı 2'dir ve bu mekteplerde 4

⁶²⁶Taş, 151-152

⁶²⁷Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 56

muallim öğretmenlik yapmaktadır. Bu tarihte mekteplerdeki öğrenci sayısı birinde 115 diğerinde ise 95'tir⁶²⁸. 1903 yılında ibtidai mekteplerinde okuyan öğrenci sayısının 511'i bulunduğu görülmektedir⁶²⁹. 1908'de 4 muallimin çalıştığı mektepte 225 öğrenci kayıtlıdır. Ayrıca devlet okullarının yanında özel okulların da mevcudiyeti bilinmektedir. Bergama'da bulunan iki adet Mekteb-i İbtida-i Hususi'de 1908 yılında birinde 56 diğerinde 80 olmak üzere toplamda 136 öğrenci eğitim görmektedir⁶³⁰. 1910 tarihinde de önceki yıla benzer şekilde Mekteb-i İbtidai Resmi'nin öğrenci sayısı 220, Mekteb-i İbtida-i Hususi'nin ise 136'dır⁶³¹.

Bergama kaza merkezi dışında nahiyelerde de genellikle ilkokul düzeyinde eğitim verilmektedir. 1908 yılında Nevahi-i Bergama Nahiyesi Kınık'ta ibtidai mektepte Muallim-i evvel Hafız Galib Efendi, Muallim-i sani Halil Hilmi Efendi 115 öğrencinin eğitimini üstlenmiştir. Ayazmend'de Muallim Fehmi Efendi 55 erkek öğrenciye, Muallime Fatma Hanım 42 kız öğrenciye öğretmenlik yapmaktadır. Dikili Mekteb-i İbtidai'sinde Muallim-i evvel Abdulrahman Efendi 53 erkek öğrenciye, Muallim-i sani Hafız Ahmed 35 kız öğrenciye eğitim vermektedir. Aynı yıl Çandarlı'da 45 erkek öğrenci ibtidai düzeyde eğitim görmektedir ve muallimleri Şeyh Hacı Umur Efendi'dir. Son olarak Kilise İbtidai Mektebi'nde 30 erkek öğrenci öğrenim görmektedir. Muallimlik görevini ise Nuri Efendi yapmaktadır⁶³².

Bergama Mekteb-i Rüştîyesi

Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden olan rüştiye mektepleri bugünkü orta öğretim düzeyinde eğitim vermekteydi. Rüştiyelerin ilk açıldığı yıllarda okutulan dersler Kur'an, akaid, Arapça, hesap ve yazı idi. Daha sonra ders sayısı arttırılarak Farsça, coğrafya ve hendese de ilave edilmiştir. 1869 yılında çıkarılan nizamname ile 500 haneden fazla olan her kasabada birer rüştiye açılacağı, öğretim süresinin 4 yıl olacağı, rüştiyelerin masraflarının vilayet maarif idaresi tarafından karşılanacağı, rüştiye binalarının Meclis-i Kebir Maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacağı ve her rüştiyede öğrenci sayısına göre muallim, mubassır ve hademe

⁶²⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s.150

⁶²⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 23, 1321/1903, s. 126

⁶³⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 301

⁶³¹ Eriş, Bergama İnanç..., s. 107

⁶³² Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 305

çalışacağı, bütün rüştiyelerin 1-23 Ağustos arasında tatile gireceği gibi hükümler belirlenmiştir⁶³³.

1880 yılında açılan Bergama Mekteb-i Rüştiyesi adını bu okuldan alan bugünkü Rüştiye Caddesi üzerinde yer almaktaydı. Mimarisinin sütunlarında antik bir tarz tercih edilen bu mektebin mimarı Rum asıllı Mimar Mitros'tur⁶³⁴. 1883 tarihinde mektebin öğrenci ve öğretmen durumuna baktığımızda öğrenci sayısının 51, muallim sayısının ise 3 olduğunu görmekteyiz. Bunlar, Muallim-i Evvel Halil Efendi, Muallim-i Sani Mustafa Efendi ve Rik'a Muallimi Ali Fehmi Efendi'dir⁶³⁵. 1884 yılında talebe sayısı 30⁶³⁶, 1885 yılında 54⁶³⁷, 1903 yılında 60 kişidir⁶³⁸.

Rüştiye Mektebi açılış tarihinden 15 yıl sonra yaşanan büyük Bergama depreminde ciddi hasar görmüştür⁶³⁹. Mektebinin tamiri için gerekli olan masrafının 1.134 kuruş tutacağı ve bu paranın yardım hissesinden ödeneceği, tutulan keşif defterinin 8 Aralık 1895 tarihinde Meclis-i Maarife gönderildiği belirtilmiş ve bahsi geçen tutarın o senenin bütçesinin inşaat tertibinden karşılanması uygun görülmüştür⁶⁴⁰.

1898 yılında Bergama Rüştiyesi'nde 80 rüştiye öğrencisi eğitim görmekteydi. Bu tarihte Muallim-i evvel Halil Hilmi Efendi, Muallim-i sani Osman Nuri Efendi, Hüsn-i Hat Muallimi Mustafa Hulusi Efendi çalışmaktaydı. Rüştiyenin bir de hademesi bulunuyordu. Bergama Rüştiyesi'nde okuyan öğrenci sayısını Aydın Vilayeti'ndeki Urla, Menemen, Foçateyn, Tire, Bayındır, Çeşme, Soma gibi kazaların rüştiye mekteplerinde eğitim gören öğrenciler ile kıyasladığımızda Bergama'daki öğrenci sayısının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz⁶⁴¹. 1910 yılında ise Mekteb-i Rüştiye'nin öğrenci sayısı 62'dir⁶⁴². Kaza merkezi dışında yer alan

⁶³³ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK., Ankara 1991, s. 93

⁶³⁴ "Eski Bergama Lisesi", **Bergama Kültür ve Sanat Vakfı**, <http://www.berksav.org/berksav&bilgibankasidetaylar.asp?id=1010> (13.10.2016)

⁶³⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, ss. 149-150

⁶³⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 109

⁶³⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 7, 1302/1885, s. 101

⁶³⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 23, 1321/1903, s. 126

⁶³⁹ Hizmet, 3 Cemaziyeahir 1313/20 Kasım 1895

⁶⁴⁰ BOA.MF.MKT.306/42

⁶⁴¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyesi, 1. Sene Hicri 1316'dan aktaran Taş, s. 132

⁶⁴² Eriş, Bergama İnanç..., s. 107

Kınık'ta da bir rüştiye mektebi mevcuttur. 1908 yılında bu mektebin muallimi Ahmed Efendi, burada okuyan öğrenci sayısı 33'dür⁶⁴³.

Bergama Gayrimüslim Mektepleri

Aydın Vilayeti'ndeki liva ve kazalarda bulunan gayrimüslim mekteplerinde eğitim faaliyetlerinin yaygın olarak yürütüldüğünü, kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim aldığını görmekteyiz. Aydın Vilayet Salnamesi'nin 1897 yılı verilerine göre, Bergama'da ilkokul düzeyinde iki Rum ve bir Yahudi mektebi vardır. Rum okullarından biri yalnızca kız öğrencilerden oluşmaktadır. 297 öğrencinin yer aldığı mektepte 5 muallim mevcuttur. Diğer Rum okulunda 429 öğrenci, 6 muallimden eğitim almaktadır. Yahudi mektebinde 97 öğrenci ve 5 muallim bulunmaktadır⁶⁴⁴.

Bunların dışında Kınık, Çandarlı, Dikili, Ayazmend, Kilise nahiyelerinde de ibtidai düzeyde gayrimüslim mekteplerin olduğu bilinmektedir. 1908'de Kınık'ta bulunan 4 mektebin ikisi Rum ikisi Ermenilere aittir. Mekteplerde kız ve erkek öğrenciler ayrı ayrı eğitim görmektedir. Bu yıla ait verilerde 202 Rum öğrenci, 75 Ermeni öğrenci ibtidai mekteplerde okumaktadır. Ayazmend'de Rum mektebinde 30 erkek öğrenci, Kilise'de 20 erkek öğrenci, Dikili'de 172 erkek 155 kız öğrenci mevcuttur. Çandarlı'da da ibtidai düzeyde mektep bulunmasına rağmen bu yıla ait öğrenci sayısı kayıtlı değildir⁶⁴⁵.

Bergama'da ilkokul sonrası düzeyde eğitim-öğretim veren gayrimüslim rüştiyelerin sayısını 1898 yılına ait maarif salnamesinden öğrenilmektedir. Salnamenin çıktığı ilk yıla ait bilgilerden Bergama'da Rum tebaadan 788 erkek, 82 kız; Ermeni tebaadan ise 70 erkek, 26 kızın rüştiyede eğitim gördüğü anlaşılmaktadır⁶⁴⁶. Özellikle Rum öğrenci sayısının Menemen, Foça, Soma gibi kazalara hatta Manisa ve İzmir sancaklarına kıyasla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Bergama'da yaşayan Rumların eğitim öğretime büyük önem verdiğini göstermektedir. Aynı yıl Yahudi cemaati de Yabets Sinagogu bahçesinde bulunan "Talmud Tora"yı açmışlardır. Aslında 1885 yılında açılmak istenen bu okul çeşitli aksilikler sebebi ile 1898 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Burada da diğer

⁶⁴³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 303

⁶⁴⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112

⁶⁴⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, ss. 302-307

⁶⁴⁶Taş, s. 52

birçok gayrimüslim okulunda olduğu gibi kız ve erkek karma eğitim verilmektedir⁶⁴⁷. Okutulan dersler Türkçe, İbranice ve Fransızcadı. Yöneticilik yapan müdürleri sırası ile Enrikez, İshak Yape, Bensiyun Tarika ve Roben Katan gibi isimlerdir. Okul, 1908’de bir tadilat geçirmiş, yardımsever kişiler burasının ayakta kalması için çeşitli yardım kampanyaları düzenlemişlerdir. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra okulu ayakta tutulamamıştır. Bundan sonra Yahudiler çocuklarını Türk okullarına göndermeye başlamışlardır⁶⁴⁸.

1900 yılında ise önceki yıllara nazaran öğrenci sayının azaldığını fark edilmektedir. Rum tebaadan 201 erkek, 88 kız rüşti mekteplerde eğitim görmektedir. Ermeni ve Yahudilerin sayısı ise 90’ar erketen meydana gelir. Bu iki millette de 1900 yılına dair kız öğrenci kaydı yer almamaktadır⁶⁴⁹.

1903 yılında ilkokul düzeyinde Rum Mektebi, Rum Kız Mektebi ve Musevi Mektebi olmak üzere 3 adet okul mevcuttur. Rum mekteplerindeki öğrenci sayısı 280’i erkek, 247’si kız olmak üzere 527’dir. Musevi öğrencilerin sayısı ise 95’dir. Kız mektebinde 5 muallim, erkek mektebinde 8 muallim, Musevi mektebinde de 5 muallim eğitim vermektedir⁶⁵⁰.

Tablo 96: 1898 yılında Bergama’daki Gayrimüslim Okulları

İsmi	Cemaati	Namına Ruhsat Verilen	Mektebin Derecesi	Erkek	Kız	Mektebin Tarihi Küşadı	Ruhsat Tarihi
Ayakaterina	Rum	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	30	-	1877	1 Ağustos 1892
Ayakaterina	Rum	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	-	12	1872	1 Ağustos 1892
Ayakaterina	Rum	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	158	-	1878	1 Ağustos 1892
Ayakaterina	Rum	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	-	70	1865	1 Ağustos 1892

⁶⁴⁷Galante, s. 4

⁶⁴⁸Aron Rodrigue, **Jews and Muslims: Images of Sephardi and Estern Jewries in Modern Times**, University of Washington Press, USA 1993, s. 21; Okulun dıştan görüntüsü ekler bölümünde gösterilmiştir. Okul 1987 yılında bir çay ocağı olarak kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Minna Rozen, “The Jewish Quarterly Review”, **A Survey of Jewish Cemeteries in Western Turkey**, Cilt 83, Sayı, 1-2 (Temmuz- Ekim, 1992), Tel-Aviv University 1992, ss. 71-125

⁶⁴⁹Taş, s. 58

⁶⁵⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 23, s. 126

Ayakaterina	Rum	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	600	-	Meçhul	7 Eylül 1896
Ayakaterina	Ermeni	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	30	-	Meçhul	7 Eylül 1896
Ayakaterina	Ermeni	Kuşadası ve Tevabi Metropolitliği	Rüştiye	40	26	Meçhul	7 Eylül 1896
Talmud Tora	Yahudi	-	-	-	-	1898	-

2.8.2. Bergama Kütüphanesi ve Kitaplar

Okumaya ve öğrenmeye verilen önem bugünden yüzyıllar öncesine değin uzanmaktadır. Öyle ki bilginin kayda geçmesi amacı ile kullanılan malzeme zamana ve mekâna göre değişse de, amaç her zaman aynıdır. Pişirilmiş toprak malzemeden yapılan tabletler, ipek, kenevir, papirüs ve bugün modern anlamda yazma işleminde kullanılan kâğıt, bilginin saklanması ve tekrar kullanılabilmesi için harcanan çabayı açıkça göstermektedir⁶⁵¹. Belgeler halinde saklanan veya kitaba dönüştürülen bu bilgi kaynakları, bir kültürün toplumsal hafızasını yansıtan kütüphanelerde muhafaza edilerek korunur. Kütüphanelerin işlev ve gelişimi ise yaşanan kültüre ve bilim düzeyine göre farklılıklar göstermektedir.

Hellenistik dönem krallıklarından biri olan Bergama’da da eski çağlardan beri ilime ve sanata duyulan ihtiyaç bu bölgenin zamanla bir bilim merkezi haline gelmesini sağlamıştır⁶⁵². Attaloslar yönetimi zamanında kurulan Pergamon Kütüphanesi’nin ihya olduğu dönem, II. Eumenes zamanına denk gelir. Kütüphanenin tüm krallıklar arasında nam salması için büyük bir gayret sarf eden II. Eumenes, bilim ve sanata olan ilgisini âlim ve sanatkârları Pergamon’a davet ederek göstermiştir⁶⁵³. Bu dönemde bilimsel faaliyetlerin artış göstermesi kütüphanenin yazma eser sayısının 200.000 ruloğu bulmasını sağlamıştır. Bu durum tüm dikkatleri Pergamon’un üzerine çekmiştir⁶⁵⁴. Pergamon Kütüphanesi’nin kendini kanıtlayarak

⁶⁵¹Jonathan M. Bloom, **Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi**, Çev. Levend Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 40; Mehmet Atılgan, “Antik Çağın En Önemli Yazı Malzemesi: Papirüs”, **Bilgi Dünyası**, Cilt 7, Sayı 2, 2006, ss. 293-312

⁶⁵²Hacer Özmakas, “Bergama Kütüphaneleri”, **Bergama Belleten**, Sayı 2, Bergama Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1992, s. 60

⁶⁵³Bugün büyük kütüphane ve akademilere meşhur adamların portre, heykel ve tablolarını koyma adeti Bergama Kütüphanesi’nin başlattığı bir teşhir usulü olduğu sanılmaktadır. Bkz. Bayatlı, Bergama Tarihinde Antik..., s. 58

⁶⁵⁴Özmakas, s. 60

dünyada adından söz ettirmeye başlaması, Mısır'ın bu durumdan rahatsız olmasına sebep olmuştur. Pergamon Kütüphanesi henüz büyük İskenderiye Kütüphanesi ile eşit düzeyinde birikime sahip olmasa da, Mısır, gelişen Pergamon ilminin önüne geçmek istemiştir. Bunun için en kolay yol elbette Mısır kralının Pergamon'a gönderilecek papirüse yasak getirmesi olmuştur. Nitekim Pergamon'da da papirüs olmadan bir süre sancılı bir dönem yaşanmış, işleyen çark durmuştur. Ancak zamanla Pergamon Krallığı kâğıt işine yeni bir ruh kazandırarak kalıcılığı yüksek olan Bergama kâğıdı (Pergamian Chartae) yani "Parşömen" denilen kâğıdı üretmeye başlamıştır⁶⁵⁵. Parşömenin papirüse göre daha dayanıklı ve düşük maliyetli oluşu Pergamon'da ilmin yeni bir döneme girmesini sağlamıştır.

M.Ö. 133'te, Pergamon'un Roma idaresine girmesinden bir süre sonra kütüphanenin eski önemini yitirmeye başladığı görülmektedir. Caesar'ın ölümünden sonra ise komutan Marcus Antonius Mısır Kraliçesi Kleopatra ile anlaşma yaparak kütüphanenin tamamını Mısır'a hediye etmiştir⁶⁵⁶. Daha sonra bu kitaplar İskenderiye'de çıkan büyük bir yangında kül olmuştur⁶⁵⁷.

Athena kutsal alanına ek olarak yapılmış bu iki katlı Pergamon Kütüphanesi'nin⁶⁵⁸ kalıntıları, 1878-1879'da Bergama kazılarına başlayan Carl Humann'ın, 1884'te Alexander Conze'nin yaptığı kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır⁶⁵⁹. Bergama'da bu büyük kütüphanenin dışında bir de Asklepiyon Kütüphanesi bulunmaktaydı. Bir hastane görevi gören Asklepiyon'un bu kütüphanesinden psikolojik tedavi gören hastaların tedavisi amacı ile faydalandığı bilinmektedir⁶⁶⁰.

Hellenistik çağda olduğu gibi incelenen dönemde de Bergama'da ilme önem verildiğini sicil defterlerinden anlaşılmaktadır. Bergama'nın 2 numaralı şer'iyye sicilinde yer alan kayıtlar Yeşil Medrese'de yer alan kütüphanede, 566 cilt kitabın bulunduğu yazmaktadır. Bu kitaplar 1837 yılına kadar toplanan ve dönemin Bergama

⁶⁵⁵Parşömen genellikle koyun veya oğlak derisinden yapılan kâğıttır. Deri'nin kıllarının temizlenip sönmüş kirece batırılması, daha sonra tahta bir çerçeveye gerilerek kurutulması ve sünger taşıyla parlatılması ile meydana gelir. Bkz. Bayatlı, Bergama Tarihinde Antik..., s. 59 Leman Şenalp, "Eski Çağlarda Kütüphaneler", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Cilt 6, Sayı 3, ss. 40-44

⁶⁵⁶Şenalp, s. 43

⁶⁵⁷Özmkas, s. 61

⁶⁵⁸Ahmet Gürlek, "Kütüphanecilik Tarihimizde Bergama Kütüphanesi'nin Yeri", **Uluslararası Bergama Sempozyumu**, s. 147

⁶⁵⁹Gürlek, s. 148

⁶⁶⁰Özmkas, s. 62

kadısı tarafından Yeşil Medrese müderrisine teslim edilirken listesi çıkarılan eserlerdir⁶⁶¹. Ancak 1883 yılında hem Yeşil hem Kocabaş medreselerinin kütüphanelerinde toplam kitap sayısı, 450 olarak kaydedilmiştir⁶⁶². Kitap sayısında görülen bu azalmanın sebebi bilinmemektedir.

Kaydedilen bu kitap listesi, XIX. yüzyıl eğitiminde öncelik verilen konular ile ilgili genel bir fikir sunması açısından önem arz etmektedir. Kitapların fıkıh, hikmet, mantık, hendese, hesap, tefsir, kelam, ahlâk, tarih, coğrafya gibi içeriklere sahip olduğu söylenebilir. Bazı önemli görülen eserlerin ise birden fazla nüshasına rastlanmaktadır⁶⁶³. Yine aynı yüzyılın sonlarında Yeşil Medrese Kütüphanesi dışında Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa ile Kocabaşzade Medresesi kütüphanelerinde de 1.000 cilde yakın kitabın mevcut olduğu bilinmektedir⁶⁶⁴.

2.9.3. Bergama’da Kültürel Hayat

Geçmiş uzun yıllara dayanan ve bu süreçte pek çok kültürü bünyesinde barındıran Bergama’nın, günlük yaşama, düğünlere, bayramlara, festivallere ve diğer özel günlere yansıyan bir takım kültürel faaliyetleri, eğlence anlayışları ve gelenekleri bulunmaktadır. Bunlar; halk oyunları, deve güreşleri, yağlı güreşler, kılıç kalkan gibi Anadolu’nun pek çok yerinde görülebilen, ancak yöresel değişimlere göre aralarında farklılıklar barındıran etkinliklerdir. Bergama’da da zengin tarihsel miras olarak kabul edilen söz konusu kültürel değerler, bölgenin, farklı coğrafyalara ve kültürlerle tanıtılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Bu kültürel miras içerisinde önemli bir örnek teşkil eden halı dokuma faaliyetlerinin, Bergama ve çevresinde de geliştiği bilinmektedir. Daha çok kadınlar tarafından yürütülen bu uğraş, basit el tezgâhlarında kök boya ile boyanmış yünlerden yapılan meşakkatli bir işti. Zengin ve çeşitli desen karakterlerine sahip halı guruplarını ortaya koyan halı dokuyucu kadınlar, bu halıları, hafızalarında yer etmiş olan gelenek ve göreneklerden edindikleri alışkanlıklara bağlı olarak geleneksel desenlerde veya ticari getirisini düşünerek Avrupalı müşterilerin istediği desenlerde dokur ve müşteriye sunarlardı. Ayrıca halıcılık faaliyetlerinin kadınların çalışma sahası içerisinde yer alması, onların üretim yaparak aile ve bölge ekonomisine katkı

⁶⁶¹Günay, Bergama Yeşil..., ss. 214-215; Gedik, s. 14

⁶⁶²Salname-i Vilayet-i Aydın, Defa’a 5, s. 151

⁶⁶³Günay, Bergama Yeşil..., s. 215

⁶⁶⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 6, s. 112

sağlamalarının yanı sıra, sosyalleşmelerinde de önemli bir faktördü. Genellikle konar-göçer kadınların ellerinden çıkan pek çok farklı desen, renk ve teknikte dokunan bu halılar, Avrupalı ressamların tablolarına dahi ilham kaynağı olmuştu⁶⁶⁵.

Bergama’da kadınların sosyal ilişkiler kurduğu alanlardan bir diğerini de hamamlar oluşturmaktaydı. Köklü bir geçmişe sahip olan hamamlar, yıkanıp temizlenmeyi sağlayan mekânlar olmanın yanında, içtimaî bir oluşum olarak halkın bir araya gelip eğlendiği ortamlar arasında yer almaktadır. Özellikle düğün ve kırkklanma gibi özel günler, gelin hamamı ve kırk hamamı olarak bilinen eğlence vesilelerine dönüşerek zamanla bir gelenek halini almıştır. Hamamların kadınlar tarafından bu denli sık kullanılması seyahatnamelere de konu olmuştur. 1828 yılında Bergama’yı ziyaret eden Farlane, Küplü Hamam’ın küpünü görebilmek için hamama her gittiğinde içerisinde kadınlarla dolu olduğunu, ancak üçüncü gidişinde küpü görebildiğini belirtmiştir⁶⁶⁶.

Erkeklerin hasbıhâl ederek eğlendikleri mekânların başında ise kahvehaneler gelmekteydi. Özellikle Bergama’nın efe kahveleri herkes tarafından bilinirdi. Bunlardan Mustafa Efe Kahvehanesi, Mehmed Efe Kahvehanesi ve Nacakoğlu Hüseyin Efe Kahvehanesi bilinen en eski efe kahvelerindendi. Bu kahvelerde geceler, usta sazcular eşliğinde söylenen türküler ile renklenirdi. Yirmi yaşın altındaki gençler kahvehaneye ancak babası veya herhangi bir büyüğü ile birlikte girebilirdi. Kahvehaneler dışında mahallenin konuk odaları da bulunmaktaydı. Bu konuk odalarında sohbetler olur, herkes kendisi için uygun bulduğu odaya giderdi. Buralarda pekmez helvası, pişmaniye ve kadayıf yapılır, konuklara ikram edilirdi⁶⁶⁷.

Yalnızca kadınların veya erkeklerin değil tüm halkın sosyalleştiği ve eğlendiği ortamları şüphesiz düğünler oluşturmaktaydı. Her yöreye ve âdete göre farklılıklar gösteren düğünler, Bergama ve çevresinde de bir takım merasimler eşliğinde gerçekleşmekteydi. Düğünün gerçekleşeceği gün, civar köylerden misafirlerin gelişi silah patlatılarak duyurulur, silah sesinin geldiği yöne doğru

⁶⁶⁵ Alman ressam ve gravürücü Hans Holbein (1497-1543) tarafından yapılan pek çok tabloda Anadolu’da dokunarak Avrupa’ya ihraç edilmiş Türkmen halılarının desenlerine rastlanmaktadır. Daha sonra Anadolu’da bu halılara, “Holbein Gurubu Halılar” denilmiştir. Uşak ve çevresinde daha sık olmak üzere Bergama ve çevresinde de bu desende halılar bulunmaktadır. Bkz. Fahrettin Kayıpmaz, Naciye Kayıpmaz, “Tarihten Günümüze Bergama Halıları”, **Bergama Belleten**, Sayı 10, BERKSAV 2001, ss. 36-42

⁶⁶⁶ Farlane, s. 311

⁶⁶⁷ Bayatlı, Bergama’da Yakın..., s. 170

bayraktar veya efebaşı denilen kişiler çalgılar eşliğinde giderek misafirleri karşılardı. Misafirler, o yöredeki becerikli delikanlılar arasından seçilen bayraktar tarafından yine çalgılar eşliğinde oğlan evine götürülerek ağırlandı. Akşam yemeğinden sonra misafirler, meşalelerle donatılmış oyun meydanı olarak bilinen ahenk alanına gelerek “bengi oyunu” denilen oyuna eşlik ederlerdi⁶⁶⁸. Baş oyunu veya halay havası olarak da bilinen bengi oyunu, Bergama’da her düğünün başlatıldığı ve bitirildiği önemli halk oyunlarından biriydi. Bu oyun, efeliğin çalımı ve manalı hareketleri üzerine kurulmuş ağır bir oyundur. Davul ve zurnanın sayısı, ahenk yerinin genişliğine ve oyuncuların sayısına göre değişmektedir. Bergama’da bengi oyunu dışında zeybek oyunlarının başka çeşitleri de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en canlı ve hareketli olanı dağlı oyunudur. Bunların dışında, Ege yöresinde oldukça yaygın olan harmandalı, arpazlı oyunu, yalabık zeybek oyunu, soma zeybek oyunu gibi zeybek türleri de Bergama’da düğünlerde ve farklı törenlerde oynanırdı⁶⁶⁹.

Halk oyunları dışında düğünlere renk katan bir başka eğlence de yağlı güreşlerdi. Ata sporu olarak tanımlanan güreş, XIX. yüzyılda Bergama’da yaygın şekilde yapılmaktaydı. Özellikle Karaosmanoğullarının ayanlık yaptığı dönemlerde bütün pehlivanların katıldığı güreş turnuvaları düzenlenmekteydi. Pehlivanlar arasında en meşhuru Göçbeyli Köyü’nden Bekir oğlu Veli namı diğer Çoban Pehlivan’dı. Çoban Pehlivan dışında Bergama’da nam salan Akkocalı Ali Pehlivan, Hacı Mustafa Pehlivan, İbrahimoğullarından Yusuf Pehlivan, Sarısakaloğullarından Sarı Bekir Pehlivan, Madralı Ahmed, Örenli Köyü’nden Karadana, Koç Mehmed, Çandarlılı Mehmed ve Koç Yusuf gibi pehlivanlar da vardı⁶⁷⁰.

Ayrıca Bergama’da değnek oynama, cirit atma, at koşturma ve kalkancılık gibi sporlar da yapılmaktaydı. Her yıl Nisan ayında, pamuk çapasına çıkılmadan önce⁶⁷¹ genç erkekler değnek alanında at koşturur, cirit oynarlar, değnek kaldırırlardı. Düğünler ve bayramların yanı sıra, hemen her Cuma öğleden sonra bu alanda değnek oynanırdı. Atlı sporun en güzel gösterilerinden olan değnek oyununda, çıplak atların üzerinde, atların yelelerinden tutan genç erkekler gösteri yaparlardı. XIX. yüzyılda Bergama’da kılıç kalkan gösterileri de büyük önem taşıyordu. Özellikle

⁶⁶⁸Bayatlı, Bergama’da Folklor, s. 105

⁶⁶⁹Bayatlı, Bergama’da Folklor, ss. 79-85

⁶⁷⁰Bayatlı, Bergama’da Yakın..., ss. 120-122

⁶⁷¹Bergama için önemli bir geçim kaynağı olan pamuk, bu yörenin adetlerine etki edecek kadar kıymet taşımaktaydı.

müdürrislerin bu oyunu destekledikleri ve bu oyunda maharetli oldukları bilinmektedir. Çerkeş Osman Ağa, Molla Hüseyin, Arabacı Kara Mustafa, Kadayıfçı Molla Ahmed, Arabacı Ahmed Usta, Hafız Mehmed Hoca gibi isimler kılıç kalkan oyununda kendini göstermiş kişilerdi⁶⁷².

İlk olarak günümüzden yaklaşık iki yüz yıl önce Aydın İli'nin köylerinde ortaya çıktığı rivayet edilen deve güreşi organizasyonlarının, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Aydın Vilayeti çevresinde yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu döneme ait seyahatnamelerde her ne kadar develerden, deve kervanlarından ve onların ulaşım açısından söz edilse de, deve güreşleri ile ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak Çanakkale, Edremit, Denizli, İzmir, Tire, Selçuk, Bergama, Aydın, Antalya ve daha pek çok yerleşim biriminde eskiden beri deve güreşi etkinliklerinin düzenlendiği bir gerçektir. Özellikle yarı göçebe Türkmen toplulukların hayvancılığa dayalı yaşam biçimi ve hayvan dövüşlerine meraklı yapıları, bu bölgelerde yaşayan konar-göçerler arasında deve güreşleri için elverişli şartları sağlamıştır⁶⁷³. Bugün hâlâ Bergama da dâhil olmak üzere Ege Bölgesi'nin pek çok yerinde deve güreşi festivalleri devam etmektedir.

Bergama'nın kültürel hayatına ışık tutan bu etkinliklerin tamamı, 1937 yılından beri hiç ara vermeden "Uluslararası Bergama Kermesi" adı altında gerçekleştirilen festivallerle devam ettirilmektedir⁶⁷⁴. Kermeslerde, milli oyunlardan zeybek oyunları, kalkan gösterileri, avcılık, cirit, güreş gibi spor faaliyetlerinin yanı sıra, milli kıyafet defileleri, konserler ve yöresel lezzet tanıtımları gibi etkinliklere de yer verilmektedir⁶⁷⁵. Bu festivaller sayesinde Bergama'da sosyal hayat hareketlenmekte, yerel kültürümüz ulusal ve uluslararası boyutta tanıtılmakta ve ekonomik hayat canlanmaktadır.

⁶⁷² Bayatlı, Bergama'da Yakın..., ss. 105-106

⁶⁷³ Vedat Çalışkan, **Kültürel Bir Mirasın Coğrafyası Türkiye'de Deve Güreşleri**, Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, 2010, ss. 25-31

⁶⁷⁴ Bu festivaller, 1934 yılında yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Atatürk'ün, Batı Anadolu'yu gezerken Bergama'ya da uğraması ile başlamıştır. Atatürk, gezi sonrası Bergama'nın ve İzmir'in ileri gelenleri ile yaptığı toplantı sırasında, binlerce yıllık eserlere ev sahipliği yapan bu şehrin, dünyaya tanıtılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu amaçla Bergama'nın tarihini ve kültürel değerlerini ön plana çıkaracak şenlikler düzenlenmesini istemiştir. Bunun üzerine gerekli hazırlıklar tamamlanarak 22 Mayıs 1937'de ilk festival gerçekleştirilmiştir. Bu festival aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen ilk festival olmuştur. Bkz. "Uluslararası Bergama Kermesi", **Bergama Belediyesi**, <http://www.bergama.bel.tr/tr/kultur-sanat/uluslararası-bergama-kermesi> (20.12.2016)

⁶⁷⁵ Bayatlı, Bergama'da Düşün..., s. 236

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERGAMA EKONOMİSİ

3.1. TARIM

Tarım, Osmanlı Devleti'nde ekonomik yapının çekirdeğini oluşturan bir unsurdur. Devletin iktisadi yapısına yön veren tarım olgusu, 1839 sonrası yeni kavramının anlam kazandığı dönemde değişime uğramıştır. Bu dönemde halkın refah düzeyinin belirlenmesi hedeflenerek kişinin emlak, arazi ve hayvanat sayımları sonucu Temettuat defterleri oluşturulmuştur. Şehrin zirai yapısı hakkında geniş bilgiler sunan bu defterler, çalıştığımız dönem içerisinde bizlere yerel ölçekte bilgiler sunmaktadır.

Temettuat verilerinden önce Bergama Kazası'nın arazisine ait bir takım sayısal bilgiler vermemiz gerekir ise, yüz ölçümü 1.688 km² olan kaza, Bakırçay üzerinde kurulmuş olup bereketli toprakları barındırması ile bilinmektedir⁶⁷⁶. 1883 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde yalnızca 1.000.000 dönüm⁶⁷⁷ ekilebilen araziden bahsedilmiş olsa da 1893 yılında daha detaylı bilgiler verildiğini görüyoruz. Bu yılda kaza dâhilinde nahiyeler ile birlikte 50.000 kıt'ada 1.000.000 dönüm tarla (ekili-dikili arazi) ve 123 kıt'ada 60.000 dönüm mera olduğundan bahsedilmektedir⁶⁷⁸.

Temettuat defterlerinde ise bu sayı oldukça düşüktür⁶⁷⁹. Buna rağmen arazinin mahallere ve nahiyelere göre dağılımını salnamelere göre daha detaylı bir biçimde sunan temettuatlar bu bölümün iskeletini oluşturmaktadır. Temettuatların sayısal verilerinden bahsetmek gerekir ise; 1839/40 yılında kaza dâhilinde şahıslar üzerine kayıtlı arazinin büyüklüğü 123.489 dönümdür. Bu arazinin 84.905 dönümü merkezde, 12.888.5 dönümü Nevahi-i Bergama'da, 25.695.5 dönümü ise köylerdedir. Bu verilere dayanarak kaza merkezinde, nahiyelerde ve köylerdeki arazi dağılımı tablolara dökülerek detaylı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁶⁷⁶Eriş, Bergama Uygarlık..., s. 6

⁶⁷⁷Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 5, 1300/1883, s. 152

⁶⁷⁸Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 14, 1311/1893, s. 164

⁶⁷⁹Sebebi giriş bölümünde bahsedildiği gibi Bergama temettuat defterlerinde yer alan bir takım eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

Tablo 97: Bergama Merkezinde Dönüm Olarak Arazi Dağılımı⁶⁸⁰

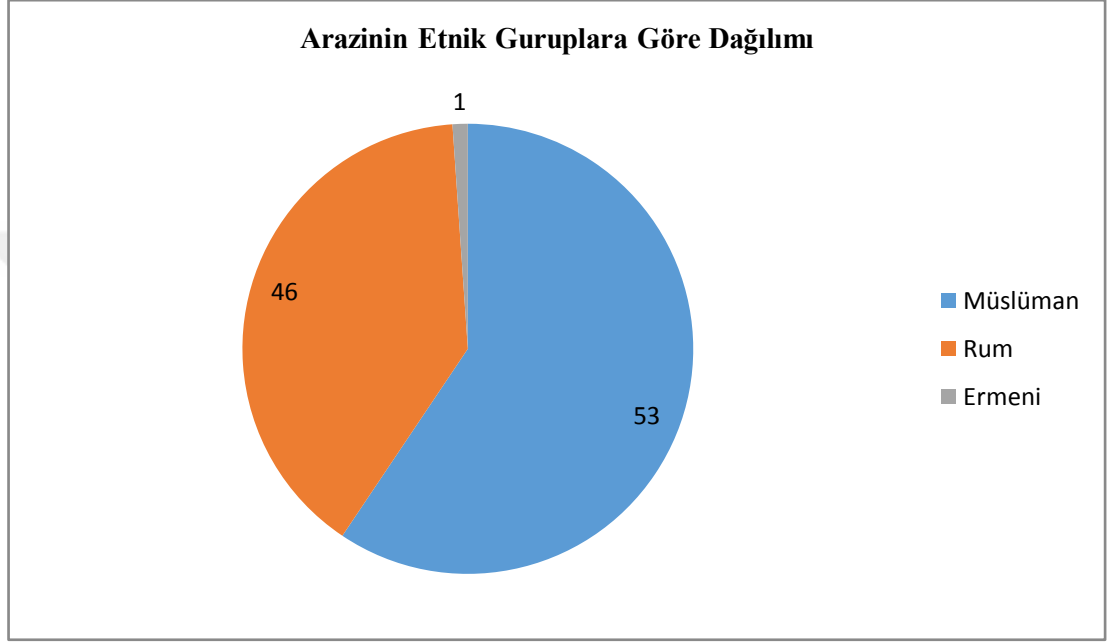
Mahalleler	Tarla			Bağ			Bahçe			Zeytinlik	Yoncalık
	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Müslüman
Kurşunlu	631	-	-	1124	-	-	1	-	-	Dönüm yazmıyor	Dönüm yazmıyor
Atmaca	228	-	-	8	-	-		-	-	-	-
Demirtaş	239	-	-	71.5	-	-		-	-	-	-
Kadı Hayrettin	520	-	-	88.5	-	-	-	-	-	-	-
İplikçi Yunus	1.610	-	-	23	-	-	-	-	-	-	-
Hoca Sinan	446.5	-	-	22.5	-	-	-	-	-	-	-
Tura Bey	998	-	-	40.5	-	-	-	-	-	-	-
Mürsel	631	-	-	99	-	-	14	-	-	-	-
Sufiler	261	-	-	49	-	-		-	-	-	-
Divane Hızır	874	-	-	87.5	-	-	-	-	-	-	-
Saray	-	4085	-	-	145.5			194		-	-
Mahalle-i Cedid	-	680	-	-	23.5	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Kebir	-	746	-	-	89	-	-	-	-	-	-
Ermeniyan	-	-	102	-	-	-	-	-	54.5	-	-
TOPLAM	6438.5	5511	102	1613.5	258	-	15	194	54.5	-	-

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Bergama arazisinin büyük bir kısmını tarlalar oluşturmaktadır. Tarla olarak ayrılmış arazinin toplamı 12.051.5 dönümdür. Bu arazinin 6.438.5 dönümü Müslümanlara, 5.511 dönümü Rumlara, 102 dönümü ise Ermeni tebaaya aittir. Bağ olarak kullanılan arazinin tarlaya göre daha az olduğunu görmekteyiz. Bu durum incelediğimiz dönemde Bergama’da yaşayan hane reislerinin bağıcılığı bir geçim kaynağı olarak görmekten çok kendi ihtiyaçlarını

⁶⁸⁰Bergama Temettuat Defterleri verilerine göre hazırlanmıştır.

gidermek için yaptıklarını düşündürmektedir. Bağların 1.902.5 dönümlük arazisinin 1.613.5 dönümü Müslümanlara, 258 dönümü ise Rumlara aittir. Ermenilere ait bağ kayıtlarda bulunmamaktadır. Bahçe olarak ayrılan 263.5 dönümlük arazinin yalnızca 15 dönümlük kısmı Müslümanlara aittir. Geriye kalan 194 dönümüne Rumlar, 54.5 dönümüne ise Ermeniler maliktir.

Şekil 1: Bergama Merkezi'nde Arazinin Etnik Guruplara Göre Dağılımı



Yoncalık ve zeytinlik için ayrılan araziler yine Kurşunlu Mahallesinde bulunan Hacı Mustafa oğlu Mehmed isimli bir aile reisine aittir. Yoncalık ve zeytinlik arazisinin dönümü belirtilmemiştir. Yalnızca bu arazilerin değeri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bunların dışında, hane reisleri üzerine kayıtlı zeytin ağacı sayısı da temettuat defterlerinde verilmiştir. Buna göre; Kurşunlu Mahallesi'nde 216 ağaç, İplikçi Yunus Mahallesi'nde 3.749 ağaç, Atmaca Mahallesi'nde 116 ağaç, Hoca Sinan Mahallesi'nde 71 ağaç, Tura Bey Mahallesi'nde 116 ağaç, Mürsel Mahallesi'nde 450 ağaç, Sufiler Mahallesi'nde 118 ağaç, Divane Hızır Mahallesi'nde 211 ağaç, Demirtaş Mahallesi'nde 94 ağaç, Kadı Hayrettin Mahallesi'nde 561 ağaç, Cami-i Kebir Mahallesi'nde 74 ağaç, Ermeni Mahallesi'nde 38 ağaç, Saray Mahallesinde 151 ağaç, Mahalle-i Cedid'de 133 ağaç kayda geçmiştir. Kaza merkezinde toplam 6.098 zeytin ağacı kaydı bulunmaktadır.

Bergama arazileri temettuat kayıtlarına göre genel anlamda tarla ve bağ olarak sınıflandırılmıştır. Tarlanın niteliği mezru veya gayri mezru olarak

belirtilmediğinden 1840 yılında bu arazinin ne kadarının ekili-dikili arazi olduğunu belirlememiz pek mümkün değildir. Ancak 1883 yılında Bergama Kazası'nın tamamında yaklaşık 1.000.000 dönüm ekilebilen arazinin mevcut olduğu bilinmektedir.

3.1.1. Bergama'da Büyük Arazi Sahipleri

Bergama Kazası'nda bulunan büyük arazi sahipleri, ikamet ettikleri mahalleler ve bu arazi sahiplerinin meslekleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 98: Bergama'da Büyük Arazi Sahipleri

Mahalle	Arazi Sahibinin Şöhreti ve İsmi	Arazi Miktarı (Dönüm)	Mesleği
İplikçi Yunus	Zayutlu Osman Ağa	50	-
İplikçi Yunus	Eğrigöllü Hacı Mehmet	50	-
Sufiler	Deli Ali	50	Çiftçi
Divanehızır	Halil oğlu Süleyman	50	Çiftçi
Divanehızır	Ömer Ağa oğlu Sadık	50	Hazinedar
Hoca Sinan	Sadık Köle	50	Köle
Tura Bey	Hacı Mustafa	50	Bezzaz
Mürsel	Ahmedbeylerli Hacı Ahmet	50	-
Saray	Aposnat Oğlu Nikola	50	Bağçevan
Saray	Sisam Anistas	50	Bağçevan
İplikçi Yunus	Hacı Bodur oğlu Osman Ağa	55	Çiftçi
Cami Kebir	Baklacı Yani	55	Baklacı
Kadı Hayrettin	Mehmet oğlu Yakup Efendi	60	-
Mürsel	Bıçakçı Ömer	60	Bıçakçı
Saray	Toka oğlu Atnaş	60	Terzi
Saray	Fulfanar'ın Damadı Atnaş	60	Çoban
Kurşunlu	Hüseyin Kavas	70	-
Saray	Komazo oğlu Livo	70	Rençber
Saray	Hacı İltizani oğlu Yani	72	Değirmenci
Demirtaş	Hacı Ömer oğlu Mehmed	73	Bakkal
Hoca Sinan	Kaşıkcı Musa	75	Kaşıkcı
İplikçi Yunus	Harputlu Hacı Halil Ağa	80	Çiftçi
Kurşunlu	Dündarlılı Hacı Yusuf Efendi	82	Rençber
Kurşunlu	Arif Ağa	86	-
Saray	Kâhya Yani	100	Kâhya

Saray	Mahmar Damadı Hristo	100	-
Cami Kebir	Bağçevan Nikola Zevcesi	100	-
Saray	Değirmenci Anton	100	Değirmenci
Atmaca	Serdarcı oğlu Halil	102	Bezzaz
Saray	Mahalle Kâhyası İstefani	110	Kâhya
Saray	Arnavut oğlu Yani	110	Çiftçi
Divane Hızır	Hacı İsmail oğlu Hacı Beşe	120	-
Divane Hızır	Hacı Hüseyin	120	Kasap
Saray	Mumcu Hristo	120	Mumcu
Tura Bey	Hacı Hafız Ali	120	Bezzaz
Saray	Angeli oğlu Yorgine	120	-
Saray	Hacı Mirat oğlu Dimitri	130	Çiftçi
Kurşunlu	Hacı Mustafa oğlu Mehmed	150	-
Cedid	Arnavut oğlu Nikola Zevcesi	150	-
Saray	Sahir Kâhya Yorgi	160	Kâhya
Saray	Nara Oğlu Todorı	180	Çoban
Cedid	Kara Bıyıklı Atnaş	200	-
Saray	Mihali Atnaş	200	-
Saray	Konstantin'in Zevcesi	200	-
Divane Hızır	Hacı Mustafa Oğlu Halil Ağa	300	Çiftçi
Saray	Muytab Atnaş	300	Muytab
İplikçi Yunus	Harputluzade Hacı Mustafa Ağa	380	-
İplikçi Yunus	Hacı Bodur Oğlu Hasan Ağa	400	-
Saray	Yafar'ın Oğlu Yetim Konstantin	500	Kasap
Saray	Enderya Oğlu Anistas	800	Çiftçi

Kaza merkezinde büyük toprak sahibi ailelerden 50 hane reisinin 25'i Müslüman, 25'i gayrimüslimdir. Burada dikkat çeken husus, büyük toprak sahibi ailelerin yarısını gayrimüslimlerin oluşturmalarıdır. Kaza merkezinde hemen her Müslüman aile küçük dönümler halinde tarla, bağ, bahçeye sahip iken, toprak sahibi gayrimüslimlerin genellikle büyük dönümlü arazilere malik oldukları tespit edilmiştir. Dikkat edildiğinde Bergama merkezinde büyük arazi sahipleri Rum tebaadan oluşmaktadır. Enderya oğlu Anistas isimli bir çiftçi Bergama merkezinde 800 dönüm ile en büyük araziye sahiptir. Mahalleler arasında da 50 dönüm üzeri

araziye sahip ailelerin en fazla olduğu yer Rumların ikamet ettiği Saraydır. Temettuat defterlerinden büyük toprak sahiplerinin çiftçilik ve rençberliğin yanında kasaplık, mumculuk, terzilik, değirmencilik, muhtablık gibi farklı işlerle de uğraştıkları, ayrıca sahip oldukları toprakları eşi veya kardeşi ile müşterek olarak paylaştıkları belirlenmiştir.

3.1.2. Tarım Ürünleri

Bakırçay ovasına doğru gelişme gösteren, iklim ve coğrafya açısından yaşamaya elverişli olan Bergama'da, tarım ürünlerinin üretiminde iç pazarın ihtiyacı karşılanarak dış pazara yönelilmiştir. Buğday, arpa, yulaf, pamuk, çavdar, mısır, bakla, nohut, palamut, burçak, akdarı, tütün, çam kozalağı, zeytin gibi ürünler yetiştirilip ihraç edilmektedir.

Vilayet genelinde diğer kazalar arasında ürün yetiştiriciliği bakımından Bergama'nın ilk sırada geldiği bilinmektedir⁶⁸¹. 1883 yılında kaza genelinde 1.000.000 dönüm araziden 950 kile hububat hâsıl olmuştur. Ayrıca aynı yıl sebzevat, zeytin, tütün, yemiş, afyon, pamuk ve palamudun da üretildiği bilinmektedir⁶⁸². 1884 yılında da bir önceki yıla benzer şekilde her türlü hububat, tütün, afyon, zeytin, palamut üretilmiştir⁶⁸³.

1893 yılında her kilesi 74 kıyye itibariyle 154.000 kile buğday, 70 kıyye itibariyle 135.400 kile arpa, 75.000 kantar palamut, 74.950 kantar pamuk kozası, 93.000 kantar bakla, 3.000 kantar nohut üretilmektedir⁶⁸⁴. 1895 yılında kazada yıllık olarak kilesi 74 kıyye itibariyle 154.000 kile buğday, kilesi 60 kıyye olmak üzere 135.400 kile arpa, 75.000 kantar palamut, 74.950 kantar pamuk kozası, 93.000 kantar bakla, 3000 kantar nohut üretilip ihraç edilmektedir⁶⁸⁵. Bu mevcut arazilerden yağmur suyunun yanı sıra sulama yapılarak da ürün elde edilmektedir. Yaz yağmurlarının tarım üzerinde oldukça etkili olduğu gazete haberlerinde de yer almaktadır. 24 Haziran 1895 yılına ait Ahenk gazetesinin haberine göre yağmur yağışı bir yıl öncekine nazaran %30 mahsul artışı sağlamıştır⁶⁸⁶. 1896'da bir önceki yıla benzer şekilde kilesi 74 kıyyeden 157.000 kile buğday, kilesi 60 kıyyeden

⁶⁸¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112

⁶⁸²Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s. 151

⁶⁸³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 111

⁶⁸⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 163

⁶⁸⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 16, 1313/1895, s. 213

⁶⁸⁶Ahenk, 1 Muharrem 1313/ 24 Haziran 1895

135.400 kile arpa, 75.000 kantar palamut, 74.950 kantar palamut kozası, 93.000 kantar bakla, 3000 kantar nohut hasıl olmuştur⁶⁸⁷.

1897 yılında buğday, arpa, nohut, bakla, burçak, çavdar, soğan, sarımsak, koza ve pamuk üretimi yapılmıştır⁶⁸⁸. Bu yıl pamuktan alınan mahsul bereketli olmuş, Bergama halkının yüzünü güldürmüştür. Pamuk kozasının kantarı (56 kilosu) bir sarı altına satılmıştır. Kınık, Poyracık gibi kasabalar ile çevre köylerden insanlar pamuk vasıtası ile büyük paralar kazanmışlardır. Ancak 1898 yılında yine bereketli yetişen pamuk fidanlarını kurt yemiş, o yıl hiç pamuk alınamamıştır⁶⁸⁹.

1908 yılına ait salnameye göre, başta buğday olmak üzere arpa, yulaf, çavdar, mısır, burçak, akdarı, kum darı, bakla, nohut, melaz, susam, hint pamuğu, pamuk kozası, çekirdeksiz üzüm, ipek kozası, çam kozalağı, mazi, tuz⁶⁹⁰ ihraç edilmiştir⁶⁹¹.

3.1.3. Bergama Nahiyyelerinde Arazi Dağılımı

Nevahi-i Bergama bünyesinde yer alan üç yerleşim biriminden Poyracık, Hatunili ve Kınık'ta şahıslar üzerine kayıtlı arazi dağılımı Temettuat defterlerinde verilmiştir. Buna göre; Poyracık ve Hatunili'nde gayrimüslim halk mevcut değildir. Bu iki yerleşim birimine ait 5.273 dönüm tarlanın tamamı Müslümanlara aittir. Kınık'ta ise 3.969 dönüm tarla Müslümanlara, 1.617.5 dönüm tarla Rumlara, 870.5 dönüm tarla ise Ermenilere aittir. Nevahi-i Bergama'da yaşayan hane reislerine ait tarla toplam 11.730 dönümdür.

⁶⁸⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 17, 1314/1896, s. 226

⁶⁸⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, 1315/1897, s. 193

⁶⁸⁹Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 165

⁶⁹⁰Tuz üretimi le ilgili bilgiye, yalnızca 1908 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde rastlanmıştır. Diğer salnamelerde veya temettuat defterlerinde tuz üreticiliği üzerine herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

⁶⁹¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 310

Tablo 99: Bergama Nahiyyelerinde Arazi Dağılımı

Nahiyyeler	Tarla			Bağ			Bahçe		
	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni
Poyracık	2777	-	-	127	-	-	-	-	-
Hatunili	2496	-	-	99.5	-	-	-	-	-
Kınık	3969	1617.5	870.5	363	419	148	2	-	-
TOPLAM	9242	1617.5	870.5	589.5	419	148	2	0	0

Bergama kazasında olduğu gibi Nevahi-i Bergama’da bağ için ayrılmış olan arazinin, tarla için ayrılan bölümden daha az olduğunu söylemek mümkündür. Toplam 1.150.5 dönüm bağın 589.5 dönümü Müslüman, 419 dönümü Rum, 148 dönümü ise Ermeni aile reislerine aittir. 2 dönüm bahçe, Kınık’ta Müslüman bir aile reisine aittir. Bergama’nın her yerinde zeytincilik faaliyeti oldukça gelişmiştir. Nevahi-i Bergama’da zeytin ağacı dağılımından söz edecek olursak;Poyracık 257 ağaç, Hatunili’nde 12 ağaç kayıtlıdır. Kınık’ta 199 ağaç Müslümanlara, 4 ağaç Ermenilere, 38 ağaç Rumlara aittir. Toplam kayıtlı ağaç sayısı ise 241’dir.

3.1.4. Bergama Köylerinde Arazi Dağılımı

Bergama kaza merkezinde olduğu gibi köylerinde de arazinin büyük bir kısmı tarlaya ayrılmıştır. Toplam 24.153.5 dönüm tarlanın 22.671.5 dönümü Müslümanlara 1.482 dönümü Rumlara aittir. Temettuat kayıtlarında Ermenilere ait tarla bulunmamaktadır.

Tablo 100: Bergama Köylerinde Dönüm Olarak Arazi Dağılımı⁶⁹²

Köyler	Tarla			Bağ			Bahçe			Zeytinlik
	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman
Bölcek	3113	40	-	86.5	-	-	-	-	-	12
Sarıcalar	2051	-	-	101	-	-	-	-	-	-

⁶⁹²Bergama Temettuat Defterleri verilerine göre hazırlanmıştır.

Göçbeyli	3524	29	-	120	-	-	-	-	-	-
Çan	419	-	-	100	-	-	-	-	-	-
Uşaklar	990	-	-	47	-	-	-	-	-	-
Avretlü	482	-	-	31	-	-	-	-	-	-
Badem Alanı	233	-	-	26.5	-	-	-	-	-	-
Aşağı Kırklar	750.5	287	-	41	9	-	-	-	-	-
Soğancı	-	1126	-	-	33.5	-	-	3	-	-
Çam	595	-	-	44.5	-	-	1	-	-	-
Küçükkaya	413	-	-	14	-	-	-	-	-	-
Ilıca	524.5	-	-	185	-	-	-	-	-	-
Bağcılar	113	-	-	11.5	-	-	-	-	-	-
Cumalı	1449	-	-	50	-	-	7	-	-	-
Kocaömerli	873	-	-	66	-	-	-	-	-	-
Işıklar	113	-	-	43	-	-	-	-	-	-
Dündarlı	247	-	-	13.5	-	-	-	-	-	-
Korkaburun	121	-	-	21	-	-	-	-	-	-
Mandır	51	-	-	7	-	-	-	-	-	-
Hamzahocalı	753	-	-	32	-	-	-	-	-	-
Karahıdırlı	518	-	-	32.5	-	-	-	-	-	-
Köseler	535	-	-	51	-	-	-	-	-	-
Günler	695.5	-	-	42.5	-	-	-	-	-	-
Kebirbaba	1108	-	-	20.5	-	-	-	-	-	-
Armağanlar	1028	-	-	39.5	-	-	-	-	-	-
Esenli	235	-	-	19	-	-	-	-	-	-
Örenli	1465	-	-	48.5	-	-	-	-	-	-
Tekkederesi	271	-	-	156.5	-	-	-	26	-	-
TOPLAM	22671.5	1482	0	1450.5	42.5	0	8	29	0	12

Bergama köylerinde bağ için ayrılan arazi 1.493 dönümden meydana gelmektedir. 37 dönüm bahçenin 8 dönümü Müslüman aile reislerine 29 dönümü Rum aile reislerine aittir. 12 dönüm zeytinlik ise Bölcek Karyesi'nde ikamet eden bir aile reisine aittir. Yine kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de zeytin ağaçları kayda geçmiştir. Buna

göre; Bölcek Köyü 353 ağaç, Sarıcalar Köyü 339 ağaç, Göçbeyli Köyü 393 ağaç, Çan Köyü 22 ağaç, Uşaklar Köyü 63 ağaç, Avretlü Köyü 24 ağaç, Badem Alanı Köyü 4 ağaç, Aşağı kırklar Köyü 56 ağaç, Soğancı Köyü 1.663 ağaç, Çam Köyü, 277 ağaç, Küçükaya Köyü 250 ağaç, Ilıca Köyü 652 ağaç, Bağcılar Köyü 75 ağaç, Cumalı Köyü 138 ağaç, Kocaömerli Köyü 83 ağaç, Işıklar Köyü 8 ağaç, Dündarlı Köyü 3 ağaç, Hamzahocalı Köyü 53 ağaç, Karahıdırlı Köyü 219 ağaç, Günler Köyü 7 ağaç, Kebirbaba Köyü 23 ağaç, Armağanlar Köyü 642 ağaç, Esenli Köyü 93 ağaç, Örenli 22 ağaç, Tekkederesi Köyü 1.269 ağaç kaydedilmiştir. Toplam zeytin ağacı sayısı 6.731'dir.

3.2. HAYVANCILIK

Özellikle kır iskân yerleşim birimlerinde o mahalin değişmez unsurları arasında yer alan hayvancılık, tarımın önemli kolları arasında bulunmaktadır. Bünyesinde hayvan ıslahı, hayvan yetiştirme, besicilik yapma ve hayvansal ürünleri satma gibi işleri barındıran bu sektörün Bergama ekonomisine katkısı tarım ürünlerinden sonra gelir.

1840 yılına ait temettuat defterlerini incelediğimizde Bergama genelinde hayvan potansiyelini yansıtmaması bakımından önemli bilgiler elde etmekteyiz. Kaza merkezinde 429 olan büyükbaş hayvan sayısı, bu sektörden ticari amaç güdülmeye işaret etmektedir. Bu hayvanlardan daha çok tarla sürmek için gücünden veya sağman olarak sütünden faydalanılmaktadır. Ancak aynı durum küçükbaş hayvancılık ve arıcılık için geçerli değildir. Etinden ve sütünden faydalanılan koyun/keçi sayısı Bergama merkezinde 3.357'dir ve ekonomik getirisi büyükbaş hayvancılıktan daha yüksektir. Arıcılık da koyun/keçi yetiştiriciliği gibi Bergama'nın önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. 1840 yılında kaza merkezinde 5.590 tane arı kovanı temettuat defterlerine kaydedilmiştir. O dönemde nerdeyse hemen her hanenin eli ayağı durumunda olan ulaşım, nakliye gibi işlerin görülmesinde kullanılan yük ve binek hayvanlarının halkın %73'ünde bulunduğu bilinmektedir. Özellikle merkep en fazla tercih edilen yük ve binek hayvanları arasında yer alır.

Nahiyeler ve köyler gibi kırsal mekânlarda şehir merkezine göre hayvancılığın daha faal bir şekilde yürütüldüğü söylenebilir. Nevahi-i Bergama ve Bergama köylerinde de durum bundan farklı değildir. Nevahi-i Bergama'da 1840

yılında 402 adet büyükbaş hayvan, 1.100 adet küçükbaş hayvan, 1.338 adet yük ve binek hayvanı, 416 adet arı kovanı kayıtlıdır. Köylerde ise 1.535 büyükbaş hayvan, 1.489 koyun, 2.821 yük ve binek hayvanı, 2.967 adet arı kovanı mevcuttur. Konun daha iyi anlaşılması açısından konu başlıkları altında ve tablolar ışığında yukarıda türlerini ve cinslerini belirtmiş olduğumuz hayvanların sayısal bilgileri verilmiştir.

3.2.1. Büyük Baş Hayvancılık

Temettuat defterlerini incelediğimizde büyükbaş hayvanların sağman yani süt veren ve vermeyen olarak ikiye ayrıldığını görüyoruz. Kazada sağman hayvanlardan karasığır, manda, camus ve inek mevcuttur. Bu hayvanların sütünden faydalanılırken dana, sığır, manda, malak, camus, inek ve tosunun daha çok etinden yararlanılmaktadır.

Tablo 101: Merkez Mahallelere Göre Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı

Mahalleler	Sağman Karasığır Yetiştiren Hane	Sağman Camus Yetiştiren Hane	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM
Kurşunlu	24	-	-	3	27
Atmaca	4	1			5
Demirtaş	2	1	3	20	26
Kadı Hayrettin	-	-	19	13	32
İplikçi Yunus	13	12	-	-	25
Hoca Sinan	11	5	-	-	16
Tura Bey	8	5	-	-	13
Mürsel	16	14	-	-	30
Sufiler	-	-	-	14	14
Divane Hızır	-	-	10	-	10
Saray	9	-	-	-	9
Mahalle-i Cedid	1	-	-	-	1
Cami-i Kebir	4	-	-	-	4
Ermeniyan	-	-	-	-	-
Toplam	92	38	32	50	212

Yukarıdaki tabloya göre Bergama’da 1839/1840 yıllarında toplam 92 hanede sağman karasığır, 38 hanede sağman camus, 32 hanede sağman manda, 50 hanede ise sağman inek besiciliği yapılmaktadır. Toplamda çıkan 212 hane salt sağman hayvan yetiştirilen hane sayısı değildir. Sağman karasığır yetiştiren bir hane, aynı zamanda sağman camus veya sağman inekte yetiştirebildiğinden, her bir tablo kutucuğuna bu kayıt tekrar girilmiştir.

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla halk; sağman karasığır, sağman camus, sağman manda ve sağman ineği şahsi ihtiyaçları için beslemekte, bunlardan ticari amaç gütmemektedir.

Tablo 102: Merkez Mahallelere Göre Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı

Mahalleler	Sağman Karasığır	Sağman Camus	Sağman Manda	Sağman İnek	TOPLAM
Kurşunlu	34	-	-	3	37
Atmaca	4	5	-	-	9
Demirtaş	2	1	3	20	26
Kadı Hayrettin	-	-	19	13	32
İplikçi Yunus	40	28	-	-	68
Hoca Sinan	16	12	-	-	28
Tura Bey	8	10	-	-	18
Mürsel	16	14	-	-	30
Sufiler	-	-	-	14	14
Divane Hızır	-	-	12	-	12
Saray	21	-	-	-	21
Mahalle-i Cedid	1	-	-	-	1
Cami-i Kebir	4	-	-	-	4
Ermeniyan	-	-	-	-	-
Toplam	130	70	35	50	280

Bergama’nın merkez mahallelerine baktığımızda toplam kayıtlı sağman karasığır, sağman camus, sağman inek, sağman manda sayısının 280 olduğunu

görüyoruz. Bunlardan sağman karasığır 130, sağman camus 70, sağman manda 35, sağman inek sayısı 50'dir. İplikçi Yunus Mahallesi'nde 68 sağman büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Ermeni Mahallesi'nde ise sağman büyükbaş hayvan besiciliği yapılmamaktadır.

Tablo 103: Merkez Mahallelerde Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları

Mahalleler	Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayısı
Kurşunlu	41
Atmaca	7
Demirtaş	2
Kadı Hayrettin	0
İplikçi Yunus	3
Hoca Sinan	4
Tura Bey	1
Mürsel	19
Sufiler	3
Divane Hızır	10
Saray	6
Mahalle-i Cedid	2
Cami-i Kebir	4
Ermeniyan	6
Toplam	128

Bu gruba dâhil ettiğimiz büyükbaş hayvanların sayısı 128'dur. Dana, sığır, manda, malak, camus, inek ve tosun sayıları göz önünde bulundurulduğunda sağman karasığır, inek, manda ve camus ile paralellik arz etmediği görülmektedir.

3.2.2. Küçükbaş Hayvancılık

Kaza merkezinde küçükbaş hayvancılığın büyükbaş hayvancılığa nazaran daha fazla yapıldığını söylemek mümkündür. Temettuat defterlerinde küçükbaş hayvan türlerinden yalnızca koyun ve keçiye rastlanmaktadır. Defterlerde keçi

kelimesi yine “keçi” olarak geçerken koyun ismi Arapçada koyun anlamına gelen “ganem” kelimesinin çoğulu⁶⁹³ olan “ağnam” şeklinde kaydedilmiştir. Kaza merkezinde küçükbaş hayvanlardan yalnızca koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır. Köy ve nahiyelerde koyunun yanında az da olsa keçi de yetiştirilmektedir. Kazadaki 43 hanede toplam 3.157 koyun yetiştirilmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiren hanelerin kazadaki toplam haneye oranı %5’tir.

Tablo 104: Merkez Mahallelerde Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı ve Koyun Sayısı

Mahalleler	Koyun Sahibi Hane Sayısı	Toplam Koyun Sayısı
Kurşunlu	-	0
Atmaca	-	0
Demirtaş	-	0
Kadı Hayrettin	1	32
İplikçi Yunus	3	630
Hoca Sinan	-	0
Tura Bey	1	80
Mürsel	1	80
Sufiler	1	50
Divane Hızır	2	200
Saray	16	984
Mahalle-i Cedid	13	952
Cami-i Kebir	5	149
Ermeniyan	-	0
Toplam	43	3.157

Temettuatlarda koyunun sağman olup olmadığı hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak kaza merkezinde halkın küçükbaş hayvancılığı yününden faydalanmak için yaptığını icra edilen mesleklere baktığımızda söylemek mümkündür. Zira defterde “muytablık” mesleğinin yani kıl dokuyan esnafın bulunması bunun göstergesidir. Kaza merkezinde toplam 18 hane reisi muytablık ile meşgul olmaktadır⁶⁹⁴.

3.2.3. Yük ve Binek Hayvanları

Binek hayvanları düşünüldüğünde ilk olarak akla gelen atın göçebe hayat tarzını benimseyen eski Türklerden beri hem ulaşım hem yük taşıma ve hatta bir ticaret aracı⁶⁹⁵ olarak yeri önemlidir. Taşıma ve ulaşım aracı işlevi gören merkep de bir onun kadar önemli bir yere sahiptir. Hatta kaza merkezine baktığımızda merkebin

⁶⁹³Şemseddin Sami, s. 970

⁶⁹⁴BOA.ML.VRD.TMT.d.1578; BOA.ML.VRD.TMT.d.1580; BOA.ML.VRD.TMT.d.1583

⁶⁹⁵Tuncer Baykara, **Türk Milli Kültürü**, İzmir 1997, s. 164

bargir sayısından daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bunların dışında yük ve binek hayvanı sınıfından arazi sürmek için kullanılan öküz, koşum karasığır ve koşum camus da yetiştirilmektedir. Ancak kazada her hanenin arazisini sürebileceği bir hayvanı bulunmamaktadır.

Tablo 105: Merkez Mahallelerde Yük ve Binek Hayvanları Sahibi Hane Sayısı

Mahalleler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısırak	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Kurşunlu	12	-	22	6	-	49	-	-	89
Atmaca	1	-	7	-	-	3	-	-	11
Demirtaş	-	-	3	-	-	15	-	-	18
Kadı Hayrettin	4	-	15	-	2	37	-	-	58
İplikçi Yunus	8	-	12	2	3	21	-	-	46
Hoca Sinan	-	-	3	-	-	19	9	4	35
Tura Bey	-	-	5	1	5	-	3	3	17
Mürsel	-	-	9	2	-	42	3	-	56
Sufiler	8	-	3	-	1	34	-	-	46
Divane Hızır	3	-	13	-	1	22	-	-	39
Saray	-	-	23	-	14	31	49	10	127
Mahalle-i Cedid	-	1	13	-	6	20	5	2	47
Cami-i Kebir	-	-	16	-	2	27	1	-	46
Ermeniyan	-	-	13	-	-	8	-	-	21
TOPLAM	36	1	157	11	34	328	70	19	656

1839/1840 yıllarında Bergama’da toplam 656 hanede yük ve binek hayvanı mevcuttur. Bu miktar tüm hane reislerinin yaklaşık olarak %78ine tekabül etmektedir. Bu grup içinde en fazla beslenen yük ve binek hayvanı, 328 hanede mevcut olan merkeptir. Arkasından 157 hane tarafından sahip olunan beygir gelmektedir. Ulaşım ve nakliye ihtiyacının daha çok bu hayvanlarla sağlandığı o devirde Bergama’daki toplam hane sayısına göre bu sayının az olduğu

görülmektedir. Devenin yük ve binek hayvanı olarak çok fazla tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 106: Merkez Mahallelerde Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Mahalleler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısırak	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Kurşunlu	28	-	22	21	-	48	-	-	119
Atmaca	2	-	7	-	-	3	-	-	12
Demirtaş	-	-	3	-	-	15	-	-	18
Kadı Hayrettin	8	-	22	-	2	37	-	-	69
İplikçi Yunus	11	-	12	14	37	21	-	-	95
Hoca Sinan	-	-	4	-	-	19	14	4	41
Tura Bey	-	-	5	6	5	12	4	3	35
Mürsel	-	-	9	5	-	42	3	-	59
Sufiler	8	-	4	-	1	43	-	-	56
Divane Hızır	10	-	13	-	1	22	4	-	50
Saray	-	-	31	-	49	31	67	10	188
Mahalle-i Cedid	-	1	13	-	20	40	5	2	81
Cami-i Kebir	-	-	16	2	-	28	1	-	47
Ermeniyan	-	-	13	-	-	8	-	-	21
TOPLAM	67	1	174	48	115	369	98	19	872

1839/40 yıllarında Bergama'nın mahallelerinde yük ve binek hayvanlarının toplam sayısı 872'dir. Bunların başında yetiştirilen hane sayısına paralel olarak merkep, sonrasında da at gelmektedir. Kısırak sayısı 115'tir. Tarımda önemli bir yere sahip olan öküz, koşum karasığır ve koşum camus sayısı toplam 184'tür.

3.2.4. Arıcılık

Her ne kadar hayvancılık dendiği zaman akla öncelikle, büyükbaş ve küçükbaş olarak bilinen hayvanların yetiştirilmesi gelse de, önemi yadsınamayacak olan bal arısının geçmişi insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe dayanmaktadır.

Osmanlı mutfak kültüründe de hatırı sayılır bir yere sahip olan bal, hayvancılık faaliyetleri içerisinde arıcılığın önemini artmasını sağlamıştır. Ayrıca mineraller ve protein bakımından zengin olan balın, yalnızca gıda ürünü olarak değil, aynı zamanda tedavi amaçlı da kullanıldığı ve birçok hastalığa şifa olduğu gözlenmiştir⁶⁹⁶.

Osmanlı’da, arıcılık üzerinden alınan vergiler, arşiv kaynaklarında ve bunlar arasında bilhassa tahrir defterlerine “resm-i kivâre”, “kevvâre”, “resm-i kovan”, “öşr-i asel” gibi isimlerle kaydedilmiştir. Osmanlı kanunnamelerinde ise arıcılıktan öşür ve resm denilen verginin alındığından bahsedilmektedir. Arı yetiştiriciliği yapan kişiden vergi almanın temel şartlarından birisi arıların üretim yapmasıydı. Eğer kovanlarda mahsul var ise bunun karşılığında vergi alınır, üretim yok ise reayadan vergi talep edilmezdi⁶⁹⁷.

Tablo 107: Bergama’da Arıcılık

Mahalle Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Kurşunlu	183	1.830	6
Atmaca	779	7.790	7
Demirtaş	400	4.000	5
Kadı Hayrettin	800	8.000	11
İplikçi Yunus	261	2.610	5
Hoca Sinan	9	90	3
Tura Bey	86	860	5
Mürsel	803	8.030	15
Sufiler	371	3.710	6
Divane Hızır	1.139	11.390	8
Saray	163	1.630	4
Mahalle-i Cedid	48	480	2
Cami-i Kebir	51	510	4

⁶⁹⁶Süleyman Bulut, Mustafa Kösoğlu, **Çine Arıcılık Müzesi**, “Tarihte ve Arkeolojide Arıcılık”, ulaşım: <http://www.aricilikmuzesi.net/HaberDetay2.aspx?HaberKategoriId=2&HaberId=36>, 17.11.2015

⁶⁹⁷İbrahim Solak, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Arıcılık”, **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013, s. 349-350

Ermeniyan	-	-	-
TOPLAM	5.093	50.930	81

Tabloya baktığımızda arıcılığın Bergama ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere Bergama’da Ermeni Mahallesi haricinde tüm mahallelerde arıcılık yapılmaktadır. Toplam 81 hane arıcılıkla uğraşmaktadır. Kaza merkezinde toplam hane sayısının 844 olduğu göz önünde bulundurulduğunda Bergama’da bahsedilen dönemde arıcılık yapanlar, nüfusun yaklaşık %10’na denk gelmektedir. En fazla kovan Divane Hızır Mahallesi’nde olup sayısı 1.139’dur. Bergama kazasında tek bir kovanın değeri 10 kuruştur. Kaza merkezinde toplam kovan sayısı 5.093 olup bunlardan elde edilen gelir 50.930 kuruştur.

3.2.6. Nahiyelede Hayvancılık

Büyükbaş Hayvancılık

Temettuat Defterleri’ne kayıtlı Nevahi-i Bergama Kazasına bağlı Poyracık, Hatunili ve Kınık yerleşim birimlerinde sağman manda yetiştiriciliğinden bahsetmek mümkündür. Yalnızca Poyracık’ta sağman manda dışında 4 hanede sağman camus yetiştirilmektedir. Toplam sağman manda sayısı 115’tir. Sağman inek ve sağman karasığır yetiştirilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 108: Nevahi-i Bergama’da Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı

Yerleşim Adı	Sağman Karasığır Yetiştiren Hane	Sağman Camus Yetiştiren Hane	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM
Poyracık	-	4	32	-	36
Hatunili	-	-	36	-	36
Kınık	-	-	47	-	47
Toplam	0	4	115	0	119

Tablo109: Nevahi-i Bergama’da Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı

Yerleşim Adı	Sağman Karasığır	Sağman Camus	Sağman Manda	Sağman İnek	TOPLAM
Poyracık	-	9	41	-	50
Hatunili	-	-	44	-	44
Kınık	-	-	60	-	60
Toplam	0	9	145	0	154

Tabloya göre toplam 154 sağman büyükbaştan 145’i sağman mandadan oluşmaktadır. Bu sayının 41’i Poyracık, 44’ü Hatunili ve 60’ı Kınık’dadır. Bunların dışında Poyracık’ta 4 hane reisi 9 sağman camus besiciliği yapmaktadır.

Tablo 110: Nevahi-i Bergama’da Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları

Yerleşim Adları	Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayısı
Poyracık	109
Hatunili	68
Kınık	107
Toplam	284

Temettuat defterleri kayıtlarına göre Bergama nahiyelerinde toplam 284 dana, sığır, manda, malak, camus, inek ve tosun besiciliği yapılmaktadır. Nahiyelerde de sağman hayvan yetiştiriciliği ile bu kategorideki büyükbaş hayvan sayısı birbiri ile paralel gitmemektedir.

Küçükbaş Hayvancılık

Aşağıdaki tabloya göz attığımızda toplam 21 hanede 1.100 koyun/keçi yetiştirildiği görülmektedir. Bunların 18 hane reisi tarafından yetiştirilen 1.028 adedi Kınık Nahiyesi’ndedir. Nahiyelerde toplam 120 keçi, 980 koyun besiciliği yapılmaktadır.

Tablo 111: Nevahi-i Bergama’da Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı

Yerleşim adları	Koyun/Keçi Sahibi Hane Sayısı	Toplam Koyun/Keçi Sayısı
Poyracık	1	35
Hatunili	2	37
Kınık	18	1.028
Toplam	21	1.100

Yük ve Binek Hayvanları

Yük ve binek hayvanları sayısı toplam 1.338’dir. Nahiyeledeki toplam 679 hane sayısı göz önünde bulundurulduğunda bir haneye yaklaşık 2 yük ve binek hayvanı düşmektedir.

Tablo 112: Nevahi-i Bergama Yük ve Binek Hayvanları Hane Sayısı

Yerleşim Adları	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısırak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Poyracık	76	-	7	-	2	116	-	14	215
Hatunili	63	-	22	-	1	88	-	10	184
Kınık	102	2	41	-	5	210	1	13	374
Toplam	241	2	70	0	8	414	1	37	773

Nevahi-i Bergama’ya baktığımızda merkep sahibi hane reisi sayısından sonra öküz yetiştiren hane reisi sayısı gelmektedir. Bu durumda nahiyelede de tarımın ekonomi için önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Merkep sahibi 414 haneden 210’u Kınık, 116’sı Poyracık, 88’i Hatunili’ndedir. Öküz yetiştiren hane dağılımı ise nahiyelelere göre şöyledir, 102 Kınık, 76 Poyracık, 63 Hatunili’nde olmak üzere toplam 241’dir. Temettuat defterlerine göre Nevahi-i Bergama’da deve yetiştiren hane reisi yoktur.

Tablo 113: Nevahi-i Bergama’da Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Yerleşim Adı	�k�z	Katr	Beygir	Deve	Kısırak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Poyracık	270	-	8	-	2	153	-	28	461
Hatunili	134	-	29	-	1	91	-	22	277
Kınık	209	2	94	-	5	257	2	31	600
Toplam	613	2	131	0	8	501	2	81	1.338

Arıcılık

Bergama nahiyelerine göz attığımızda, Poyracık’ta 9 Hatunili’nde 16 ve Kınık Nahiyesinde 18 olmak üzere toplam 43 hanede arıcılık yapılmaktadır. 416 olan kovan sayısından elde edilen gelir miktarı 4.160 kuruştur.

Tablo114: Nevahi-i Bergama’da Arıcılık

Yerleşim Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Poyracık	84	840	9
Hatunili	166	1.660	16
Kınık	166	1.660	18
Toplam	416	4.160	43

3.2.7. Köylerde Hayvancılık

Büyükbaş Hayvancılık

Temettuat defterlerine kayıtlı toplam 28 köy bulunmasına rağmen bunların yalnızca 9’unda sağman büyükbaş hayvan yetiştiriciliğı yapılmaktadır. Sağman karasığır yetiştiren hane sayısı 121’dir ve diğ r sağman büyükbaş hayvanların yetiştirildiğı hane sayısının toplamının üzerindedir. En fazla sağman karasığır yetiştiren hane Göçbeyli Karyesi’ndedir ve bu hanelerin sayısı 48’dir. Bölcek, Sarıcalar, Göçbeyli, Aşağıkırklar karyelerinde sağman karasığır ve sağman camus yetiştirilirken Soğancı, Cumalı, Kocaömerli, Dündarlı ve Tekkederesi köylerinde sağman inek ve sağman manda yetiştirilmektedir.

Tablo 115: Köylerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı

Köyler	Sağman Karasığır Yetiştiren Hane	Sağman Camus Yetiştiren Hane	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM
Bölcek	22	15	-	-	37
Sarıcalar	34	4	-	-	38
Göçbeyli	48	14	-	-	62
Aşağıkırklar	17	8	-	-	25
Soğancı	-	-	-	2	2
Cumalı	-	-	6	-	6
Kocaömerli	-	-	7	-	7
Dündarlı	-	-	12	1	13
Tekkederesi	-	-	-	21	21
TOPLAM	121	41	25	24	211

Tabloya baktığımızda Bergama köylerinde toplam 289 sağman büyükbaş hayvan yetiştirildiğini görmekteyiz. Hayvan sayısının besicilik yapan hane sayısından fazla olması o hanede birden fazla hayvan yetiştirildiğinin göstergesidir. Bu hayvanlar arasında en fazla sağman karasığır yetiştirilmektedir ve yetiştiren hane başına yaklaşık 1 sağman karasığır düşmektedir. Yani kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de sağman hayvan yetiştiriciliğinin ticaretten çok halkın kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Tablo 116: Köylerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı

Köyler	Sağman Karasığır	Sağman Camus	Sağman Manda	Sağman İnek	TOPLAM
Bölcek	32	18	-	-	50
Sarıcalar	47	4	-	-	51
Göçbeyli	55	16	-	-	71
Aşağı Kırklar	35	12	-	-	47
Soğancı	-	-	-	8	8
Cumalı	-	-	6	-	6
Kocaömerli	-	-	9	-	9
Dündarlı	-	-	19	2	21
Tekkederesi	-	-	-	26	26
TOPLAM	169	50	34	36	289

Köylerde dana, sığır, manda, camus, inek ve tosun sayılarına baktığımızda sağman büyükbaş hayvan sayısına göre arada ciddi bir fark olduğunu söylemek

mümkündür. Bergama'nın bütün köylerde sağman hayvan besiciliği yapılmamasına karşın bu köylerin tamamında dana, sığır, manda, camus, inek ve tosun besiciliği yapılmaktadır. Toplam 1.246 olan bu sayıya göre adı geçen hayvanlardan hemen hemen tüm hanelerde en az bir tane yetiştirilmektedir.

Tablo 117: Köylerde Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları

Köyler	Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayısı
Bölcek	27
Sarıcalar	9
Göçbeyli	35
Çan	36
Uşaklar	75
Avretlü	54
Badem Alanı	30
Aşağı Kırklar	46
Soğancı	14
Çam	39
Küçükkaya	24
Ilıca	80
Bağcılar	16
Cumalı	36
Kocaömerli	32
Işıklar	31
Dündarlı	8
Korkaburun	13
Mandır	11
Hamzahocalı	32
Karahıdırlı	54
Köseler	60
Günler	57
Kebirbaba	90
Armağanlar	133
Esenli	30
Örenli	135
Tekkederesi Köyü	39
TOPLAM	1.246

Küçükbaş Hayvancılık

Bergama köylerine baktığımızda koyun/keçi sayısının 1.489 olduğunu görürüz. Bu sayının 666'sı keçi 823'ü koyundur. Defterlerde kayıtlı olan köylerden 17 hane reisi keçi 38 hane reisi ise koyun besiciliği ile uğraşmaktadır. Köyler arasında en fazla koyun/keçi yetiştiren 416 ile Göçbeyli Köyü'dür. Uşaklar, Cumalı, Korkaburun, Mandır, Hamzahocalı, Karahıdırlı, Kebirbaba, Esenli, Örenli ve Tekkederesi köylerinde koyun yetiştiriciliği yapılmamaktadır.

Tablo 118: Köylerde Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane ve Koyun/Keçi Sayısı

Köyler	Koyun/Keçi Sahibi Hane Sayısı	Toplam Koyun/Keçi Sayısı
Bölcek	2	31
Sarıcalar	3	114
Göçbeyli	7	416
Çan	3	96
Avretlü	4	37
Badem Alanı	1	3
Aşağı Kırklar	2	90
Soğancı	4	80
Çam	1	60
Küçükaya	1	10
Ilıca	4	93
Bağcılar	2	180
Kocaömerli	2	60
Işıklar	2	65
Dündarlı	1	80
Karahıdırlı	1	8
Köseler	1	7
Günler	1	40
Kebirbaba	0	0
Armağanlar	13	437
Toplam	55	1.489

Yük ve Binek Hayvanları

Bergama köylerinde yük ve binek hayvanı sayısına baktığımızda toplamda hane sayısından daha fazla olan 1.762 gibi bir sayı ile karşılaşırız. Bunun sebebi her bir hanede birden fazla yük ve binek hayvanı yetiştiriliyor olmasıdır. 791 hane ile merkep, kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de yetiştirilen hayvanlar arasında sayısı en fazla olan yük ve binek hayvanıdır. Merkepten sonra sırayı beygirin aksine ziraatin temel direği olan öküz almaktadır. Bu durum, Bergama köylerinde tarımsal meşguliyetin kaza merkezine kıyasla daha fazla yapıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 119: Köylerde Yük ve Binek Hayvanları Sahibi Hane Sayısı

Köyler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Bölcek	-	-	11	8	2	34	20	10	85
Sarıcalar	-	-	13	10	2	46	37	3	111
Göçbeyli	1	-	28	1	2	80	62	17	191

Çan	18	-	9	9	-	26	-	-	62
Uşaklar	25	1	4	1	-	39	-	-	70
Avretlü	19	-	10	-	-	21	-	-	50
Badem Alanı	10	-	7	-	-	13	-	-	30
Aşağıkırklar	-	-	17	7	4	7	14	3	52
Soğancı	26	-	21	-	18	17	-	-	82
Çam	14	-	12	1	-	21	-	-	47
Küçükkaya	13	-	6	-	-	14	-	-	33
Ilıca	17	-	19	-	4	28	-	-	68
Bağcılar	1	-	1	-	-	3	-	-	5
Cumalı	41	-	13	-	-	45	-	1	100
Kocaömerli	26	-	6	1	-	33	-	1	67
Işıklar	3	-	-	-	-	15	-	1	19
Dündarlı	8	-	-	-	-	14	-	5	27
Mandır	5	-	-	-	-	5	-	-	10
Korkaburun	4	-	-	-	-	9	-	-	13
Hamzahocalı	31	-	8	-	-	33	-	-	72
Karahıdırlı	24	-	9	-	-	41	-	2	76
Köseler	28	-	2	-	-	30	-	-	60
Günler	19	-	7	-	-	30	-	-	56
Kebirbaba	13	-	7	1	2	25	2	1	51
Armağanlar	45	-	19	-	1	74	2	1	142
Esenli	8	-	2	-	-	13	-	-	23
Örenli	37	-	11	-	3	57	2	-	110
Tekkederesi Köyü	18	-	10	3	1	18	-	-	50
TOPLAM	454	0	252	42	39	791	139	45	1.762

Tablo 120: Köylerde Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Köyler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısırak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Bölcek	-	-	27	14	3	36	43	42	165
Sarıcalar	-	-	17	30	2	56	59	6	170
Göçbeyli	2	-	30	7	2	88	136	33	298
Çan	35	-	12	26	-	26	-	-	99
Uşaklar	48	1	10	2	-	59	-	-	120
Avretlü	39	-	18	-	-	21	-	-	78
Badem Alanı	14	-	7	-	-	13	-	-	34
Aşağıkırklar	-	-	40	15	18	7	34	9	123
Soğancı	52	-	39	-	36	20	-	-	147
Çam	31	-	12	4	-	26	-	-	73
Küçükkaya	29	-	7	-	-	25	-	-	61
Ilıca	38	-	41	-	21	31	-	-	131
Bağcılar	2	-	5	-	-	4	-	-	11
Cumalı	76	-	13	-	-	52	-	-	141
Kocaömerli	52	-	12	3	-	40	-	2	109
Işıklar	6	-	-	-	-	17	-	2	25
Dündarlı	14	-	-	-	-	17	-	10	41
Korkaburun	8	-	-	-	-	9	-	-	17
Mandır	9	-	-	-	-	5	-	-	14
Hamzahocalı	60	-	8	-	-	34	-	-	102
Karahıdırlı	51	-	9	-	-	45	-	2	107
Köseler	56	-	2	-	-	33	-	-	91
Günler	35	-	9	-	-	35	-	-	79
Kebirbaba	24	-	17	4	8	49	2	2	106
Armağanlar	89	-	46	-	2	-	5	2	144
Esenli	17	-	6	-	-	20	-	-	43
Örenli	73	-	20	-	8	115	2	-	218

Tekkederesi	32	-	10	8	6	18	-	-	74
Toplam	892	1	417	113	106	901	281	110	2.821

Yük ve binek hayvanlarından merkep ve öküz yetiştiren hane sayısına paralel olarak merkep sayısı 901, öküz sayısı 892'dir. Hayvan sayısının hane sayısından fazla olmasının sebebi bir hanede birden fazla hayvan yetiştiriliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Toplamda 2.821 yük ve binek hayvanının merkep ve öküzden sonraki sıralaması; 417 beygir, 281 koşum karasığır, 113 deve, 110 koşum manda, 106 kısarak/tay şeklindedir.

Arıcılık

Temettuat kayıtlarına göre kaza merkezine nazaran Bergama köylerinde daha az sayıda kovana rastlanmaktadır. Kebirbaba ve Dünderli Karyeleri haricinde tüm köylerde arıcılık yapılmaktadır. 227 hanede 2.967 kovan bal üretilmekte olup bu kovanlardan elde edilen gelir 29.670 kuruştur.

Tablo 121: Bergama Köyleri'nde Arıcılık

Köy Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Bölcek	33	330	7
Sarıcalar	142	1.420	24
Göçbeyli	155	1.550	21
Çan	48	480	4
Uşaklar	81	810	13
Avretlü	119	1.190	9
Badem Alanı	26	260	6
Aşağı Kırklar	57	570	8
Soğancı	137	1.370	8
Çam	302	3.020	15
Küçükaya	42	420	5
Ilca	255	2.550	16

Bağcılar	162	1.620	2
Cumalı	38	380	8
Kocaömerli	87	870	11
Işıklar	34	340	4
Dündarlı	0	0	0
Korkaburun	32	320	3
Mandır	28	280	3
Hamzahocalı	14	140	3
Karahıdırlı	41	410	7
Köseler	156	1.560	15
Günler	18	180	2
Kebirbaba	0	0	0
Armağanlar	124	1.240	18
Esenli	808	8.080	11
Örenli	18	180	2
Tekkederesi	10	100	2
Toplam	2.967	29.670	227

3.3. TİCARET

İncelediğimiz dönemde Bergama, verimli toprakları, kaplıcaları⁶⁹⁸, gelişen sanayi ve imalathaneleri ile çevre kazalara göre gelişmişlik düzeyi yüksek bir yerleşim merkeziydi. Aynı zamanda coğrafi olarak yolların kesişim noktasında bulunuyor olması tren, vapur, fayton gibi ulaşım vasıtaları ile çevre kaza ve nahiyelere geçişi kolaylaştırarak kazanın işlerliğini arttırmaktaydı. Bu saydığımız unsurlar Bergama’da ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Ticaret hayatında önemli bir yere sahip olan han, arasta gibi yapıların sayısı ve çevre kazalardan gelen köylünün malını sattığı gelişmiş pazarı, Bergama’da hareketli bir ticaret hayatının olduğunun kanıtıdır.

⁶⁹⁸Kaza dâhilinde beş kaplıca mevcuttur. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 5, s. 151; Bergama yakınlarında Tabaklar İlçesi mevkiinde suda keşfedilen kükürt ve demir madenleri buranın kaplıca olarak kullanılmasını sağlamıştır. Bkz. Hizmet, 12 Recep 1304/ 6 Nisan 1887

Bu başlık altında Bergama ticaretini besleyen çarşı ve pazarlar, hanlar, dükkân ve mağazalar ve ticari kuruluşlar alt başlıklar halinde anlatılmıştır.

3.3.1. Çarşı ve Pazarlar

Osmanlı'da çarşı ve pazarlar günümüzde olduğu gibi ticari faaliyetlerin yürütüldüğü, ihtiyaca yönelik malların satıldığı bölgelerdir. Çarşılar zanaat üretiminin yapıldığı açık ve kapalı alanlardan meydana gelmektedir⁶⁹⁹. Bu işi ifa edenler ise zanaat erbabından ahi teşkilatına sıkıca bağlı olan zanaatkârlardır. Bergama'da bulunan büyük çarşı ticari faaliyetlerin işlerliği bakımından adını bölge şehirlerde de duyurmuştur. Çukurhan bölgesinde 40 dükkânlı kapalı çarşı, 6 kubbeli bedesten, kapalı ve açık loncalar, urgan ve koza loncaları yer alıyordu. Çarşıların dört taraflı arastalardan örülü dokuları bulunuyordu⁷⁰⁰. Ayakkabıcılar arastası oldukça işlek bir ticari bölgeydi. Saraç, semerci, nalband esnafının faaliyetleri han çevrelerinde etkindi. Keçeci, demirci, helvacı, leblebici, çilingir, kavaf, nalbur, zahire işleri çok geçerliydi⁷⁰¹.

Haftanın belirli günü kurulan pazarlarda yine halkın ihtiyacının karşılanması için pazara civar nahiye ve köylerden enva-i çeşit mahsulât-ı arzıyye getiren pazarcılar, gün sonuna kadar sattıkları malların karşılığı ile evlerine dönerlerdi. XIX. yüzyılın sonlarında Bergama'da şehrin pazarı pazartesi kurulur, bunlar satılan ürünlere göre kendi içinde bal, pekmez, yağ, peynir pazarı, bahçıvan pazarı, tuz pazarı, hayvan pazarı gibi bölümlere ayrılırdı. Umumi pazarın dışında özel durumlarda kurulan pazarlar da olurdu. Kurban bayramı öncesi kurulan kurban pazarlarında getirilen 500-600 civarında koyun 2 ila 4 meci diye arasında satılırdı⁷⁰².

Bergama'da kurulan pazarın dışında Nevahi-i Bergama ve Dikili gibi nahiyelerde de umumi pazar kurulduğundan bahsedebiliriz. Nevahi-i Bergama'da Cuma, Dikili'de Pazar günleri pazar kurulmaktaydı. Ilıca-ı Bergama, Çandarlı, Kozak, Ayazmend ve Kilise nahiyelerinde pazar veya panayır bulunmuyordu⁷⁰³. Bu bölgede yaşayan halk en yakın çevre pazarlara giderek ihtiyaçlarını karşılamaktaydı.

⁶⁹⁹Gökmen, Tanzimat'tan II. Meşrutiyete..., s. 228

⁷⁰⁰Nedret Sakaoğlu, **Osmanlı Çarşıları Atlası**, Doğan Burda Dergi Pazarlama, 2010, s. 13

⁷⁰¹Eriş, Bergama Uygurluk..., s. 106, Uyar, s. 124

⁷⁰²Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 103

⁷⁰³Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 14, 1311/1893, s. 167

3.3.2. Hanlar

Bergama Kazası'nın ticari hayatında hanların önemi büyüktür. Han çevresi çarşının geliştiği mahaldir ve dükkânlar onun etrafında şekillenmiştir. Bergama'da da Saraçlar Arastası ile Ekin Loncası arasında bulunan Çukurhan'ı ticaretin kalbinin attığı yer olarak tanımlayabiliriz. Bu han, işlekliği ile yalnızca Bergama'da değil çevre kazalarca da bilinirdi. XIV. veya XV. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen han bugüne kadar sağlam kalmıştır. Girişinden itibaren karşılıklı odalar şeklinde devam eder. Buralar dükkânların bulunduğu kısımdır. Hanın cephe duvarı boyunca karşılıklı 40 kadar dükkân bulunmaktadır. Üst kat ise tacirlerin konaklaması için ayrılmıştır. Hayvan ahırları hanın sıhhi ortamını bozmamak için doğu bitişiğine yapılmıştır⁷⁰⁴.

Bir diğer han Rüştüye Mektebi Caddesi'nde yer alan Taşhan'dır. Hatip Mahmud'un oğlu Hibeytullah adlı şahıs tarafından 1432 yılında yaptırılmıştır. Bina başlangıçta tek katlı olarak yapılmış daha sonra ahşap bir üst kat çıkılmıştır. Dükkânlar alt katta yan yana dizilidir. Bir ahır ve yemekhanesi olduğu bilinmektedir⁷⁰⁵.

XVI.- XVII. yüzyıllar arasında yapıldığı düşünülen Altı Kubbeli Bedesten Şadırvanlı Caddesi'nde yer almaktadır. Bedesten dikdörtgen planı olup dört giriş kapısı mevcuttur. Daha çok kumaş ve çeşitli eşyaların satıldığı bedesten önemli bir pazaryeri konumundadır⁷⁰⁶.

Oldukça fazla debbağhanenin bulunduğu Bergama'da deri üzerine üretim yapan pek çok esnaf mevcuttu. XIX. yüzyılda kazanın ayakkabı imalatında önemli bir yere sahip olduğunu bilmekteyiz. Papuçcular arastası, Bergama ve köy halkının ihtiyacından fazlasını üreterek civar kazalara çeşitli papuç ve çizme gönderilmekteydi⁷⁰⁷.

3.3.3. Dükkân, Mağaza ve Küçük İşletmeler

Bergama'daki dükkân ve işletmelerin çeşidi ve sayısı hakkında bir takım bilgiler sunduğumuzda kazada ne gibi ticari faaliyetlerin söz konusu olduğunu tespit

⁷⁰⁴ Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 209

⁷⁰⁵ Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 215

⁷⁰⁶ Bayatlı, Bergama'da yakın..., s. 101

⁷⁰⁷ Raif Nezih, **İzmir Tarihi**, İzmir 1927, s. 7

etmiş olacağız. Bu nedenle temettuat defterleri ve vilayet salnamelerine göre Bergama'daki dükkân ve küçük işletmelerin sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 122: Bergama, Nahiyeler ve Köylerindeki Ticari İşletmeler

İşletmenin Adı	Bergama		Nahiyeler ve Köyler	
	Sene 1839/1840	Sene 1884	Sene 1839/1840	Sene 1884
Kahvehane	2	22	1	88
Debbağhane	10	60		
Yağhane	5			
Sabunhane		4		
Fırın		30		39
Mumhane	1			
Meyhane		1		
Değirmen	10		12	
Lokanta		3		
Mağaza	1	164		168
Dükkân	146	739	20	589
Bezzaz Dükkânı	1			
Bakkal Dükkânı	6		1	
Emlak Dükkânı	1			
Berber	2			
Duhan Dükkânı	1			
Yemiş Dükkânı	1			
Kasap Dükkânı	1		1	
Babuş Dükkânı	1			
Simit Dükkânı	1			
Kundak Dükkânı	1			
Lonca		3		
Hamam		5		7

Bergama'da işletme olarak en fazla dükkân, mağaza ve debbağhane bulunmaktadır. 1839/40 yılında bu işletmelerin mahallelere göre dağılımı şu şekildedir: Kurşunlu Mahallesi'nde, 1 bezzaz dükkânı, 1 bakkal, 1 vakfı han, 7 dükkân, 1 vakfı dükkân işletme olarak bulunmaktadır. İplikçi Yunus Mahallesi'nde: 2 emlak dükkânı, 1 yağhane, 3 dükkân, 2 su değirmeni; Cami Kebir Mahallesi'nde 1 simit dükkânı, 1 berber dükkânı ve 13 dükkân; Saray Mahallesi: 12 dükkân, 5 bakkal dükkânı, 1 yemiş dükkânı, 1 mum dükkânı, 1 kundak dükkânı, 1 kasap dükkânı, 1 kahvehane; Mahalle-i cedid: 1 Babuş dükkânı, 14 dükkân; Ermeni Mahallesi'nde 10 dükkân, 1 simit dükkânı, 1 berber dükkânı; Sufiler Mahallesi'nde 4 dükkân; Divane

Hızır Mahallesi'nde 16 dükkân; Atmaca Mahallesi'nde 3 dükkân; Demirtaş Mahallesi: 13 dükkân; Kadı Hayrettin Mahallesi'nde 1 değirmen, 29 dükkân; Hoca Sinan Mahallesi: 5 dükkân, 1 debbağhane; Tura Bey Mahallesi: 1 babuş dükkânı, 1 değirmen, 13 dükkân; Mürsel Mahallesi: 9 debbağhane, 17 dükkân, 6 su değirmeni, 3 yağhane, 1 han, 1 kahvehane 1 mağaza mevcuttur.

Aynı yıl Nevahi-i Bergama Kınık Kasabası'nda bulunan 19 dükkândan 7'si Rum tebaaya diğer 12'si Müslümanlara aittir. Bunların dışında 1 kasap dükkânı, 1 değirmen ve 1 hamam temettuat defterlerine kaydedilmiştir.

Buğday üretip ihraç etme konusunda önemli bir yere sahip olan Bergama'da değirmencilik oldukça fazla icra edilmesi şaşırtıcı değildir. 1839/40 yılında Bergama köylerindeki değirmen ve diğer ticari işletme unsurlarının dağılımı şöyledir: Armağanlar Köyü: 1 su değirmeni; Avretlü Köyü: 2 değirmen; Günler Köyü: 1 dükkân, 1 değirmen; Kocaömerli Köyü: 1 değirmen; Küçükkaya Köyü: 1 su değirmeni; Soğancı Köyü: 1 değirmen, 1 bakkal dükkânı; Çam Köyü: 1 değirmen; Göçbeyli Köyü: 1 yağ değirmeni; Bölcek Köyü: 1 dükkân, 2 değirmen; Tekkederesi Köyü: 1 demirci dükkânı bulunmaktadır.

3.3.4. Ticari Kuruluşlar

Tanzimat'ın ardından 1840 yılında kurulan ticaret mahkemeleri, daha önce defterdarın baktığı ticari anlaşmazlıklar ile ilgilenmekle yükümlüydü⁷⁰⁸. Bergama'da da ticaretle alakalı davalara bakması sebebiyle ticaret mahkemelerinin kurulduğu bilinmektedir. Adli bir kuruluş olmasına rağmen ticari mahkemelerden bu başlık altında da bahsedilmiştir. Aydın Vilayet Salnamelerine baktığımızda Bergama'daki ticaret mahkemesinin adını ilk kez 1888 yılında geçmektedir⁷⁰⁹. Ticaret mahkemesi naib başkanlığında 3 veya 4 üyeden meydana gelmekteydi.

Bir diğer teşekkül ticari faaliyetlerin seri bir şekilde yürütülebilmesi için 1887 yılında kurulan Bergama Ticaret Odası'dır. Reisliğini ticaret mahkemesindekine benzer şekilde naibin yaptığı odada o yılki azalar: Müslümanlardan Hacı Mustafa Efendi, Mehmed ve Civan Ağalar, gayrimüslim tebaadan ise Kigarok Efendi

⁷⁰⁸ Ahmet Akgündüz, Halil Cin, **Türk Hukuk Tarihi**, OSAV, İstanbul 2011, s. 284

⁷⁰⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 10, 1305/1888, s. 296

Dimitraki Efendi ve Çetpiyaki Ağa'dan meydana gelmekteydi⁷¹⁰. 1893 yılında bu kuruluş Ziraat ve Ticaret Odası olarak değiştirilmiş başkanlığına Hacı İbrahim Efendi adlı şahıs getirilmiştir⁷¹¹.

Ticari faaliyetlerdeki önemi yadsınamayan bir kuruluş şüphesiz ki bankalardır. Tanzimat reformlarını gerçekleştirmede önde gelen isimlerden biri olan Mithat Paşa, çiftçinin gerek duyduğu parayı ağır faizler ile aldığını fark edince bu duruma çözüm bulmak adına 1863 yılında borç sandıkları kurulmasını istemiştir. Bu sandıklardan çiftçiye ayda % 1 faiz ile kredi verilmesi uygun görülmüştür. Bu usul, 1867 yılında kesin hükümlere bağlanarak ülkenin bütün vilayet ve sancaklarında “Memleket Sandığı” adı altında devam etmiştir. Bu sandıklar milli bankacılığın ilk örneği olarak tarihe geçmiş ve bu girişim Ziraat Bankası'nın kuruluşunda büyük rol oynamıştır⁷¹².

1883'te Memleket sandıklarının işlevini kaybetmesi üzerine finansal düzende bazı bozulmalar saptanması üzerine Memleket Sandığı'na benzer şekilde “Menafi Sandıkları” kurulmuştur. Bu sandığın kurulmasıyla idari anlamda düzeltilmeler gözlemlense de yerine işlevlerini üstlenecek modern bir finans kuruluşuna ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sebep ile 15 Ağustos 1888'de Ziraat Bankası kurulmuştur. Menafi Sandıkları da bu suretle banka şubelerine dönüştürülmüştür. O güne kadar Menafi Sandıkları'nın mali kaynağını oluşturan menafi hisseleri bankaya devredilmiş ve bundan sonraki hisseler de bankanın sermayesine tahsis edilmiştir⁷¹³.

Bergama'da Ziraat Bankası'nın ne zaman kurulduğu tam olarak tespit edilememiş olsa da bankanın kuruluş tarihinden geç bir tarih olmadığı gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. 12 Aralık 1891 yılına ait Hizmet gazetesinde zirai ve ticari faaliyetlerin seri bir şekilde yürütülebilmesi için Ziraat Bankası'nın geçirdiği düzenlemeden dolayı idare-i mezkure kâtibi Mehmeddin Efendi'nin ve kasaba-ı mezkurenin temizliği hususunda belediye reisinin ikdam ve gayretlerinin takdir edildiği haberi yer almıştır⁷¹⁴.

⁷¹⁰Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 9, 1304/1887, s. 96

⁷¹¹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 14, 1311/1893, s. 165

⁷¹²Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s. 338

⁷¹³“Bankamız Tarihçesi”, **Ziraat Bankası**, Ulaşım: <http://www.ziraat.com.tr/tr/Bankamiz/Hakkimizda/Pages/BankamizTarihcesi.aspx> (10.08.2016)

⁷¹⁴Hizmet, H.10 Cemaziyelevvel 1309/ M. 12 Aralık 1891

Aydın Vilayet Salnamelerinde ise bankanın ismi ilk kez 1893 yılında geçmektedir. 1893 yılında bankanın müdürü Ali Ağa'dır. Diğer banka çalışanları ise şu şekildedir: Muhasebe kâtipliği görevi boştur, Muhammed Ağa tahsildarlık görevini ifa etmektedir. Mihalaki Efendi, Kara Nikolayı Efendi, Mike Efendi olmak üzere üç gayrimüslim ve Balabanlı Süleyman Efendi, Belediye Kâtibi Mustafa Efendi isminde iki Müslüman üye bulunmaktadır⁷¹⁵. 1897 yılında kaydedildiği üzere banka 4.480.000 kuruş sermayeye sahiptir⁷¹⁶. Bu miktar 1905 senesinde 5.549.896 kuruşa yükselmiştir. 1905 yılına ait bilgilerde Ziraat Bankası memurlarının isimleri ve görevleri de şöyledir: Müdür Hacı Tevfik Efendi'dir. Azalar: İsa Bey, Yurağaki Efendi, Yuriki Efendi, Muhasebat Kâtibi: Hüseyin Avni Bey, Refiki Sani: Münhal (Boş) Refiki Salis: İbrahim Efendi'dir⁷¹⁷.

Aynı yıl Aydın Vilayeti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne çekilen telgrafta Bergama'nın on köyünden ahali, tohumluk zahireye ihtiyaç duydukları için ikiden fazla kişinin birbirlerine kefil olması ile Ziraat bankası sandığından 1.500 lira talep edildiği bildirilmiştir⁷¹⁸. Ticaret ve Nafia Nezareti de bu isteği 8 Aralık 1905'te onaylamıştır⁷¹⁹.

1908 yılına ait gelir 7.402.000 kuruştur. Bu yıla ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde Bergama ve Dikili'de Ziraat Bankası'nın yanı sıra Osmanlı, Anadolu ve Midilli Bankaları da bulunmaktadır⁷²⁰.

3.4. SANAYİ

XIX. yüzyılın başlarında Anadolu'daki kentler ve kırsal alanlar arasındaki iktisadi bağ sağlam değildi. Kırsal alanda yaşayan nüfus, giyim eşyaları, tarımsal aletler gibi gereksinimlerini kendi sınırları içerisinde karşılıyordu. Köylüler, tarımsal mallardan elde ettikleri ürünlerinin bir kısmını yerel pazarlarda satarak bundan sağladıkları gelirleri ile bir takım ihtiyaçlarını gidermekteydi. Kentlerdeki üretim faaliyetleri ise loncalar çevresinde örgütlenen zanaatkârlar sayesinde gerçekleşiyordu. Ancak bu loncaların da büyük bir canlılık ve gelişme içerisinde olduğu söylenemezdi. Bu yüzyıl boyunca Osmanlı'nın Batı Avrupa'dan aldığı

⁷¹⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 14, 1311/1893, s. 165

⁷¹⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 18, 1315/1897, s. 186

⁷¹⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 24, 1323/1905, s. 298

⁷¹⁸ BOA.DH.MKT.1028/31/1

⁷¹⁹ BOA.DH.MKT.1028/31/2

⁷²⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 25, 1326/1908, s. 315

mamul malların hacminde gelişme oldu. Sanayi Devrimi'nin etkisi ile yerel pazar için tarımsal üretim yaygınlaşırken Avrupa'dan gelen iplik, kumaş gibi tarım dışı ürünler de Osmanlı'nın taşra pazarlarına kadar uzanmaktaydı⁷²¹.

Taşrada üretimin fabrika tipine dönüşmesi ve zanaatkârların bu seri üretime direnişi 1840'lı yıllarda başladı. İkinci dalga ise 1880'li yıllarda geldi⁷²². Bir kısmı yerli bir kısmı ise yabancı sermayedarlar tarafından kurulan bu işletmeler karşısında geleneksel teknolojiyi kullanan halkın zaman zaman bu duruma tepki gösterdiği de oluyordu. 1861 yılında Bergama Çayı kıyısında kurulan çırçır fabrikası basit el tezgâhlarında üretim yapan üreticinin ekonomisini sarstı. 1871'de İzmirli bir Rum tarafından yapılan ikinci bir fabrika halkın ayaklanmasına sebep oldu. Kazma kürek ile fabrikaya saldıran halk içindekileri yağmaladı. Kanlı bir şekilde bastırılan fabrika vakası fabrikanın yıkılması ile sonuçlandı⁷²³. Ancak fabrikanın ortadan kaldırılması yine yüzleri güldürmemiştir. Olayın arkasından alınan sert tedbirler halkın gözünü korkutmuş ve de himayesiz kalan el tezgâhları Avrupa'nın ucuz malları karşısında işleyemez hale gelmiştir⁷²⁴. Daha sonraki yıllarda toparlanmaya çalışan Bergama'daki yerli sanayii 1876-77 Osmanlı-Rus harbi ile tekrar sarsılmıştır. Bu savaş için Bergama'da bayrak açılmış ve tabur tabur gönüllüler Tuna boylarına gönderilmiştir⁷²⁵.

Yerli sanayinin ve küçük imalathanelerin sarsılması deyim yerinde ise Avrupalı girişimcilerin ekmeğine yağ sürdü. Tarım üretiminden, makineli ve seri üretime geçen Avrupalı devletler, fabrikalarda ürettikleri fazla malları ülke dışına pazarlamak için can atıyorlardı⁷²⁶. Böylece 1873 tarihinden itibaren Bergama'ya giren Frenk malı 10 yıl içerisinde büyük ilerleme kaydetti. Ucuzluğu nedeni ile de çok satılan bu mallar, el tezgâhlarının kıymetini iyice düşürdü. Bu süreçte zenginleşen sermayedarlar Bergama'nın Avrupa'ya açılan kapısı Dikili Limanı'na yakınlığını fırsat bilerek mal ihracat ve ithalatında önemli adımlar attılar. Sermayedarlar Bergama'da fabrika sayısını gittikçe arttırdı. 1883 yılında Bergama'da 9 adet çırçır fabrikası, 2 adet yağ fabrikası, 10 adet pamuk ipliği imaline mahsus

⁷²¹Pamuk, Osmanlı Türkiye İktisadi..., ss. 221-225

⁷²²Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayi", **Osmanlı, Cilt 3**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 274

⁷²³Eriş, Bergama Uygurluk..., s. 101

⁷²⁴Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 100

⁷²⁵Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 101

⁷²⁶Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı Devleti'nde İktisadî Liberalizmin Sonuçları", **Türk Yurdu**, Sayı 288, Ağustos 2011, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1579> (18.09.2016)

fabrika bulunuyordu⁷²⁷. Bu sınaî gelişmeler Bergama'yı gözde bir şehir haline getirdi.

Bu gelişmeler her ne kadar basit el tezgâhlarına zarar verse de dokumacılık hala Bergama'da icra ediliyordu. Yapağıdan halı ve kilim dokunarak, yünden keçe örülürdü. Ortaya çıkan bu kilim, halı ve örtüler ile evler döşenirdi⁷²⁸. Üretilen ipekli ve ipeksiz gömlek, çarşaf, havlu, halı, heybe, seccade ve şayık-ı taklidi gibi kumaşların bir kısmı halkın ihtiyacını karşılar bir kısmı ise Avrupa'ya ihraç edilirdi⁷²⁹.

3.5. KAZA GELİRLERİ

Tanzimat ile birlikte gelen yeniliklerden biri de şüphesiz ki mali alanda yapılanlardır. Bu dönemde devlet gelir ve giderlerini kontrol altına almak amacıyla maliyenin merkezileşmesine yönelik düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenleme ile vergilendirmede herkes eşit tutulacak kimseye ayrıcalık tanınmayacaktı. 1840 yılı itibari ile uygulanmaya konulması kararlaştırılan ve 1844/45 yılında asıl sayımların yapılması ile işlerlik kazanan bu uygulama Muhassıl-ı emval unvanlı vergi memurları vasıtası ile gerçekleşti. Taşrada görevli olan bu memurlar mal mülk sayımı yaparak şahsın kesin gelirine göre yıllık %10 gibi bir miktar vergi alıyordu⁷³⁰. Hane reisinden alınan vergi, şahsa ait mal mülk ve geliri düzenli olarak defterlere kaydedilmekteydi. Tanzimat uygulaması olan bu sayımlar neticesinde XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı taşra halkının iktisadi imkânlarını tespit etmemizi sağlayan temettuat defterleri meydana gelmiştir.

Giriş bölümünde değinildiği üzere Bergama Kazası'nın da temettuat defterleri bulunmaktadır. 12 adet müstakil temettuat defteri bulunan Bergama'da sayımlar uygulamanın yapılmaya başladığı ilk yıl, yani 1840 yılına aittir. Bu yıla ait defterlerde hane reisinin adı, unvanı, mesleği, emlak, mal ve hayvanatı hakkında bilgi verilmekte ancak ödediği vergi miktarından bahsedilmemektedir. Bu sebeple ne yazık ki Bergama temettuatları bizlere vergi miktarı ile ilgili bilgi vermemiştir. Bundan dolayı başlıktaki açık daha çok Aydın Vilayet Salnameleri ile giderilmeye çalışılmıştır.

⁷²⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s. 152

⁷²⁸Bayatlı, Bergama'da Yakın..., s. 100

⁷²⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112

⁷³⁰Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., ss. 340-341

Tanzimat sonrası gerçekleşen mali düzenlemeler sonucu hazırlanan yönetmeliğe göre her vilayet merkezinde vali denetimi altında defterdarın başkanlığında, nüfus nazırı, muacelat müdürü, Müslüman ve gayrimüslim üçer üyeden oluşacak bir komisyon oluşturulacaktı. Komisyonun görevi vergi, emlak ve ruhsatiye defterlerinden çıkaracağı kayıtlara göre basılı koçanlardan makbuz senedi ayırıp, meblağ kısmını doldurarak muhtarlar ve esnaf ruhsatiye tezkerelerini esnaf kethüdalarına vermektir. Buna göre şahısların vergi ve taksitleri defterlere yazılırdı. Tahsil edilen senedin arkası işaretlenir bütün vergi alındıktan sonra doküman mal sandıklarına teslim edilirdi. Mal memurları bu senetleri inceledikten sonra alındı mührü ile mühürler vergi mükellefine geri vermek için muhtar ve kethüdalara teslim edilirdi⁷³¹. 1883 yılında Bergama Kazası'nda bir vergi komisyonu olduğu bilinmektedir. Kaza merkezinde vergi kâtibi ve vergi kâtip muavininden meydana gelen komisyon, nahiyelede yalnızca vergi kâtibinin ismi ile mevcuttur. Bu yıla ait vergi komisyonu çalışanlarının adları ise şöyledir: Vergi Kâtibi Abidin Efendi, Vergi Kâtip Muavini Mahmud Efendi, Nevahi-i Bergama Kâtibi Hilmi Efendi, Ilıca-i Bergama Kâtibi Remzi Efendi, Ayazmend Kâtibi Mustafa Efendi, Dikili Kâtibi Refik Efendi, Çandarlı Kâtibi Ferhad Efendi, Kozak Kâtibi Mustafa Efendi'dir⁷³².

XIX. yüzyılın sonunda Bergama gelirlerine baktığımızda bir takım vergiler dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki mesken ve gelir getiren bütün kiralık yapılardan kıymetinin binde dördü oranında alınan emlak vergisidir. 1897 yılında Bergama'da emlak vergisi getirisi 1.351.535 kuruş 10 paradır⁷³³. 1903 yılında büyük bir değişiklik olmamış miktar, 1.350.920 kuruş olarak kayda geçmiştir⁷³⁴. Herkesten kazancına göre alınan bir vergi olan temettü vergisi, tüccar ve esnafın yıllık kazançları belirlendikten sonra başlangıçta % 3 oranında alınmış, 1878'de % 4'e çıkarılmıştır. Bergama'da 1897'de temettü vergisinin getirisi 361.298 kuruştur. 1903 yılında bu miktarın 168.951'e düştüğü görülmektedir. Islahat Fermanı'nın ilanından sonra cizye yerine gayrimüslim halktan askerlik hizmetinden muaf tutulmalarına karşılık "Bedel-i Askerî" adlı vergi almaya başlamıştır. 1897 yılında Bergama'dan alınan bu bedel 229.790 kuruş ve 10 paradır. 1903 yılında ise 251.375 kuruştur. Aşar veya öşür vergisi onda bir (1/10) oranında halkın ürettiği mahsullerden alınan

⁷³¹Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s. 344

⁷³²Salname-i Vilayet-i Aydın Def'a 5, 1300/1883, ss. 148-149

⁷³³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 18, 1315/1897, s. 193

⁷³⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 23, 1321/1903, s. 128

vergidir. Tarımsal üretimin yoğun olduğu Bergama’da 1897 yılında 2.360.900 kuruş, 1903 yılında 2.450.000 aşar vergi alınmıştır. Tanzimat öncesinde de alınan ağnam rüsumu bazı düzenlemelerden geçerek bölgelere göre koyunun değeri saptanmış ve ona göre alınmaya başlamıştır. 1897 yılında Bergama’da alınan ağnam vergisi 692.567 kuruş ve 20 para, 1903’te 773.080 kuruştur. Darphaneler açısından ve askeri açıdan önem arz eden maden ocaklarının idaresi Tanzimat ile birlikte Maliye Hazinesi’ne devredilmesi gündeme gelmiş ve bu uygulamaya geçilmiştir⁷³⁵. Bu uygulama neticesinde madenler ve maden ocaklarından elde edilen cevherlerin işlenmesi için gerekli olan ısının temininde başlıca kaynak olarak ormanlardan alınan hâsılatların da tek tek kaleme alındığı bilinmektedir⁷³⁶. Orman hâsılatının getirisi senelik 70.000 kuruş olarak kaydedilmiştir⁷³⁷. 1897 yılında Bergama’nın orman ve maden hâsılatı 104.651 kuruş ve 20 para, 1903 yılında alınan hâsılat büyük bir düşüş ile 39.058 kuruştur⁷³⁸.

Tablo 123: 1897 yılında Bergama Kazası Gelirleri

Çeşidi	Kuruş	Para
Emlak Vergisi	1.351.535	10
Temettü’ (Kâr) Vergisi	361.298	-
Askerlik Bedeli	229.790	10
Aşar Vergisi	2.360.900	-
Ağnam Vergisi	692.567	20
Orman ve Maden Hâsılatı	104.651	20
Emlak ve Tapu Vergisi	94.674	30
Mahkeme Harçları	44.888	20
Rüsum ve Hâsılat-ı Mütferrika	177.212	20
Ma’ruf-u Hassa-i İa’nesi	249.457	-
Menafi’ Hassa-i İa’nesi	113.030	-
Toplam	5.780.005	10

1897 yılında Bergama’da emlak ve tapu vergisi olarak 94.674 kuruş, 1903 yılında 79.855 kuruş alınmaktaydı. Yargılama giderlerini içeren mahkeme

⁷³⁵Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 312-322

⁷³⁶Haykıran, s. 215

⁷³⁷Kazanın ormanlık alanları daha çok kuzededir. Madra, Kozak, Kapıkaya, Ayazmend, Nevah-i Bergama, Sepetçi gibi yerleşim birimleri ormanlık alanları oluşturur. Gürgen, kayın meşe, çam gibi ağaçların yetiştiği kazada çam, kereste için kullanılmaktadır. Ancak Kereste ihracatı yapılmamaktadır. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 17, 1314/1896, s. 213

⁷³⁸Salname-i Vilayet-i Aydın, Def’a 23, 1321/1903, ss. 129-134

harçlarının diğer vergilere nazaran daha düşük bir miktarda olduğu görülmektedir. 1897 yılında 44.888 kuruş ve 40 para olan mahkeme harçları 1903 yılından az farkla 44.214 kuruştur. Rüsum ve hâsılat-ı müteferrika 1897 yılında 177.212 kuruş 20 para, 1903 yılında 114.892 kuruştur. Diğer vergiler ma'ruf-u hassa-i ia'nesi, menafi' hassa-i ia'nesi, aşar menafi' hassa-i ia'nesi, bedeli aşar menafi' hassa-i ia'nesi, emlak ve temenniatla bedeli askeri teçhizatı ve canavar vergisidir. Bunların dışında kasabada yaklaşık 200 adet fener kullanılmaktadır ve belediye bu fenerlerin masrafları için hizmet alımında bulunmaktadır⁷³⁹. Toplam kaza gelirlerinden bahsetmemiz gerekir ise 1897 yılında kaza geliri 5.780.005 kuruş ve 10 para, 1903 yılında 5.673.825 kuruş 1908 yılının geliri ise 9.440.413 kuruş 60 paradan ibarettir.

Tablo 124: 1903 yılında Bergama Kazası Gelirleri

Çeşidi	Kuruş
Emlak Vergisi	1.350.920
Temettü (Kar) Vergisi	168.951
Askerlik Bedeli	251.375
Aşar Vergisi	2.450.000
Ağnam Vergisi	773.080
Orman ve Maden Hâsılatı	39.058
Emlak ve Tapu Vergisi	79.855
Mahkeme Harçları	44.214
Rüsum ve Hâsılat-ı Müteferrika	114.892
Ma'ruf-u Hassa-i İa'nesi	22.975
Menafi' Hassa-i İa'nesi	11.666
Aşar Menafi' Hassa-i İa'nesi	233.334
Bedeli Aşar Menafi' Hassa-i İa'nesi	14.740
Emlak ve Temenniatla Bedeli Askeri Teçhizatı	109.296
Canavar Vergisi	495
Toplam	5.673.825

Tablo 125: 1908 yılında Bergama Kazası Gelirleri

Çeşidi	Kuruş	Para
Evkaf	60.658	-
Maarif	13.900	-
Tapu	99.340	-
Nüfus	3.940	-
Orman ve Maden	68.088	-
Tütün	811.203	-

⁷³⁹Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 13, 1308/1891, s. 568

Şer'iyye Mahkemesi	7.652	30
Nizamiye Mahkemesi	31.964	-
Duyun-ı Umumiye	650.055	-
Belediye	85.131	10
Telgraf	206.405	20
Ziraat Bankası	7.402.050	-
Toplam	9.440.413	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BERGAMA'DA ARKEOLOJİK KAZILAR

4.1. ESKİ ESER BİLİNCİNİN OLUŞUMU

Varlığı sona ermiş toplulukların maddi kalıntıları ile uğraşan arkeoloji biliminin ortaya çıkışı,⁷⁴⁰ Avrupa'da XV. ve XVI. yüzyıllara rastlar. Rönesans hareketine tesadüf eden bu yüzyıllarda Orta çağ karanlığından çıkan Avrupa, zihninde uzun zamandır bilim, sanat, mimari ve felsefeye dair gerilerde kalan bölümleri öne çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemde, hümanizma yani insan merkez alınarak yapılan araştırmalarda geçmiş, eskisinden daha önemli hale gelmiştir. Antik Yunan eserleri incelenerek dönemin fikir, sanat, mimari ve felsefesi anlaşılmaya çalışılmıştır. Matbaanın kullanılmaya başlaması, kitap ve kütüphane sayısının yükselmesi ile bilme ve öğrenme isteği katlanarak artmıştır. Ancak zamanla yalnızca bilginin öğrenilip anlaşılması insanoğluna doyum vermeyerek bilginin doğduğu yeri görme ve ona ait somut bir nesneye erişme isteği ortaya çıkmıştır. Eski ve özgün olana ulaşma isteği, Avrupa'da yaşayan asillerin koleksiyonerlik gibi bir tutkuya kapılmasını sağlayarak arkeoloji ve müzecilik gibi kavramların doğmasında ilk adım olmuştur⁷⁴¹.

Başlangıçta bu koleksiyonculuk faaliyetleri asil ve zengin Avrupalının topladığı sikkeler, madalyonlar, değerli taşlar ve diğer antik eserleri saraylarda, dini mekânlarda hatta evlerde sergileyerek bu mekânların bir nevi müze şeklinde

⁷⁴⁰George Thomson, **Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler Tarih Öncesi Ege**, Çev. Celal Üster, Homer Kitabevi, İlk baskı 1983, İstanbul 2007, s. 28

⁷⁴¹Emre Sarı, **Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler**, NoktaE-Book Yayıncılık, Antalya 2016, s. 19; Başka bir yaklaşım müzecilik kavramının ilk çağlardan beri farkında olmadan yapıldığından yanadır. Bu görüşe göre savaşlardan elde edilen ganimetler koleksiyoncuğun başlamasına neden olmuştur. Krallar ve bu tutkuya kapılanlar eser ve hazinelerini zenginleştirerek bugünkü manada bir müze oluşturma yöntemi olmasada ilkel manada ilkel manada müzeciliğin kapısını aralamıştır. Bkz. Erdem Yücel, **Türkiye'de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. 19

kullanılması şeklinde kendini göstermiştir⁷⁴². Ancak antik çağ eserlerine olan ilgi bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Eski Yunan ve Roma mirasına sahip çıkma arzusunun doğurduğu ilk çalışmalar, XVIII. yüzyıl başlarında Avusturyalı General Prince d'Elboeuf'un M.S. 79 yılında Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu Pompei ile birlikte yok olan Herculaneum'da yaptığı çalışma oluşturur. 1709-1715 yılları arasında yapılan bu kazıda kentin lavlarla örtülü olan tiyatrosu delik deşik edilmiş, yıkıma uğramıştır⁷⁴³. Arkeolojinin gerçek bir bilime dönüşmesi yine Pompei Harabeleri'nde 1748 ve 1754 yıllarında ortaya çıkan malzemeyi inceleyen Alman asıllı Johan Johachim Winckelmann'ın araştırmaları ile başlamıştır⁷⁴⁴. Araştırmalar sonucu ortaya çıkan bu eşsiz eserleri korumak için öncelikle eski eserler üzerine bir takım düzenlemeler getirilmiş, çıkarılan eserlerin korunması için büyük bir çaba harcanmıştır.

1861'de İtalya'nın birliğini kurmasından sonra eski eserler üzerine daha kapsamlı çalışmalar yapılarak taşınabilir veya taşınmazlık ayrımı yapılmaksızın tüm eserlerin korunması esas alınmıştır⁷⁴⁵. Eski eserlerin korunması ve saklanması elbette müzelerin kurulması ile gerçekleşmiştir. İtalya'nın antik ve Rönesans yapıtları ile donanmış olması toplumu müze düşüncesine daha da yaklaştırmıştır. Floransa, Milano, Napoli, Roma, Torino ve Venedik gibi bilinen kentlerde müzeler kurulmuş, çok sayıda resim ve heykel sergileri açılmıştır⁷⁴⁶. İtalya'da durumun bu denli gelişmesi, Avrupa'da müzeciliğin çok kısa sürede gelişmesini sağlarken eski medeniyetlerin kültürlerini temsil eden eserlerin müzelerde sergilenmesi ve müzelere olan ilginin yoğunluğu yeni arkeolojik alan arayışlarını ateşlemiştir⁷⁴⁷.

Fransa, ihtilal sonrası eski eserler üzerine çalışmalarını hızlandırmıştır. Müzecilik çalışmaları öncelikle Paris çevresinde başlamış, daha sonra Louvre Sarayı'nın 1793 yılında bir kararname ile müzeye dönüştürülmesi ile devam etmiştir.

⁷⁴² Tomur Atagök, "Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim", **Yeniden Müzeciliği Düşünmek**, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143.

⁷⁴³ Veli Sevin, **Arkeolojik Kazı Sistemi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s. 18

⁷⁴⁴ C.W. Ceram, **Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler**, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1982, s. 22; Winckelmann 1764'te yayınladığı "Geschichte der Kunst des Alterthums" adlı yapıtında geçmişin yalnızca filolojik araştırmalarla öğrenilemeyeceğini, eski insanların yaşayış ve kültürlerini öğrenmek için onların toprak altında kalmış olan yapıtlarını kazı yoluyla yeryüzüne çıkarmanın gerekli olduğuna değinmiştir. Sevin, s. 19; Johann Joachim Winckelmann, **Geschichte der Kunst des Alterthums**, Dresten 1764, ss. IX- XXVI

⁷⁴⁵ Burcu Kutlu Dilbaz, **Anadolu'da Arkeolojik Kazılar (1860-1910)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2014, s. 5

⁷⁴⁶ Yücel, s. 22

⁷⁴⁷ Dilbaz, s. 15

Özellikle Napolyon'un Mısır seferi dönüşünde yanında bazı Mısır eserlerini getirmesi ile uluslararası bir rekabet ortamı oluşmuştur⁷⁴⁸. Almanya'daki müzeciliğin temellerini ise XVII.- XVIII. yüzyılda Alman saraylarında toplanan koleksiyonlar oluşturmuştur. Almaya, 1871'de birliğini kurduktan sonra eski eserlerin korunması ile ilgilenmiş, bu konuda yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir. Özellikle Avrupa'nın önemli tarihi kentlerinden olan Münih ve Berlin gibi şehirlerde toplanan antika koleksiyonların kaynağını Anadolu, Suriye ve Irak'ta yapılan kazılardan getirilen eserler oluşturmuştur⁷⁴⁹. Avusturya'ya ait eski eserler tutkusu ise 1779 yılına dayanır. Bu dönemde devlet bir takım tedbirler almaya başlamıştır. Ancak önemli adım 1818 tarihinde atılarak eski eserlerin yurt dışına ihracı yasaklanmıştır⁷⁵⁰. Eski eser yağma ve talanına maruz kalan ülkelerden olan Yunanistan'ın 1830'da kurulması ile birlikte ilk hedef olarak bünyesindeki antik eserleri korumayı belirlemiştir. Yunanistan'da bulunan tüm antik eserlerin Yunan halkının atalarına ait olduğunu dünyaya duyurmuştur⁷⁵¹.

XVIII. yüzyılın neredeyse tamamı ile XIX. yüzyılın başları Avrupalı devletlerin kendi müzelerine eser toplamak amacıyla yaptıkları yıkıcı kazı çalışmaları ile geçmiştir. İtalyan Giovanni Battista Belzoni bu türde kazı yapanlar arasındadır. Belzoni, 1817-1819 yılları arasında Mısır'da bulduğu büyük boyutlardaki yontuları çıkarırken onları hasarlı bir biçimde British Museum'a göndermiştir⁷⁵². İngiltere'de müzecilik çalışmaları bu tarihten çok daha eskilere dayanır. Avrupa ülkelerinde koleksiyonlara eser toplamaya devam ederken 1638'de Londra Oxford Üniversitesi'nde çağın tanınmış tarihçi ve koleksiyonerlerinden Elias Ashmole'un topladığı eserlere dayanılarak ilk müze kurulmuştur. Ashmole, Eski Yunan ve Doğu uygarlıklarına ait eserlerden oluşturduğu koleksiyonunu haftanın belli günlerinde halk ziyaretine açarak sergilemiştir⁷⁵³. Amerika'da müzecilik kavramı XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazanmıştır. Amerikalılar başlangıçta bu

⁷⁴⁸ Hamit Zübeyr Koşay, M.E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, Cilt 1, Kitap 1, TTK. Ankara 2013, s. 2

⁷⁴⁹Yücel, s. 24

⁷⁵⁰Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, S. 3-4, Ankara 1969, s. 62

⁷⁵¹Dilbaz, s. 14

⁷⁵²Sevin, s. 20

⁷⁵³Yücel, s. 24; Derek Cash, **The British Museum Access the Museum Culture: The British Museum from 1753 to 1836**, The Trustees of the British Museum 2002, ss. 9-10

konuya bir eğitim kurumu olarak bakmışlar ve kısa zamanda büyük bir gelişim göstermişlerdir. Kısa süre içerisinde de Avrupa'nın önüne geçmeyi başarmışlardır⁷⁵⁴.

Dikkat edildiği üzere Avrupa'daki diğer ülkeler eski eser açısından İtalya ve Yunanistan kadar zengin değildir. Özellikle İsviçre, Almanya, İngiltere, geçmiş medeniyetlere ait eski eserleri kendi ülkeleri ile buluşturmaya çalışmıştır. Çünkü arkeolojik materyalleri ülkelerinde sergilemek, başlangıçta bir koleksiyonerlik tutkusu iken daha sonra siyasi ve kültürel olarak kendini kanıtlamanın göstergesi olmuştur⁷⁵⁵. Bu bakış açısı, Avrupa devletleri arasında rekabet ortamının oluşmasına neden olurken özellikle Yunanistan, Yakın Doğu, Orta Doğu'da yapılan arkeolojik kazılara hız kazandırmıştır. Yurt dışından eski eser getirerek yaşadığı toprakları zenginleştirmeye çalışan devletler, "Pazar Ülke" şeklinde nitelendirilmiştir. Çünkü bu ülkeler diğer eski eser barındıran devletlere göre daha esnek kurallara sahiptir. Antik geçmişi olan hemen hemen tüm Avrupa devletlerinde ise mevcut olan eski eserlerin yurt dışına ihraç edilmesine engel teşkil edecek katı kurallar koyduğu görülmektedir⁷⁵⁶.

4.2. YABANCI ARAŞTIRMACILARIN ANADOLU'YA İLGİSİ

Osmanlı Devleti'nin yayıldığı coğrafya büyük uygarlıkların izlerini taşıdığı sahayı kapsamaktadır. Bu saha içerisinde barınan antik kalıntılar, mezarlar, höyükler Aydınlanma çağı ile birlikte kendini ve Şarkı tanıma arzusuyla Osmanlı'dan önce yabancıların ilgisini çekmiştir. Batı'da, Yunan ve Latin uygarlıkları karşısında duyulan heyecan aynı şekilde Doğu için de duyulmuştur⁷⁵⁷. Bu sebeple Batılı gezginler, sanatçılar, tarihçiler, maceracılar doğu topraklarına gelerek gizemli, zengin ve egzotik insanların ülkesini incelemeye başladılar. Bu insanlar yalnızca sanat eserleri ile ilgilenmemiş aynı zamanda bu topraklardaki fosil, bitki, içi doldurulmuş hayvan, böcek, mineral örneklerini ülkelerine götürerek

⁷⁵⁴Smithsonian, "National Museum of Natural History", <http://newsdesk.si.edu/factsheets/national-museum-natural-history> (05.11.2016)

⁷⁵⁵Lynn Meskell, "Archaeologies of Identity", **The Archaeology of Identities: A Reader**, Ed. Timoty Insoll, New York 2007, ss. 23-44

⁷⁵⁶Dilbaz, s. 5

⁷⁵⁷Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İlk Basım 1999, İstanbul 2005, ss. 59-60

incelemelerde bulunmuşlar, ayrıca Doğulu toplumların coğrafi, kültürel dinsel ve etnik birimine yönelik akademik çalışmaları da yürütmekten geri kalmamışlardır⁷⁵⁸.

Yapılan incelemeler sonucunda doğudan eski eser getiren ilk kişinin Navarralı Haham Benjamin de Tudela olduğu tespit edilmiştir⁷⁵⁹. Haham Tudela, 1160 yılında Kuzey Mezopotamya'yı gezdiği sırada Musul civarını ziyareti esnasında Ninive Harabesi'ni keşfederek buradan aldığı çivi yazılı tabletleri İspanya'ya götürmüştür⁷⁶⁰. Ankonalı Ciriaco di Pizzicolli de topladığı eserleri İtalyan zenginlere satan ünlü bir antikacıdır. 1434-1448 yılları arasında Yunanistan'a üç kez gelerek eser toplamış ve kitabeleri kopya etmiştir. Anadolu'ya baktığımızda ise 1547 yılında İstanbul'a Fransa elçisi olarak gönderilen Gabriel d'Aramon, siyasi görevi ile ilgilenmenin yanı sıra yanında getirdiği kazı ilmi ile ilgilenen bir takım kişilerle Doğu'da bilimsel araştırmalar da yapmıştır⁷⁶¹. 1672'de İstanbul'a elçilik kâtipliği görevini ifa etmek üzere gelen Antoine Galland⁷⁶², elçinin İstanbul'u gezdiği sırada satın aldığı tarihi eser ve sikkelerden bahsetmektedir⁷⁶³.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına çok sayıda araştırmacı ve seyyahın geldiği bilinmektedir. Başlangıçta, "bilinmeyen cazibesine ruhunu teslim etme" ilkesi ile hareket eden asilzadelerin macera dolu bir yolculuğa çıkışı gibi algılanan bu seyahatler, zamanla klasik kültürü anlamak için en doğru eğitim metodu olarak kabul edilmiştir⁷⁶⁴. Bu bağlamda, hem Doğu'yu görme hem de eski Yunan eserlerini toplama merakıyla yola koyulan Avrupalılar, Yunanistan, Ege kıyıları ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine ziyaretlerde bulunmuşlardır⁷⁶⁵. Aralarında coğrafyacı, arkeolog, tarihçi, koleksiyoner, botanikçi, mimar, filolog, din adamı ve

⁷⁵⁸Süleyman Özkan, **Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları**, Ege Üniversitesi Yayınları, Bornova 2009, s. 2; Said, s. 59

⁷⁵⁹Tudela, çok uzun bir süre Orta Doğu, Anadolu, Akdeniz ve Uzak Doğu'yu gezmiştir (1130-1173). Gezileri sonucu hazırladığı kapsamlı ve öğretici seyir defteri bugün Batı literatürüne geçmiştir. Seyahatları ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Ignacio Gonzalez Llubera, **Viajes de Benjamin de Tudela 1160-1173**, Madrid 1918

⁷⁶⁰Tudela'nın çalışmaları arasında yer alan Yahudi nüfusuna dair bilgiler onların ilk nüfus dökümanları olarak kabul edilir. Bkz. Maria Gabriela Pauer, "Benjamin de Tudela y los Motivos del Viaje: La Educación del Judio y el Encuentro Con la Propia Identidad a Tavés del Otro", **Letras**, Sayı 71, Biblioteca digital Universidad Catolica Argentina 2015, ss. 137-148

⁷⁶¹Özkan, s. 3

⁷⁶²Eserleri arasında en meşhuru Binbir Gece Masalları çevirisidir. Bkz. Antoine Galland, **Les Mille Et Une Nuits: Contes Arabes**, Paris 1730

⁷⁶³Özkan, s. 4; Antoine Galland, **İstanbul'a ait Günlük Anılar (1672-1673)**, Çev. Nahid Sırrı Örik, Cilt 1, ss. 133, 170, 201, Cilt 2, 8, 50-51

⁷⁶⁴Gerard de Nerval, **Doğuda Seyahat**, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İlk Baskı 2004, İstanbul 2012, s. 24

⁷⁶⁵Özkan, s. 6

siyasetçi gibi mesleklerin bulunduğu bu entelektüel zengin gurup seyahatler esnasında hayallerinin peşinden gitmenin yanı sıra bilimsel bilginin somutluğu arasında genişleyen bir kültürel kavrayışı da elde etme imkânı bulmuşlardır⁷⁶⁶. Anlama ve kavrama isteği ile dolup taşan bu seyyahlar, uzun yolları konfordan uzak basit araçlar ile kat etmeyi göze almıştır. Seyyahlara yolculukları esnasında deniz ulaşımında vapur, kara yolunda ise at veya posta arabalarının yardımcı olduğu bilinmektedir.

1699 yılında Osmanlı topraklarına gelen Aubry de la Motre 1711'e kadar burada kalmış, Anadolu coğrafyasında gördüğü İzmir, Efes, Sakız, Sisam ve diğer adalar ile İstanbul, Bursa, İzmit, Gelibolu hakkında önemli bilgiler vermiştir⁷⁶⁷. 1700'de yine bir Fransız olan bitki bilimcisi Joseph de Tourneford Doğu'ya gider. Bu süreçte yazdığı seyahatnamesinde Ege adaları, İstanbul, Tokat, Trabzon, Kars, Ağrı, Amasya, Erzurum, Ankara gibi gezdiği şehirler hakkında bilgiler verir⁷⁶⁸. İngiliz Aaron Hill, 1709'da Ortadoğu ile başladığı gezisine Anadolu toprakları ile devam etmiştir. Yazdığı eserde Türklerin günlük hayatından bahseden Hill, Türk mezarlıklarını çizdiği gravürlere yansıtmıştır⁷⁶⁹. 1717-1718 yılları arasında İstanbul'da İngiliz elçiliği yapan Edward Wortley Montague'nün eşi Mary Montague, kadın bakış açısı ile XVIII. yüzyıl başlarındaki Türkiye ve Avrupa'nın zevkleri, adetleri ve dünya görüşünü anlatmıştır⁷⁷⁰. Macar edebiyatçılarından Kelemen Mikes, Tekirdağ'a yerleşmiş ve 1717 -1758 arasında geçen 41 yıllık sürede pek çok mektup yazmıştır. Bu mektuplarda Osmanlı Devleti'nin adetleri, günlük hayatı, inançları hakkında bilgiler vermektedir⁷⁷¹. İsveçli Carl Frederik Von Höpken, ticaret hayatını geliştirmek için 1738'de Türkiye'ye geldiği seyahatinde hatıralarını günlük şeklinde kaleme almıştır⁷⁷². Christoph Wilhelm Lüdeke 1759'da İzmir Protestan Kilisesi'ni kurmak üzere buraya gelmiştir. Seyahat hatıralarında Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanların durumunu anlatmıştır⁷⁷³. Yine bir İngiliz kadın seyyah Lady

⁷⁶⁶Nerval, s. 26

⁷⁶⁷Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınevi, İlk baskı 2006, İstanbul 2014, s. 211

⁷⁶⁸Afyoncu, s. 211

⁷⁶⁹Aaron Hill, **A full and just Account of the Present State of the Ottoman Empire in all its branches**, London 1709, s. 8,190,193

⁷⁷⁰Lady Montague, **Türkiye Mektupları1717-1718**, Çev. Aysel Kurtoğlu, İstanbul, tsz, s. 11

⁷⁷¹Kelemen Mikes, **Türkiye Mektupları**, Çev. Sadrettin Karatay, Maarif Matbaası, MEB. 1945, s. 10, 22, 55, 57, 58

⁷⁷²Afyoncu, s. 240

⁷⁷³Afyoncu, s. 183

Elizabeth Craven 1785-1786 yılında çıktığı uzun yolcuğunda Fransa'dan başlayarak Kırım üzerinden Anadolu topraklarına gelmiştir. Seyahati sırasında Prusya Dükü Christian Frederick Charles Alexander'a yazmış yolduğu 68 mektup, 1789 yılında kitaba dönüştürülmüştür. İstanbul, Bursa, Çanakkale, Ege Adaları, İzmir gibi yerleri gezen Craven, antik eserler ve şehir manzaralarını gravürlerine yansıtmıştır⁷⁷⁴. Bunların dışında 1787-1792 yılları arasında Fransa'nın İstanbul elçisi Comte de Choiseul Gouffier Yunanistan'dan başlayıp Ege kıyılarını gezdiği sıradaki anılarını kitaplaştırmıştır. Ayrıca gezisi sırasında edindiği pek çok tarihi eseri Fransa'ya götürmüştür⁷⁷⁵. Topografya ve antika uzmanı olan İngiliz William Martin Leake 1799'da İstanbul'a gelerek izlenimlerini satırlara dökmüştür⁷⁷⁶.

XIX. yüzyılda Anadolu topraklarını gezen seyyahlardan bir kısmı yazdıkları eserlerin bazı bölümlerinde Anadolu arkeolojisine değinerek, gerek gravürlerle gerekse bilgileri el verdiği ölçüde buraların tarihinden söz etmişlerdir. Bu gezilerde özellikle İstanbul, Ege adaları, Truva ve Efes'le ilgili gözlemlerin sayısal olarak yoğun olduğu görülmektedir⁷⁷⁷. 1816'da Ege adalarından gelerek Didim, Efes, Bergama, Truva gibi ören yerlerini gezen Turner, kısaca bu ören yerlerinin tarihlerini aktarırken Osmanlı halkının bu harabelere yaklaşımını da değerlendirmiştir. Örneğin, Pergamon antik kentinde bulunması gereken antik taşların sökülerek ev ve cami yapımında taş malzeme olarak kullanılması Turner'ı şaşırtmıştır⁷⁷⁸. 1817-1818 yılları arasında Anadolu topraklarına gelen Fransız ressam ve antikacı Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin İstanbul, İzmir, Kuşadası ve Efes'i gezerek bir seyahatname hazırlamıştır⁷⁷⁹. 1825 yılında Anton von Prokesch, 1826'da F.V.J. Arundell, Leon de Laborde ve Alexander de Laborde, 1828'de Chales Mac Farlane gibi gezginler Efes, Sardes, Bergama, Magnesia, Didim, Priene, Truva, Asos ve buna benzer pek çok antik kenti gezerek düşüncelerini beyan etmişlerdir⁷⁸⁰. 1896 yılında Aydın Vilayeti'nde gezinti yapan Midillili Mehmed Hayreddin, Bergama'ya

⁷⁷⁴ Asuman Karabulut, **Elizabeth Lady Craven'in 1785-1786 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'na Yaptığı Seyahati**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2011, s. 6-7

⁷⁷⁵ Koşay ve diğerleri, Cilt 1, s. 35

⁷⁷⁶ Afyoncu, s. 214, 231

⁷⁷⁷ Madran, s. 228

⁷⁷⁸ Turner, s. 271

⁷⁷⁹ Şeyma Öztürk, **Travels in Greece, Turkey and The Holyland (1817-1818) isimli Seyahatnamenin Türkçe'ye Tercüme Edilerek Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Manisa 2016, s. 47, 51, 58

⁷⁸⁰ Madran, s. 229

geldiğinde şehrin panoramasını çizdikten sonra sarp kayalıklarda görünen kalıntılar ile ilgi bilgi de bilgi vermiştir. Hatta şehrin mezarlığını gezerken antik kente ait olduğunu düşündüğü büyük mermer blokların mezar taşı olarak kullanıldığı kaydetmiştir⁷⁸¹.

4.2.1 Anadolu’da Hafriyat Çalışmaları

XVIII. yüzyılda yoğunlaşan seyahatler XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Seyyahlar, yazdıkları seyahatnamelerde yalnızca anılarını biriktirmiyor, satın aldıkları veya yanlarında götürebildikleri değerli eserleri ülkelerine aktarıyorlardı. Çok geçmeden tarihleri anlatılan gravürler çizilerek kaydedilen antik kentlerin kendi ülkeleri için somutlaşması, arkeolojik kazılarla vücut buldu. Önceden satın alınan eserler zaman geçtikçe kazı yolu ile çıkarılıp ihraç edilerek Avrupa müzelerinin ve özel koleksiyon sayılarının artmasını sağladı⁷⁸². 1839 öncesi dönemde Osmanlı hükümetinin de eski eserler hususunda bir bilgi ve ilgiye sahip olmadığını bilen yabancı araştırmacılar bu durumdan sonuna kadar istifade etti. Anadolu’da ilk bilimsel çalışmaların başladığı 1827’de Alman felsefeci ve oryantalist Friedrich Eduard Schulz, Van Kalesi ve yakın çevresinde araştırmalarla başladı⁷⁸³. 1836 yılında Fransız arkeolog, mimar ve gezgin olan Chales Texier bütün Anadolu’yu bir uçtan bir uca gezerek Hititlerin başkenti Hattuşa’yı buldu. Artemis Tapınağı’nın Amazonlar frizini ve Assos buluntularının bir kısmını Paris Louvre Müzesi’ne gönderdi⁷⁸⁴. 1838-1840 yıllarında İngiliz kâşif ve antikacı Charles Fellows, Likya şehirleri olan Xanthos, Letoon, Tlos ve Pınara’da kazılar yapmıştır. Fellows, çıkardığı eserleri götürmek için Bab-ı Âli’den 1841’de aldığı bir izinle 1842-1844 yılları arasında Nereidler Anıtı, Harpyler Anıtı ve Aslanlı Mezar olarak tanınan pek çok eser İngiliz donanmasının yardımı ile British Museum’a götürüldü⁷⁸⁵. Yine 1841 yılında İngiltere’nin İstanbul elçisi Charles Banques Marmaris Güllük Körfezi’nde deniz kenarında bulunan ve kimsenin işine yaramadığını söylediği eski eserleri İngiltere’ye götürerek teşhir edilmesini Sultan Abdülmecid’den talep ettikten sonra

⁷⁸¹ Midillili Mehmed Hayreddin, ss. 7-8

⁷⁸² Özkan, s. 6

⁷⁸³ M. Taner Tarhan, **Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s. 24; Koşay ve diğreleri, s. 37

⁷⁸⁴ Ece Yüksel, **17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Mederes Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Aydın 2012, s. 31; Ahmet Ünal, “Yazılıkaya’nın Kalıpları: Götürülemeyen Hitit Anıları ve Götürülen Binlerce Tablet”, **Aktül Arkeoloji**, Ekim 2015, ss. 16-17

⁷⁸⁵ Özkan, s. 37

izin verilerek götürülmesi uygun görüldü⁷⁸⁶. 1842’de İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning, Sultan Abdülmecid ile iyi ilişkiler kurduğu sırada dünyanın yedi harikasından biri olan Mausoleum’un 13 kabartmasını Bodrum Kalesi’nden söktürerek Londra’ya gönderdi. W. B. Barker, 1845 yılında Tarsus Gözlükule’de yapılan kazıda bulduğu pişmiş toprak heykelcikleri British Museum’a gönderdi⁷⁸⁷. Çanakkale’nin Pınar Köyü’nde bir camide bulunan musalla taşı, üzerinde Yunanca yazı olması dolayısıyla Rus Prensi Constantin tarafından yine padişahın izni ile 1845 yılında yurt dışına çıkarıldı. 1846’da Amerikalılar Truva’da sondaj çalışmaları yaptı⁷⁸⁸.

Burada dikkat çeken husus, seyahat, kazı veya araştırma yapma maksadı ile Osmanlı coğrafyasına gelen Avrupalı elçilerin Osmanlı hükümeti ile ilişkilerini devamlı dostane bir biçimde yürütmeye çalışmasıdır. Bilindiği gibi Osmanlı topraklarına gelen yabancı seyyah veya araştırmacılar ilk önce Osmanlı Devleti’nden yol emri ve izin tezkeresi almak zorundaydı. Yabancılar izin tezkeresi almak için kendi elçiliklerine başvuruyorlardı. İzin çıkması durumunda geziler devlet güvencesi altında yapılıyor ve bu süreçte seyyahların geçtikleri bölgelerde yapacakları araştırmalara hiç kimsenin engel çıkarmaması, canına, eşyasına ve yanındaki kişilere zarar verilmemesi konusunda gittikleri yerlerdeki görevliler uyarılıyordu⁷⁸⁹. Bu sebeple yabancı araştırmacıların ve onları temsil eden elçilikler padişaha yakınlık göstermeye çalışmışlardır.

Tablo 126: Anadolu’da Araştırma Yapan Yabancı Araştırmacılar (1827-1910)⁷⁹⁰

Ülke	Araştırmacı	Ülke	Araştırmacı
Alman	Friedrich Eduard Schulz	Alman	Karl Sester
Alman	Alexander C. L. Conze	Alman	Otto Puchstein
Alman	Alfred Körte	Alman	Richard Schöne
Alman	Carl Humann	Alman	Robert Koldewey
Alman	Felix von. Luschan	Alman	Theodore Makridi

⁷⁸⁶Koşay ve diğerleri, s. 37

⁷⁸⁷Özkan, s. 38

⁷⁸⁸Koşay ve diğerleri, s. 42

⁷⁸⁹Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18.- 19. Yüzyıl)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 21, Sayı 33, Ankara 1963, s. 108

⁷⁹⁰Dilbaz, s. 66

Alman	Friedrich Eduard Schulz	Alman	Theodor Wiegand
Alman	Friedrich H. Gaertringen	Alman	Walther Von Diest
Alman	Friedrich Sarre	Alman	Wilhelm Dörpfeld
Alman	Gustav Körte	Alman	W. Belek
Alman	Hans Schrader	Alman	Johannes Boehlau
Alman	Heinrich Barth	Alman	C. F. F. Lehmann Haupt
Alman	Heinrich Schliemann	Alman	Hugo Winckler
İngiliz	W. B. Barker	İngiliz	Charles Banques
İngiliz	Stratford Canning	İngiliz	A. Maurice Woodward
İngiliz	Austen Henry Layard	İngiliz	Frank Calvert
İngiliz	C. Wilson	İngiliz	Francis Beaufort
İngiliz	Charles Fellows	İngiliz	F. William Hasluck
İngiliz	C. Leonard Woolley	İngiliz	George Smith
İngiliz	Carlis Robinson	İngiliz	G. D. Curtis
İngiliz	Charles Thomas Newton	İngiliz	Gertrude M. L. Bell
İngiliz	Charles William Wilson	İngiliz	H. A. Ormerod
İngiliz	David George Hogarth	İngiliz	H. A. Brown
İngiliz	John G. Clark Anderson	İngiliz	Hormuzd Rassam
İngiliz	John Turtle Wood	İngiliz	H. M. Anthony
İngiliz	John Garstrang	İngiliz	Robert de Rustafjaell
İngiliz	John George Taylor	İngiliz	W. H. Skene
İngiliz	J. L. Myres	İngiliz	W. Yorke
İngiliz	Lord Stratford Canning	İngiliz	William John Hamilton
İngiliz	Mister Oringam	İngiliz	William Mitchel Ramsay
İngiliz	Patrick Henderson	İngiliz	William Roger Paton
İngiliz	Richard M. Dawkins	İngiliz	W. C. F. Anderson
İngiliz	Richard Popplewell Pullan	Fransız	Albert Demond
Fransız	Paul Emile Botta	Fransız	Edmond Pottier
Fransız	Albert F. T. Thomas	Fransız	Ernst Chantre
Fransız	Baltacı Arastidi	Fransız	E. Guillaume
Fransız	Bernard Haussoiller	Fransız	Félix M. Charles Texier
Fransız	D. Raoul	Fransız	Salomon Reinach

Fransız	Georges Perrot	Fransız	Paul Augustin Gaudin
Fransız	Gustave Mendel	Fransız	Rochette
Fransız	J. Delbet	Fransız	V.H. Guérin
Fransız	Olivier Rayet	Avusturyalı	Adolf Wilhelm
Fransız	Victor Chapot	Avusturyalı	Felix R.Von Luschan
Avusturyalı	Anton Premierstein	Avusturyalı	F. August Otto Benndorf
Avusturyalı	Edvar Hola	Avusturyalı	George Niemann
Avusturyalı	Emil Santo	Avusturyalı	Josef Keil
Avusturyalı	Ernst Fots	Avusturyalı	J.A.Schönbörn
Avusturyalı	Ernst Kalinka	Avusturyalı	M. Risch
Avusturyalı	Ernst Krickl	Avusturyalı	Rudolf Fon İskala
Avusturyalı	Rudolf Heberdey	Avusturyalı	Wudolfgong Raimel
Avusturyalı	Otto Benndorf	Avusturyalı	Zingerle
Rus	M. Kamsarakan	Rus	Theodore Ouspensky
Rus	Nikoloj Ja Marr	Rus	I. A. Orbeli
Amerikalı	Joseph Thacher Clarke	Amerikalı	Carl William Blegen
Amerikalı	Francis Henry Bacon		

Anadolu arkeoloji araştırmalarında özellikle Alman, İngiliz ve Avusturyalı araştırmacıların etkin olduğu söylenebilir. 1864-65 yıllarında Avusturya'nın Çanakkale Konsolosu J.G. Hahn ve ekibi Çanakkale civarında kazılar yaparak Truva antik eserleri üzerine araştırma yapmışlardır. 1865'te Konsolos J.H. Taylor Diyarbakır'daki Kerh⁷⁹¹ Geç Asur Stelleri tespit ederek British Museum'a götürmüştür⁷⁹². 1871 yılında kazı ruhsatı alan Henri Schliemann Anadolu'da çeşitli kazılar yapmıştır. 1873 yılı Nisan ayında o zamana kadar çıkardığı pek çok önemli eseri Avrupa'ya kaçırmıştır⁷⁹³. Özellikle Truva'da yaptığı kazılarla tanınan Schliemann, 1878-1879 yıllarındaki kazı çalışmaları sonucunda 9 ayrı dönemden oluşan Truva'nın 7 ayrı dönemini keşfetmiştir⁷⁹⁴.

Konumuzu ilgilendiren Bergama kazıları ise gayri resmi şekilde 1865 yılında Carl Humann tarafından başlamıştır. Almanya hükümeti adına gizli bir şekilde kazılar yapan Humann'a ilk resmi kazı izni 1878'de verilmiştir⁷⁹⁵. 1898'de Berlin Antik Eserler Müzesi Müdürü Prof. Dr. Alexander Conze'ye Bergama antik şehrinde

⁷⁹¹Bugün Üçtepe denilen yer.

⁷⁹²Koşay ve diğerleri, s. 44; Dilbaz, s. 79

⁷⁹³Rüstem Aslan, "Schliemann; Priamos Hazinesi'nin Bulunması ve Türkiye'den Kaçırılması", **Aktüel Arkeoloji**, Ekim 2015, ss. 45-54

⁷⁹⁴Dilbaz, s. 43

⁷⁹⁵Yılmaz, s. 19

araştırmalar yapması için yine bir kazı izni verildiği bilinmektedir⁷⁹⁶. Bu konuya daha geniş bir şekilde sonraki başlıklar altında değinilecektir.

Önemli ören yerlerinden biri olan Efes'teki kazıların başlangıcı 1863 yılında İngiltere'den çok sayıda uzman ve mühendisin demiryolu hattı çalışmalarını yapmak üzere Anadolu'ya gelmesi ile başlamıştır. Ekibin mühendislerinden biri olan John Turtle Wood dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nı bulmak istemektedir. British Museum ile anlaşılan Wood 1863'te kazılara başlamıştır⁷⁹⁷. Avusturyalıların Efes kazıları ise 1895 yılında başlamıştır. Yapılan hafriyatta Avusturya'ya gönderilecek eserler dışında Müze-yi Hümayun'a da verilmesi gereken kısım ayrılmadan kaçırılmıştır⁷⁹⁸.

Görüldüğü üzere Avrupalı araştırmacıların Anadolu uygarlıklarına olan ilgisi XIX. yüzyılda artarak devam etmiştir. Araştırmacıların yaptıkları hafriyat çalışmaları ve çıkarılan eserlerin yurt dışına götürülmesi izinli olmanın yanı sıra çoğunlukla kaçırma yöntemi ile yapılmıştır.

4.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER BİLİNCİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve MÜZE-Yİ HÜMAYUN'UN KURULUŞU

Osmanlı Devleti'nde âsar-ı atıkaya olan ilgiyi Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde ayırmak doğru olacaktır. Tanzimat'dan önceki dönemde daha önce de değindiğimiz gibi eski eserlerin değeri Osmanlı bürokratları tarafından bilinmemekteydi⁷⁹⁹. Osmanlılarda eski medeniyetlere, özellikle Hristiyanlık öncesi çok tanrılı dinlere ait medeniyetlerin kültürlerine kayıtsızlığın yüksek olmasının başlıca sebebi, kendi hayat görüşü ve felsefesine aykırı düşmesinden kaynaklanmaktaydı. Antik kentlerde yer alan insan ve hayvan figürlerinden oluşan heykellere karşı “put” bakış açısı ile yaklaşılması, eserlere karşı bir taassup oluşmasına sebep oluyordu⁸⁰⁰. Dolayısıyla Osmanlı yöneticileri antik kentleri,

⁷⁹⁶BOA.BEO.1116/083677

⁷⁹⁷Alev Uluçay, **Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efesteki Kazılar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1997, s. 23; Dıbaz, s. 71

⁷⁹⁸Koşay ve diğerleri, s. 57; Dıbaz, s. 107

⁷⁹⁹Özkan, s. 9; Koşay ve diğerleri, s. 5

⁸⁰⁰Kur'an'da heykelden put anlamı şekli dışında söz edilirken bunun hakkında hüküm verilmemiştir. Bkz. Sebe 34/13; Ancak putların ilahlaştırılması ve onlardan yardım beklenmesi açık bir şekilde yasaklanmıştır. Bkz. En'am 6/74; İbrahim 14/35; Enbiyâ 21/58; Bu sebeple Osmanlılarda sanat dalları arasında heykelticiliğin yerleşmesi uzun zaman almıştır. Gerek geleneksel değerlerden gerekse inançlardan kaynaklanan çekincelerden dolayı heykel üretimi oldukça gecikmeli olarak 1871'de

evlerini ve diğer yapıları donatmak için malzeme sağladıkları birer maden gibi görmekteydiler. Nitekim ülkemizde birçok ev, cami, kale surları gibi yapıların duvarlarında eski yapılardan kalma sütun, yazıt gibi parçaları görmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz⁸⁰¹.

Ancak Osmanlı Devleti'nin eski eserlere tamamen ilgisiz olduğunu düşünmek de doğru değildir. Zira rastlantı sonucu ele geçen bir takım eserlerin belli bir mekânda toplanmasını isteyen padişahlar da olmuştur⁸⁰². Topkapı sarayında saklanan önceki padişahlara ait eşyalar ve kutsal emanetler, minnet, saygı ve sevgi duyguları ile gözetilmiştir. Saklanan bu eserlerin o dönemde müzecilik kavramı ile bir ilgisi olmadığı bilinse de, farkında olmadan sonraki dönemlerde kurulacak müzelere katkısı olmuştur⁸⁰³. Klasik dönemde müze olarak nitelendirilebilecek yerler ise genellikle tekke ve türbelerden oluşuyordu. Türbelere gömülü kişilerin silah, miğfer, kavuk, zırh gibi özel eşyalarının yanı sıra, buraya hediye edilen seccade, şamdan, halı, yazı levhaları da sergilenmekteydi⁸⁰⁴.

Tanzimat'ın ilanından sonra ise Osmanlı bürokratlarının eski eserlere bakış açısı değişmeye başlayarak asar-ı atika konusu ile alakadar olmaya başladıkları görülür. 1840 yılında gazetelerde eski eser ve müzecilik üzerine haberlere yer verilmesi yakında kurulacak olan müzenin ilk işaretleriydi⁸⁰⁵. Nitekim Batılı anlamda müzecilik çalışmalarının başlangıcı, 1846 yılında Fethi Ahmed Paşa'nın⁸⁰⁶ ön ayak

Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinden sonra kendi heykelini yaptırması ile gerçekleşmiştir. Bkz. Kıymet Giray, "Osmanlı Sanatında Heykel Sanatının Gelişim Çizgisi", **Osmanlı**, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 491

⁸⁰¹Turner, s. 271; Özkan, s. 9; Yücel, s. 28

⁸⁰²Fatih Topkapı Sarayı'nın iç avlusunda Bizans dönemine tarihlenen lahit ve sütun başlarının döşeme taşlarının ve mimari parçaların toplanmasını emretmiştir. Sultan Abdülmecid de Yalova'da 1845 yılında yaptığı bir gezi sırasında bulunan yazıtların Harbiye Nezareti'nin cephehanesinde saklanmasını istemiştir. Bkz. Yücel, s. 30

⁸⁰³Kutsal emanetler: Vahiy kâtiplerinin yazdığı tahmin edilen Kur'an-ı Kerim'den sureler, Hz. Muhammed'e ait olan Hırka-i Saadet, Sakal-ı Şerif, Dişinden bir parça, Ayak izi, mührü, mektupları, yayı, iki adet kılıcı, Sancak-ı Şerif, kabir toprağı ve mahfazası, diğer peygamberlere ve Hz. Muhammed'in yakınlarına ait olan bir takım eşyalar yer almaktadır. Bu emanetler klasik dönemde padişahın hasodasında muhafaza edilirken, 1808'den itibaren II. Mahmud'un bu odayı tamamen mukaddes emanetlere ayırmasıyla yalnızca onların saklanması için kullanılmıştır. Topkapı Sarayı, Cumhuriyetin kurulmasının ardından da bu emanetleri kutsallıkları dolayısıyla sergilememiş, 31 Ağustos 1962 tarihinde ilk defa modern müzecilik anlayışıyla halkın ziyaretine açılmıştır. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Hilmi Aydın, "Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetlerimiz", **Osmanlı**, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 543-544

⁸⁰⁴Özkan, s. 11

⁸⁰⁵Mustafa Cezar, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1971, s.

284

⁸⁰⁶Fethi Ahmed Paşa, enderunda terbiye gördükten sonra 1827 yılında Kolağası rütbesi ile Asakir-i Mansure-i Şahane taburuna zabıt tayin edilmiş ve bir süre sonra binbaşı olmuştur. Bir takım

olduğu Aya İrini’de bulunan Mecma-i Asar-ı Atika yani Eski Eserler Koleksiyonu’nda antika eşyaların, Mecma-i Esliha-i Atika yani Eski Silahlar Koleksiyonu’nda da silahların toplanması sonucu iki bölümün kurulması ile oluşturuldu⁸⁰⁷. Müze-yi Amire denilen bu yer, Askeri Müze ve Müze-yi Hümayun’un doğduğu yerdir⁸⁰⁸.

Bu yıllarda eski eserlerin tespit ve değerlendirilmesi yapılarak aralarından değerli olanların İstanbul’a gönderilmesi ve eski eser kaçakçılığına karşı bir takım önlemlerin alınması istenmişti⁸⁰⁹. Bu istekli başlangıca rağmen İstanbul’a gönderilen eser sayısı Kırım Harbi ve 1860’daki Dürzî-Marunî isyanları dolayısıyla oldukça az olmuştur. Zor durumda olan Osmanlı Devleti de emirnameye uyulmayarak yabancıların kaçırılan eserlerle ilgili herhangi bir şey yapamamıştır⁸¹⁰.

Sadrazam Ali Paşa zamanında (1815-1871), Aya İrini’de eski eserler toplanmaya devam etmiştir. Ancak müzeye getirilen eserlerin üst üste yığılması eserlerin tahribatına sebep oluyordu. Bundan dolayı Maarif Nazırı Saffet Paşa’nın girişimi ile müzeye yeni bir düzenleme getirildi. 1869 yılında Aya İrini’deki tüm eserlerle birlikte Müze-yi Hümayun kurularak müdürlüğüne Galatasaray Sultani öğretmenlerinden Edward Gold getirildi. Gold ile birlikte Türk kazılarının da başladığı bilinmektedir⁸¹¹. 1872 Dr. Anton Deither’in müdür olmasıyla Yunanistan’dan, Bandırma’dan, Kıbrıs’tan çok sayıda eski eser, müze bünyesine taşındı. 1874 yılında asar-ı atikanın yağmalanmasını önlemek için bir nizamname hazırlanmasını sağladı. Dr. Deither döneminde Müze-yi Hümayun’un, artan eski eserlerin rutubetten korunması ve daha iyi teşhir edilebilmesi amacıyla Çinili Köşk’e taşınması uygun bulundu. Ayrıca Deither’in çalışmaları arasında müzeden anlayacak kişilerin yetiştirilmesi amacıyla kurmak istediği bir müzecilik okulu da vardı.

tahkikatlar için 1834 yılında Viyana’ya, 1836’da Moskova’ya, 1837’de Paris’e gönderilmiştir. Avrupa’da kaldığı sürece sanata, eski eserlere ve müzeciliğe verilen önemi kavrayarak geri dönmüş ve Avrupada gördüklerinin benzer tatbiki için uğraşmıştır. Fethi Paşa, Tophane-i Amire Müşirliği görevine getirildikten sonra bugünkü müzeciliğin temelini atmıştır. Fethi Ahmed Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Öz, “Ahmed Fethi Paşa ve Müzeler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, ss. 1-16

⁸⁰⁷Süleyman Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, Aralık 2004, ss. 65-86

⁸⁰⁸Halit Çal, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Müzeler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2009, ss. 315-333; Koşay ve diğerleri, s. 166; Özkan, Osmanlı Devletinde Müze..., s. 36

⁸⁰⁹Yücel, s. 31

⁸¹⁰Özkan, Osmanlı Devletinde Müze..., s. 37

⁸¹¹Koşay ve diğerleri, s. 19

Deither'in bu düşüncesi 1874'te kabul edildikten sonra okula sonraki yıllarda gerekirse arttırılma fikri ile başta on iki öğrenci alındı. Öğrencilere iki yıllık eğitim süresince Tarih ve Coğrafya derslerinin yanı sıra Fransızca, Eski Yunanca, Latince ve Türkçe dersleri de verilecekti. Okul bittikten sonra bilgi sahibi müze personeli yetişecek ve bu personel arkeolojik kazılarda da yer alacaktı⁸¹².

Deither, ölümüne kadar Müze-yi Hümayun müdürlüğünü icra etmiştir. Onun döneminde Osmanlı müzeciliği büyük bir ivme kazanmıştır. Deither'in eski eserlere olan ilgisi, bilgisi ve tecrübesiyle Türk müzeciliğinde büyük işler yaptığı pek çok kişi tarafından kabul edilse de 1874 yılında hazırlattığı nizamnamenin 1869 tarihli nizamnameye göre eserleri yurt dışına kaçırma noktasında daha esnek olduğu görüşü tartışmaya açıktır.

4.4. BERGAMA'NIN ARKEOLOJİK ÖNEMİ

Şehir tarihi yazımında konu, belirli bir mekân ve zaman dilimi ile sınırlandırılrsa da, o şehre dair zaman ve mekân sınırlarını aşarak değinilmeden yarım kalacağı düşünülen bir takım semboller vardır. Ahlâk, sanat, din, eğitim ve felsefenin geliştiği şehirlerde bunları yansıtan yapılar genellikle o şehrin simgelerini oluşturur. Bunlar; mabetler ve kutsal mekânlar, kaleler ve surlar, şehir meydanları, şehir kapıları ve heykeller olabilir⁸¹³. Bu semboller, maddi birer varlık olmasına rağmen aslında o yerleşim biriminin manevi esasları olup, o şehrin geçmişini, bugününü ve geleceğini topluma yansıtır. Bu cümleden hareketle, Bergama denildiğinde de hatırlara ilk olarak "Pergamon Antik Kenti"nin gelmesi bir rastlantı değildir. Zira Bergama her ne kadar Osmanlı dönemine ait çok sayıda yapı ve eseri bünyesinde barındırsa da, bu kentin sembolü tartışmasız şehrin sarp tepesinde kurulmuş olan antik kenttir. Eski çağların zengin uygarlıklarından biri olan Bergama, mimari ve heykelticilik açısından devrinin önde gelen krallıkları arasında yer alarak göz kamaştırmıştır.

Şehrin en yüksek ve korunaklı kısmında bulunan Akropol ve onun çevresinde yer alan Zeus Sunağı, Athena Kutsal Alanı, Traian Tapınağı, Dionysos Tapınağı ile aşağı kısmında yer alan Mısır Tanrılarına adanmış Mısır Tanrıları Tapınağı ve ilk

⁸¹²Yücel, ss. 36-44

⁸¹³Ali Cançelik, "Şehirler ve Semboller", **Şehir**, Ed. Hasan Taşçı, Nureddin Nebati, Esenler Belediyesi, İstanbul 2014, ss. 28-44

hastane örneğini teşkil eden Asklepion'un paha biçilemez arkeolojik değeri vardır. Bu büyük değer, XIX. yüzyılın sonlarında özellikle Almanları, deyim yerinde ise "ateşin parlaklığında dönen pervaneler gibi" kendine çekmiştir. Almanların Pergamon Antik Kenti'ne olan ilgisi, kentte uzun süre izinli veya izinsiz şekilde kazı çalışmaları yapmalarına sebep olmuştur. Kazılar esnasında çıkarılan eserlerin ise büyük bir kısmı kendi ülkelerine ihraç edilmiştir. Türkiye'de müzeciliğin gelişmeye başlaması ve kazı üzerine çıkarılan bir takım nizamnameler ile birlikte kalan yapılar korunmuş olsa da, Bergama'dan Berlin'e bir müzeyi dolduracak kadar eski eser götürülmüştür. Evrensel değerlere sahip olan bu eserler, bugün meşhur Pergamon Müzesi'ni süslemektedir.

Bergama Antik Kenti'nin arkeolojik öneminin ise son zamanlarda daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Nitekim dünya kültürel ve doğal mirasına sahip çıkmayı üstlenen Dünya Miras Komitesi'nin 2014 yılında düzenlenen toplantısında Bergama, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilerek hak ettiği değeri görebilmiştir.

4.4.1. Bergama Kazılarının Başlaması

Bergama Antik Şehri'ndeki kazılar ilk kez Alman asıllı Carl Humann'ın faaliyetleri ile başlamıştır. İnşaat mühendisliği eğitimi gören Humann, 22 yaşındayken Kuşadası'nın Sisam adasına gelerek Osmanlı topraklarında vakit geçirmiştir. Mühendisin, müzelere ve eski eserlere büyük ilgisi olduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde işe başlaması arkeolog olarak değil, Keçeci Fuat Paşa yardımıyla asıl mesleği olan mühendisliği İzmir- Aydın yol çalışmalarında icra etmesiyle gerçekleşmiştir. 1865 yılında göreve başlayan Humann, bir yandan da Bergama'daki antik kent ile ilgilenmiştir. Çok geçmeden 1866 yılında Bergama'yı kendine şantiye yönetim merkezi olarak seçmiştir⁸¹⁴. Bergama-Dikili arasındaki yol yapımı ile ilgilenirken Bergama'daki antik kalıntılardan kalma mermer blok taşların kireç ocaklarına taşınarak eritildiğini görmesinin ardından durumdan cesaret bularak izin almadan kazılar yapmaya başlamıştır⁸¹⁵. Bergama'daki akropolde antik çağa ait insan ve hayvan figürü mermer heykel parçaları toplayarak bunların bazılarını Berlin'e göndermiş, Prusya Kraliyet Müzesi'nin ilgisini çekmeye çalışmıştır⁸¹⁶.

⁸¹⁴Yılmaz, s. 19

⁸¹⁵Dilbaz, s. 85

⁸¹⁶Can Bilsel, "Berlin'in Pergamon Müzesi Bir Eski Eserin Modern Öyküsü", **Aktüel Arkeoloji**, Kasım -Aralık 2015, ss. 66-83

Diğer yandan İstanbul'da Anadolu'da incelemeler yapan Prof. Ernst Curtius ile tanışmış ve onu Bergama'ya davet etmiştir. Prof Curtius ile birlikte Prof. Adler, Prof Gelzer'i de Bergama'da konuk eden Humann, onlara yaptığı çalışmalardan bahsetmiş ve bu eserlerin Berlin'e gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Görüşmenin olumlu geçmesinin ardından Ernst Curtius, Humann'dan Bergama'nın bir planını çizmesini istemiş ve bundan sonra araştırmaların önü açılmıştır⁸¹⁷.

Resmi kazıların başladığı tarih Osmanlı belgelerine göre 1878⁸¹⁸ olsa da Almanya sefreti tarafından gönderilen takirde 1870'e dayandığı görülmektedir. Takrire göre, Almanya İmparatoru Bergama'da devam eden hafriyat için padişaha teşekkür etmektedir. Ayrıca Bergama'dan Berlin Müzesi'ne götürülen Hermafrodi heykelinin Müze-yi Hümayun'a konması gerektiğini ve Bergama frizlerinin alçı kalıbının alınmasını istemiştir. Daha sonra 1874 yılında Almanya Hükümeti Dr.Herzfeld'i Bergama ve çevresinde kazı yapması için göndermek istemiş, ancak kazı yapılacak yerler devlet arazisi olduğundan Osmanlı Devleti buna müsaade etmemiştir⁸¹⁹.

1878'de Maarif Nezaretinden Aydın Vilayeti'ne yazılan yazıda İzmir'de bulunan Alman Konsolosu Mösyö Thenen'e, Bergama'da Almanya Müzesi adına ruhsat verilmiş, gereğinin yapılması istenmiştir. İhraç olunacak âsârın bir sülüsü Almanya'ya gönderilmiştir⁸²⁰.

4.4.2. Almanların Arkeolojik Kazıları

Alman Mühendis Humann, bir yandan Osmanlı'nın sözleşmeli mühendisi olarak yol çalışmalarına devam ederken diğer yandan Berlin'den gelecek haberleri beklemekteydi. Alman yetkililerden gereken desteği aldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nden kazı izni çıkarması gerekmekteydi⁸²¹. Bunun için Berlin Müzesi, Humann adına izin alınmasını Alman elçiliğinden istemiştir. 1876 tarihinde Berlin Müzesi'ne tayin edilen Prof. Dr. Alexander Conze'nin, Humann'ın faaliyetlerini sonuna kadar desteklediği bilinmektedir.

⁸¹⁷Yılmaz, s. 20

⁸¹⁸BOA.İ.DH.790/64152

⁸¹⁹Koşay ve diğerleri, Cilt 4 s. 15

⁸²⁰Koşay ve diğerleri, Cilt 4 s. 16

⁸²¹Uluçay, s. 91

Bu arada Carl Humann, her fırsatı değerlendirerek 1877'de evini İzmir'e taşımış, çevreden ve Efes'ten gelen eserleri Berlin'e göndermek üzere burada biriktirmeye başlamıştır. 19 Temmuz 1878'de İstanbul'dan Bergama kazısı için ruhsat verilmesi üzerine Carl Humann, Almanya için kazı hazırlıklara başlamıştır. Kazı ile ilgili Maarif Nezareti Nazırı Münif Efendi, İzmir Valiliği'ne, Bergama'nın devlet arazisi olduğunu, kazı izninin üçte bir yasasına göre yürütüleceğini bildirmiştir⁸²². Bilindiği gibi 1869 Nizamnamesinden sonra çıkarılan 1874 Nizamnamesine göre, bulunan eserlerin 1/3'ü Müze-yi Hümayun'a, 1/3'ü arazi sahibine, 1/3'ü ise hafriyat sahibine aittir⁸²³. Bürokratik işlemlerin hemen gerçekleşmesini isteyen Humann, gümrük işlemlerinin hazırlığını yapmaya başlayarak eserlerin hızlı bir şekilde Almanya'ya ulaşmasını istemiştir. Carl Humann, A. Conze ile birlikte ilk resmi kazısına Akropol'de ufak sondajlar yaparak başlamıştır. 16 Nisan 1880'e kadar süren bu kazı döneminde C. Humann, Bizans, Türk ve Attalid duvarlarını kazarak ve onları birbirinden ayırarak sonraki aşama için işini kolaylaştırmıştır⁸²⁴.

4.4.3. Zeus Sunağı'nın Bulunması

1878'de kazı iznini elde eden Almanya hükümeti artık açık bir şekilde arkeolojik kazılarını yürütebilecekti. Şantiyede çalıştığı sırada antik kenti gezmeyi de ihmal etmeyen Humann'ın, Bizans duvarları içerisinde bir heykel parçası bulduğu sırada Zeus Sunağı'nın hikâyesi yeniden başlamıştı. A. Conze, bu mermer heykel parçasının sunağın yapımından 400 yıl sonra yaşamış Romalı tarihçi Lucius Ampelius'un "devlerin savaşlarını anlatan anıtsal heykellerin bulunduğu mermer" şeklinde bahsettiği sunağın duvarı olabileceğini söylemiştir. Bu gelişme Humann'ı heyecanlandırarak çalışmalarını hızlandırmasında etkili olmuştur. Bundan sonra kazılara büyük bir hevesle sarılan Humann, 7 yıl sürecek olan kazının ilk 3 yılını verimli bir şekilde almış ve Almanya'yı eski eser konusunda ihya etmiştir⁸²⁵.

Aynı yıl kışa girmeden Zeus Sunağı'nın⁸²⁶ etrafındaki devlere ait 39 kabartma bulunmuştur. Buna ek olarak 800 civarı değişik eser Telephos⁸²⁷ serisinden 4

⁸²²BOA.İ.MMS.62/2929

⁸²³1874 Nizamnamesi 1. Fesıl 3. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 760

⁸²⁴Uluçay, s. 91

⁸²⁵Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 296; Uluçay, s. 92

⁸²⁶Bergamalıların Galatlara karşı kazandığı zaferin ardından Akropolde Zeus Soter- Athena tapınağı kurulmuştur. II. Eumenes zamanında yapılan bu sunak, 300 rakımlı taraçada Terastan 25m,

kabartma, 10 yontu, 30 yazıt ve çeşitli mimari parçalar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu eserler için sağlam sandıklar ve eserleri aşağıya kaydırmak için kızaklar yeterli olmayınca, ağır mermer bloklar 30-40 kişilik işçi grupları tarafından 1.5 km'lik yokuştan aşağıya indirilmiştir. Eserin önemini bilen Humann ve ekibi, Zeus Sunağı'nı en az hasar ile sökerek muhafaza etmeye çalışmıştır⁸²⁸. İlk sevkiyat miktarı 462 kasa ve yaklaşık 350 metrik ton ağırlığındadır. Bergama'dan yüklenen eserler 27 km'lik Bergama-Dikili yolundan Dikili Limanı'na ve oradan gemilere yüklenerek İstanbul'a oradan da Almanya'ya gönderilerek Berlin müzesinde teşhir edilecekti. Çıkarılan Gigantomakhia Frizi'nin yani Zeus Sunağı'nın çevresini süsleyen duvardaki savaş tasvirlerinin özgün planının 135 metre genişliğinde ve 2.30 metre yüksekliğinde olduğu düşünüldüğünde Humann'ın bu anıtsal frizin yaklaşık 5/3'ünü Berlin'e götürdüğü ortaya çıkmaktadır.⁸²⁹ Almanya ise eserin tamamını ülkesine götürmek istemekteydi. Nizamnameye göre bunun mümkün olmadığını bilen Almanya hükümeti kendisine farklı çıkış noktaları aramıştır.

4.4.4. Zeus Sunağının Almanya'ya Götürülmesi

1874 Nizamnamesine göre Almanya Hükümeti'nin Bergama kazılarında 3/1'lik bir hisse alması beklenmekteydi. Ancak sunağın tamamını isteyen Almanlar için bu miktar yeterli değildi. Çünkü Almanlar çıkarılan Gigantomakhia Frizi'nin parçalarının birbirini tamamladığını ve bunların bir aradayken bir anlam ifade ettiğini düşünüyorlardı. Bunun yanı sıra 1878'de alınan kazı için alınan ruhsatın süresi de dolmak üzereydi. Dolayısıyla Almanya "Bergama'da asar-ı atika taharrisi için Almanya sefaretine ita buyrulan bir sene ruhsat içinde ihraç edilen âsar-ı atikadan devleti aliyyeye ait olan sülüs hissenin ve bir de müddeti mezkurenin inkizasından itibaren dört mah temdidiyle bu müddet içerisinde çıkarılması"⁸³⁰ Osmanlı Devleti'nden rica etmiştir. Kazı süresinin 4 ay uzatılması ve de Osmanlı'ya düşen

kenarlarından kuzeyi 87m, batısı 67m, güneyi 73m ve doğusu 70m yüksekliğindedir. Temeli ise doğu cephe 36.99 m. genişliğinde, kuzeyde 34.17 m. güneyde 33.82 m. derinliğe sahiptir. Bkz. Cengiz Çetin, "Sütunlu-Avlulu Altarlarda Altyapı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 2, 2007, ss. 27-47 ; Bayatlı, Bergama Tarihinde..., s. 41

⁸²⁷Kimi kaynaklarda Pergamon'un kurucusu Pergamos değil Telephos olarak geçmektedir. Pergamon'un kurucusu Attalosların mitolojik atasıdır. Telephos yarı ölümlü tanrı Herakles'in oğludur. Zeus Sunağı da Telephos'a adanmış bir kült yapı olarak nitelendirilir. Attaloslar böylece hanedanlığını tanrılaştırmıştır. Bkz. Murat Nağış, "Şeytan'ın Tahtı Pergamon Sunağı", **Aktüel Arkeoloji**, Kasım-Aralık 2015, ss. 86-103

⁸²⁸Yılmaz, s. 23

⁸²⁹Bilsel, s. 77

⁸³⁰BOA.İ.DH.790/64152

3/2'lik hisseyi de alabilmek için Almanya Hükümeti 20.000 Frank teklif etmiştir⁸³¹. Ancak Devlet-i Aliyye hissesine ait olan âsârın bedelinin 20.000 Frank'tan fazla olduğunu, “müceddiden dört ay zarfında vuku bulacak hafriyattan zuhur edecek asar-ı atıkanın miktar ve kıymetinin şimdiden tayini mümkün olamayacağı cihetle sefareti müşarünileyha ile nezareti acizi beyinde bu babda iktifa hassefareti müşarünileyha ile nezareti acizi beyinde bu babda iktifa hâsıl olamamıştır” şeklinde iradede belirtmiştir⁸³².

Almanya Hükümeti'nin bu işin peşini bırakmaması üzerine Osmanlı Devleti, siyasi ilişkilerin bozulmaması adına onlara imtiyaz tanıyarak kendi hissesinden 3/2'lik hisseyi de 19 Ağustos 1879 tarihinde çıkardığı bir ferman ile vermiştir. II. Abdülhamid, fermanda çıkarılan iznin “müsaade-i mahsusa” yani özel bir izin olduğunun açıkça vurgulanmasını istemiştir. Durumdan memnun olan Almanların padişaha minnet ve şükranlarını sunduğu bilinmektedir⁸³³.

Bu durumda Almanlar Zeus Sunağı kazılarında çıkan eserlerin ilk kısmının tamamını almış oluyordu. 1 Eylül'de tüm Athena ve Zeus grupları Dikili'de yüklenmeyi beklemekteydi. Humann'ın anlattıklarına göre aralıklarla 6 Eylül 1879-3 Haziran 1880'e kadar Dikili Limanına yanaşan “Loreley” adlı gemiye Zeus Sunağı'nın yanı sıra Traian Tapınağı'ndan parçalar, bir servet dolusu mimari eser, Augusteum ile Gymnasium'u çevreleyen ne varsa sandıklara yüklenerek götürülmüştür⁸³⁴. Aslında kazının odak noktasını Zeus Sunağı oluşturmaktayken Gymnasium ve Traian Tapınağı da kazılara eklenerek Almanlar açısından yararlı bir sonuç elde edilmiştir.

Bu süreçte kazılar devam etmekte ve zaman geçtikçe sunağın toprak altında kalan kısımları da gün yüzüne çıkarılmaktaydı. İlk aşamanın sorunsuz bir şekilde halledilerek Berlin'e gönderilmesinin ardından sıra ikinci aşamaya gelmişti. 16 Haziran 1880'de Almanya Devletine yeni bir kazı izni verilmişti. Ali Rıza imzası ile yazılan yazıda “...Çıkarılacak âsârın sülûsanının Devlet-i müşar'ün ileyhaya ve sülûsünün dahi Maarif Nezareti'ne ait olması nizamı iktizasında bulunmuş olduğu halde zikrolunan âsârın cümlesi bir asrın mahsulü bulunduğundan bahisle iş bu sülûs

⁸³¹BOA.İ.MMS.62/2929

⁸³²BOA.İ.DH.790/64152

⁸³³Uluçay, s. 103

⁸³⁴Yılmaz, s. 28

hissenin dahi devleti müşar'ünileyhaya terk ve ihsan burulması için Almanya sefiri tarafından sureti gayri resmiye ve mahremanede ve mabeyni hümayuna müracaat edildiğinden ol emirde bu babda rey ve mütalaai aliyeyi sadaret penahilerinin iş'arı emir ve ferman buyrulmağı ol babda...’’⁸³⁵

Buna göre çıkarılan parçaların birbirini tamamladığı düşünüldüğünden parçaların tamamının Almanya tarafından götürölmek istendiğı anlaşılmaktadır. 27 Temmuz 1881’de benzer cümleler Almanya Sefareti Baştercümanı Mösyö Titse tarafından gönderilen tahriratta yinelenerek çıkarılan âsârın tamamı yine satın alınmak istenmiştir. Tahriratta, “Bergama’da icra olunmakta olan hafriyata dair leffen irsal eylemiş olduğun küçük bir muhtıranın huzur-ı şevket müşur cenabı padişahîye arzını rica ile istidayı maruz-ı karin-i müsaade-yi seniye-yi cenabı tacdarî buyrulduğı halde prens hazretlerince fevkalade mucebi mahsusiyet olacağı ve çünkü müşar’ünileyh hazretleri hafriyattan zuhur eden hafriyattan kâmilten muhafazasına pek ziyade itina etmekte olduğun cihetle bu babda şeref sudur olacak irade-yi şahanenin müşar’ünileyh hazretlerine iş’ar olunmak üzere ba telgraf tarafı aciziye beyan buyrulmasını rica ederim’’⁸³⁶ yazmaktadır. Ardından belirtilen parçaların Berlin’deki müzeden başka bir yerde kıymet görmeyeceğini ekleyen Titse, Almanya imparatoru veliahtı prens hazretlerinin mezkûr parçaların ayrılan kısmının da Berlin müzesine bir önceki gibi 20.000 Frank bedel makbuz karşılığında terkini rica etmiştir⁸³⁷. Bunun üzerine Alman veliahdının isteğini Sultan Abdülhamid 29 Temmuz 1881 tarihinde onaylanmıştır⁸³⁸. Osmanlı Devleti’nden alınan bu izin 1 Ağustos 1881 tarihinde Alman büyükelçisi tarafından Otto von Bismarck’a iletilmiştir. Mektupta, “İmparatorluk iradesi olarak Bergama buluntularının Türk payı bize teslim edilmiştir’’ yazmaktadır⁸³⁹.

Böylece Zeus Sunağı’na ait parçaların tamamı Ağustos-Aralık 1881 tarihleri arasında Mösyö Humann’ın özellikle bu nakil işi için tamir ettiğı 27 km’lik Bergama-Dikili yolu kullanılarak Dikili Limanı’na, oradan Trieste Limanı’na ve

⁸³⁵BOA.İ.HR.279/1720

⁸³⁶BOA.İ.HR.284/17678/1

⁸³⁷BOA.İ.HR.284/17678/2

⁸³⁸BOA.İ.HR.284/17678/3

⁸³⁹Uluçay, s. 107

oradan da Berlin'e aktarılmıştır⁸⁴⁰. Sonraki nakil işlemleri için yıpranan Dikili Limanı'nda elden geçirilerek onarılmıştır⁸⁴¹.

Zeus Sunağı ve yanında götürülen daha pek çok nadide eser için toplamda 40.000 Frank ödenmiştir. Almanya, bu âsar-ı atıkaya değer biçilemeyeceğinin farkındadır. Fakat Devlet-i' Aliyye'nin mali açıdan sıkıntıda olduğu dönemde gelen bu teklifi reddetmeyeceğini düşünmüştür. Keza 1878 yılında yapılan Berlin Kongresi sonrası Osmanlı Devleti büyük mali sarsıntı yaşayarak Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya gibi güçlerin yağmasına maruz kalmış, Avrupa sermayesi tarafından baskı altına alınarak iflasın eşiğine gelmiştir⁸⁴². Bu durumda siyasi ilişkileri korumak hasebiyle Almanya'nın talebi nizamname dışında bir karar verme yetkisi kullanılarak geri çevrilmemiştir⁸⁴³. Bu talebin reddedilmemesi diğer devletleri de harekete geçirmiştir. Diğer büyük devletler de eserlerin paylaşılması ve fırsatların değerlendirilmesi konusunda birbirlerini takip etmişlerdir⁸⁴⁴.

Bu süreçte Sultan Abdülhamid'in sadrazamına neler yapılması gerektiğini birkaç kez danıştığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti alan araştırması yapması için Müze-yi Hümayun Dâhiliye Müdürü Kadri Bey'i Bergama'ya göndererek bir rapor istemiştir. Bergama'ya gittikten sonra Kadri Bey'in eserler hakkında müzeye yaptığı geri bildirimi, götürülmek istenen âsârın "ufak tefek şeylerden ibaret" olduğu yönünde olmuştur⁸⁴⁵.

4.4.5.Osmanlı Devleti'nin Bergama Hafriyatı için Verdiği Kazı İzinleri

Türkiye'de müzeciliğe ilk adımın atıldığı 1846-47 yıllarında eski eserlerin Aya İrini Kilisesi'nde toplanmaya başladığı bilinmektedir. Ancak bu eserleri korumak için uzun süre herhangi bir kanun yayınlanmamıştır. Bu süreçte, âsarlar ile ilgili hukuki durumlar Fıkıh ilmine göre değerlendirilmiştir. Fıkıh kitaplarına göre eski eserler, "sahibi belli olmayan taşınabilir mal" olarak nitelendirilmiş ve hakkında

⁸⁴⁰Yılmaz, s. 23

⁸⁴¹BOA.PLK.2184

⁸⁴²İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, ss. 45-46

⁸⁴³XIX. yüzyıldan sonraki Türk-Alman ilişkileri, hasmane olmaktan çok, ikili faydalanma ve dostluk esasına dayalı olarak gelişmişti.Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere, Fransa ve Rusya ile ilişkilerini yakınlaştırdığı halde, aynı yüzyılın ikinci yarısında menfaatleri gereği Almanya ile de yakınlaşmıştı. Bkz. Tepekaya," Osmanlı- Alman İlişkileri (1870-1914)", **Türkler**, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 40-56

⁸⁴⁴Dilbaz, s. 246

⁸⁴⁵Koşay ve diğerleri, Cilt 4, s. 17

herhangi bir hüküm verilmemiştir. Bu konuya ilişkin ilk çalışma 1858 yılında Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesi ile kutsal ve anıtsal yapılara yönelik tahribatların engellenmek istenmesi ile ortaya çıkmıştır⁸⁴⁶. 26 Nisan 1863 tarihinde ise kazı izinleri bazı şartlara bağlanmış, kazı sonrası çıkarılan iki eser birbirinin aynı ise araştırmacı o eseri ülkesine götürme hakkında sahip olmuştur⁸⁴⁷. Ancak bu kanunların yaptırımının güçlü olmadığı bilinmektedir. Nitekim Anadolu'ya gelen seyyahların ve araştırmacıların çok sayıda eseri hiçbir zorluk yaşamadan ülkelerine götürmeleri bunun en açık göstergesi olmuştur.

1869 yılında Takvim-i Vekâî'da yayınlanarak kamuya duyurulan Âsar-ı Atika Nizamnamesi, eski eserleri korumak adına atılmış en ciddi adımdır⁸⁴⁸. Bu nizamname gereğince Maarif Nezareti'ne başvurulmaksızın eski eserlerin yurt dışına çıkarılması kesin bir şekilde yasaklanmıştır⁸⁴⁹. Daha sonraki nizamname 1874 yılında çıkarılmıştır. 36 maddeden oluşan nizamnamenin 5. maddesine göre kazılardan çıkarılan eserlerin 1/3'ü Müze-yi Hümayun'a, 1/3'ü arazi sahibine, 1/3'ü ise hafriyat sahibine aittir⁸⁵⁰. Ancak 23. madde gereğince mülk ve tetümme-i sükna olmayan yani ikamet edilmeyen mahallerde çıkan eserlerin devlete ait olduğu belirtilmiştir⁸⁵¹. 1874 yılında Almanya veliahtı tarafından Bergama'ya hafriyat için Dr. Herzfeld gönderilerek müsaade istediğinde, bu maddeye dayanarak ruhsat verilmemiştir. Almanya ise çıkardığı eserlerin yalnızca kalıplarını alıp fotoğraflarını çekmek istediğini, çıkarılan eserleri ise Müze-yi Hümayun'a göndereceğini bildirerek ısrarcı olmuştur⁸⁵².

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Almanya Hükümeti'ne ilk kazı izni 19 Temmuz 1878'de verilmiştir. Ancak bu kazı izninden önce de Carl Humann'ın Bergama'da gizli kazılar yaparak evini bir eski eser deposu olarak kullandığı bilinmektedir. Daha sonraki kazı izni ise ilk iznin dolumuna bir ay kala uzatılmıştır. Genellikle izinlerin, her yıl iznin bitimine bir ay kala yenilendiği görülmektedir. Carl Humann'ın yaptırdığı kazıları dönemlere ayırmamız gerekirse üç dönemden oluştuğu görülecektir.

⁸⁴⁶Mumcu, ss. 66-68

⁸⁴⁷Dilbaz, s. 183

⁸⁴⁸Takvim-i Vekâî, 1 Zilkade 1285/13 Şubat 1869

⁸⁴⁹1869 Nizamnamesi 1. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 750

⁸⁵⁰1874 Nizamnamesi 1. Fesıl 3. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 760

⁸⁵¹1874 Nizamnamesi 2. Fesıl 23. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 762

⁸⁵²Koşay ve diğerleri Cilt 4, s. 14

Tablo 127: Carl Humann'ın Bergama'daki Kazı Dönemleri

Kazı Dönemi	Kazı Tarihleri
1. Kazı Dönemi	9 Temmuz 1878- 16 Nisan 1880
2. Kazı Dönemi	24 Ağustos 1880-Aralık 1881
3. Kazı Dönemi	18 Nisan 1883- Aralık 1886

1881 yılında Osman Hamdi Bey, Müze-yi Hümayun'un müdürü olmuştur. İkinci kazı döneminde de eski eserlerin yurt dışına kaçırılmaya devam ettiğini gören Hamdi Bey, daha sıkı tedbirler almak adına yeni bir nizamname yayınlanmasını istemiştir. Onun isteği üzerine 1884 yılında yeni bir Âsar-ı Atika Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamname diğer nizamnamelere göre oldukça sert niteliktedir. Osmanlı topraklarında kazı yapmak isteyenlere bulacakları eserin yalnız birer kopyasının verilmesi, asıllarının Müze-i Hümayun'a gönderilmesi şarttı koşulmuştur. Kazı izni ancak bu şartlar dâhilinde verilecektir⁸⁵³.

Ancak bu kanunname şartlarından, gerek "...Nakletmiş oldukları âsârın ol vakit bulunamamış bazı noksan parçaları zuhur eder ise yalnız o parçalar anlara verilmek şartıyla..."⁸⁵⁴ cümlesi dâhilinde, gerek Osman Hamdi Bey'in zaman zaman eserleri hediye etmesiyle feragat edildiği durumlar da olmuştur⁸⁵⁵.

1884 Nizamnamesi 1906 yılında elden geçirilerek yeniden yayınlanmıştır. Nizamname giriş bölümü ile başlayıp, altı bölümde 35 maddeden oluşmaktadır. 1906 yılında düzenlenen kanunlar, ufak tefek değişikliklerle 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁸⁵⁶.

⁸⁵³1884 yılına ait bu kanunların içeriği bugünkü nizamnamemiz ile de oldukça örtüşmektedir. Bkz. Dilbaz, s. 187

⁸⁵⁴BOA.MF.MKT.80/31

⁸⁵⁵Yılmaz, s. 33

⁸⁵⁶Dilbaz, s. 191

Tablo 128: Osmanlı Devleti'nin Bergama Hafriyatı için Verdiği Kazı İzin Tarihleri

Kazı Yapan Ülke	İzin Tarihi	Açıklama
Almanya	19.07.1878	Kazı İzni Verildi
Almanya	21.06.1879	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	31.07.1881	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	12.04.1883	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	08.01.1884	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	13.06.1885	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	05.06.1900	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	01.09.1901	Kazı İzni Verildi
Almanya	10.06.1902	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	28.07.1904	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	10.07.1905	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	30.11.1906	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	06.06.1907	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	07.05.1908	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	20.04.1910	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	04.07.1911	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	08.05.1912	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	13.05.1913	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	15.09.1926	Kazı İzni Verildi
Almanya	06.10.1928	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	08.01.1930	Kazı Süresi Uzatıldı
Almanya	18.10.1934	Kazı Süresi Uzatıldı

Tabloya göz atıldığında 1913 yılına kadar genellikle her yıl düzenli olarak kazı izninin uzatıldığını görüyoruz. Lakin kazıların 2. dönemi olan 1900-1914 yıllarından sonra bir kırılma söz konusudur. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sürecinde olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul işgal altındayken ve devlet doğudan batıya çeşitli cephelerde mücadele verirken hafriyat şüphesiz ki devlet gündemini meşgul edecek bir husus değildir.

I. Dünya Savaşı'nın ardından Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i ve sırasıyla kıyı şeridini işgal etmiştir. Bu süreçte işgalci Yunanlıların eski eserlere verdiği zararlar arşiv belgelerine yansımıştır. 15-16 Haziran 1919'da Bergama'nın işgal edilmesinin ardından müzede büyük bir hasar oluşmuştur. 13 Eylül 1919 tarihli bir tezkerede, müzenin üç dairesinin kapı kilitlerinin Yunanlılar tarafından kırılmış olduğu ve iç odalarda herhangi bir hasar olup olmadığına bakılmasına müsaade edilmediği Müze-yi Hümayun'a bildirilmiştir⁸⁵⁷.

⁸⁵⁷ Koşay ve diğerleri, Cilt 4, s. 203

1926 yılına gelindiğinde 1878-1886 ve 1900-1914 yıllarından sonra yine Almanların yapacağı 3. devir olarak adlandırılan Dr. Theodor Wiegand kazısı için Müze-yi Hümayun ile görüşülmüştür. 11 Ağustos 1926'da olumlu cevap verilerek ruhsatnameye “kazıda çıkacak parçaların uygun görülecek yerlere naklinin hafır tarafından deruhde edileceği” şartının eklenmesi istenmiştir⁸⁵⁸.

4.4.6. Topoğrafya Çalışmaları

Osman Hamdi Bey'in hazırladığı 1884 Âsar-ı Atika Nizamnamesi ile birlikte araştırmacılara kazı yapabilmeleri için kazı alanının sınırlarını gösteren bir harita çizimleri şartı koşulmuştur. Çizilen harita, İstanbul'da Maarif Nezaretine, vilayette ise valilere resmi bir dilekçe ile bildirilecektir. Vilayetlerde yapılacak araştırma sonucu yerel hükümetin kararı ve de araştırmacının verdiği evrak ve harita takımı ile birlikte Maarif Nezaretine gönderilecektir⁸⁵⁹. Hal böyle olunca Almanlar da yaptıkları kazılara devam edebilmek adına belirli aralıklarla Maarif Nezaretine dilekçeler göndererek harita çıkarma arzusunda olduklarını belirtmişlerdir.

16 Mart 1885'te Aydın Vilayet-i Celilesine, Bergama'da çalışmaların daha düzenli olabilmesi için kazının başladığı noktadan Çandarlı'ya kadar Bakırçay Vadisi'nin haritasının çizilmesi için Berlin Müzesi tarafından Humann tayin edilmiştir⁸⁶⁰. Meclis-i Mahsus, haritanın bir nüshası Osmanlı Devletine verilmek üzere ruhsat verilmesinde herhangi bir sakınca görmemiştir. Ancak bu süreçte vilayet mühendisin yanında Erkan-ı Harb'den bir subayın yapılanları incelemesi de istenmektedir⁸⁶¹. Çünkü eski eser araştırması yapmak üzere izin alan yabancılardan bir kısmının askeri bölgelerin fotoğraflarının çekildiği fark edilmiştir. Bunun üzerine, araştırmacıların hareketlerinin izlenmesi için yanlarına tüm seyahatleri boyunca jandarma ve zabıta verilmiş, araştırmalarını bu görevliler eşliğinde sürdürmeleri istenmiştir⁸⁶².

⁸⁵⁸Koşay ve diğerleri, Cilt 4, s. 27

⁸⁵⁹1884 Nizamnamesi 3. Fasıl 15. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 796

⁸⁶⁰BOA.DH.MKT.1346/91

⁸⁶¹BOA.DH.MKT.1346/91

⁸⁶²Dilbaz, s. 229

Tablo 129: Bergama’da Hafriyat Komiserleri⁸⁶³

Adı	Unvanı	Görev Tarihi
Ali Rıza Efendi	İzmirli	1878
Hüsnü Efendi	Çandarlı Belediye Başkanı	1880
Hacı Ahmed Efendi	İstanbulu	1881
İbrahim Hilmi Efendi		1883
Berdi Bey	İstanbulu Hafriyat Memuru	1885
D.Çokolakis	1895’te Bergama Antikite Müdürü	1900-1901
Ahmed Bey		1902-1906
D. Çokolakis		1907
Ahmed Bey		1908
Makridi Bey	İstanbul Hafriyat Memuru	1909
Sofianos	Bergama Antikite Müdürü	1910-1912

25 Nisan 1886 tarihli iradeye göre Bergama’da kazıları yürüten Berlin Müzesi’nden Humann, kazının başladığı yerden Çandarlı Körfezi’ne kadar Bakırçay vadisinin haritasını çıkarmak için 1 Mayıs 1886 tarihinde tebliğ buyurmuştur⁸⁶⁴. 17 Mayıs 1886’da Berlin Müzesi’nden harita çıkarmak için gönderilen iki Alman mühendisin yanına Osmanlı Devleti’nden Rıfat Efendi adında bir memurun bulunması uygun görülmüştür⁸⁶⁵. Ancak Humann’ın 13 Temmuz 1886 tarihli belgede yalnızca Bakırçay Vadisi’nin haritasını çizmesi beklenirken sınırların dışına çıkarak batıda Bergama’daki Ali Ağa Çiftliği’nden başlayıp Manisa’nın Palamut Nahiyesi’ne kadar, kuzey doğuda Ayazmend ve Ayvalık hududuna kadar, güneyde Dikili ve Çandarlı’nın tamamını içine alan bir harita çıkarmanın yanı sıra kuzey batıda Güllüce ve Kırkağaç Dağları’nın ölçümünü de yaptığı anlaşılmaktadır⁸⁶⁶. Humann’ın esas çalışma alanı, Bakırçay Vadisi’nin haritasını çıkarmaktan ibaret olmasına rağmen, yaptığı diğer ölçümlerin münasip görülmediği sadrazama bildirilmiştir⁸⁶⁷.

24 Nisan 1898 yılında Prof. Dr. Conze tarafından yürütülen hafriyat için kazı alanının haritası çıkarılmış ve suretleri Maarif Nezareti’ne gönderilmek üzere teslim edilmiştir⁸⁶⁸. 30 Haziran 1898’de incelenen harita ve belgeler Maarif Nezareti’ne

⁸⁶³ Bayatlı, Bergama Tarihinde..., s. 39

⁸⁶⁴ BOA.DH.MKT/1352/33

⁸⁶⁵ BOA.DH.MKT/1352/33/1

⁸⁶⁶ BOA.DH.MKT.1356/89

⁸⁶⁷ BOA.DH.MKT.1356/89

⁸⁶⁸ BOA.BEO.1116/083677/1

gönderilmiştir⁸⁶⁹. 4 Temmuz 1898 tarihinde de bu belgelerin kayıt memurlarının eline geçtiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁸⁷⁰.

Anadolu'ya gelen araştırmacılar kazı alanı için yalnızca harita çıkarmıyor, bunun yanında eserlerin ve çalışma alanlarının eskizlerini çiziyor, fotoğraflarını çekiyor ve de âsarların kalıplarını alıyorlardı. Eselerin resmedilmesi zaten nizamnamelerde yer almadan önce de kazı yapan araştırmacı tarafından ülkesine gönderilmek üzere veya yaptığı çalışmalara ışık tutması adına icra ediliyordu. Nitekim 1871 yılında Anadolu'da incelemeler yapan Prof. Dr. Curtius, Carl Humann'a Bergama'nın planını çizmesinin araştırmalarına yol göstereceğinin altını çizmiştir⁸⁷¹.

Müze-yi Hümayun Müdürü Deither döneminde hazırlanan 1874 Nizamnamesi'nin 5. maddesinde fotoğraflama ve kalıp almaya değinilmiştir. Nizamnameye göre yerde yatık duran taşları ölçmek ve resim almak için dahi kaldırılması yasaklanmıştır⁸⁷². Kazılar esnasından yeni çıkarılan parçaların önceden nakledilenlerin noksan parçaları olduğunu ispat için eski fotoğraflar kullanılabilirdi. Çıkarılan parçalar birbiri ile tutarlıysa Almanya'ya gönderilecek, değil ise Müze-yi Hümayun'a ait olacaktı⁸⁷³.

Ayrıca Müze-yi Hümayun tarafından kıymetli görülmeyen eserlerin, kıymetli olanlar ile değişime uygun görülenlerinin fotoğrafları ile beraber Maarif Nezareti'ne gönderilmesi ve gerekli incelemelerden sonra hükümetten alınan izin kâğıdı ile beraber Bâbıali'ye gönderilerek padişah iradesinden sonra değişim yapılması kararlaştırılmıştı⁸⁷⁴.

2 Ağustos 1898'de Almanya tarafından Dr. Rekinek Aydın Vilayeti'nde bulunan asar-ı atika resimlerini çizmek maksadı ile gönderilmiştir. Bu sırada ona ruhsat verilerek kolaylık sağlanması da Osmanlı Devleti'nden rica edilmiştir⁸⁷⁵. Bu dilekçe dört gün sonra yani 6 Ağustos 1898'de kayıt memurlarının eline geçmiştir⁸⁷⁶.

⁸⁶⁹BOA.BEO.1151/086275/1

⁸⁷⁰BOA.BEO.1151/086275/2

⁸⁷¹Yılmaz, s. 22

⁸⁷²1874 Nizamnamesi 1. Fasl 5. Madde, Koşay ve diğerleri, Cilt 2, s. 761

⁸⁷³BOA.MF.MKT.80/31

⁸⁷⁴Dilbaz, s. 228

⁸⁷⁵BOA.BEO.1170/087747/1

⁸⁷⁶BOA.BEO.1170/087747/2

13 Mart 1902’de hafriyat yapılacak tepelerin incelemelerinin askeriye açısından bir öneminin olmadığına değinen Almanya, çalışmalarına devam edebilmeyi istemektedir⁸⁷⁷. 3 Haziran 1903’te bir belgede Bergama ve çevresindeki tepelerin çıkarılmış haritaları ile birlikte, Almanya Hükümeti adına Prof. Dr. Conze için kazı ruhsatının 6 ay daha uzatılması istenmiştir⁸⁷⁸. Ruhsatın uzatılması ile birlikte 5 Ekim 1903’te Humann tarafından haritaları çıkarılmış olan şehre Almanya tebaasından Mühendis Berlet isimindeki şahsın araştırma yapması, fotoğraf çekmesi ve resim alması gibi gerekli incelemeleri yapması için müsaade istenmiştir⁸⁷⁹.

1884 Nizamnamesi öncesinde yalnızca kazı izninin uzatılması için Maarif Nezareti’ne başvuru yapılırken bundan sonra kazı çalışmalarına başlamadan önce topografik çalışmalar yapmak amacıyla da izin alınması ve harita çıkarılması gerekli kılınmıştı. Bu durum, kazı yapan araştırmacıların işini biraz zorlaştırsa da ezbere arkeolojik araştırmalar yapmayı engelleyerek işi daha profesyonel hale getirmiştir.

4.4.7. Osman Hamdi Bey ve Bergama Kazıları

1881 yılında Müzeyi Hümayun müdürlüğüne tayin edilen Osman Hamdi Bey, I. Abdülhamid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid saltanatlarında çeşitli devlet görevlerini yerine getirmiş olan İbrahim Edhem Paşa’nın en büyük oğludur⁸⁸⁰. Babası 1857 yılında hukuk eğitimi alması için onu Paris’e göndermiştir. Ancak Osman Hamdi’nin güzel sanatlara olan ilgisi hukuk okumasına mani olmuştur. 1869’da İstanbul’a döndüğünde Midhat Paşa’nın kendisine teklif ettiği Vilayet-i Umur-u Ecnebiye müdürlüğü görevini kabul etmiştir. Daha sonra Hariciye Umur-ı Ecnebiye kâtipliğine tayin edilmiştir. 1877 yılında Beyoğlu Altıncı Daire Belediye Müdürlüğü’ne getirilmiştir. 1881 yılında ise başta bahsetmiş olduğumuz gibi severek yaptığı iş olan Müze-yi Hümayun müdürü olarak göreve başlamıştır⁸⁸¹.

Osman Hamdi Bey 1881-1910 yıllarında müze müdürlüğü görevini icra ettiği süreçte müzeye gelen eserler hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Müze-yi Hümayun

⁸⁷⁷BOA.İ.MF. 5/7

⁸⁷⁸BOA.İ.MF 9/13

⁸⁷⁹BOA.BEO.2186/163926/1

⁸⁸⁰Havva Koç, “Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlamalar”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi: Sempozyum 17-18 Aralık 1992**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 27

⁸⁸¹Cezar, ss. 140-144

bu dönemde büyük aşama kaydetmiştir⁸⁸². Onun döneminde yayınlanan 1884 Âsar-ı Atika Nizamnamesi ile yurt dışına eser kaçırma konusunda sıkı tedbirler alınmış olsa da zaman zaman kanunların delinerek ve eserlerin önceden götürülenlerin devamı olduğu vurgulanarak veya hediye edilerek gönderildiği bilinmektedir.

Hamdi Bey, 1886 yılında Bergama'ya inceleme yapmaya geldiğinde⁸⁸³ Berlin Müzesi Müdürü Conze, kazı sorumlusu Humann ve Bonn, İzmir Vilayeti Eski Eserler Memuru Baltacızade Dimosten Bey, Bergama kazısına nezaret eden Bedri Bey⁸⁸⁴ ile görüşerek fikir alışverişinde bulunmuş ve kazı alanını incelemiştir. Yaptığı araştırmalar sonucu Müze-yi Hümayun için değerli bulunabilecek bir esere rastlanmadığını belirtmiştir⁸⁸⁵.

Osman Hamdi Bey, kazı incelemesi sonrası Berlin Müzesine gönderilecek eserler karşılığında Almanların 1878-81'de götürdüğü büyük eserlerin alçıdan yapılmış modellerini istemiştir. Ayrıca eldeki eserlerin Almanlara verilmesinde bir sakınca görmeyerek bu eserlerin yerinde durmasının ne Müze-yi Hümayun'a ne de Almanya'ya bir fayda sağlamayacağına ve eser mübadelesi ile Müze-yi Hümayun'un durumdan istifade edeceğine dair bir rapor hazırlamıştır. Maarif Nezareti'nde ve Meclis-i Vükela'da görüşülen bu konu kabul edilmiş ve 1886 yılında Berlin'e 1.917 parça eser gönderilmiştir⁸⁸⁶. Ancak bu anlaşma gereği Almanya'dan gelmesi gereken Gigantomakhia kabartmaları gönderilmemiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin elinde Zeus Sunağına dair sunağın podyumundan başka bir şey bulunmamaktadır.

Osman Hamdi Bey ile Bergama'da tanışma fırsatı bulan Humann, kayıtlarında Bergama'dan çıkarılan eserlerin büyük bir kısmına Osman Hamdi Bey sayesinde sahip olduklarını şu sözleri ile anlatır: “Hamdi Bey bugüne kadar toparlanan yazıt ve mimari eserleri zaten bize bırakmıştı. Kendisine ayırdığı birkaç eseri Konstantinopolis'teki yeni düzenlenen okula götürmüştü. Zaten Berlin'de bulunan eserlerin devamı olan parçalar, imtiyaz anlaşması gereği bize söz verilmişti. Ekselansları Türk müzesi için Gigantların Savaşı'nı, iki ayrı birbiriyle ilgili dev kabartma parçalarını ve buna ilaveten tiyatrodan çıkan maske ve girlandlarla süslü arşitrayı talep etmekteydi. İki üç parça paketlenip Dikili'ye oradan da

⁸⁸²Yücel, s. 48

⁸⁸³BOA.MF.MKT.91/133

⁸⁸⁴BOA.BEO.1474/110490/1

⁸⁸⁵Uluçay, s. 113

⁸⁸⁶BOA.MF.MKT.92/39

Konstantinopolis'e gemi ile gönderildi. Sonradan Sultan'ın bu çok önemli parçaları Kraliyet Müzesi'ne bırakmasına vesile olan konsolosa sonsuz teşekkürlerimizi sunarız ve bunların hepsi Hamdi Bey'in müsaadesiyle gerçekleşti". Bu cümlelerin ardından yine Bergama'da bulunan Ammon ve Hermofradit heykellerini bu yüce davranış karşısında Hamdi Bey'e hediye ettiklerini de kaydetmiştir⁸⁸⁷.

Osman Hamdi Bey, Almanlar dışında Bağdat Vilayeti sınırları içinden eser götürülen Fransızlara da yardımcı olmaktaydı. Fransızlar, Osman Hamdi Bey'in bu iyilikleri karşılığında yaptığı resimleri Paris'te sergiliyor, yüksek fiyatlarla alıcı bulmasını kolaylaştırıyorlardı. Ayrıca kendisine fahri doktora unvanı da verilmişti. Fransa'da eğitim görmesi ve eşinin bir Fransız olması Hamdi Bey'in onlara karşı sempati beslemesine neden oluyordu. Amerikalılar da Osman Hamdi Bey'in bir tablosunu 6.000 Frank'a satın almış ayrıca Pennsylvania Üniversitesi'nin fahri doktora unvanını ona vererek Asos kazıları sırasında işlerinin seri bir şekilde ilerlemesini sağlamışlardır⁸⁸⁸.

Görüldüğü üzere 1884 Kanunnamesinin sıkı tedbirler içermesi Hamdi Bey'i Anadolu'da kazı yapan büyük güçlere karşı saygı duyulması gereken bir kişi haline getirmiştir. Onunla yakın ilişki kurmak aynı zamanda imtiyaz sahibi olmak anlamı da taşımaya başlamıştır. Bu sebeple Hamdi Bey ile yakınlaşabilmek büyük devletler arasındaki rekabeti ateşlemiştir. Bu süreçte Osman Hamdi Bey'in eserleri açık arttırma yolu ile Avrupa'da alıcı bulmuş ve ona çeşitli Avrupa üniversiteleri tarafından fahri doktora ünvanları verilmiştir⁸⁸⁹.

4.4.8. Bergama'dan Götürülen Eserler

Carl Humann, 1878-1886 yılları arasında gerçekleştirdiği hafriyat çalışmaları esnasında Zeus Sunağı'nın yanı sıra, Yukarı Agora, Teras ile Tiyatro ve Dionysos Tapınağı, Athena Kutsal Alanı, Kral sarayları, Traian Tapınağı'nda kazmıştır. İlk kazılarda sadece Akropol'deki kazılar yapılmamış civarda bulunabilecek diğer Çandarlı, Dikili gibi antik kentlerin araştırılması da yapılmıştır⁸⁹⁰. Bu süreçte çıkarılan eserlerin büyük bir kısmı Almanya'ya gönderilmiştir. 1878 öncesinde de

⁸⁸⁷Yılmaz, s. 33

⁸⁸⁸Yılmaz, s. 34

⁸⁸⁹Frederic Hitzel, "Osmanlı Arkeolojisinin Başlangıcı", **Aktüel Arkeoloji**, Sayı 47, Ekim Kasım 2015, ss. 36-45

⁸⁹⁰Reyhan Körpe "Bergama Kazıları Tarihi" **Bergama Belleten**, Sayı 1, BERKSAV 1992, s. 64

Humann'ın pek çok eseri evinde tuttuğu ve izinsiz olarak Almanya'ya gönderdiği bilinmektedir.

1 Ocak 1879'da 33 sandık Dikili Limanı'ndan Berlin'e gönderilmiştir. 1879 Mayıs başında Zeus Sunağı'na ait 68 plaka kudretli devler plakası, 26 plaka Telephos kabartmaları, 37 adet yontu, büst ve atlar 37 yazıt ve pek çok mimari parça gün yüzüne çıkarılmıştır. 1 Eylül'den başlayarak tüm Athena, Zeus grupları ve Akropoldeki envai çeşit eser 31 Temmuz 1881'e kadar toplamda 462 sandık olarak Almanya'ya gönderilmiştir. Kazıların ikinci döneminde ise 2 Ağustos-23 Ekim 1881 tarihleri arasında 120 sandık eser daha Almanya'ya götürülmüştür. Humann, "Berlin'de ayağa kaldırılacak Athena Tapınağı'nın sütunları ve parçalarını ayrıca yükledik. Berlin'de bilimsel araştırma yapacakların önüne bol bol eser sunuldu"⁸⁹¹ şeklinde bir cümleyi Bergama raporlarını kaydettiği defterine not almıştır. Daha sonraki kazı dönemlerinde yeni Müze-yi Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'den izinler alarak eski eser götürmeye devam etmişlerdir. Humann ve ekibi ikinci kazı döneminin ardından artık çevrede bulunan antik kentlere yönelmişlerdir. Aigai, Klaros, Nation, Sardes gibi kentlere kazı heyetleri gönderilerek raporlar alınmıştır. Aydın Vilayet Salnamesi'nde yer alan bilgiye göre 1883 tarihinde İzmir Vilayeti Eski Eserler Memuru Baltacızade Dimosten Bey denetiminde Çandarlı'da kazı çalışması yapılarak bulunan eşyalar Müze-yi Hümayunda özel bir yere konduğu belirtilmektedir⁸⁹². 1884 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde Osmanlı Devleti tarafından verilen müsaade üzerine Almanya Devleti tarafından yapılan hafriyat ile şimdiye kadar ihraç edilen âsar-ı atika Berlin Müzesi'ni ihya ettiği gibi Müze-i Hümayunu da donattığına değinilmiştir⁸⁹³.

Belgelerde rastlamadığımız ancak salnamelerde karşımıza çıkan bir diğer bilgi 1885 senesinde Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun da Bergama'da kazı yaptığıdır. Bahsi geçen hükümet tarafından hafriyat icrası için izin alınmış ve burada mermerden, camdan ve topraktan yapılmış hayli eşya bulunmuş ise de çalışmanın 40 günden fazla sürmediğinden bahsedilmiştir⁸⁹⁴. Bulunan eşyaların ihraç edilip edilmediği bilinmemektedir.

⁸⁹¹Yılmaz ss. 28-33

⁸⁹²Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 296

⁸⁹³Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, ss. 111-112

⁸⁹⁴Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 296

1886 yılına ait bir tezkerede, Berlin'e nakledilen 70 sandık asarı atılanın 1.917 parçadan oluştuğu ve bu parçaların daha önceden verilen ruhsatın müddeti dâhilinde olması hasebiyle götürülmüş olmasında bir sakınca olmayacağından bahsedilmektedir. Bu parçalar daha önceden götürülmüş olan parçaların devamı olduğu ileri sürülerek Müze-yi Hümayun'un bir işine yaramayacağı, ancak Almanya için büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır⁸⁹⁵. Almanya Devleti'nin bu argümanının Osmanlı Devleti tarafından onaylandığı görülmektedir⁸⁹⁶.

Tablo 130: 1886 Yılında Bergama'dan Berlin Müzesine Gönderilen Eserler⁸⁹⁷

Cins-i Âsar	Aded-i Parça	Sandık
Bazıları el kadar ve bazıları da on misli cesametinde mermerden kırık Gabnantumat parçaları	600	16
Keza kırık parçalar	200	3
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	14	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	30	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	36	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	19	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	16	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	19	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	12	1
Bazılarında yarım harf ve bazılarında yarım satır yazılı kırık mermer parçaları	6	1
En ufağı yumurta kadar ve büyüğü el kadar kırık yazılı mermer parçaları.	235	2
Üzerinde yazılar bozuk ve bir tarafı kırık mermer	1	1

⁸⁹⁵BOA.MF.MKT.92/39/3

⁸⁹⁶BOA.MF.MKT.92/39

⁸⁹⁷BOA.MF.MKT.92/39

Kezâ mermerler	2	1
Kezâ mermerler	3	1
Kezâ mermerler	2	1
Üzerinde yazıları bozuk mermerler	3	3
Ganigatomakhia kırık parçaları	39	1
Üzeri damgalı çömlekten desti kulpları	200	1
İki parçadan ibaret kırık yazılı karataş	2	1
Üzerleri yazılı kırık mermerler	2	1
Diyonisos Mabedhanesinden mermerden kırık friz parçaları		1
Jüpiter Mabedhanesinden üzerinde bir harf yazılı mermerden korniş parçaları	1	1
Kırık bir mermer ve bir direk ayağı	2	1
Tranşit taşından kırık parçalar	5	1
Mermerden kırık direk ayağı parçaları	21	1
Kırık mermer parçası ve kara taştan direk başlığı	2	1
Bazıları ceviz kadar ve bazıları el kadar kırık nakışlı mermer parçaları	270	2
Adi mermerler	4	1
Adi mermerler	2	1
Adi mermerler	1	1
Mermerden aftoriyum kırık parçaları	21	1
Mermerden kırık direk başlığı	1	1
Mahtelifü'l cins ve şekilli kırık mermer parçaları	60	1
Mermerden friz parçaları	2	1
Mermerden plaster parçaları	1	1
Keza korniş	1	1

Keza korniş	1	1
Mermerden arşitrav	1	1
Mermerden friz parçası	1	1
Düz mermer parçası	1	1
Mermerden korniş parçaları	1	1
Kırık küp parçaları	2	1
İkisi mermerden ve birisi kara taştan kırık direk başlıkları	3	1
Kara taştan ma'mül direk parçası	1	1
Köhne adi demir parçaları	50	1
Birisi kara taştan diğeri çömlekten suyolu künkleri	13	1
Mermerden plaster kırıkları	3	1
Yazılı mermerler	2	1
Toplam	1.917	70

4.4.9. Bergama Müzesi

Büyük bir antik kenti bünyesinde barındıran Bergama'nın topraklarını Almanlar kazdığı sırada ne yazık ki bir müzesi bulunmamaktaydı. 1878-1886 yılları arasında çıkarılan eski eserlerin Berlin veya Müze-yi Hümayun'a gönderilmek üzere kazı evi bahçesinde depo-müze denilen bir yerde tutulduğu bilinmektedir. Bu depo müzenin amacı elbette eserleri sergilemek değildi. Çıkarılan eserleri hasar ve tahribata karşı korumak ve onları biriktirmek maksadı ile oluşturulmuştu.⁸⁹⁸

Bergama'da bir müze kurulması fikri Cumhuriyet'in ilanından sonra gündeme gelmiştir. 1924 yılında arkeolojik eserlerin bir kısmı, şehir merkezinde yer alan ve 1934 yılında Halkevi Binası olarak kullanılmış olan binaya nakledilerek sergilenmeye başlamıştır. Yani müzecilik anlamında atılan ilk adım bu olmuştur⁸⁹⁹. 1928 yılında ise bu müzenin yönetimine Osman Bayatlı getirilmiştir. Bilindiği üzere

⁸⁹⁸ Adnan Sarioğlu, "Bergama Müzesi", **Bergama Belleten**, Sayı 15, Ed. Adnan Sarioğlu, BERKSAV 2006, s. 28

⁸⁹⁹ Sarioğlu, s. 28

Osman Bayatlı kendisini Bergama tarihi ve müzesi için adanmış çalışkan bir öğretmen ve müze müdürü olmasının yanında Bergama yerel tarih çalışmalarında akla gelen ilk isimdir. Yazdığı çok sayıda kitap ve broşür ile Bergama'nın bir abidesi haline gelmiştir⁹⁰⁰.

Osman Bayatlı'nın müdür olmasından sonra müzede etnografik eserler de toplanmaya başlamıştır. Böylece burası Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne dönüştürülmüştür. 1926 yılından itibaren Almanların yeni kazı izni ile hafriyata devam etmeleri ile çıkarılan eserler bu binaya sığmamaya başlamıştır. Yeni bir müze binası yapılmasının gerekliliği burayı ziyaret eden Mareşal Fevzi Çakmak tarafından verilen talimatla bildirilmiştir. Türk-Alman işbirliği çerçevesinde Mimar Bruno Meyer ve Harold Hanson tarafından bir proje tasarısı hazırlanarak İzmir Valisi Kazım Dirik'e sunulmuştur. 1933 yılında Dirik'in emri üzerine müzenin bugün bulunduğu sahada temel atılmıştır. 30 Ekim 1936'da yapımı tamamlanan Müze ziyarete açılmıştır⁹⁰¹.

⁹⁰⁰Osman Bayatlı, Bergamada Düşün..., s. 129

⁹⁰¹Sarıoğlu, s. 28

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bakırçay havzasının verimli topraklarında yer alan Bergama, liman kentlere olan yakınlığı ve sarp kayalıklarda kurulmuş korunaklı yapısı ile uygarlık tarihinin en eski ve önemli yerleşim birimlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Uzun bir geçmişe sahip olan bu kent; İon, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine kadar uzanan tarihi süreç içerisinde hiçbir zaman canlılığını kaybetmeyen bir yerleşim merkezi olmayı başarmıştır.

Antik dönemde Yunanistan'dan gelen pek çok bilim adamı ve sanatçıyı bünyesinde barındırarak bilimin ve sanatın koruyuculuğunu üstlenen Pergamon kenti, o dönemde dünyaya ışık saçmaya başlamıştır. Roma döneminde de bu özelliğini korumanın yanı sıra tapınaklar şehri olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıca tıp alanında yaşanan ilerlemeler bünyesinde barındırdığı ilk hastane niteliğindeki Asklepion'un değerini arttırarak Bergama'yı daha önemli bir şehir haline getirmiştir. Bizans döneminde ise Bergama, İslam ordularına karşı emniyetli hale getirilebilmek için surlarla çevrilmiştir. Ancak Malazgirt Zaferi'nden sonra Türkmen oymaklarının genellikle uç kesimlere yaptığı akınlara bu surlar engel olamamıştır. Bölgenin Türklerin eline geçmesiyle merkez şehir Bergama belirlenerek Karasi Beyliği burada hüküm sürmeye başlamıştır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ise bir sancak statüsünde olan şehir, önce Hüdavendigâr ardından Karasi Sancağı'nın bir kazası durumuna gelmiştir. XVIII. yüzyıl boyunca ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Araboğulları ve Karaosmanoğulları gibi voyvodalıklar tarafından idare edilmiştir. Ancak reformcu padişah II. Mahmud döneminde ayanlıkların gücünün kırılması ve ardından Tanzimat'ın taşra idaresine getirdiği yeni yönetim biçimi ile voyvodalıkların bölge üzerindeki inisiyatifine son verilmiştir. Bundan sonra verilen görevler devlet gözetiminde olan idari memuriyetler olmuştur.

1841 yılında bir kaza müdürlüğü olan Bergama'nın, zaman zaman başarılı ve halk tarafından sevilen, zaman zaman ise başarısız olmasının yanında adı bir takım yolsuzluk olaylarına karışarak mahkemelik olan kaza müdürleri de olmuştur. Tespit edilen kaza müdürlerinin görev tarihleri 1841 ve 1871 yılları arasındadır. Zaten 1871 yılından itibaren kaza müdürlükleri İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanması ile kaymakamlık haline getirilmiştir. Kaza müdürlerinin görevlerinin kaymakam olarak değiştirilmesinden mütevellit, 1867'de Bergama'nın son kaza

müdürü olarak göreve başlayan Mehmed Bey, aynı zamanda ilk kaymakamlık görevini ifa etmiştir. Arşiv vesikaları, salnameler ve gazetelerden elde edilen veriler ışığında 1915 yılına kadar görev yapmış Bergama kaymakamlarından tespit edilenler sırasıyla; Mehmed Bey, Mahmud Raci Bey, Mahmud Tevfik Bey, İsmail Hakkı Bey, Muhammed Said Bey, Beşir Efendi, Ata Efendi, Nizameddin Bey, Ahmed Cavid Bey, İbrahim Lütü Bey, Ali Rasih Bey, Kemaleddin Bey, Ahmed Münir Bey, İbrahim Sabri Bey, Mehmed Said Bey, Hüseyin ve Cevded Bey'dir.

Bergama'da belediye teşkilatı ile ilgili detaylı bilgiler için Aydın Vilayet Salmeleri'nden yararlanılmış, 1879 yılından itibaren görevli olan belediye reislerinin isimleri takip edilmiştir. 1879 yılında bu görevin başında Karaosmanoğullarından Ömer Ağa adlı kimsenin bulunduğu ve Ömer Ağa'nın uygunsuz bir davranışından ötürü başka bir yere sürüldüğü bilinmektedir. Görüldüğü üzere ayanlıklara son verildikten sonra da idari görevlerde daha önceden voyvodalık yapmış aile üyelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak hazırlanan nizamname gereğince belediye reislerinin o bölgenin ileri gelenlerinden olmasına özen gösterilmesi istenmekteydi. Bu durumda nüfuzu devam eden Karaosmanoğlu Ailesi'nin bu görevde yer alması yadırganacak bir durum değildir. Ayrıca Bergama'da diğer reislerin isimlerini incelediğimizde de reislerin ikisinin "Ağa", diğerlerinin ise tamamının "Efendi" unvanına sahip olduğunu görmekteyiz. Buradan nizamiyeye uyulduğu ve belediye reislerinin tamamının eşraftan seçildiğini anlamak mümkündür.

XIX. yüzyılda anlam kazanan nahiye tabirinin Bergama'nın nahiyeleri için kullanılmaya başladığı tarih 1866'dır. Bu tarihte Ilıca-i Bergama'nın, Bergama'ya bağlandığını, lakin çeşitli sebepler ile tekrar ayrılarak müstakil bir kaza halinde varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. 1879 tarihinde ise Bergama'nın Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Çandarlı ve Kozak adlı dört adet nahiye müdürlüğüne sahip olduğunu bilmekteyiz. 1881 ve 1884 yıllarında Dikili ve Kiliseköy'de Bergama'nın nahiyesi durumundadır. Yani XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bergama Kazası'nın Nevahi-i Bergama, Ilıca-i Bergama, Çandarlı, Dikili, Ayazmend, Kozak ve Kiliseköy adında yedi tane nahiyesi bulunmaktaydı.

Bu nahiyelerde ekonomi genellikle tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Bunun dışında geçiş noktası özelliği taşıyan Bergama'da ve nahiyelerinde ulaşım

oldukça gelişmişti. Fayton, posta arabası, tren vasıtası ile ulaşımın yanı sıra Dikili'den İzmir ve Midilli'ye işleyen vapurlar mevcuttu. 1879 yılından itibaren Dikili Limanı'nın Almanlar için önemi büyüktü. Bergama'dan götürecekleri eski eserleri bu limandan gemilerine yükledikleri için Dikili Limanı Alman araştırmacılar tarafından bir çıkış kapısı olarak görülmekteydi. Nitekim eski eserler bu şekilde önce İstanbul'a ardından Almanya'ya ulaştırılmıştır.

Bergama'nın nüfusu ile ilgili resmi bilgiler barındırması bakımından elde edilebilen en eski nüfus verileri 1831 yılı olup kişi sayısı 3.452'dir. Nevahi-i Bergama'nın nüfusu 4.122, Ilıca-i Bergama'nın nüfusu 1.917, Kozak'ın nüfusu 1.945, Ayazmend'in nüfusu 1.713'tür. Tabi ki bu yıla ait sayımlarda orduya asker alımına uygun bir şekilde erkek nüfus odaklı sayım yapıldığı bilinmektedir.

Nüfus hesaplamaları konusunda belirtmek gerekir ki, temettuat defterleri bizlere nüfus ile ilgili dolaylı bilgiler sunmaktadır. Bu usule göre; Bergama Kaza merkezinin 1840 tahmini toplam nüfusu 3.798'dir. Bu nüfusun yarısından fazlasını Müslümanlar oluşturmaktadır ki, Müslümanların sayısı 2.448 olarak hesaplanmıştır. Rumların nüfusu ise 1.161'dir. Rumların ardından 180 kişilik nüfusu ile Ermeniler gelmektedir. Temettuat defterlerine baktığımızda merkeze ait mahallelerde Yahudi nüfusa rastlanmamaktadır. Nüfus ve temettuat defterlerine göre Bergama'da tespit edilen 26 mahalle mevcuttur. Ancak hem temettuatlarda hem de nüfus defterlerinde yer alan bazı eksikliklerden dolayı her defterde aynı mahalle isimlerine rastlanamamış, defterler bir araya getirilerek mahalle sayısı ve isimlerindeki eksiklikler kapatılmaya çalışılmıştır. Durumun daha net anlaşılması bakımından bir örnekle açıklamak gerekir ise, 1836/37, 1839 ve 1849 yılına ait nüfus defterinde Kara Gazi Mahallesi ismine rastlanırken, 1840 temettuat ve 1845 nüfus defterinde bu mahallenin ismi geçmemektedir. Bu durum 1840 ve 1845 yıllarında bu mahallenin mevcut olmadığı anlamına gelmemekte, defterde bir takım eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Keza defterde sayfaların zaman zaman birbirini takip etmiyor olması bir açığa rastlanabileceğinin en net göstergesidir.

1845 yılı Bergama Ermenilerinin tahmini nüfusu 216 kişidir. Hane başına düşen kişi sayısı ise yaklaşık 4,2'dir. Kayıtlı 108 erkekten 63'ü cizye vergisi vermektedir. Bunlardan 2'si âlâ, 41'i evsat, 20'si ednâ olmak üzere toplam 19.650 kuruş vergi ödemektedirler. 1849 yılında Müslüman olarak kayıtlı 699 kişinin

bulunduğu kaza merkezinde tahmini nüfus 1.398 kişidir. Ancak bu kadar az olan Müslüman nüfusun az önce yukarıda sayılan sebepler ile gerçeği yansıtmadığı aşikârdır. Salnamelere göre ise 1883 yılında 31.030 olan Bergama nüfusu 1908 yılında 70.330'a yükselmiştir.

Yüzölçümü 1.688 km² olan Bergama Kazası, Bakırçay havzası üzerinde kurulmuş bereketli toprakları ile bilinmektedir. Kazanın ekili-dikili arazisine dair bir takım sayısal veriler vermemiz gerekir ise; 1883 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde 1.000.000 dönüm ekilebilen araziden bahsedilmektedir. 1893 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde ise daha detaylı bilgiler verildiğini görüyoruz. Bu yılda, kaza dâhilinde nahiyeler ile birlikte 50.000 kıt'ada 1.000.000 dönüm tarla (ekili-dikili arazi) ve 123 kıt'ada 60.000 dönüm meranın mevcut olduğundan bahsedilmektedir. Temettuat defterlerinde ise bu sayı oldukça düşüktür. Buna rağmen arazinin mahallere ve nahiyelere göre dağılımını salnamelere göre daha detaylı bir biçimde göstermektedir. Temettuatların sayısal verilerinden bahsetmek gerekir ise; 1839/40 yılında kaza dâhilinde şahıslar üzerine kayıtlı arazin büyüğü 53.769.5 dönümdür. Bu arazinin 14.186.5 dönümü merkezde, 12.888.5 dönümü Nevahi-i Bergama'da, 25.695.5 dönümü ise köylerdedir. Kazada tütün, afyon, zeytin, palamut, arpa, yulaf, çavdar, mısır, burçak, akdarı, kum darı, bakla, nohut, melaz, susam, hint pamuğu, pamuk kozası, çekirdeksiz üzüm, ipek kozası, çam kozalağı, mazı ve tuz üretilip ihraç edilmektedir.

Bergama merkezinde toplam 92 farklı meslek türü ve 340 kayıtlı hane reisi ile Müslüman nüfusun mahallelere göre mevcut işkolu nispetlerinin Kurşunlu Mahallesi için ayrı bir önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Nüfusunun diğer mahallelere oranla daha fazla olmasından mütevellit hem iktisadi hem de sosyo-kültürel açıdan hemen hemen çoğu meslek grubunu bünyesinde barındırmaktadır. Gayrimüslimler ise XIX. yüzyılın ortalarında Bergama'da, başta ziraat olmak üzere aynı zamanda ticaret hayatında da her meslek grubunda mevcut olup, Bergama ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Nevahi-i Bergama'da 70 farklı meslek bulunurken meslek sahibi hane sayısı 343'dür. Meslek sahibi kişilerin 170'i Müslüman, 98'u Rum ve 75'i Ermeni tebaadandır. Köylerde ise halkın neredeyse tamamı ziraat ve hayvancılık ile uğraşmaktadır.

Bergama’da 1883 yılında 9 adet ırır fabrikası, 2 adet yağ fabrikası, 10 adet pamuk ipliğı imaline mahsus fabrika bulunmaktadır. Bu sınaî gelişmeler, Bergama’yı gözde bir şehir haline getirmiştir. Ayrıca ipekli ve ipeksiz gömlek, çarşaf, havlu, halı, heybe, seccade ve şakayık-ı taklidi gibi kumaşların bir kısmı halkın ihtiyacını karşılarken bir kısmı Avrupa’ya ihraç edilmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bergama’nın adını Avrupa’da duyuran olaylar silsilesi, şehirden taşınan eski eserlerin Berlin Müzesi’ni donatması ile gerçekleşmiştir. Alman asıllı bir inşaat mühendisi olan Carl Humann’ın bu altın madenini keşfetmesinden sonra, Berlin Müzesi Müdürü Prof. Conze ile bir dizi yazışma sonrası başlayan hafriyat çalışmaları onlar için oldukça verimli geçmiştir. Uzun zaman bu bölgede kazı çalışmalarını sürdüren Almanya hükümeti, I. Dünya Savaşı sürecinde bu çalışmalara ara verse de, 1926’dan itibaren kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak Cumhuriyet sonrası kazılarda eski eserlerin yurt dışına kaçırılması konusunda sıkı tedbirler alındığı görölmektedir. Asıl eser kaçakçılığı; birincisi 1879-1880, ikincisi 1880-1881 ve üçüncüsü 1883-1886’da üç aşamadan oluşan Carl Humann’ın yürüttüğü kazı çalışmalarının ilkinde gerçekleşmiştir. Diğer iki kazı döneminde ilk götürölen parçaların eksiklerini tamamlamak için gerek II. Abdülhamid’e gerekse Müze-yi Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey’e ricalarda bulunmuşlardır. Ricaların genellikle boş çevrilmediğı, buna karşılık Almanlar ile iyi giden ilişkilerin bozulmadığı görölmüştür. Ayrıca Almanya’ya götürölen Zeus Sunağı’nın tamamı için yaklaşık 40.000 Frank ödendiğı bilinmektedir.

Netice itibariyle, çok katmanlı kültürel bir yapıya sahip olan Bergama’nın, nüfus, askeri, idari yönü ile sosyo- ekonomik canlılığı bir bütün halinde araştırılmıştır. Ayrıca, adı geçen bölgenin gelenek ve görenekleri, hayat tarzı, tarihi eser ve antik değeri ve de sosyo- ekonomik yapısı tarih biliminin verileri doğrultusunda çalışılmış ve sonuçları tez olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

a.a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.M. (Sadaret Müteferrik Evrakı)

A.AMD. (Bab-1 Asaî Amedi Kalemi)

A.DVN. (Bab-1 Asaî Divan-1 Hümayun Kalemi)

A.MKT. (Bab-1 Asaî Mektubi Kalemi)

A.MKT.DV. (Sadaret Deavi Evrakı)

A.MKT.UM. (Sadaret Umumi Vilayet Evrakı)

A.MKT.MVL. (Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı)

A.MKT.NZD. (Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı)

BEO. (Bab-1 Ali Evrak Odası)

DH.İUM. (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı)

DH.ID. (Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı)

DH.MKT. (Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi Evrakı)

DH.MUI. (Muhaberat-ı Umumiye Evrakı)

DH.SAİD. (Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri)

DH.ŞFR. (Şifre Kalemi Belgeleri)

EV.d (Evkaf Defteri)

İ.DH. (İrâde Dâhiliye)

İ.HR. (İrâde Hariciye)

İ.MVL. (İrâde Meclis-i Vâlâ)

İ.MF. (İrâde Maarif)

İ.MMS. (İrâde Meclis-i Mahsus)

MAD. (Maliyeden Müdevver)

ML.VRD.CMH. (Varidat Muhasebesi Cizye Defteri)

ML.MFS. (Maliye Masraflarını Mübeyyin Defter)

MVL. (Meclis-i Vâlâ)

MV. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları)

MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı)

ML.VRD.TMT. (Varidat Muhasebesi Temettuat Defteri)

NFS.(Nüfus Defteri)

PLK. (Plan-Proje-Kroki)

ŞD. (Şura-yı Devlet)

BOA.ŞSC. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şer'iyeye Sicili Defterleri)

a.b) Milli Kütüphane Başkanlığı

MŞH.ŞSC. (Milli Kütüphane Başkanlığı Şer'iyeye Sicili Defterleri)

a.c) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

V.G.M.A. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

b) Osmanlı Türkçesi İle Yayınlanmış Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt 1, Matbaa-yı Âmire 1874

Midillili Mehmed Hayreddin, **Aydın Vilayet-i Celilesi**, Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatıyla Tab ettirilmiştir, İstanbul 1313

Salname-i Vilayet-i Aydın: 1296/1879, Tarih 1297/1880, Tarih 1298/1881, Tarih 1299/1882, Tarih 1300/1883, Tarih 1301/1884, Tarih 1302/1885, Tarih 1303/1886, Tarih 1304/1887, 1305/1888, Tarih 1306/1889, Tarih 1307/1890, Tarih 1308/1891, Tarih 1311/1893, Tarih 1312/1894, Tarih 1313/1895, Tarih 1314/1896, Tarih 1315/1897, Tarih 1316/1898, Tarih 1317/1899, Tarih 1319/1901, Tarih 1320/1902, Tarih 1321/1903, Tarih 1323/1905, Tarih 1326/1908

Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî, İstanbul 1317

Texier, Charles. **Küçük Asya: Coğrafyaya, Tarihe, Âsar-ı Atıkaya Ait Tarif**, Cilt 1, Çev. Ali Suad, Maarif Vekâleti, İstanbul 1924

c) Süreli Yayınlar

Ahenk

Ceride-i Havadis

Hizmet

Takvim-i Vekâyi

d) Kitaplar ve Makaleler

Adıttar, Funda. “İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, 2011

Afyoncu, Erhan. **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınevi, İlk baskı 2006, İstanbul 2014

Akbayar, Nuri. “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

Akdağ, Mustafa. **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi Cilt 1 1243-1453**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979

Akgündüz, Ahmet. **Şer’iyye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Cilt 1, İstanbul 1988

Akgündüz, Ahmet. Cin, Halil. **Türk Hukuk Tarihi**, OSAV, İstanbul 2011

Akgündüz, Ahmet. “Hukuk Tarihimizde Tapu-Kadastro İşlemlerinin Hukukî Ehemmiyeti ve İlk Tapu Kanunnâmesi”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 6, Cilt 1, Ankara 2013

Akyıldız, Ali. **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993

Akyıldız, Ali. **Ankanın Sonbaharı, Osmanlı’da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

Akkurgal, Ekrem. **Eski Çağda Ege ve İzmir**, Net Turistik Yayınlar, İzmir 1993, s. 5.

Bergama Belediyesi, Bergama Belediyesi Kùltür Yayınları, Bergama 2005

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay. Ed. Tansel Güney, İlk baskı 2004 İstanbul, 2012 İstanbul

Aslan, Rùstem. “Schliemann; Priamos Hazinesi’nin Bulunması ve Türkiye’den Kaçırılması”, **Aktüel Arkeoloji**, Eylül- Ekim 2015

Atar, Fahrettin. “Fetva”, **DİA**, Cilt 12, İstanbul 1995

Atar, Zafer. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Kamu Hizmeti İmtiyazları**, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2012

Atar, Zafer. “Fotoğraflarla 1899 Aydın-Denizli Depremi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi, Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, Sayı 27, Güz 2013

Atagök, Tomur. “Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim”, **Yeniden Müzeciliği Düşünmek**, YTÜ Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999

Ateşoğlu, Fuat. “Adliye Arşivlerinde Bergama”, **Bergama Belleten**, Bergama Kùltür ve Sanat Vakfı, Sayı 4, Nisan 1994

Atılgan, Mehmet. “Antik Çağın En Önemli Yazı Malzemesi: Papirüs”, **Bilgi Dünyası**, Cilt 7, Sayı 2, 2006

Aydın, Mehmet Akif “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10, Ankara 2002

Aydın, Hilmi. “Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetlerimiz”, **Osmanlı**, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Ayönü, Yusuf. “Myriokephalon Savaşı’nın Bizans İmparatorluğu Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriakephalon Savaşı Sempozyumu Özel Sayısı (19-20 Haziran 2014)** , Isparta 2014

Bardakçı, Murat. “Padişahlar Neden Hacca Gitmezdi?” **Habertürk**, erişim: <http://www.haberturk.com/ramazan/haber/964082-padisahlar-neden-hacca-gitmezdi>, ulaşım: 13.03.2016

Barkan, Ö. Lütfü. “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, Sayı 3-4, İstanbul 1945

Bayatlı, Osman. **Bergama’da Küplü Hamam**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942

Bayatlı, Osman. **Bergama Tarihinde Antik Çağ**, Haz. Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul, Cilt 1, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016

Bayatlı, Osman. **Bergama’da Yakın Tarih**, Cilt 2, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016

Bayatlı, Osman. **Bergama’da Köyler**, Cilt 3, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016

Bayatlı, Osman. **Bergama’da Foklor**, Cilt 4, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016

Bayatlı, Osman. **Bergama’da Düşün Adamları**, Cilt 5, Bergama Belediyesi Yayınları İzmir 2016

Baykara, Tuncer. “Kaza” **DİA**, Cilt 25, Ankara 2002

Baykara, Tuncer. **Türk Milli Kültürü**, İzmir 1997

Bean, George E. **Eskiçağda Ege Bölgesi**, Çev. İnci Delemen, Arion Yayınevi, İstanbul 1997

Bilsel, Can. “Berlin’in Pergamon Müzesi Bir Eski Eserin Modern Öyküsü”, **Aktüel Arkeoloji**, Kasım -Aralık 2015

Bloom, Jonathan M. **Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003

Bozalan, Hale. **Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi**, Basılamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi 2008

Cançelik, Ali. “Şehirler ve Semboller”, **Şehir**, Ed. Hasan Taşçı, Nureddin Nebati, Esenler Belediyesi, İstanbul 2014

Cash, Derek. **The British Museum Access the Museum Culture: The British Museum from 1753 to 1836**, The Trustees of the British Museum 2002

Cheyne, Jean-Claude. **Bizans Tarihi**, Çev. İsmail Yengüz, Dost Kitapevi, Ankara 2008

Ceram, C.W. **Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler**, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1982

Cezar, Mustafa. **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1971

Clogg, Richard. “Two Accounts of The Academy of Ayvalık (Kdonies) in 1818-19”, **Revue Des Etudes Sud-Est Europeennes**, Bucarest 1972

Cihan, Ahmet. **Osmanlı’da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul 2007

Cin, Halil. Akgündüz, Ahmet. **Türk Hukuk Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1995

Curtius, Erns. **Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens**, Königliche Gartenakademie, Berlin 1872

Çadircı, Musa. “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, **Belleten**, Cilt 34, Sayı 135, TTK, Ankara 1970

Çadircı, Musa. **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, İstanbul 2008

Çadircı, Musa. **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK. Ankara 2013

Çadircı, Musa. **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, İstanbul 2007

Çağlar, İlker Mümin. **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Turgutlu (1839-1908)**, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2014

Çal, Halit. “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Müzeler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2009

Çalışkan, Vedat. **Kültürel Bir Mirasın Coğrafyası Türkiye’de Deve Güreşleri**, Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, 2010

Çanlı, Mehmet. “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay. Cilt 14, Ankara, 2002

Çay, M. Abdülhalûk. **Anadolu’nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi**, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984

Çetin, Cengiz. “Sütunlu-Avlulu Altarlarda Altyapı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 2, 2007

Çölaşan, Ümran Emin. **Türkiye İklimi**, Ankara 1960

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 2005

Dukas, **Bizans Tarihi**, Çev. VL. Mirmiroğlu, Yay. İstanbul Fetih Derneği, İstanbul 1956

Ekinci, Yusuf. **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, M.E.B., İstanbul 1990

Emecen, Feridun. “Bergama”, **DİA.**, Cilt 5, İstanbul 1992

Emecen, Feridun. “Cüneyd Bey”, **DİA.**, Cilt 8, İstanbul 1993

Emecen, Feridun. **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası**, Kitabevi, İstanbul 2010

Engin, Vahdettin. Uçar, Ahmet. Doğan, Osman. **Osmanlı’da Ulaşım**, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2012

Enverî, **Düsturname-i Enverî**, Evkaf Matbaası, İstanbul 1929

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şhrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **Türklerin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara 1980

Ergenç, Özer. “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları**, Ed. Halil İnalcık ve diğerleri Cilt 3, İstanbul 1982

Eriş, Eyüp. **Madra’dan Bergama’ya Bakmak Öteki Bergama Ilıca-ı Bergama Turanlı Tarihi Göçbeyli Kültürü**, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Bergama 1997

- Eriş, Eyüp. **Bergama Uygarlık Tarihi**, Karınca Matbaacılık, İzmir 1979
- Eriş, Eyüp. “Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası”, **Bergama Belleten**(Özel Sayı), Sayı 12, Kasım 2003
- Ersoy, Bozkurt. “Bergama’da Parmaklı ve Lonca Mescitleri”, **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, Sayı 2, Ankara 1983
- Ersoy, Bozkurt. “Bergama’da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 20, Ankara 1988
- Ersoy, Bozkurt. “Bergama Ulu Camii”, **Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 4, Ankara 1988
- Ersoy, Bozkurt. **Bergama Camii ve Mescitleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989
- Eryılmaz, Bilal. **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yay. İstanbul 2010
- Evans, Richard. **A History of Pergamum Beyond Hellenistic Kingship**, Continuum International Publishing Group, New York 2012
- Evliya Çelebi, **EvliyaÇelebi Seyahatnamesi**, Cilt 9, İstanbul 1935
- Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yayınları, 1. Baskı 1997, 6. Baskı İstanbul 2010
- Galland, Antoine. **Les Mille Et Une Nuits: Contes Arabes**, Paris 1730
- Galland, Antoine. **İstanbul’a ait Günlük Anılar (1672-1673)**, Çev. Nahid Sırrı Örik, Cilt 1 Cilt 2 Ankara 1979
- Galante, Abraham. **Historie Des Juifs D’anatolie**, Cilt 2, İstanbul 1939
- Gazez, Müzeyyen. **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Bergama(1831-1927)**, İzmir 1993
- Gedik, Ahmet. **Bergama Şer’iyye sicil defterlerinden Bergama Seri’yye Sicillerinin (2 Nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

Gelzer, Heinrich. **Pergamon unter Byzantinern und Osmanen**, Berlin 1903

Gençoğlu, Mustafa. “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, Yıl 2011

Giray, Kıymet. “Osmanlı Sanatında Heykel Sanatının Gelişim Çizgisi”, **Osmanlı**, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Gökmen, Ertan. **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Demirci Kazası**, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2007

Gökmen, Ertan. “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, **Belleten**, TTK., Cilt 74, Sayı, 269, Nisan 2010

Gökmen, Ertan. “Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ed. Yusuf Ayönü, Cilt 27, Sayı 2, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir 2012

Güdal Öden, Zerrin. “Bizans İmparatorluğu’nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifakı” **İ.Ü. Ed. Fakültesi Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatırına Sayısı, Sayı, 35 1984-1994, İstanbul 1994

Güdal Öden, Zerrin. “Karesi Bey”, **D.İ.A.**, Cilt 24, İstanbul 2001

Güdal Öden, Zerrin. “Karesibeyliği”, **D.İ.A.**, Cilt 24, İstanbul 2001

Güdal Öden, Zerrin. **Karasi Beyliği**, TTK, Ankara 1999

Güngör, Yüksel. “Bergama Krallık Kültü”, **Bergama Belleten**, Sayı. 14, BERKSAV Yayınları, İzmir 2005

Günay, Vehbi. **15- 16. Yüzyıllarda Bergama Kazası**, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999

Günay, Vehbi. “Bergama Yeşil Medrese ve II Numaralı Şer’iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 1998

Günay, Vehbi. “Batı Anadolu’da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2, İzmir 2006

Güran, Tevfik. “XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, **Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik**, (Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000

Gürlek, Ahmet. “Kütüphanecilik Tarihimizde Bergama Kütüphanesi’nin Yeri”, **Uluslararası Bergama Sempozyumu 7-9 Nisan 2011**, İzmir 2011

Güzel, Şehmus. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

Halaçoğlu, Yusuf. “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı”, **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu 2-5 Nisan 1990**, Ankara 1990

Halaçoğlu, Yusuf. **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK., Ankara 1991

Halaçoğlu, Yusuf. **Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt 1, TTK., Ankara 2009

Hamarat, Seldağ. “Hacı Mehmet Ağa Vakfı”, **Bergama Belleten**, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, Sayı 2, Ekim 1992

Hill, Aaron. **A full and just Account of the Present State of the Ottoman Empire in all its branches**, London 1709

Hitzel, Frederic. “Osmanlı Arkeolojisinin Başlangıcı”, **Aktüel Arkeoloji**, Sayı 47, Ekim Kasım 2015

Hobsbawm, Eric J. **Eşkiyalar**, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011

İbn Battuta, **Tuhfetü’n-nüzar fi Garaibü’l-emsar ve Acaibü’l-esfar Seyahatname-i İbn-i Battuta**, Mütercim Mehmed Şerif, Cilt 2, İstanbul 1333-1335

İbn Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Çev. M. Nuri Gençosman, Uzunluk Basımevi, Ankara 1941

İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1982

İpşirli, Mehmet. “Naib”, **DİA.**, Cilt 32, İstanbul 2006

İzmir Turizm Envanteri, Haz. İzmir İl Turizm Müdürlüğü, İzmir 2000

Kaçaznuni, Ovanes. **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, Çev. Arif Acaoğlu, Kaynak Yayınları, 1. Baskı Kasım 2005

Karabulut, Asuman. **Elizabeth Lady Craven'in 1785-1786 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'na Yaptığı Seyahati**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2011

Karal, Enver Ziya **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943

Karpat, Kemal. **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2010

Kasaba, Reşat. **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi

Kaya, Mehmet Ali. **Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi**, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005

Kayacan, Ogün. “Zülviye (Bergama Helvası)”, **Bergama Belleten**, Sayı 4, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı 1993

Kayıpmaz, Fahrettin, Kayıpmaz, Naciye. “Tarihten Günümüze Bergama Halıları”, **Bergama Belleten**, Sayı 10, BERKSAV, 2001

Koçman, Asaf. **Türkiye İklimi**, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993

Kekeç, Tevhit. **Bergama**, Hitit Color, İstanbul 2001

Kenanoğlu, Macit. “Nizamiye Mahkemeleri”, **DİA.**, Cilt 33, İstanbul 2007

Keyder, Çağlar. “Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayi”, **Osmanlı**, 3. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Kırlı, Cengiz. “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 83, Birikim Yayınları, İstanbul 2014

Koç, Havva. “Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlamalar”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi: Sempozyum 17-18 Aralık 1992**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993

Kodaman, Bayram. **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK., Ankara 1991

Koloğlu, Orhan. **Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa’ya**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Baskı İstanbul 2013, İstanbul 2016

Koşay, Hamit Zübeyr. M.E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, Cilt 1, Kitap 1, TTK. Ankara 2013

Koşay, Hamit Zübeyr. M.E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, Cilt 1, Kitap 2, TTK. Ankara 2013

Koşay, Hamit Zübeyr. M.E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, Cilt 4, TTK. Ankara 2013

Köprülü, M.Fuad. **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003

Körpe, Reyhan. “Bergama Kazıları Tarihi” **Bergama Belleten**, Sayı 1, BERKSAV 1992

Kösoğlu, Mustafa. **Çine Arıcılık Müzesi**, “Tarihte ve Arkeolojide Arıcılık”, ulaşım: <http://www.aricilikmuzesi.net/HaberDetay2.aspx?HaberKategoriId=2&HaberId=36>, 17.11.2015

Kur’an, En’am 6/74; İbrahim 14/35; Enbiyâ 21/58

Kutlu Dilbaz, Burcu. **Anadolu’da Arkeolojik Kazılar (1860-1910)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2014

Kuyulu, İnci. **Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, Kültür Bakanlığı, TTK, Ankara 1992

Kütükoğlu, Mübahat S. “1830 sayımına göre Menteşe Sancağı’nda Hane Nüfusu”, **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt 23, İstanbul 2003

Kütükoğlu, Mübahat S. **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir 2000

Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, **Belleten**, Cilt 59, Sayı 225, TTK, Ankara 1995

Kütükoğlu, Mübahat S. “Redif Kıyafetlerinin Maliyetine Dair”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 41, Sayı 1-4, İstanbul 1985

Lady Montague, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Çev. Aysel Kurtoğlu, İstanbul, tsz

Llubera, Ignacio Gonzalez. **Viajes de Benjamin de Tudela 1160-1173**, Madrid 1918

Lüdeke, Christoph Wilhelm **Glaubwürdige Nachrichten von dem Türkischen Reiche nach seiner neuesten Religions- und Staatsverfassung nebst der Beschreibung eines zu Smyrnen errichteten Evangelischen Kirchenwesens**, Leipzig 1770

Mac Flarne, Charles. **Constantinople in 1828 a Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces**, London 1829

Malay, Hasan. “Aristonikos Ayaklanması”, **Bergama Belleten**, Sayı 3, BERGSAV Yayınları, İzmir 1993

Mehmed Neşri, **Kitab-ı Cihan- Nüma Neşri Tarihi**, Cilt 1, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, TTK. Ankara 1949

Merçil, Erdoğan. **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Ankara 1997

Meskell, Lynn. “Archaeologies of Identity”, **The Archaeology of Identities: A Reader**, Ed. Timoty Insoll, New York 2007

Mikes, Kelemen. **Osmanlı’da Bir Macar Konuk ve Mikes’in Türkiye Mektupları**, Çev. Edit Tasnadi, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2000

Motraye, A.de la. **Voyages du sr. D De la Motraye en Europe, Asia, and Afrique**, Cilt 1-2, Lahaye 1727

Mungan, Mesut. “Dünya Dang Humması; Mevcut Durumuna Genel Bakış”, **Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi**, Cilt 64, Sayı 3, Sağlık Bakanlığı 2007

Mumcu, Ahmet. “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 36, Sayı 3-4, Ankara 1969

Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Cilt 3, Mars Matbaası, Ankara 1968

Nagata, Yuzo. “The Role of Ayans in Regional Development During the pre Tanzimat Period in Turkey: a Case Study of the Karaosmanoğlu Family”, **Studies on Social and Economic History of the Ottoman Empire**, Akademi Kitabevi, İzmir 1995

Nagata, Yuzo. **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, TTK., Ankara 1997

Nagata, Yuzo. “Karaosmanoğulları”, **DİA.**, Cilt 24, İstanbul 2001

Nağış, Murat. “Şeytan’ın Tahtı Pergamon Sunağı”, **Aktüel Arkeoloji**, Kasım-Aralık 2015

Naim, Lale. **Archaeological Map of Western Anatolia and Some Old Cities**, Yayınevi Tifset Tesisleri, tsz

Nebi, Bozkurt. “Deri’”, **D.İ.A.**, Cilt 9, İstanbul 1994

Nerval, Gerard. **Doğuda Seyahat**, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İlk Baskı 2004, İstanbul 2012

Nezih, Raif. **İzmir Tarihi**, İzmir 1927

Nummert, Dietrich. “Pergamon Wurde Seine Passion- Der Ingenieur Carl Humann”, **Berlinische Monatsschrift**, Sayı 2, 1999

Orkon, Cenap Refik. **Balıkesir Coğrafyası**, Balıkesir 1936

Ortaylı, İlber. Osmanlı Kadısı, “Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1, Ankara 1975

Ortaylı, İlber. **Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara 1994

Ortaylı, İlber **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK, Ankara 2011

Ortaylı, İlber. **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012

Ökeren, Mustafa Haluk. **Bergama Sevgisi**, Anıl Matbaası, İstanbul 1955

Öz, Mehmet. “Tahrir”, **DİA**, Cilt 39, İstanbul 2010

Öz, Tahsin. “Ahmed Fethi Paşa ve Müzeler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949

Özcan, Abdülkadir. “Hac”, **DİA**, Cilt 14

Özdemir, Mustafa. **Aydın Vilayeti Salnamesi’nin Tahlili 1306 (1888)**, Lisans Bitirme Tezi, Fırat Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ 2005

Özkan, Süleyman. “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, Aralık 2004

Özkan, Süleyman. **Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları**, Ege Ünivesitesi Yayınları, Bornova 2009

Özkaya, Yücel. Akyıldız, Ali. “Muhassıl”, **DİA**, Cilt 31, İstanbul 2006

Özmkas, Hacer. “Bergama Kütüphaneleri”, **Bergama Belleten**, Sayı 2, Bergama Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları 1992

Öztürk, Osman. “Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, **Osmanlı**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Öztürk, Recep. “Akut Diyare”, **Gastrointestinal Sistem Hastalıkları Sempozyumu, 11-12 Ocak 2001**, İstanbul 2001

Öztürk, Şeyma. **Travels in Greece, Turkey and The Holyland (1817-1818) isimli Seyahatnamenin Türkçe’ye Tercüme Edilerek Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Manisa 2016

Özünal, Ali. **Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler**, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Bergama 1997

Panzac, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997

Palaz Erdemir, Hatice. Erdemir, Halil. “Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji”, **Tarih Okulu Dergisi(TOD)**, Sayı 15, İzmir 2013

Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınevi, İstanbul 2005

Pauer, Maria Gabriela. “Benjamín de Tudela y los Motivos del Viaje: La Educación del Judío y el Encuentro Con la Propia Identidad a Tavés del Otro”, **Letras**, Numero 71, Biblioteca digital Universidad Catolica Argentina 2015

Pınar, İlhan. **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir; Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918**, İzmir 2001

Pulcu, Mustafa. “Bergama Çeşmeleri”, **Bergama Belleten**, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Sayı 5, Eylül 1994

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay **Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, Kültürel, İdari Durum)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2006

Rodrigue, Aron. **Jews and Muslims: Images of Sephardi and Estern Jewries in Modern Times**, University of Washington Press, USA 1993

Rozen, Minna “The Jewish Quarterly Review”, **A Survey of Jewish Cemeteries in Western Turkey**, Cilt 83, Sayı, 1-2 (Temmuz- Ekim, 1992), Tel-Aviv University 1992

Said, Edward W. **Şarkiyatçılık**, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İlk Basım 1999, İstanbul 2005

Sakaoğlu, Nedret. **Osmanlı Çarşıları Atlası**, Doğan Burda Dergi Pazarlama 2010

Salman, Mustafa. **1957 Balıkesir Tarihi ve İlçeleri**, Türk Dili Matbaası, Balıkesir 1957

Sarı, Emre. **Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler**, NoktaE-Book Yayıncılık, Antalya 2016

Sarıbey Haykıran, Aysun. “Aydın Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Bergama Kazası”, **Uluslar arası Bergama Sempozyumu Bildiriler**, 07-09 Nisan 2011, Cilt 1, Bergama Belediyesi Yay., İzmir 2011

Sarıbey Haykıran, Aysun. **Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, İzmir 2013

Sarioğlu, Adnan. “Bergama Müzesi”, **Bergama Belleten**, Sayı 15, Ed. Adnan Sarioğlu, BERKSAV 2006

Satılmış, Selahattin. **Aydın Vilayeti’nde Doğal Afetler**, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2012

Sevin, Veli. **Arkeolojik Kazı Sistemi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995

Seyitdanlioğlu, Mehmet. “Yerel Yönetim Metinleri VI 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 5, Sayı 6, Ankara 1996

Seyitdanlioğlu, Mehmet. “Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremanetinin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, Ekim 1998

Sezer, Hamiyet. “Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18.- 19. Yüzyıl)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 21, Sayı 33, Ankara 1963

Solak, İbrahim. “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Arıcılık”, **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013

Soyaker, Sevgi. “Bergama’da Türk Hamamları”, **Bergama Belleten**, BERKSAV, Sayı 2, Ekim 1992

Sümer, Faruk. **Çepniler Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Getirilmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992

Sümer, Faruk. “Selçuklular”, **D.İ.A**, Cilt 36, İstanbul 2013

Sütçü, Tefik. “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnameler, Yıllıklar”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı 18, İstanbul 2004

Şahin, İlhan. “Nahiye”, **DİA**, Cilt.32, İstanbul 2006

Şen, Murat. “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, **Osmanlı**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Şenalp, Leman. “Eski Çağlarda Kütüphaneler”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Cilt 6, Sayı 3, 1972

Şentürk, Hüdaî. “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, Cilt 10, Ankara 2002

Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınevi, İstanbul 2012

Tarhan, M. Taner. **Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995

Tağıl, Şermin. **Dikili ve Bergama Yöresinde İklim Özellikleri ve Rüzgâr Enerjisinden Yaralanma Olanakları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İzmir 1998

Taş, Çiğdem. **Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayeti'nde Eğitim**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Afyon 2006

Tekeli, İlhan. **Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011

Telci, Cahit. **Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ**, Selçuk Bel. Yay., Bilnet Matbaa, İstanbul 2010

Tepekaya, Muzaffer. “Osmanlı Devleti’nde İktisadî Liberalizmin Sonuçları”, **Türk Yurdu**, Sayı 288, Ağustos 2011, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1579> (18.09.2016)

Tepekaya, Muzaffer. “Osmanlı- Alman İlişkileri (1870-1914)”, **Türkler**, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

Tızlak, Fahrettin. “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **Osmanlı**, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Thomson, George. **Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler Tarih Öncesi Ege**, Çev. Celal Üster, Homer Kitabevi, İlk baskı 1983, İstanbul 2007

Tuna, Celal. **Kentten İmparatorluğa Anadolu’nun Eski Yerleşim Yerleri**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Tural, Erkan. “Osmanlı Kenti, Romanov Osmanlı Belediyeciliği ve 1868 Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 4, Ekim 2003

Tural, Erkan. “Bir Belge, 1864, 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 Vilayet Talimatnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, Ocak 2005

Turan, Osman. **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 277

Turner, William. **Journal of a Tour in the Levant**, Cilt 3, London 1820

Uluçay, Alev. **Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efesteki Kazılar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1997

Uluçay, M. Çağatay. “Üç Eşkiya Türküsü”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 13, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1958

Uluçay, M. Çağatay. **Atçalı Kel Mehmed**, As Yayınları, İstanbul 1968

Uluçay, M. Çağatay. **İlk Müslüman Türk Devletleri**, MEB, İstanbul 1977

Umar, Bilge. **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993

Umar, Bilge. **Türkiye Halklarının İlçâğ Tarihi**, Cilt 2, Er-tu Basımevi, İstanbul 1984

Uyar, Ramazan. **Osmanlı Salnamelerinde Bergama**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2011

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. “Karasioğulları”, **İ.A.**, Cilt 6, MEB., İstanbul 1977

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, TTK. 1937 Ankara

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK. Ankara 2014

Ünal, Ahmet. “Yazılıkaya’nın Kalıpları: Götürülemeyen Hitit Anıları ve Götürülen Binlerce Tablet”, **Aktül Arkeoloji**, Eylül-Ekim 2015

Winckelmann, Johann Joachim. **Geschichte der Kunst des Alterthums**, Dresten 1764

Xnephon, **Anabasis**, Ed. G.P.Goold, 4. Kitap, Harvard University Press, London 1980

Yarcı, Güler. “Osmanlı Devleti’nde Modern Tapu ve Kadastro Sisteminin Tesisi ve Defterhâne-i Âmire Nezareti: İdarî, Hukukî ve Malî Düzenlemeler İle Merkez Ve Taşradaki Yankıları”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv....**

Yetkin, Sabri. “İzmir’de Veba Salgını”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 1993

Yılmaz, Yaşar. “Mösyö Humann’ın Bergama Raporları ve Osman Hamdi Bey”, **Aktüel Arkeoloji**, Eylül-Ekim 2015

Yücel, Erdem. **Türkiye’de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999

Yüksel, Ece. **17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Aydın 2012

e) İnternet Kaynakları

“Vakfiye Arşivi”, **T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü**, ulaşım: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=28>, (08.04.2016)

“Bergama İzmir Yolu Nerede”, **Haritapap**, ulaşım: <http://www.haritapap.com/yer/bergama-izmir-yolu-bergama>, (22.07. 2016)

“Bergama”, **BergamaBelediyesi**, ulaşım: <http://www.bergama.bel.tr/tr/bergama>, (22.12.2014)

“İlçemiz”, **Bergama Kaymakamlığı**, ulaşım: http://www.bergama.gov.tr/default_B1.aspx?content=194, (23.12.2014)

”Akropol”, **TDK**, ulaşım: <http://www.tdk.gov.tr/>, (25.12. 2014)

“Altınova’yı Tanıyalım”, ulaşım: http://web.archive.org/web/20130723100818/http://mebk12.meb.gov.tr:80/meb_iys_dosyalar/10/02/736995/icerikler/altinovay-tanyalm_228612.html?, (14.05.2016)

“Nüfus”, **Dikili Kaymakamlığı**, Ulaşım: http://www.dikili.gov.tr/default_B0.aspx?content=1018, (26.05.2016)

“Bankamız Tarihçesi”, **Ziraat Bankası**, Ulaşım: <http://www.ziraat.com.tr/tr/Bankamiz/Hakkimizda/Pages/BankamizTarihcesi.aspx> (10.08.2016)

“İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusları”, **Türkiye İstatistik Kurumu2000 Genel Nüfus Sayımı Veri Tabanı**, ulaşım: <http://www.webcitation.org/6Bu0UyXta>, (07.07.2016)

“Kozak Adı” **Adatepe Köyü Kaz Dağı Kozak Yaylası**, Ulaşım: <http://www.adatepekoyu.com/kozakyaylasi.html> (10.09.2016)

“Bergama Belediyesi’nin Olağanüstü Restorasyon Başarısı: Bergama Yabets Sinagogu”, **Şalom**, http://www.salom.com.tr/haber-83824-bergama-belediyesinin_olaganustu_restorasyon_basarisi_bergama_yabets_sinagogu.html (18.10.2016)

“Uluslararası Bergama Kermesi”, **Bergama Belediyesi**, <http://www.bergama.bel.tr/tr/kultur-sanat/uluslararasi-bergama-kermesi> (20.12.2016)

“Eski Bergama Lisesi”, **Bergama Kültür ve Sanat Vakfı**, <http://www.berksav.org/berksav&bilgibankasidetaylar.asp?id=1010> (13.10.2016)

“Wollaston Franks”, **Oxford Dictionary of National Biography**, <http://www.oxforddnb.com/index/10/101010093/>, (05.11.2016)

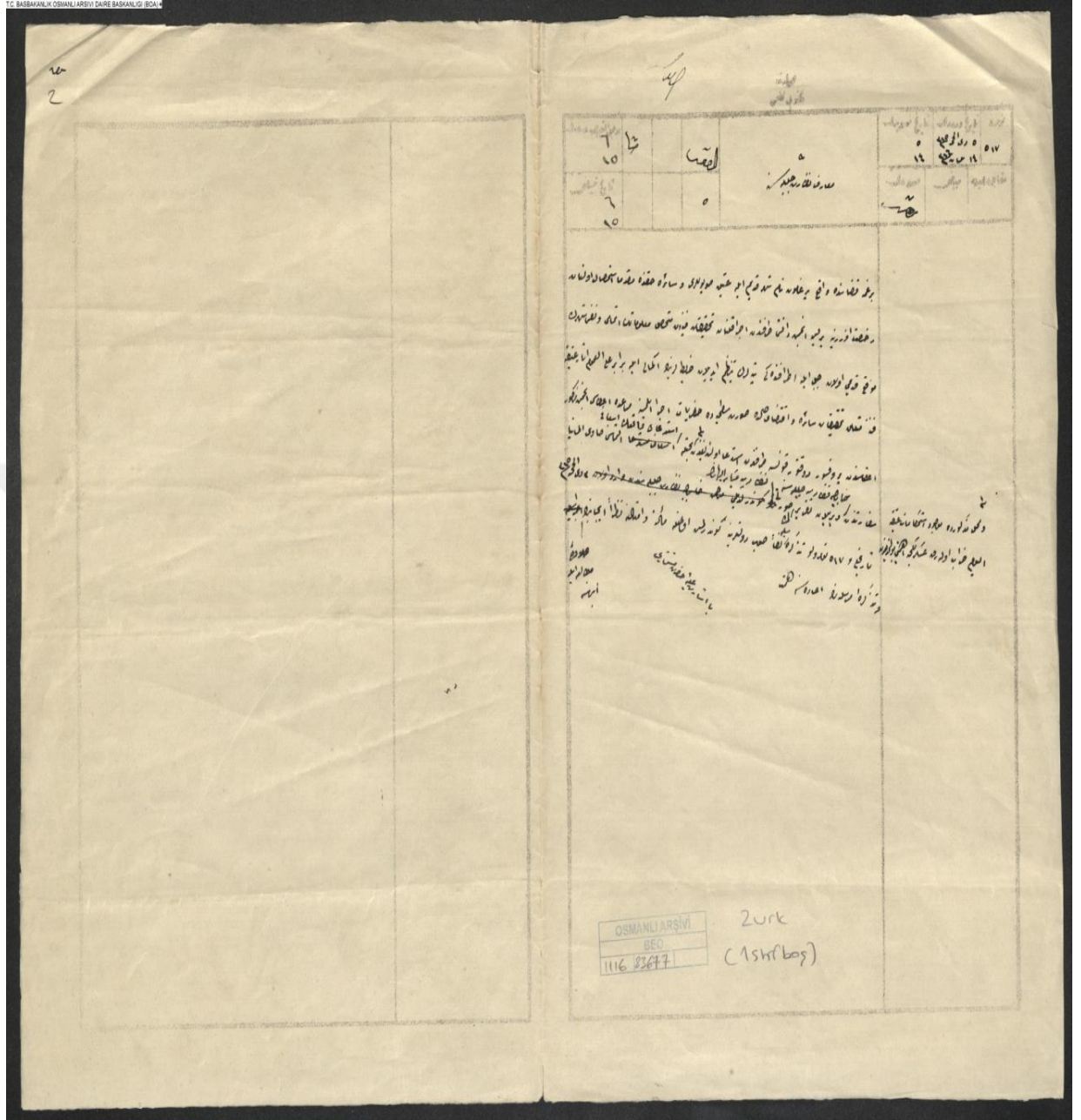
“History of the British Museum, The eighteenth century: origins of the British Museum”, **The British Museum**,
https://www.britishmuseum.org/about_us/the_museums_story/general_history.aspx,
(05.11.2016)

“National Museum of Natural History”, **Smithsonian**,
<http://newsdesk.si.edu/factsheets/national-museum-natural-history> (05.11.2016)



EK

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DARE BAŞKANLIĞI BOA



BEO.001116.083677.001

Ek 1: Bergama Çevresindeki Tepelerin Haritalarının Çıkarılması İçin Almanlar Tarafından İstenen İzin Üzerine (BOA.BEO.1116.83677.1)

۵

۱

با فرمایده عالم کجاست به بلبله معترف خانه سنگ ابد به دلائی راضی کائنات بر نغمه ده اجداد بلبله معترف خانه بوند و ده
 و دایم ابد بلبله معترف کجاست به اکتفا نه سلطنت نبیه خانه ابد به در عماره معترف خانه نه منافق خیریه
 بلبله معترف خانه نه طرفه بلبله معترف خانه معترف خانه بلبله معترف خانه ابد به بوند افواج اوندانه بوند ابد
 بلبله معترف خانه نه معترف ابد به معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه
 بلبله معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه
 بلبله معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه
 ابد به بلبله معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه
 معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه
 اجداد اوندانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه
 خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه معترف خانه

EK 2: Bergama'da Çıkarılan Bütün Eserlerin Almanya'ya Teslim Edilmesi Yönünde Velihtın Arzı (BOA.İ.HR.284/17678)

[illegible]

دفعه اولی
دفعه دوم
دفعه سوم

سعدی افندی حاکم

اشهادیه چارلو عم بابا و اولادینده اهدوکرده بکوم سابعی اقبالی اولدندی تکیجه غنمه واقع برنده قضای مدبری طرفین کوندر موس
باصفیه احمد اولدم قورلرل افاده احوال و اولادینده بوماده یان قضا طریقه ایضا و ایلا جورلرین بایع والاسیه بورادینده لایحه
تراپیرل ایضا قضیه اصحابه بکیم اولو کیمیات عالیله مفاصله قضای قورلر مجتبه مدفوف ایلا یویدین بر طرفه طریقه صورت
مؤداس معلوم عجزی اهلر قضا قورلر بوجا کیمیه و شفی مرقوم بر قنده اوکودلرله بایسه کوریه ملی طوغری کیم قورلر
اول امره ثانویه قضای ابدیه جمل اصول مجامعه قاعده رعیتیه عدم رعیتیه واقع اولدنه تدبیر لکدرنخ نشانت ایدیم اهلر
و بایع موجب اسف عجزی اولوب بونه بوجورنه و قومی مسکونی ثنوری اولدینی معاقب اشخاص مرقومنه در دستلر طرف بر قنده
جمل اهلر ترتیب و سیریب اولدزم اورلر بولدرلرل و معیت قیله معلومی و طریقه اقدیه لایحه ایدیم بونکده اهلر کوندر اعاده
سیریب بایع کیمیه طرف اسرف حلقه متراکیمی بایع و اشعار اولدزم ایدیم بونکده موقبله و رودنده ملائوفیف ایلا و اعزایه سابع
مقدورلر حلقه تهازه اشخاص مرقوم بروقه ملائوب اهدوکرندیم دفعه اولی و سندن اشکال و استحقاقه مبادرت قذقین دیله
بونکده اولرل بیان موقف ترتیب عیله ایدیم بونکده ایدیم اولر اشدنکدر ایلا مایه ویره عیله

OSMANLI ARŞİVİ		
MVL		
656	17	3

MVL.00656.00017.003

Ek 7: Eşkiryadan Çaparlı Ali Baba Aşireti'nin Çevre Kazalarda Verdiği Huzursuzluk Üzerine (BOA.MVL.656.17.3)



Ek 9: Bergama Kurşunlu Camii



Ek 10: Bergama Hacı Hekim Hamamı



Ek 11: Bergama'nın, Altından Selinos Çayı Geçen Tarihi Köprüsü ve Seyahatnamelerde Bahsedilen "Ne Yerde Ne Gökte Mahallesi"



Ek 12: Bergama'da Su Kemerleri



Ek 13: Hala Önemini Koruyan Meşhur Bergama Halıları



Ek 14: Eski Yahudi Havrası



Ek 15: Yabets Sinagogu'nun Restorasyon Sonrası Görünümü



Ek 16: Bergama'da Bir Yahudi Kadına Ait Mezar Taşı "Haham Mordehay Varon'un Eşi Rosa ölüm tarihi 30 Sivan 5642 (17 Haziran 1882)" Minna Rozen, The Jewish Quarterly Review, LXXXIII, Nos. 1-2 (July-October, 1992) 71-125 A Survey Of Jewish Cemeteries In Western Turkey, Tel-Aviv University



Ek 17: Bergama'daki Alliance Israelite Universelle Okulu 1987 yılında Çay Ocağı Olarak Kullanılırken (The Jewish Quarterly Review, LXXXIII, Nos. 1-2 (July-October, 1992) 71-125 A Survey Of Jewish Cemeteries In Western Turkey, Tel-Aviv University)



Ek 18: Bergama'nın İçinden Akropolün Görüntüsü



Ek 19: Bergama Akropolü



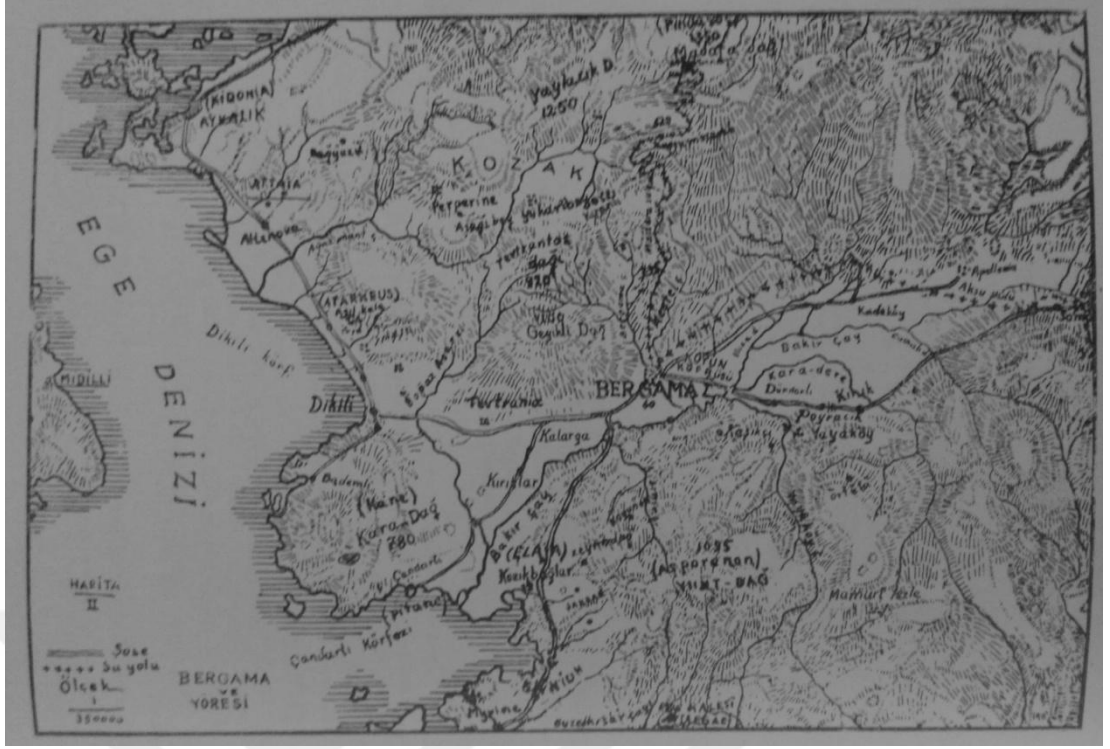
Ek 20: Zeus Sunağı'nın Maketi



Ek 21: Berlin'e Götürülen Zeus Sunağı'nın Bergama'da Kalan Podyumu



Ek 22: Asklepion Tiyatrosu



Ek 23: Bergama ve Yöresi (Osman Bayatlı, Bergama Tarihinde Antik Çağ, Cilt 1, Haz. Halim Yazıcı- Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, 2016 İzmir, s. 316)